

ISSN 1849-8159

GODIŠNJAK NJEMAČKE ZAJEDNICE Vol. 29

DG JAHRBUCH

2022

2022
Vol. 29

GODIŠNJAK
NJEMAČKE
ZAJEDNICE

DG
JAHRBUCH

**GODIŠNJAK
NJEMAČKE ZAJEDNICE**

DG JAHRBUCH

2022.

**Zbornik radova 29. Međunarodnog znanstvenog skupa
“Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu”**

Osijek, 12.-14.11.2021.

Osijek, 2022.

Izdavač:

NJEMAČKA ZAJEDNICA

Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek

DEUTSCHE GEMEINSCHAFT

Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Esseg

Za izdavača

Vladimir Ham

Glavna urednica

mr. sc. Renata Trischler

Izdavački savjet

Ludwig Bauer (Zagreb), **dr. sc. Lidija Dujic** (Zagreb), **doc. dr. sc. Marija Karbić** (Zagreb),

prof. dr. sc. Snježana Paušek-Baždar (Zagreb), **dr. sc. Stanko Piplović** (Split),

dr. sc. Zlata Živaković-Kerže (Osijek).

Recenzenti

dr.sc. Željko Andreić, **dr.sc. Tamara Bjažić Klarin**, **prof.dr.sc. Marija Benić Penava**, **dr.sc.**

Vladimir Geiger, **dr.sc. Violeta Herman Kaurić**, **dr.sc. Eldina Lovaš**, **prof. dr.sc. Zdravko Matić**

dr.sc. Branko Ostajmer, **dr.sc. Ines Perić**, **dr.sc. Zrinka Pešorda Vardić**, **dr.sc. Gordan Ravanić**,

dr.sc. Filip Škiljan, **dr.sc. Zlata Živaković-Kerže**.

Adresa uredništva

Ribarska 1

31000 Osijek

Tel: 031/213-610

E-mail: vdg.osijek@gmail.com

www.deutsche-gemeinschaft.eu

Prijevod sažetaka na njemački jezik

Elisabeth Klein, prof.

Grafička priprema

Krešimir Rezo, graf.ing.

Tisak

Krešendo Osijek

UDK: 08:061.2

ISSN: 1849-8159

Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

Radovi objavljeni u "Godišnjaku Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" dostupni su u bazi:

<http://deutsche-gemeinschaft.eu/djelatnost/godisnjak-jahrbuch/>

Zbornik radova "Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" tiskan je uz financijsku potporu

Savjeta za nacionalne manjine i Osječko-baranjske županije.

Das Buch "Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch" wurde Dank der finanziellen Unterstützung des Rates für nationale Minderheiten der Republik Kroatien und der Osijeker-Baranjaer Präfektur herausgegeben.

GODIŠNJAK

NJEMAČKE ZAJEDNICE

2022

DG

JAHRBUCH

Njemačka zajednica
Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek
Deutsche Gemeinschaft
Landmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Esseg

SADRŽAJ/INHALT

Marija Karbić, Zrinka Nikolić Jakus

Obitelj Walsee, gospodari Rijeke i posjednici u Istri i na Kvarneru 11
Familie Walsee, Herrscher von Rijeka und Besitzer in Istrien und auf dem Kvarner

Marija Benić Penava, Anja Vlašić

Jelena Doroška Hoffmann (1876. - 1965.), dubrovačka slikarica i osebujna umjetnica 23
Jelena Doroška Hoffmann (1876 - 1965), dubrovniker Malerin und wunderliche Künstlerin

Zlata Živaković-Kerže, Marijana Stamova

Biskup Josip Juraj Strossmayer i njegovo značenje u hrvatsko – bugarskom kulturnom krugu 35
Bischof Josip Juraj Strossmayer und seine Bedeutung im kroatisch – bulgarischen Kulturkreis

Branko Hanžek

Neobjavljeni životopisni i autorsko bibliografski podatci odličnika Branimira Truhelke 47
Unveröffentlichte biografische und autoren-bibliografische Angaben des Prominenten Branimir Trubelka

Jasenska Kranjčević, Amir Muzur

Dječja bolnica na moru nadvojvotkinje Marije Terezije u Rovinju i počeci zdravstvenog turizma na hrvatskom Jadranu 63
Das Kinderkrankenhaus am Meer der Erzherzogin Maria Theresia in Rovinj und die Anfänge des Gesundheitstourismus an der kroatischen Adria

Branko Ostajmer

Đakovački učitelj i javni djelatnik Matej Ašperger (1848.–1914.) 79
Der dakovoer Lehrer und öffentlicher Angestellter Matej Ašperger (1848–1914)

Denis Njari, Monika Bereš

Pečuški biskup Ladislav II. Seglački 97
Bischof von Pécs (Fünfkirchen) Ladislav II. Seglački

Nikša Nezirović

Značenje obitelji Schlafhäuser za gospodarski i društveni život Bosanskog Šamca 117
Die Bedeutung der Familie Schlafhäuser für das wirtschaftliche und gesellschaftliche Leben von Bosanski Šamac

Dragutin Babić

Nijemci u Vukovaru – od brojne i utjecajne zajednice do nosioca kulture sjećanja 135
Die Deutschen in Vukovar – von einer zahlreichen und einflussreichen Gemeinschaft bis zum Träger der Gedenkkultur

Mirela Müller

Kulturelle Vielfalt (er)leben: Diversität als Herausforderung
 (Fallbeispiel der Studierenden an der Universität Graz) 157
(Do)živjeti kulturnu raznolikost: Različitost kao izazov (studija slučaja studenata Sveučilišta u Grazu)

Anamarija Lukić, Miljenko Brekalo, Ivana Jurčević

Kochbuch Elizabete pl. Drašković, dokument gastronomske Belle Époque 173
Das Kochbuch von Elisabeth von Drašković, ein Dokument der gastronomischen Belle Époque

Krešimir Belošević

Trag Mire Vučetić i hrvatska kulinarska literatura 187
Die Spur von Mira Vučetić und Kroatische Kulinarische Literatur

Erwin Trischler

Franjo Folk i kronika obitelji Folk	203
<i>Franjo Folk und die Chronik der Familie Folk</i>	

Jure Kućić

Tri umjetnika austrijskog i njemačkog podrijetla u splitskom i hrvatskom kulturnom krugu	227
<i>Drei Künstler österreichischen und deutschen Stammes im spliter und kroatischen Kulturkreis</i>	

Milan Ivanović

Gospodarski učinci Albrechta Friedrich Herzog von Teschena (1817.- 1895.)	
- izgradnja kudjeljare u Grabovcu 1867. godine	245
<i>Wirtschaftliches Wirken von Albrecht Friedrich Herzog von Teschen (1817- 1895)</i>	
- <i>Bau der Hanffabrik in Grabovac 1867</i>	

Petar Kerže, Vesna Širić, Zoran Vladović

Osobnosti utkane u sveopći razvoj Osijeka	253
<i>Besonderheiten verwoben mit der allgemeinen Entwicklung von Osijek</i>	

Mirjana Paušak

Tragična sudbina članova plemenite obitelji Berks	261
<i>Das tragische Schicksal der Mitglieder der Edelfamilie Berks</i>	

Darko Mrkonjić

Esseker Weichselhof - njemački toponimi i esekerski govor u brendiranju Osijeka 2012.-2022.	269
<i>Esseker Weichselhof – deutsche Toponyme und die essekerische Sprechart in der Erstellung des Markenzeichens von Osijek 2012-2022</i>	

Katarina Horvat

Primjeri ugledanja na austrijske / njemačke uzore u području razvoja kućanstva u Zagrebu i Hrvatskoj i Slavoniji krajem 19. i početkom 20. stoljeća	277
<i>Beispiele wie man den österreichischen/deutschen Vorbilder auf dem Gebiet der Entwicklung des Haushalts in Zagreb und Kroatien und Slawonien Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts folgte</i>	

In memoriam Nikola Mak	287
-------------------------------------	-----

UPUTE	289
--------------------	-----

RIJEČ UREDNICE

Uz 29. izdanje „Godišnjaka Njemačke zajednice – Jahrbuch der Deutschen Gemeinschaft“ i 30. jubilarni Međunarodni znanstveni skup „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“

Godina 2021. ostat će po mnogo čemu zapamćena i zabilježena, nešto manje pesimistična i „crna“ od svoje prethodnice, no i dalje svojim dobrim dijelom u okovima svjetske pandemije. Unatoč svim problemima koje je godina donijela sa sobom, 2021. godine Njemačka je zajednica u Osijeku ipak uspješno organizirala 29. Znanstveni skup „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“ i okupila ponovo brojne sudionike koji su se rado odazvali pozivu i od 12. do 14. studenoga 2021. svojim priložima obogatili ovaj dugovječni skup o Nijemcima i Austrijancima.

Upravo ove godine Njemačka zajednica obilježava svoju 30. obljetnicu osnivanja. Zanimljiv je podatak da je uoči osnivanja Zajednice 19. prosinca 1992. godine u Zagrebu održan i prvi znanstveni simpozij o temi „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“ a čiji je zbornik radova objavljen u izdanju pod nazivom „Nijemci i Austrijanci u Hrvatskoj: jučer i danas“ koju urednički potpisuje Goran Beus Richembergh 1994. godine. Idućih godina uredništvo nad „Godišnjakom – Jahrbuchom“ potpisuje i dr.sc. Vlado Geiger sve do preseljenja središnjice Zajednice u Osijek, kada prvi osječki „Jahrbuch“ potpisuju u su-uredništvu 1998. godine Nikola Mak i Renata Trischler. U međuvremenu je simpozij zauzeo važno mjesto u kalendaru aktivnosti Njemačke (narodnosne) zajednice i ustalio se u jesenskom terminu održavanja listopadu, odnosno studenome. S godinama simpozij raste u manifestaciju pod nazivom Znanstveni skup „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“, okuplja sve više sudionika koji kao priznati znanstvenici skupu daju akreditaciju i znanstvenu potvrdu. Za skup se čulo i u inozemstvu, pa već više od deset godina simpozij ima i međunarodni karakter kroz sudjelovanje znanstvenika iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Mađarske, Njemačke i Austrije.

A zbirka „Godišnjaka“ je sve impresivnija, jednako kao i popis sudionika koje već čitava tri desetljeća okupljamo na ovome Skupu. Odavno je za mnoge od vas, sudionika i autora članaka, sudjelovanje na Skupu preraslo format kurtoazije i pretvorilo se u jedan, uvijek iznova rado posjećen simpozij i susret dobrih prijatelja.

Ponosni smo i sretni što je Skup odavno postao interdisciplinarni i što redovito okuplja zainteresirane povjesničare i istraživače s gotovo svih područja znanosti, uključivo dakako i strastvene istraživače i povjesničare amatere koji svojim radom dodatno obogaćuju ovaj skup.

Ubrojivši i članke iz ovogodišnjeg izdanja „Jahrbucha“ ponosno objavljujemo da smo do sada objavili više od 700 članaka o temi Nijemaca i Austrijanaca u hrvatskom kulturnom krugu.

Na idućim Vam stranicama predstavljamo ukupno 20 znanstvenih i stručnih članka, izlaganja i priloga s prošlogodišnjem Simpozija. Nesumnjivo je to novi kamenčić u mozaiku saznanja od iznimne važnosti za njemačku i austrijsku manjinu u Hrvatskoj koju na ovaj način, putem njihova doprinosa hrvatskom kulturnom krugu predstavljamo javnosti kako bismo je oslobodili predrasuda i stigme koju nosi još od 1945. godine.

Na idućim stranicama knjige na koju smo, kao Njemačka zajednica posebno ponosni, očekuju Vas nova saznanja o, sasvim izvjesno, i nadalje nedovoljno iscrpljenoj temi doprinosa Nijemaca i Austrijanaca hrvatskom kulturnom krugu.

Također, rado ističemo kako se osnovna tema našega skupa prepoznaje i uvažava u hrvatskoj znanstvenoj javnosti kao sastavni dio javnog djelovanja jedne udruge koja nastoji sačuvati bogato nasljeđe svojih predaka na tlu hrvatske domovine.

Hvala svima koji su to činili do sada, ali i svima koji će i nadalje zajedno s nama svoja saznanja, znanja, neizmjeran trud, istraživačku i znanstvenu znatiželju ugraditi u stupove budućnosti njemačke i austrijske nacionalne manjine i osvjetlati obraz (pre) dugo prešućivanim Nijemcima i Austrijancima u ovim krajevima.

Vaša urednica
Renata Trischler

Dr. sc. **Marija Karbić**
mkarbic@isp.hr
Hrvatski institut za povijest
Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje
Starčevićeva 8, Slavonski Brod

UDK: 323.15(497.5=112.2)(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 15.09.2022

Prof. dr. sc. **Zrinka Nikolić Jakus**
zNIKOLIC@FFZG.HR
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu
Odsjek za povijest
I. Lučića 3, Zagreb

Obitelj Walsee, gospodari Rijeke i posjednici u Istri i na Kvarneru*

U članku se govori o plemićkoj obitelji Walsee, podrijetlom iz Švapske, koja je krajem 14. st. i veći dio 15. st. držala značajne posjede u Istri i na Kvarneru. Prikazuju se načini na koje su stekli navedene posjede i razdoblje njihove uprave tim područjem koje završava ustupanjem jednog i prodajom drugog dijela njihovih tamošnjih posjeda Habsburgovcima. Pritom se posebna pažnja poklanja njima kao gospodarima Rijeke te njihovim odnosima s gradskom zajednicom, a i s Frankapanima, gospodarima susjednog Trsata.

Ključne riječi: *Walsee, Rijeka, Kvarner, Istra, Habsburgovci, srednji vijek*

* Rad je izrađen u okviru projekta Hrvatske zaklade za znanost *Topografija vlasti: istočnjadranski gradovi u srednjovjekovnim prostorima vlasti (TOPOS)* (IP-2019-04-2055).

Obitelj Walsee (Wallsee, Waldsee, Valse, Valsse, Valdse, poznata na hrvatskim prostorima i kao Favalići) jedna je od najmoćnijih obitelji njemačkog podrijetla koja je vladala na prostoru hrvatskih zemalja. Iako je u ovim krajevima bila prisutna relativno kratko, manje od stoljeća, ostavila je značajan trag u hrvatskoj povijesti i kulturi.

POČECI OBITELJI WALSEE

Prema vijestima u štajerskoj *Otokarovoju Reimchronik* kao i *Kronici Matije von Neuenburga* plemićka obitelj Walsee potječe iz gornje Švapske. Jedna isprava iz 1331. navodi da je njihovo prvotno sjedište bio burg Waldsee po kojem su dobili i ime, a nalazio se na području Württemberg, na pola puta između Dunava i Bodenskog jezera. U ispravama se javljaju kao ministerijali, odnosno službenici opatije Sv. Petra i Pavla, koja se nalazila u Weissenburgu i među čijim se posjedima Waldsee spominje od 10. stoljeća, iako joj je po svojoj prilici pripadao i ranije. Preci Walseovaca su vjerojatno bili ministerijali opatije već u vrijeme kada se Waldsee prvi put spominje kao njezin posjed, a od 12. stoljeća preuzimaju ime posjeda. Tako se 1171. spominju braća Gebhard i Konrad von Walsee u službi bavarskog i saskog vojvode Henrika Lava Welfa (Guelfa) pod čiju su vlast vjerojatno dospjeli nekoliko godina ranije, da bi ubrzo postali ministerijali cara Fridrika I. Barbarosse u čijoj službi se spominje Konrad i treći brat Eberhard. Walsee su ministerijali dinastije Hohenstafovaca od 1178. do 1251. te se postupno sve više uspinju na društvenoj ljestvici. U posljednjoj četvrtini 13. stoljeća stupaju u službu kralja Rudolfa Habsburga i u službi te obitelji ostat će do izumiranja roda u muškoj liniji.¹

Kao vazali Habsburgovaca na prijelazu 13. u 14. stoljeće dolaze i na područje austrijskih zemalja gdje će s vremenom doživjeti svoj najveći uspon i ubrojiti se u visoko plemstvo. U *Kronici Matije von Neuenburga* navodi se da je još kralj Rudolf poslao sa svojim sinom Albrechtom, prvim Habsburgovcem koji je postao austrijski nadvojvoda, u Beč više švapskih vitezova. Među tim se vitezovima, po pričanju kronike, nalazio i Walsee čiji su potomci zbog svojih vrlina kasnije stekli ogroman imetak iako su, kako kroničar navodi, „u Austriju došli pješice“. ² U ovom Walseeu možemo prepoznati Eberharda III. Walsee (*1230–+1288), rodonačelnika austrijskih Walseea, a u njegovim potomcima njegove sinove – Eberharda IV. (+1325), Henrika I. (+1326), Ulrika I. (+1329) i Fridrika I. (+1318). Od četvorice spomenute braće potekle su i četiri loze nazvane po gradovima koji su im postali glavna sjedišta - Linz,

¹ O povijesti obitelji u Švapskoj i konačnom prelasku u austrijske zemlje nakon stupanja u habsburšku službu, vidi: Hruza Karel, *Die Herren von Walsee. Geschichte eines schwäbisch-österreichischen Adelsgeschlechts (1171-1331)*, Linz 1995., osobito 17-18, 61-62, 67-78, 79-89, 90-94, 95-130, 131-140, 141-178, 193-238; također od starijih autora Doblinger Max, *Die Herren von Walsee. Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte, Archiv für österreichische Geschichte* 95, sv. 2, Wien 1906., 241-256.

² Hruza, *Die Herren von Walsee*, 313. Svakako da se u navođenju Walseea kao pješaka radi o pjesničkom pretjerivanju kako bi se naglasio njihov uspon u službi Habsburgovaca, jer su svakako već i prije u Švapskoj kao vitezovi posjedovali značajna imanja.

Enns, Graz i Drosendorf.³ Obitelj je 1331. godine prodala i svoj burg i grad Waldsee i švapske posjede habsburškim vojvodama Albrechtu II. i Otonu I.⁴ Od tada je njihova sudbina vezana za austrijske zemlje u kojima stekli oko stotinjak posjeda na prostoru od Češke do Istre.

Članovi obitelji Walsee vršili su važne službe za Habsburgovce počevši s Ulrikom I., rodonačelnikom loze Walsee-Graz koji je za spomenutog Albrechta, tada već njemačkog kralja, imenovan 1299. zemaljskim kapetanom Štajerske. Na toj ga je dužnosti nakon smrti 1329. naslijedio najstariji sin Ulrik II., a 1359. unuk Eberhard VIII. (sin Ulrika II.), koji je bio kapetan Štajerske do 1361. godine. Kasnije su kapetani Štajerske još bili Fridrik VI. (1369.) i Rudolf I. (1373-1384) iz loze Walsee-Enns i konačno Ulrik IV. (1384), zadnji muški potomak loze Walsee-Drosendorf.⁵

Za nas je najzanimljivija loza Walsee-Enns koja je došla do značajnih posjeda u Istri i na Kvarneru nakon izumiranja Devinskih, dotadašnjih gospodara tih prostora s kojima su Walsee bili u ženidbenim vezama. Osnivač je ovog ogranka Walseeovaca, koji je bio i najdugovječniji, Henrik (Heinrich) I. (*1282-+1326), od 1309. do 1323. kaštelan Ennsa. Imao je trojicu sinova od kojih je obitelj nastavio Rambert (Reimprecht) I. (*1318-+1361), također kaštelan Ennsa. I on je imao tri sina, Rudolfa I. (*1357-+1405), Ramberta (Reimprechta) II. (*1364-+2.7.1422) i Fridrika V. (*1386-+1407), a jedna od njegovih kćeri, Ana, udala se za Hugona VIII. Devinskog (*1354-+1390).⁶ Iako se spominje kao umrla već 1373. te se Hugon ponovno oženio i imao djecu, ostao je u bliskim odnosima sa svojim šurjacima Walsee te im je u više navrata povjerio svoju djecu i posjede.⁷ Konačno, temeljem zadnje Hugonove oporuke, 11. rujna 1390., najstariji je brat Rudolf I. Walsee imenovan zaštitnikom

³ U djelu *Reimchronik* koje je vremenski bliže događajima Eberhard se i spominje imenom. Hruza, *Die Herren von Walsee*, 314; Doblinger, *Die Herren von Walsee*, 579.

⁴ Hruza, *Die Herren von Walsee*, dok. 43, 528-530.

⁵ Hruza, *Die Herren von Walsee*, 290-291, Doblinger, *Die Herren von Walsee*, 336-378.

⁶ Doblinger, 559-563.

⁷ O vezama Devinskih i Walseeovaca vidi: Gigante Silvino, „Regesti e documenti relativi alle famiglie di Duino e di Walsee,“ *Fiume. Rivista della società di studi fiumani di Fiume* 15-16 (18!), Fiume 1937-38. (1940!), 8, 12, 19, 21-22, 24, 26, 49-50, 52-54, 56-58. Gigante je objavio regeste, izvratke dokumenata i pojedine dokumente po svom izboru iz regesta i dokumenata za obitelji Devinski (Duimo), Walsee, a i Wildhaus, koje je skupio iz raznih arhiva general Vittorio Handel Mazzetti. Dokumenti su bili izvorno na njemačkom jeziku, ali ih je Gigante objavio na talijanskom. Mazzettijeve regeste i dokumenti koji su bili na njemačkom jeziku izvora nisu pronađeni. Giganteov rad sadrži 80 regesta za obitelj Devinskih za godine od 1307. do 1390., 127 regesta za obitelj Walsee od 1390. do 9.10.1478. te 46 regesta obitelji Wildhaus za god. 1309. do 1377. koji se tiču posjeda koji su ženidbenim vezama pripali Devinskim. Potom slijedi 81 dokument, točnije 11 regesta, 16 izvadaka iz dokumenata i 54 cijele isprave, objedinjenih pod podnaslovom „Documenti relativi ai Duinati e ai Walsee (1346-1478)“. Dokumenti su uglavnom iz bečkog državnog i komornog arhiva te arhiva knezova Starhemberg u Efferdingu. Danilo Klen objavio je oštru kritiku Giganteovog izdanja u: „Objavljene regesti i dokumenti o Rijeci iz vremena nekadašnjih gospodara Devinaca i Walseeovaca (XIII-XV st.), *Vjesnik Histojskih arhiva Rijeke i Pazina* 29, Rijeka 1987., 227-233. Ipak, s obzirom da se radi o dosad najpotpunijem izdanju dokumenata vezanih za prisutnost obitelji Walsee na našim prostorima, regeste su još uvijek korisne istraživačima kad druga izdanja pojedinih dokumenata nisu dostupna.

Hugonove udovice Ane Wildhaus i skrbnikom njihove maloljetne djece, sinova i kćeri. Već se u ranijoj oporuci iz 1385. navodi da u slučaju smrti Hugonovih sinova prije punoljetnosti, dobra nasljeđuju Hugonovi šurjaci Rudolf I., Rambert II. i Fridrik V. Walsee. Kako su Hugonovi sinovi Rambert i Ugolino umrli prije punoljetnosti, a obje se kćeri, Ana i Katarina, odrekle nasljedstva u korist braće Walsee, posjed Devinskih prešao je u njihove ruke. Pravo Walseeovaca na to nasljedstvo ojačano je i brakom Ramberta II. i Hugonove kćeri Katarine.⁸

Prilikom preuzimanja posjeda Devinskih od Brseča do Rijeke, Walseeovci su dali napraviti urbar na njemačkom jeziku u kojem su popisani posjedi i regulirani odnosi s podložnicima na njima. Posebno značajan dio tih posjeda bila je Rijeka koja se u urbaru naziva Sv. Vid (Sand Veyt). Pored mjesta koja je naslijedio od Devinskih u urbaru su navedena i mjesta iz Pazinske knežije, Lovran i Brseč, koja su Habsburzi bili ranije založili Hugonu Devinskom, pa ih je sad kao zalag preuzeo Rambert Walsee.⁹ Godine 1407. nadvojvoda Leopold Habsburški dao je Rambertu za 13000 zlatnika i cijelu Istarsku knežiju.¹⁰

WALSEEOVCI I RIJEKA

Vladavina obitelji Walsee doprinijela je da u ovom razdoblju Rijeka postane živ i dinamičan grad. Činjenica da je tako moćna obitelj postala gospodarom Rijeke, donijela je gradu sigurnost i stabilnost što je pogodovalo razvitku trgovine koja je premašivala lokalne okvire. Walseeovci su, nastavljajući se na politiku Devinskih, i sami aktivno podupirali gospodarski razvoj Rijeke. Ferdo Gestrin smatra da je upravo podrška Devinskih i Walseeovaca davala Rijeci prednost pred Trstom čiji gospodari

⁸ Gigante, „Regesti“, 56-58. Prva Hugonova oporuka u kojoj se također spominju Rudolf I. Walsee i njegova braća je od 24.7.1374. (Gigante, „Regesti“, 49-50), a druga u kojoj se izričito povjeravaju Hugonova maloljetna djeca koju ima i koju će možda još imati skrbni braće Walsee od 30.8.1385. (Gigante, „Regesti“, 52-54). U drugoj oporuci spominje da ako prije smrti odredi jednog od braće za skrb o djeci i dobrima, taj bi trebao odlučivati o svemu bez opozicije drugih. Upravo je to i napravio u trećoj oporuci u kojoj je izdvojio najstarijeg Walseea, Rudolfa. Spominje se i obaveza skrbnika da uda njegove kćeri koje dobivaju miraz od 4000 florena, a ostala dobra će pripasti sinovima (Gigante, „Regesti“, 52-54, 57). Kćeri Hugona Devinskog, Katarina, udana za Leutolda von Meissau (1400) i Ana, udana za Eberharda von Kappelen (1404), odrekle su se svojih prava na imanja u korist „svojih dragih prijatelja“ Rudolfa I., Ramberta II. i Fridrika V. (Gigante, „Regesti“, 58-60). Katarina je ostala udovica 1404. i potom se 1406. udala za Ramberta Walseea (Gigante, „Regesti“, 60-62) koji je nakon smrti Rudolfa 1405. i uskoro i Fridrika 1407. ostao jedini preživjeli od braće Walsee i kao takav preuzeo posjede koje će u konačnici naslijediti njegovi sinovi iz braka s Katarinom, kćerkom Hugona Devinskog. O rodbinskim vezama Devinskih i Walseeovaca vidi i: Hortis Attilio. *Documenti risguardanti la storia di Trieste e dei Walsee*, Trieste 1877., VI-VII.

⁹ Kos Milko, „Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjima Devinskih i Walseeovaca na Kvarneru“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 3, Pazin 1956., 344-364 (3-18), sam urbar na str. 361-364 (15-18). Novije izdanje urbara nakon pronalaska rukopisa u Budimpešti objavio je Danilo Klen koji je uz originalni tekst dodao i prijevod teksta urbara na hrvatski jezik: „Riječki urbar (1390-1405)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 20, Pazin 1976., 151-163, sam urbar na str. 156-161. Vidi također Klen Danilo (ur.), *Povijest Rijeke*, Rijeka 1988., 82-83.

¹⁰ Gigante, „Regesti“, 26, 62-66.

Habsburgovci tada još nisu preuzeli aktivniju ulogu u odnosu prema gradu.¹¹ Tako je godine 1444. Rambert IV., sin Ramberta II. i Katarine Devinske, podijelio Rijeci pravo održavanja godišnjeg sajma o blagdanu sv. Ivana Krstitelja na kojem je sve osim ulja, željeza i kože bilo oslobođeno pristojbi.¹² Za vladavine Walseeovaca određeno je i da svaki stranac koji dovozi robu u grad kopnenim putem mora platiti četrdesetinu (*quarentes*), odnosno četrdeseti dio vrijednosti robe, kao i da se za svaku robu koja se uvozi ili izvozi morskim putem plaća dva dukata, čime je domaća trgovina dobila još veći poticaj.¹³ Riječani su u to vrijeme imali i pravo zaplijeniti svaku lađu koja je prolazila kraj Rijeke bez da je platila pristojbu.¹⁴

Walseeovci su ojačali položaj Rijeke i prema vanjskim silama, u prvom redu Mletačkoj Republici. Pritom je njihova uspješnost u određenom razdoblju, razumljivo, ovisila i o gospodarskim interesima same Venecije, ali i o političkim prilikama. Primjerice, kako bi spriječili da njihovi protivnici u Italiji nabavljaju željezo iz Koruške i Kranjske, a što su činili preko Rijeke, odakle je roba išla za Ankonu, mletački su brodovi blokirali riječku luku.¹⁵ S druge strane, u vrijeme rata ugarsko-hrvatskog kralja i cara Svetog Rimskog Carstva Sigismunda Luksemburškog protiv Venecije, Sigismund je tražio od Ramberta da onemogući trgovinu s Mlečanima.¹⁶

Značajan korak u odnosima s Mlečanima predstavlja ugovor o slobodnoj međusobnoj trgovini koji je Rambert II. Walsee sklopio 1421. s duždom Tommasom Mocenigom.¹⁷ Istim putem nastavio je i njegov sin i nasljednik Rambert IV. koji je 13. lipnja 1431. sklopio dogovor s duždom Francescom Foscarijem. Tim su ugovorom Rijeci osigurane pogodnosti u pomorskoj trgovini i plovidbi. Prema sporazumu su

¹¹ Gestrin Ferdo, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 15, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino 4, Ljubljana 1965., 35.

¹² Fest Alfredo [Aládar], „Fiume nel secolo XV.“, *Bullettino della deputazione Fiumana di storia patria* 3, Fiume 1913., 3-138, osobito 41 (prijevod članka objavljenog na mađarskom jeziku: „Fiume a XV. században,“ *Századok* 3-9, Budapest 1912., 169-191, 249-264, 329-344, 409-423, 489-504, 569-584, 649-661); Fabijanec Sabine Florence, „Trgovački promet Kvarnera na Jadranu krajem srednjeg vijeka,“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 25, Zagreb 2007., 110; Gigante Silvino, *Fiume nel Quattrocento*, Fiume 1913., 43; Gigante Silvino, *Storia del Comune di Fiume*, Firenze, 1928., 34. Pravo održavanja sajma riječki su građani tražili već i ranije. Dana 18. prosinca 1438. *plenum et generale consilium totius populi terrae fluminis* na prijedlog župnika i arhidakona Mateja je odlučilo da se posebnim izaslanstvom zamoli kneza za dozvolu održavanja sajma i za zabranu točenja stranog vina u riječkim krčmama sve do blagdana sv. Jurja. Gigante Silvino (prir.), *Libri del cancelliere*, 1. *Cancelliere Antonio di Francesco de Reno*, 1, Monumenti di Storia Fiumana, 2, Fiume 1912., 98.

¹³ Hortis, *Documenti*, LVI-LVII; Fabijanec, „Trgovački promet Kvarnera,“ 110.

¹⁴ Fest, „Fiume nel secolo XV.“, 41-43.

¹⁵ Kosanović Ozren, „Sudac Kvirin Spinčić iz Kastva, istaknuti građanin Kastva i Rijeke iz prve polovine 15. stoljeća,“ *Acta Histriae* 22/3, Koper 2014., 552-553.

¹⁶ 2. srpnja 1418., Gigante, „Regesti,“ 29. Usp. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja*, 50; Doblinger, *Die Herren von Walsee*, 428.

¹⁷ Kosanović Ozren, „Kreditna trgovina u Rijeci u prvoj polovini 15. stoljeća,“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 46, Zagreb 2014., 183.

riječki trgovci, pod uvjetom da za prijevoz robe koriste mletačke brodove, imali pravo trgovati s mjestima na talijanskoj obali, dok su u Dalmaciji mogli koristiti i svoje brodove.¹⁸ Desetak godina kasnije, 1442. godine, Rambert IV. sklopio je s Mlečanima ugovor prema kojem se mletačkim ili riječkim brodovima moglo u Rijeku dopremati raznovrsnu robu iz mletačke Istre i Dalmacije, pri čemu su posebno istaknuti janjci.¹⁹

Usprkos ugovorima, Venecija je u skladu sa svojim interesima nametala različite zabrane i ograničenja istarskim i dalmatinskim mjestima u trgovini s Rijekom. Na primjer, Zadranima se trgovina branila u više navrata od 1437. do 1456. godine,²⁰ dok je uvoz razne robe 1452. bio ograničen Cresanima, Osoranima i Rabljanima.²¹ No, ova povremena ograničenja nisu spriječila razvoj riječke trgovine.

Rijeka je za vladavine Walseovaca postala sjecištem trgovačkih smjerova koji su povezivali Sveto Rimsko Carstvo, Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo i Apeninski poluotok. Najviše se trgovalo željezom, koje se dovozilo iz unutrašnjosti, a izvozilo se na talijansko područje, posebice u papinsku državu, te maslinovim uljem koje se, pak, najviše uvozilo morem iz Marka i Apulije te Dalmacije. Trgovalo se i kožom, drvetom, voskom, mjedi, solju, žitom, povrćem, vinom, i tako dalje, a razvijala se i brodogradnja.²²

Gospodarski rast Rijeke i poticanje trgovine sa Svetim Rimskim Carstvom u vrijeme vlasti obitelji Walsee dovelo je do doseljavanja novih stanovnika, među kojima nalazimo i Nijemce, u grad. Osim poslovnih ljudi, među Nijemcima u Rijeci tada nalazimo i službenike Walseeovaca, većinom pripadnike nižeg plemstva iz austrijskih zemalja. Među njima je najvažniji bio gradski kapetan koji je gradom upravljao u ime obitelji Walsee. Kapetan je zajedno s gradskim sucima i vijećnicima sudio u različitim vrstama parnica ili posredovao prilikom sklapanja poslova ili dogovora. Sudjelovao je i u donošenju različitih odluka i propisa, npr. onih koji su regulirali način funkcioniranja gradske uprave ili odnosa sa susjedima.²³

¹⁸ Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 101-102. Mlečane je na popustljivost prema riječkim trgovačkim interesima mogla navesti i činjenica da u to vrijeme Trst nastoji presjeći put između Venecije i mjesta u Istri pod mletačkom kontrolom što je dovelo do skretanja trgovine prema Kvarneru. Usp. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja*, 83.

¹⁹ Ljubić Šime (prir.), *Listine o odnosajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike: Od godine 1423 do 1452*, sv. 9, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 17, Zagreb 1890., 167; Kandler Pietro (prir.), *Codice diplomatico istriano*, sv. 4, Trieste 1984., br. 1034, 1771; Antoljak Stjepan, „Veze između Zadra i Rijeke u srednjem vijeku“, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 2, Pazin 1954., 8; Kosanović, „Sudac Kvirin Spinčić“, 553.

²⁰ O trgovini Zadra i Rijeke i ograničenjima nametanim od strane mletačkih vlasti, vidi: Antoljak, „Veze između Rijeke i Zadra“, 6-9.

²¹ Kosanović, „Kreditna trgovina“, 183-185; Kosanović, „Sudac Kvirin Spinčić“, 553. Radilo se u prvom redu o ograničenjima uvoza željeza te govedih koža i njihovih preradevina, što možemo povezati s činjenicom da su istovremeno Mlečani nastojali onemogućiti trgovinu željezom i kožama između Marki i Senja i Rijeke u kojoj su važnu ulogu imali Firentinci, s kojima su Mlečani tada bili u ratu. Usp. Kosanović, „Kreditna trgovina“, 184.

²² O trgovini Rijeke vidi Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, 103-110; Hauptmann Ferdo, *Rijeka. Od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe*, Zagreb 1951., 32-39; Klen, *Povijest Rijeke*, 84-87; Fabijanec, „Trgovački promet Kvarnera“, 103-152.

²³ Karbić Marija, „Kapetan Jakov Raunacher i drugi naseljenici iz njemačkih zemalja sredinom 15. stoljeća“, *Godišnjak Njemačke zajednice. DG Jahrbuch* 21, Osijek 2014., 25-34.

Najznačajniji od tih susjeda Walseeovaca bili su Frankapani, čiji je golemi posjed počinjao odmah s druge strane Rječine, na Trsatu. Odnose s Frankapanima utvrdio je oko 1428. brak Barbare, sestre Ramberta IV., s Nikolom V. Frankopanom, drugim od deset sinova poznatog hrvatsko-dalmatinskog bana Nikole IV.²⁴ Barbara je donijela u miraz 6000 dukata, te također dobila od svekra kneza Nikole starijeg i muža kneza Nikole mlađeg kao uzmirazje 9000 florena, a kao jamstvo da će nakon njihove smrti Barbara primiti vrijednost miraza i uzmirazja navedeni su kašteli Bužan i Ribnik.²⁵ Ovakav miraz očito pokazuje da je taj brak bio od velikog značenja za Frankopane. Od Nikole V. i Barbare Walsee potekla je ozaljska grana Frankopana koja je baštinila Ozalj, Ribnik te Grižane u Vinodolu. Ova je grana uskoro ugasla smrću njihovog jedinog sina Bartola X. koji je umro bez potomaka 22. ožujka 1474. te je sahranjen kao prvi od Frankopana u franjevačkoj crkvi na Trsatu. Bartolove su posjede nakon smrti baštinili stric Stjepan Modruški i bratić Bernardin.²⁶

Povezanost obitelji Walsee s Rijekom možemo vidjeti i iz činjenice da je ona, iako nije trajno boravila u gradu, u Rijeci posjedovala palaču,²⁷ a Walseeovci su, osim u gospodarstvu i upravi, utjecali na Rijeku i na duhovnom i kulturnom planu. Za Ramberta II. dovršena je izgradnja i oprema augustinskog samostana Sv. Jeronima u Rijeci, a Rambert IV. je samostanu 1429. izdao darovnicu, kojom je na molbu redovničke zajednice i njezina priora Ivana iz Reichenburga potvrdio samostanu dobra kojim ga je obdario Hugon Devinski. Tom je prilikom Rambert naveo i da je Hugon, njegov djed po majci, samostan i podigao, tako da su brigom o augustinskom samostanu Walseeovci zapravo nastavljali djelo Devinskih.²⁸ I njihovi službenici su također nastavili pomagati samostan pa su neki od njih ondje i sahranjeni. Sredinom 15. stoljeća obitelj Raunacher podigla je kapelu sv. Trojstva u kompleksu samostana sv. Jeronima, u kojoj stoje sačuvane nadgrobne ploče Martina i Margarete Raunacher, a kapetan Gašpar Rauber u drugoj polovini istog stoljeća podigao je drugu kapelu, kapelu Majke Milosti, u kojoj

²⁴ Za genealogiju Frankapana vidi: Engel Pál, *Középkori magyar genealógia Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, PC CD-ROM, Budapest 2001., Magyarország világi archontológiája, s.v. Frangepán 1. tábla (vegliai, modrusi és zenggi grófok).

²⁵ Gigante, „Regesti,“ 31, 83-84.

²⁶ Klaić Vjekoslav, *Krčki knezovi Frankapani, Knjiga prva, Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)*, Zagreb 1901., 219-220, 265-266. Osim Bartola, Barbara Walsee i Nikola V. Frankopan imali su i dvije kćeri – Margaretu koja je postala dominikanka u sv. Dimitriju u Zadru te Barbaru koja se udala za Wilhelma od Liechtensteina u Moravsku. Šerčer Marija, „Žene Frankopanke,“ *Modruški zbornik* 4-5, Modruš 2011., 31.

²⁷ U knjizi riječkog notara Antuna de Renno spominje se da su se pojedini događaji odvijali *in sala palatii illustrissimorum dominum de Valse*. Usp. Zjačić Mirko (prir.), „Knjiga riječkog kancelara Antuna de Renno de Mutina,“ *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 3, Rijeka 1955-1956., 7; 4, Rijeka 1957., 211.

²⁸ Detaljnije o pitanju osnutka augustinskog samostana u Rijeci vidi: Medved Marko, „Datacija izgradnje augustinskog samostana i crkve Sv. Jeronima u Rijeci,“ *Croatica Christiana Periodica*, vol. 43, br. 84, Zagreb 2019., 21-38. Vidi i Medved Marko, „Augustinci pustinjaci riječkog sv. Jeronima u 15. stoljeću,“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 51, br. 2, Zagreb 2019., 160-162; Kobler Giovanni, *Povijest Rijeke*, 2, Opatija 1996., 171-172.

je sahranjen njegov brat Nikola, tršćanski kapetan. U toj kapeli otkrivena je i freska s fragmentom natpisa na kojem se može pročitati: de Fiume.²⁹

Osim pozitivnog djelovanja, vladavina Walseeovaca u Rijeci povezana je i s određenim pritiscima na glagoljašku tradiciju u lokalnoj Crkvi.³⁰ Njihov je kapetan Jakov Raunacher 29. prosinca 1443. zajedno s dva riječka suca i sedam vijećnika donio zaključak da svi moraju raditi na tome da se u crkvi sv. Marije i Riječkom kaptolu koristi latinica (*litera latina*).³¹ Međutim, kako se vidi iz kasnijih podataka to nije urodilo nekim uspjehom s obzirom da u veljači 1455. kapetan i gradsko vijeće ponovno zapovijedaju da se u kanonike ne smiju primati oni koji ne znaju latinski niti se smiju u Pulu slati klerici koji ne znaju čitati latinsko pismo, a i u inventaru riječkog kaptola nekoliko godina kasnije i dalje nalazimo veliku prevlast knjiga na glagoljici u odnosu na latinske knjige.³²

Walseeovci, čini se, nisu tiranski vladali Rijekom s obzirom da je zabilježeno da su se riječki vijećnici nekad i suprotstavljali njihovim odlukama. Tako su npr. 19. kolovoza 1438. odbili primiti u gradsko vijeće ser Kastelina iz Pesara, iako ga je na tu funkciju predložio sam gospodar grada Rambert de Walsee.³³ Također treba spomenuti i da, iako nije sačuvan statut iz razdoblja vladavine Walseeovaca, postoje vijesti koje govore o propisima koje su donijeli ili su barem doneseni u vrijeme njihove vladavine. I statut Rijeke iz 1530. se poziva na njihove zakone (*secundum constitutiones dominorum de Walsee*).³⁴

EPILOG

Sinovi Ramberta IV., Wolfgang i Rambert V., podijelili su 23. lipnja 1464. obiteljske posjede na Istri i Kvarneru. Wolfgang je dobio kvarnerske posjede, a Rambert V. istarski dio.³⁵ To je bio početak kraja gospodstva obitelji Walsee na ovim prostorima. Već 1. rujna 1465., godinu dana prije smrti, Wolfgang ustupa svoj dio posjeda caru Fridriku III. Habsburškom kao nasljedno dobro,³⁶ a Rambert mu ostatak posjeda

²⁹ Medved, „Augustinci pustinjaci“, 170-171; Pintarić Mario - Tulić Damir, „Prilog poznavanju kasnogotičke skulpture u Rijeci: prijedlog za Leonarda Tiannera i nepoznata grupa Oplakivanje Krista,“ *Ars Adriatica* 8, Zadar 2018., 72-73.

³⁰ O prisutnosti glagoljice u Rijeci vidi, npr., Deković Darko, *Istraživanja o riječkome glagoljaškome krugu*, Zagreb 2011.

³¹ Gigante, *Libri del cancelliere*, 1. *Cancelliere Antonio di Francesco de Reno*, 1, 333.

³² ...*quod ab hodierna die in antea nullum debeant assumere in canonicum qui ignoret literam latinam, et quod similiter non debeant mittere aliquem clericum ad ordines Polam, qui habitet in dicta Terra Fluminis, qui nesciat legere latinam literam...* Zjačić Mirko (prir.), „Knjiga riječkog kancelara Antuna de Renno de Mutina,“ *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 5, Rijeka 1959., 264-265; Klen, *Povijest Rijeke*, 95-96.

³³ Zjačić, „Knjiga riječkog kancelara“, 3, 10; Klen, *Povijest Rijeke*, 92.

³⁴ Herkov Zlatko, *Statut grada Rijeke iz godine 1530.*, Zagreb 1948., 28-29.

³⁵ Gigante, „Regesti,“ 115-119.

³⁶ Gigante, „Regesti,“ 119-121.

prodaje 12. ožujka 1472. godine.³⁷ Rambert umire 19. svibnja 1483. čime i izumire u muškoj liniji ne samo grana Walsee-Enns nego i cijeli rod Walsee.³⁸ Spomen obitelji Walsee ostao je i nakon njihova nestanka s ovih prostora, jer je Wolfgang i nakon što je predao Fridriku III. Habsburškom Rijeku, uspostavio misnu zakladu u samostanu Sv. Jeronima, koju je car Fridrik III. potvrdio, pa se i u zapisima 18. stoljeća još u misnim nakanama spominju nekadašnji gospodari Rijeke, obitelj Walsee.³⁹ Možda i te misne nakane upućuju na to da Walseeovci nisu ostali u lošoj uspomeni na ovim prostorima. To je ocjena i poznatog hrvatskog preporoditelja i političara Matka Laginje, zvanog „Ocem Istre“, koji navodi u svom djelu o Kastvu: „Valse su vladali ovuda samo kojih 75 godina... Ali bit će bili vrlo dobra čeljad, jer su jih se Kastavci spominjali još do pred samih 100 godina.“⁴⁰

LITERATURA

- Antoljak Stjepan, 1954., „Veze između Zadra i Rijeke u srednjem vijeku,“ *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 2, Historijski arhiv Rijeka - Historijski arhiv Pazin, Pazin, 5-18.
- Deković Darko, 2011., *Istraživanja o riječkome glagoljaskome krugu*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Doblinger Max, 1906., *Die Herren von Walsee. Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte*, *Archiv für österreichische Geschichte*, 95, sv. 2, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 235-578.
- Engel Pál, 2001., *Középkori magyar genealógia/Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, PC CD-ROM, Arcanum, Budapest.
- Fabijanec Sabine Florence, 2007., „Trgovački promet Kvarnera na Jadranu krajem srednjeg vijeka,“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 25, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 103-152.
- Fest Alfredo [Aládár], 1913., „Fiume nel secolo XV,“ *Bullettino della deputazione Fiumana di storia patria* 3, Il municipio di Fiume, Fiume, 3-138.
- Gestrin Ferdo, 1965., *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 15, Inštitut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino 4, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- Gigante Silvino, 1913., *Fiume nel Quattrocento*, Fiume.
- Gigante Silvino (prir.), 1912.-1932., *Libri del cancelliere*, 1. *Cancelliere Antonio di Francesco de Reno*, 1-2, Monumenti di Storia Fiumana, 2-3, Il municipio di Fiume - Società di studi Fiumani, Fiume.
- Gigante Silvino (prir.), 1937-38. (1940.!), „Regesti e documenti relativi alle famiglie di Duino e di Walsee“, *Fiume. Rivista della società di studi Fiumani di Fiume* 15-16 (18!), Società di studi Fiumani, Fiume, 3-130.
- Gigante Silvino, 1928., *Storia del Comune di Fiume*, R. Bemporad & figlio, Firenze.

³⁷ Gigante, „Regesti,“ 127-128. I prije konačne prodaje Rambert je pregovaro o prodaji posjeda caru o čemu nam svjedoče dokumenti od 19. ožujka 1470. i 30. rujna 1471. godine. Gigante, „Regesti,“ 122-125.

³⁸ Doblinger, *Die Herren von Walsee*, 493.

³⁹ Medved, „Augustinci pustinjaci“, 165-166.

⁴⁰ Laginja Matko, *Kastav. Grad i občina*, Trst 1889., 71.

- Hauptmann Ferdo, 1951., *Rijeka. Od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Herkov Zlatko, 1948., *Statut grada Rijeke iz godine 1530.*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb.
- Hortis Attilio, 1877., *Documenti risguardanti la storia di Trieste e dei Walsee*. Trieste.
- Hruza Karel, 1995., *Die Herren von Walsee. Geschichte eines schwäbisch-österreichischen Adelsgeschlechts (1171-1331)*, OÖLA, Linz.
- Kandler Pietro (priř.), 1984., *Codice diplomatico istriano*, sv. 4, Tip. del Lloyd austriaco, Trieste.
- Karbić Marija, 2014., „Kapetan Jakov Raunacher i drugi naseljenici iz njemačkih zemalja sredinom 15. stoljeća“, *Godišnjak Njemačke zajednice. DG Jahrbuch* 21, Njemačka zajednica, Osijek, 25-34.
- Klaić Vjekoslav, 1901., *Krčki knezovi Frankapani, Knjiga prva, Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Klen Danilo, 1987., „Objavljene regesti i dokumenti o Rijeci iz vremena nekadašnjih gospodara Devinaca i Walseeovaca (XIII-XV st.)“, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 29, Državni arhiv u Rijeci - Državni arhiv u Pazinu, Pazin, 227-233.
- Klen Danilo (ur.), 1988., *Povijest Rijeke*, Skupština općine Rijeka - Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Klen Danilo, 1976., „Riječki urbar (1390-1405)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 20, Historijski arhiv u Rijeci - Historijski arhiv u Pazinu, Pazin, 151-163.
- Kobler Giovanni, 1996., *Povijest Rijeke*, 2, Preluk, Opatija (Prijevod djela *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*).
- Kos Milko, 1956., „Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjima Devinskih i Walseeovaca na Kvarneru“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* 3, Historijski arhiv u Rijeci - Historijski arhiv u Pazinu, Pazin, 344-364 (3-18).
- Kosanović Ozren, 2014., „Kreditna trgovina u Rijeci u prvoj polovini 15. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 46, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 179-221.
- Kosanović Ozren, 2014., „Sudac Kvirin Spinčić iz Kastva, istaknuti građanin Kastva i Rijeke iz prve polovine 15. stoljeća“, *Acta Histriae* 22/3, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 551-572.
- Laginja Matko, 1889., *Kastav. Grad i občina*, Trst.
- Ljubić Šime (priř.), 1890., *Listine o odnosajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike: Od godine 1423 do 1452*, sv. 9, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 17, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Medved Marko, 2019., „Augustinci pustinjaci riječkog sv. Jeronima u 15. stoljeću“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 51, br. 2, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 159-176.
- Medved Marko, 2019., „Datacija izgradnje augustinskog samostana i crkve Sv. Jeronima u Rijeci“, *Croatica Christiana Periodica*, vol. 43, br. 84, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, 21-38.
- Pintarić Mario - Tulić Damir, 2018., „Prilog poznavanju kasnogotičke skulpture u Rijeci: prijedlog za Leonarda Tiannera i nepoznata grupa Oplakivanje Krista“, *Ars Adriatica* 8, Sveučilište u Zadru, Zadar, 61-80.
- Šercer Marija, 2011., „Žene Frankopanke“, *Modruški zbornik* 4-5, Katedra čakavskog sabora Modruše, Modruš, 21-81.
- Zjačić Mirko (priř.), 1955.-1959., „Knjiga riječkog kancelara Antuna de Renno de Mutina“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, 3, Državni arhiv u Rijeci, Rijeka, 5-345; 4, 89-225; 5, 257-459.

OBITELJ WALSEE, GOSPODARI RIJEKE I POSJEDNICI U ISTRI I NA KVARNERU

Sažetak

U članku se govori o plemićkoj obitelji Walsee, podrijetlom iz Švapske, koja je krajem 14. st. i veći dio 15. st. držala značajne posjede u Istri i na Kvarneru. Uspon obitelji bio je povezan sa službom Habsburgovcima u koju su stupili u posljednjoj četvrtini 13. stoljeća te zahvaljujući njoj stekli brojne posjede na prostoru od Češke do Istre. Do posjeda u Istri i na Kvarneru dolaze nakon izumiranja Devinskih, dotadašnjih gospodara tih prostora, s kojima su bili u ženidbenim vezama. Rad govori o načinima na koje su stekli navedene posjede te o tome kako su utjecali na razvoj Rijeke, koja je u vrijeme njihove vladavine postala živ i dinamičan grad s razvijenom trgovinom i brojnim doseljenicima, sjecište trgovačkih smjerova koji su povezivali Sveto Rimsko Carstvo, Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo i Apeninski poluotok. Upozorava se na mjere kojima su Walseeovci jačali riječko gospodarstvo, kao i na činjenicu da su uspjeli ojačati položaj Rijeke i prema Mletačkoj Republici. Pritom je njihova uspješnost u određenom razdoblju, razumljivo, ovisila i o gospodarskim interesima same Venecije, ali i o političkim prilikama. U radu se pažnja poklanja i njihovim odnosima s gradskom zajednicom, a i s Frankapanima, gospodarima susjednog Trsata, s kojima su veze utvrdili brakom Barbare, sestre Ramberta IV., s Nikolom V. Frankopanom, drugim od deset sinova poznatog hrvatsko-dalmatinskog bana Nikole IV. U radu se upozorava i na činjenicu da su osim na području gospodarstva i u upravi, Walseeovci utjecali na Rijeku i na duhovnom i kulturnom planu. Pritom se ističe i njihov uloga utemeljitelja i podupiratelja riječkog augustinskog samostana. Vladavina Walseeovaca nad Rijekom, Istrom i Kvarnerom završava ustupanjem jednog i prodajom drugog dijela njihovih tamošnjih posjeda Habsburgovcima nedugo prije izumiranja same obitelji u muškoj liniji smrću Ramberta V. 1483. godine.

FAMILIE WALSEE, HERRSCHER VON RIJEKA UND BESITZER IN ISTRIEN UND AUF DEM KVARNER

Zusammenfassung

Im Artikel wird über die Adeslfamilie Walsee gesprochen, die aus Schwaben stammte, Ende des 14. und den größten Teil des 15. Jahrhunderts hielt sie bedeutende Besitze in Istrien und auf dem Kvarner. Der Aufstieg der Familie war mit dem Dienst den Habsburgern verbunden, in welchen sie im letzten Viertel des 13. Jahrhunderts traten, dem verdankten sie den Besitz zahlreicher Güter im Raum von Tschechien bis Istrien. Zu den Besitzen in Istrien und auf dem Kvarner kommen sie nach dem Aussterben der Familie Devinski, der bisherigen Herrschern dieses Raumes, mit denen sie in ehelichen Verbindungen waren. Die Arbeit spricht darüber auf welche Art und Weise sie die erwähnte Besitze erwarben sowie darüber wie sie die Entwicklung von Rijeka beeinflussten, welche zur Zeit ihrer Herrschaft zu einer dynamischer und lebhaften Stadt mit entwickeltem Handel und zahlreichen Ansiedlern, zur Kreuzung der Handelswege, welche das Heilige Römische Reich, das Ungarisch-Kroatische Königreich und die Appeninhalbinsel verbanden, wurde. Hingewiesen wurde auf die Maßnahmen mit welchen die Walsees die Wirtschaft von Rijeka stärkten, sowie auf die Tatsache, dass es ihnen

gelang, die Lage von Rijeka im Verhältnis zur Republik Venedig zu stärken. Dabei hing ihr Erfolg in einer bestimmten Zeitspanne, natürlich, auch von den Wirtschaftsinteressen von Venedig selbst, aber auch von den politischen Umständen, ab. In der Arbeit wird auch ihren Verhältnissen mit der Stadtgemeinschaft und der Familie Frankopan, Herrschern des benachbarten Trsat, mit denen sie ihre Verbindungen durch die Ehe von Barbara – der Schwester von Rambert I. – mit Nikola V. Frankopan, dem zweiten von zehn Söhnen des bekannten kroatisch-dalmatinischen Banus Nikola IV., festigten. In der Arbeit wird auch auf die Tatsache hingewiesen, dass die Walsees Rijeka außer auf dem Gebiet der Wirtschaft und Verwaltung auch auf geistigem und kulturellem Gebiet beeinflussten. Dabei wird auch ihre Rolle als Gründer und Unterstützer des Augustinerklosters von Rijeka betont. Die Herrschaft der Familie Walsee über Rijeka, Istrien und Kvarner endet durch Abtretung eines und Verkauf des zweiten Teiles ihrer dortigen Besitze an die Habsburger, kurz vor dem Aussterben der Familie in männlicher Linie durch den Tod von Rambert V. im Jahr 1483.

izv. prof. dr. sc. **Marija Benić Penava**
Sveučilište u Dubrovniku
Odjel za ekonomiju i poslovnu
ekonomiju
Lapadska obala 7, 20000 Dubrovnik
marija.benicpenava@gmail.com

UDK: 75(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 2.09.2022.

Anja Vlašić, doktorandica na
Fakultetu hrvatskih studija
Sveučilište u Zagrebu, Fakultet
hrvatskih studija
Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb
anja.vlasic@windowslive.com

Jelena Dorotka Hoffmann (1876. - 1965.), dubrovačka slikarica i osebujna umjetnica

Jelena Dorotka Hoffmann bila je nadarena kubistička slikarica koja je imala vlastiti atelje na Montparnasseu u Parizu uoči početka Prvog svjetskog rata. Nakon kratka osvrta na životni put ove osebujne dubrovačke umjetnice, autorice su temeljem arhivske građe i relevantne literature prikazale manje poznate detalje iz razdoblja koje je uslijedilo nakon slikaričina povratka u rodni Dubrovnik 1922. godine.

Ključne riječi: *Jelena Dorotka Hoffman, slikarica, Dubrovnik, 20. stoljeće*

1. Uvod

Na dubrovačkom području su rođeni, odrastali i stvarali utjecajni slikari koji su obilježili hrvatsko slikarstvo 20. stoljeća.¹ Jelena Dorotka Hoffmann sa svojom neobičnim životnom pričom spadala je, pak u one manje poznate umjetnike.² Bila je talentirana slikarica s vlastitim ateljeom na Montparnasseu u Parizu. U svojim tridesetima susretala se, družila i surađivala s umjetničkom elitom predratne Europe. Malo je ostalo sačuvanih podataka iz sedmogodišnjeg pariškog razdoblja u kojem je Dorotka Hoffman bila angažirana u slikarskoj školi Académie Matisse. Slikaričin boravak u Parizu naglo je prekinuo Prvi svjetski rat. Tijekom rata Dorotka Hoffmann, kao državljanka Austro-Ugarske Monarhije, preselila se u Španjolsku. Krajem Prvog svjetskog rata umjetnica se odlučila vratiti u domovinu. Nakon dugih izbjivanja i lutanja po udaljenim europskim središtima, Dorotka Hoffmann posljednja je svoja četiri desetljeća provela u rodnom gradu gdje se posvetila proizvodnji meda, cvjećarstvu, vrtlarstvu i uzgoju kaktusa na Konalu. U Dubrovniku je ostala do smrti, živeći skromno ali boemski. Bila je čudnovata gospođa, odjevena u crno sa šešikom kojom su se zastrašivala mala djeca. Nije poznato je li nastavila slikati, ali je ostala dosljedna neobičnom umjetničkom izričaju do samoga kraja svog životnog puta.

Biografiju slikarice Jelene Dorotka Hoffmann objavio je Ivan Viđen u 2007., a sljedeće 2008. godine prikazan je dokumentarni film *Jelena Dorotka - Od Konala do Montparnassea*. Film je dubrovačku slikaricu oteo zaboravu i predstavio široj javnosti.³ Nažalost slikarica je bila sklona uništavanju svojih radova. Ostali su zapisi, svega nekolicina skica i crteža, koji su pohranjeni u fondu plemićke obitelji Bonda Državnog arhivu u Dubrovniku. Naime, sedam godina uoči svoje smrti Jelena Dorotka Hoffmann predala je obiteljsku ostavštinu i dvije umjetničke slike.

Nakon kratka osvrt na životopis umjetnice, autorice će temeljem arhivske građe i relevantne literature ukazati na one manje poznate detalje iz zanimljive biografije nakon slikaričina povratka u Dubrovnik. Od 1922. godine do izbijanja Drugog svjetskog rata, Dorotka Hoffmann bavila se nizom dodatnih zanimanja, počevši od pčelarstva, cvjećarstva pa do uzgoja dudova svilca. Živjela je osebužno, a njen upečatljivi životni stil svrstao ju je probrano društvo *dubrovačkih oriđinala*.⁴

¹ Dubrovačku slikarsku scenu krajem 19. i početkom 20. stoljeća obilježili su velikani - Vlaho Bukovac (1855. - 1922.) i Mato Celestin Medović (1857. - 1920.) a u 20. stoljeću se razvio osobit smjer u hrvatskome slikarstvu poznat pod nazivom dubrovačka koloristička škola slikanja. Prvi istaknuti predstavnici dubrovačkog trolista bili su slikari: Ivo Dulčić (1916. - 1975.), Antun Masle (1919. - 1967.) i Đuro Pulitika (1922 - 2006.).

² U izvorima i literaturi ime i prezime Jelene Dorotka Hoffmann zabilježeno je u različitim varijantama, npr. Jelka pl. Dorotka, Jelena Hoffman, Jele Dorotka i dr.

³ Dokumentarni film *Jelena Dorotka - od Konala do Montparnassea* (2008) Dostupno na: <https://hrti.hrt.hr/home>. Pristup ostvaren 5. srpnja 2022.

⁴ *Dubrovački oriđinali* su originalni i jedinstveni pojedinci koji su svojom pojavom i načinom života obilježili dubrovačku svakodnevicu. Bili su to osobenjaci, ekscentrici, čudaci, boemi te postali neotuđivi dio urbane i društvene povijesti Dubrovnika. Jelena Dorotka Hoffmann se izdvajala od većine dubrovačkih oriđinala

2. Djetinjstvo u Dubrovniku

Jelena Dorotka Hoffmann rođena je u ožujku 1876. u imućnoj vlastelinskoj obitelji. Njen otac Josip Dorotka von Ehrenwal, bio je austrijski pukovnik koji je službovao u Dubrovniku. Prema zapisima iz onodobnog tiska bio je iznimno predan poslu i vjeran službi koju je obnašao: *Bio je čovjek ozbiljan, široke kulture, željezne volje, sjajnog karaktera (...) Premda nije bio rođen u Dubrovniku, ljubio je ovaj grad kao da se je u njemu i rodio.*⁵ Tijekom službovanja u Dubrovniku Josip Dorotka von Ehrenwal upoznao je i oženio groficu Malvinu Bondu.⁶ U braku su imali petero djece. Obitelj Dorotka Hoffmann posjedovala je nekoliko palača i nekolicinu vrijednih nekretnina u Dubrovniku i okolici.⁷

Nekad središte prosperitetne Republike, Dubrovnik se u 19. stoljeću našao u sastavu ekonomski najzaostalije austrijske provincije Dalmacije. Slom jedrenjačkog brodarstva i kriza vinogradarstva negativno su utjecali na društveno-ekonomske prilike na dubrovačkom području. Međutim, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće austrijska uprava poticala je razvoj i promovirala dubrovački turizam u okviru Austrijske rivijere na unutrašnjem tržištu Austro-Ugarske Monarhije. Turistički počeci Dubrovnika bili su vezani s otvorenjem luksuznog hotela Imperial u 1897. godini, ulaganjem Austrijskog Lloyda. Dolaskom većeg broja turista modernim parobrodima, Dubrovnik se postupno razvio u poželjnu turističku destinaciju, koja je postala jedno od omiljenih odredišta na istočnoj obali Jadrana za strane posjetitelje. Premda je bio loše prometno povezan, turisti su rado dolazili koristeći cestovne, zračne, brodske i željezničke linije. Donosili su promjene te prinosili ekonomskom i kulturnom prosperitetu Dubrovnika.

Upravo u takvom izmijenjenom i turizmu orijentiranom Dubrovniku Dorotka Hoffmann je odrastala i završila svoje osnovnoškolsko obrazovanje. Godine 1890. upisala je Učiteljsku školu koju je pohađala svega jednu školsku godinu zbog preseljenja u Italiju.

koji većim dijelom nisu bili obrazovani a ostali su prisutni u kolektivnoj memoriji Grada. Njihova posebnost je prikazana u dokumentarnoj seriji pod naslovom *Storije o neponovljivima*, nastala u suradnji odjela Dokumentarne produkcije Hrvatske radiotelevizije i HRT-ova centra Dubrovnik u 2017.

⁵ *Dubrovnik*, br. 51 od 18. prosinca 1897.

⁶ Obitelj Bonda (Bundić) bila je istaknuta dubrovačka vlastelinska obitelj koja se spominje još u 12. stoljeću. Član obitelji Bonda bio je Luko (1815. -1878.) Dubrovačko Kazalište Marina Držića izgrađeno je 1865. kao Bondino kazalište, prema imenu financijera gradnje, poduzetnika i novčara Luke Bundića (Bonda). Više od obitelji Bonda u: Nenad Vekarić (2016) *Vlastela grada Dubrovnika, svezak 7 genealogije (A-L)*, HAZU, Zagreb-Dubrovnik.

⁷ Zahvaljujući obiteljskoj ostavštini, Jelena Dorotka Hoffmann prodala je palaču Bonda u staroj gradskoj jezgri Srpskoj pravoslavnoj crkvenoj općini sv. Blagovještenja.

Grofica Malvina Bonda s djecom (Jelena Dorotka Hoffmann s desna)

Izvor: *Geni, Iz albuma starih Hrvatskih slika*

Dostupno na: <https://www.geni.com/> Pristup ostvaren: 25. lipnja 2022.

3. Obrazovanje i sazrijevanje u predratnoj Europi

U Trstu je Dorotka Hoffmann nastavila svoje školovanje a u tu je upoznala i svog kasnijeg supruga Otta Hoffmanna, časnika austrijske vojske. Brak je trajao svega nekoliko godina. Nakon iznenadne suprugove smrti 1906. godine, udovica Dorotka Hoffmann prodala je dio svojih nekretnina u staroj gradskoj jezgri Dubrovnika, te otputovala u Švicarsku, u Basel gdje je kratko studirala kiparstvo i slikarstvo.⁸

Početak 20. stoljeća u Europi bio je obilježen političkom nestabilnošću. Razdoblje od 1907. do 1914. godine Jelena Dorotka Hoffmann je uglavnom provela u Pariz, tadašnjoj prijestolnici umjetnosti. Tijekom pariškog razdoblja slikarica je tek jednom posjetila Hrvatsku u listopadu 1911. godine. Prijateljevala je s utjecajnom ruskom umjetnicom Marie Vassilief, koja je osnovala akademiju Académie Vassilief. Ateljei Marie Vassilief i Jelene Dorotka Hoffmann nalazili su se na istoj adresi koja je postala okupljalište umjetnika. U susretima i druženjem na popularnoj Avenue du Maine 21 na Montparnasseu sudjelovala su: Aleksandar Arhipenko, Erik Satie, Henri Matisse, Nina Hamnett, Juan Gris, Amedeo Modigliani, Ossip Zadkine i Chaim Soutine.⁹ Stotinu godina kasnije na istoj lokaciji djelovao je Montparnasse muzej.¹⁰

⁸ Ivan Viđen (2007) „Jelena Dorotka Hoffmann (1876.-1965.) - tragom zaboravljene kubističke slikarice” *Peristil*, 50 (1), str. 286.

⁹ *Isto*, str. 267.

¹⁰ Musée du Montparnasse na adresi 21 avenue du Maine otvoren je 1998. a zatvoren 2013. godine. *Bétonsalon - centre d'art et de recherche et la Villa Vassilief* ponovno otvara prostor Montparnasse muzeja koji postaje

Dubrovnik u međuratnom razdoblju

Izvor: *NSK stare razglednice iz fonda grafičke zbirke hrvatski gradovi*

Dostupno na: <https://www.nsk.hr/stare-razglednice-iz-fonda-graficke-zbirke-nsk-hrvatski-gradovi-dubrovnik/>

Pristup ostvaren: 25. lipnja 2022.

Nedugo nakon izbijanja Prvog svjetskog rata kao austro-ugarska državljanka, Dorotka Hoffmann bila je prisiljena napustiti Pariz. Oduzeta joj je imovina u Francuskoj, pa se uzdržavala od ušteđevine. Ratne godine provela je u Španjolskoj, na Palma de Mallorci.¹¹ Financijski iscrpljena krajem rata 1918. godine, Dorotka Hoffmann se vratila u domovinu koja se našla u potpuno izmijenjenom društveno-političkom okruženju. Hrvatska je nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije ušla u sastav monarhijske Jugoslavije. Prije konačnog povratka u Dubrovnik, Dorotka Hoffmann je neko vrijeme boravila u Dugom Ratu pokraj Omiša u kojem je radila kao prevoditeljica u tvornici *Sufid*.¹² U međuvremenu je pokušavala vratiti oduzetu joj imovinu u Francuskoj. Naposljetku, prihvatila je državljanstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca kako bi u novom statusu pokušala ishoditi povrat imovine.¹³ Međutim svaki pokušaj završio je bez uspjeha. Godine 1922. skrasila se u Dubrovniku, gdje je i ostala do kraja života.

prenamijenjen u istraživački centar. *Bétonsalon - centre d'art et de recherche et la Villa Vassilievff*. Dostupno na: <http://www.villavassilievff.net/?Chronologie&dlang=fr> Pristup ostvaren 25. srpnja 2022.

¹¹ HR-DADU-274, fond Dorotka – Bonda, kutija 12, svežanj XXIII.

¹² Tvornica *Sufid* bila je najveća tvornica po proizvodnji karbida i cijanida u Dalmaciji. Više u članku: Tomislav Anić (2020) „Poduzeća Sufid i La Dalmatienne od osnutka do Drugoga svjetskog rata: crtice iz povijesti elektrifikacije Šibenika i okolice“ *Časopis za suvremenu povijest*, 52 (2), str. 441-458. , 52 (2), str. 441-458.

¹³ HR-DADU-274, fond Dorotka – Bonda, kutija 12, svežanj XXIII.

U razdoblju slikaričina povratka Dubrovnik se počeo ekonomski oporavljati, posebno zahvaljujući razvoju turizma između dva svjetska rata. Svojim bogatim kulturno povijesnim nasljeđem i ljepotom, Dubrovnik je također privlačio inozemne posjetitelje. Nakon relativno skromnih turističkih početaka u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije, južna Dalmacija s Dubrovnikom postala je omiljeno odredište stranih turista. Nastupilo je razdoblje ubrzana razvoja specifičnih oblika turizma, poput kruzing turizma i kongresnog turizma. U međuratnom razdoblju u Dubrovniku su snimljeni brojni filmovi i boravile poznate europske filmske zvijezde.¹⁴ Time su postavljeni temelji suvremenoj turističkoj ponudi Dubrovnika. Razdoblje Velike gospodarske krize (1929. – 1933.) ostavilo je traga na nerazvijeno gospodarstvo Kraljevine Jugoslavije. Ekonomske posljedice krize su bile znatne i dovele su do niza poremećaja u gospodarskom sustavu tadašnje države.

Lovina, kombinirana tehnika, Jelena Dorotka Hoffman. HR-DADU

4. Razdoblje nakon povratka u Dubrovnik

Nakon povratka u Dubrovnik 1922. godine, Jelena Dorotka Hoffmann nastavila je boemskim stilom, ali skromno i radišno živjeti na svom imanju iznad Pila, na Konalu. Posvetila se uzgoju različitih vrsta kaktusa i cvijeća koje je nabavljala iz udaljenih zemalja. Umjetnica se bavila pčelarstvom jer je med postao tražen u Dubrovniku i u okolici na tržištu monarhijske Jugoslavije. Spremno se upuštala u različite poslovne izazove prije Velike gospodarske krize koja je uslijedila od 1929. do 1933. godine.

¹⁴ Marija Benić Penava; Daniel Dujmić (2020) „Produkcija austrijskih i njemačkih filmova u međuratnom Dubrovniku (1918. – 1939.)“ *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice - VDG Jahrbuch* 27, str. 155-166.

Imala je skromna primanja koja su mjesečno iznosila 4.950 dinara.¹⁵ Stoga su sva njena poduzetnička nastojanja većim dijelom proizlazila iz nužde i potrebe za dodatnom zaradom. Manje je poznato da se okušala u svilogojstvu, jer su samo u arhivskim izvorima ostali zabilježeni njeni pokušaji uzgoja svilca.¹⁶

U Kraljevini Jugoslaviji uzgoj dudova svilca bio je zapostavljen premda se nastavljao na dugu tradiciju svilogojstva i svilarstva iz razdoblja austrijske uprave. Naime Austro-Ugarska Monarhija bila jedna od vodećih europskih zemalja u svilarstvu, poznata po kvalitetnoj proizvodnji svile. Svilarstvo je tradicionalno bilo prisutno u dubrovačkoj okolini, posebno u Konavlima.¹⁷ Dudov svilac prolazi kroz nekoliko razvojnih razdoblja, od jajašca, preko ličinke, do kukuljica i odrasle jedinke. Iz jajašca se nakon 14 dana izliježu ličinke koje se hrane listovima dudu. Bjelkaste gusjenice, s malim rogovima na leđima potrebno je neprekidno prehranjivati dok se konačno, nakon mjesec dana ne zakukulje u čahuru. Čahuru grade od tankog svilenog vlakna koje proizvedu slinom, tijekom preobrazbe u odraslu jedinku - leptira. Stoga je uzgajanje bilo brižno i pažljivo jer se od dobivenih čahura proizvodila svila koja se bojala i tradicionalno koristila u konavoskom vezu.

Izvjeshće razdiobe sjemena svilene bube iz 1924. godine potvrđuje da je samo dvije godine po povratku u Dubrovnik, Dorotka Hoffmann primila 4 grama od ukupno 360 grama sjemena dudova svilca koje je Centralna svilarska uprava u Novom Sadu razdijelila 101 uzgajatelju na dubrovačkom području, od kojih se čak 97 nalazilo u Konavlima.¹⁸ Uzgoj svilca bio je za proizvođače vrlo riskantan uslijed čestih oboljenja ličinki. Na dubrovačkom području dudov svilac se uzgajao uglavnom za osobne potrebe i izradu konavoskog narodnog veze. Mali proizvođači svile teško su uspijevali opstati bez državne potpore. Primjerice, u godinama poput 1923. dostava sjemena je kasnila, pa su se iz jajašca izlegle ličinke tijekom prijevoza do Dubrovnika.¹⁹

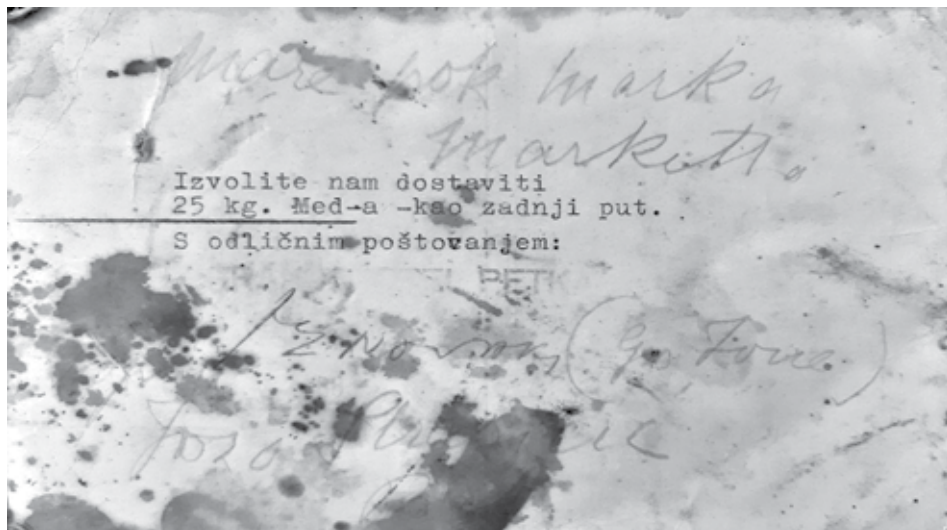
¹⁵ Kratki koncept biografije Jelene Dorotke Hoffmann, pisanom Strajničevom rukom - prema I. Viden (2007) „Jelena Dorotka Hoffmann (1876.-1965.) - tragom zaboravljene kubističke slikarice” *Peristil*, 50 (1), str. 291.

¹⁶ Svilogojstvo i svilarstvo različite su djelatnosti. Svilogojstvom su se bavili uzgajivači kukuljica, dok su se svilarstvom bavili proizvođači svile. Uzgajatelji bi sami gušili kukuljice kako bi onemogućili izlazak leptira i uništenje čahure, a ponekad bi to obavljali prilikom otkupa jer bi za otkup predanih kukuljica primili novac, koja je bila promjenjiva u međuratnom razdoblju, ovisno o godinu.

¹⁷ U siječnju 2022. godine Ministarstvo kulture i medija rješenjem je stavilo Tradicijsko umijeće svilogojstva i svilarstva istočne obale i zaleđa Jadrana pod preventivnu zaštitu do utvrđivanja svojstva kulturnog dobra. Muzeji i galerije Konavala. Dostupno na: <https://www.migk.hr/novost/item/712-preventivna-zastita-tradicijskog-umijeca-svilogojstva-i-svilarstva-isticne-obale-i-zaleda-jadrana> Pristup ostvaren 15. srpnja 2022.

¹⁸ Samo su četiri uzgajivača bila izvan Konavala, od kojih je troje bilo iz Dubrovnika (Tengjer, Dorotka Hoffmann i Nonveiller) jedan s Lopuda (Kostenica). HR – DADU – 109 Dubrovačka oblast, kutija 54, br. 11-20. Izvjeshće razdiobe sjemena svilobuba Kotarskoga poglavarstva u Dubrovniku. Dubrovnik, 31.VI.1924.

¹⁹ Marija Benić Penava, Franko Mirošević (2019) *Političke i gospodarske prilike u Dubrovniku i okolici tridesetih godina dvadesetoga stoljeća*. Ogranak Matice Hrvatske u Dubrovniku, Dubrovnik, str. 107.

Narudžba za med

Izvor: HR – DADU – 274 fond *Dorotka – Bonda*, kutija 12, svežanj XXIII.

Isto tako je pčelarstvo u Dubrovniku i široj okolici bilo nerazvijeno i zapostavljeno. Stoga su se uzgojem pčela su bavili rijetki a među njima i Dorotka Hoffmann u tom području. Usprkos povoljnim prirodnim preduvjetima za uspješnu proizvodnju meda, proizvodnja se odvijala zaostalom tehnologijom a stručni tečajevi su se povremeno održavali u pčelinjaku, u Čibači.²⁰ Prema arhivskim spisima Dorotka Hoffmann proizvodila je med u suradnji s Cesarem Damianijem (1879. - 1936.), dubrovačkim fotografom.²¹ Svilogojstvo, pčelarstvo i cvječarstvo kao dodati izvor prihoda na obiteljskom imanju, nije ju spriječio u pokušaju obnove zapuštena obiteljske prizemnice. U ostavštini Dorotka Hoffmann pronađeni su nacrti rekonstrukcije koje je sama izradila.²²

Krajem 1920-ih razvijalo se cvječarstvo na dubrovačkom području koje je cvijećem opskrbljivalo uglavnom obližnje gradove monarhijske Jugoslavije. Od proizvodnje meda nije bilo zarade, pa je Dorotka Hoffmann zasadila 1.500 karanfila te 100 plemenitih ruža i drugog cvijeća. Poslovni neuspjeh potvrđuje njena molba iz 1930.

²⁰ Zahvaljujući nekolicini zaljubljenika u pčele poput Ive Antoniolija, u Rasadniku Čibača su održavane stručne edukacije za pčelare u međuratnom razdoblju. Marija Benić Penava (2017) „Rasadnik Čibača (1911.-1932.)“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55/2 str: 521-539.

²¹ Cesare Damiani rođen je u Zadru a u Dubrovniku je djelovao tijekom prva tri desetljeća 20. stoljeća. Fotografije je izrađivao u svom atelijeru na Stradunu, preko puta Široke ulice. Vesna Čučić (2005) „Fotografije iz zbirke Državnog arhiva u Dubrovniku“, *Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi* 74/75, 1, str. 147.

²² HR-DADU-274, fond *Dorotka – Bonda*, kutija 12, svežanj XXIII.

godine.²³ Prema riječima Jelene Dorotka Hoffmann od pčelarstva i cvjećarstva nije bilo nikakve koristi. U molbi je posvjedočila da je nemoguće proširiti proizvodnju, pa čak održati i postojeće nasade. U sačuvanoj ostavštini Jelene Dorotka Hoffmann nalazi se nekolicina uputnica za specijalističke preglede što ukazuje na zdravstvene teškoće s kojima se nosila.²⁴

5. Zaključak

Neobičan način života Jelene Dorotka Hoffmann i aktivnosti koje je provodila od 1922. godine u Dubrovniku izdvojili su tu osebnju umjetnicu iz ustaljenog prosjeka i zauvijek svrstali u krug *dubrovačkih oriđinala*. Bila je svestrana umjetnica, slikarica koja nije prezala od prevoditeljstva u tvornici, vrtlarstva, uzgoja cvijeća, proizvodnje meda do pokušaja uzgoja dudova svilca. Ustrajno je bila sklona novim trendovima ne samo u umjetnosti, već i svim ostalim područjima djelovanja. Zadržala je svoj osebnju duh i u teškim ratnim i izazovnim poratnim prilikama i godinama Velike ekonomske krize 20. stoljeća.

Može se samo pretpostaviti da se nakon povratka u Dubrovnik Jelena Dorotka Hoffmann nastavila baviti slikarstvom jer je ostalo sačuvano tek nekoliko njenih radova. Svoja djela je uništavala. Omiljeni motiv bile su joj životinje, posebno psi i zmije koji su neprilagođeni svakodnevnici Dubrovnik. Živjela je skromno i anonimno, premda su joj se često obraćali mladi umjetnici kojima je rado izlazila ususret. Njena čudnovata pojava u crnoj haljini sa šešišrom, u šetnji s kozom privlačila je pozornosti gdje god bi se pojavila. Nije ostavila potomaka, pa je brigu o njoj u poznim godinama preuzela medicinska sestra. Umrula je 1965. godine u Dubrovačkoj bolnici, a pokopana u obiteljskoj grobnici na vlastelinskom groblju Svetog Mihalja na Lapadu.

Izvori

HR-DADU-274, fond *Dorotka – Bonda*

HR-DADU-83, fond *Kotarsko poglavarstvo Dubrovnik*

HR-DADU-109, fond *Dubrovačka oblast*

Tisak

Dubrovnik, Dubrovnik, 1897.

Mrežni izvori

Bétonsalon - centre d'art et de recherche et la Villa Vassilieff. Dostupno na: <http://www.villavassilieff.net/?Chronologie&dang=fr> Pristup ostvaren 25. srpnja 2022.

Dokumentarni film Jelena Dorotka – od Konala do Montparnassea (2008) Režija: Lawrence Kiiru.

²³ HR-DADU-83, fond *Kotarsko poglavarstvo Dubrovnik*, kutija 130. poljoprivreda. Molba gde Jele Hoffmann br. 5. 583/270 polj. Dubrovnik, 26.VII.1930.

²⁴ HR-DADU-274, fond *Dorotka – Bonda*, kutija 12, svežanj XXIII.

Dostupno na: <https://hrti.hrt.hr/home> Pristup ostvaren 5. srpnja 2022.

Muzeji i galerije Konavala. Dostupno na: <https://www.migk.hr/novost/item/712-preventivna-zastita-tradicijskog-umijeca-svilogojstva-i-svilarstva-istocne-obale-i-zaleda-jadrana> Pristup ostvaren 15. srpnja 2022.

NSK stare raglednice iz fonda grafičke zbirke hrvatski gradovi. Dostupno na: <https://www.nsk.hr/stare-razglednice-iz-fonda-graficke-zbirke-nsk-hrvatski-gradovi-dubrovnik/>. Pristup ostvaren: 25. lipnja 2022.

Literatura

Anić, Tomislav (2020) „Poduzeća Sufid i La Dalmatienne od osnutka do Drugoga svjetskog rata: crtice iz povijesti elektrifikacije Šibenika i okolice“ *Časopis za suvremenu povijest*, 52 (2), str. 441-458.

Benić Penava, Marija; Dujmić, Daniel (2020) „Produkcija austrijskih i njemačkih filmova u međuratnom Dubrovniku (1918. – 1939.)“ *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice - VDG Jahrbuch* 27, str. 155-166.

Benić Penava, Marija (2017) „Rasadnik Čibača (1911-1932)“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 55/2, str. 521-539.

Benić Penava, Marija; Mirošević, Franko (2019) *Političke i gospodarske prilike u Dubrovniku i okolici tridesetih godina dvadesetoga stoljeća*. Ogranak Matice Hrvatske u Dubrovniku.

Čučić, Vesna (2005) „Fotografije iz zbirke Državnog arhiva u Dubrovniku“ *Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi* 74/75, 1, str. 145-147.

Vekarić, Nenad (2016) *Vlastela grada Dubrovnika, svezak 7 genealogije (A-L)*, HAZU, Zagreb-Dubrovnik.

Viden, Ivan (2007) „Jelena Dorotka Hoffmann (1876.-1965.) - tragom zaboravljene kubističke slikarice“ *Peristil*, 50 (1), str. 285-294.

JELENA DOROTKA HOFFMANN (1876. - 1965.), DUBROVAČKA SLIKARICA I OSEBUJNA UMJETNICA

Sažetak

Talentirana i nadarena dubrovačka slikarica i umjetnica Jelena Dorotka Hoffmann (1876.-1965.) bila je svestrana i ispred svog vremena. Od radova Jelene Dorotke Hoffman malo je toga sačuvano, pri tomu, ne nudeći uvid u ona manje poznata područja njenoga djelovanja. Osim slikarstva, Dorotka Hoffmann se bavila proizvodnjom meda, cvjećarstvom, vrtlarstvom i uzgojem dudova svilca. Bila je prepoznatljiva po neobičnom odijevanju i boemskom načinu života zbog kojega je uvrštena u „dubrovačke oridinale“. Autorice su temeljem arhivske građe i relevantne literature prikazale dosada nepoznate detalje iz života ove osebujne Dubrovkinje.

Ključne riječi: Jelena Dorotka Hoffmann, slikarica, Dubrovnik, 20. stoljeće

JELENA DOROTKA HOFFMANN (1876 - 1965), DUBROVNIKER MALERIN UND WUNDERLICHE KÜNSTLERIN

Zusammenfassung

Die begabte dubrovniker Malerin und Künstlerin Jelena Dorotka Hoffmann (1876-1965) war vielseitig und lebte vor ihrer Zeit. Wenige Werke von Jelena Dorotka Hoffman wurden erhalten, dabei keine Einsicht in die weniger bekannte Gebiete ihrer Tätigkeit bietend. Außer der Malerei befasste sich Dorotka Hoffmann mit Honigproduktion, Blumenzucht, Gärtnerei und Seidenraupenzucht. Sie fiel durch ihre ungewöhnliche Kleidung und lockere Lebensweise auf, deswegen wurde sie zu einem der „dubrovniker Originale“. Die Autorinnen stellten aufgrund Archivstoff und relevanter Literatur die bis jetzt unbekannt Einzelheiten aus dem Leben dieser wunderlichen Dubrovnikerin dar.

Schlüsselwörter: Jelena Dorotka Hoffmann, Malerin, Dubrovnik, 20. Jahrhundert

Prof. dr. sc. **Zlata Živaković-Kerže**,
znanstvena savjetnica u miru
J.J. Strossmayera 85
31 000 Osijek

UDK: 262.12Strossmayer, J. J.
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 10.4.2022.

Mariyana Stamova, ph. D. History
Bulgarian Academy of Sciences
Institute for Balkan Studies &
Center Thracology
Sofija, Bulgaria

Biskup Josip Juraj Strossmayer i njegovo značenje u hrvatsko – bugarskom kulturnom krugu

Autorice u radu analiziraju kulturnu baštinu iz povijesnoga kuta, i to kroz nematerijalno nasljeđe koje identificira nositelje identiteta u Hrvatskoj i Bugarskoj u drugoj polovici 19. stoljeća. Pri tome naglašavaju snažne kulturne veze značenjem bosanskoga ili đakovačkoga i srijemskoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera, kao središnje osobe u hrvatsko–bugarskim odnosima. Ukazuju na stvaranje čvrstih temelja hrvatsko–bugarskih veza, a sve na temelju susreta mladoga bugarskoga studenta Konstantina Miladinova sa Strossmayerom te njihovog zajedničkog prijateljstva utemeljenog na biskupovoj golemoj potpori vezanoj za objavljivanje zbirke Bugarske narodne pjesme – Bugarski narodni pesni udarivši tim izdanjem jedan od zapaženih spomenika bugarske umjetničke kulture. Pri tome autorice kulturnu baštinu stavljaju kao polazište posebnog poslanja Hrvatske prema Bugarskoj u njejoj borbi za nacionalnu slobodu preko borbe za prosvjeđivanje i kulturno osvještavanje. Dakako, da je u tome Strossmayer središnja

osoba po kojoj europska kultura nije samo grčko-rimsko-germanska nego i grčko-slavenska. Kršćanski narodi Europe nisu samo Romani i Germani, nego već više od jednog tisućljeća i Slaveni. Zato Slaveni, po Strossmayeru, ne smiju ostati na rubu ni Europe ni Crkve, a da bi dobili svoje pravo mjesto oni moraju postati politički slobodni, a crkveno moraju biti u zajedništvu s Rimskom crkvom. Stoga kulturnu baštinu Hrvata i Bugara, naroda koje Strossmayer povezuje svrstavanjem u Južne Slavene, opisuje autorice u izlaganju u svoj raznolikosti i posebnosti naglašavajući da je ona (kulturna baština) nositelj identiteta određene ljudske zajednice te da istodobno i dokazuje povijesno postojanje naroda na određenom prostoru.

Ključne riječi: *Biskup Josip Juraj Strossmayer, identitet, hrvatsko-bugarski kulturni krug*

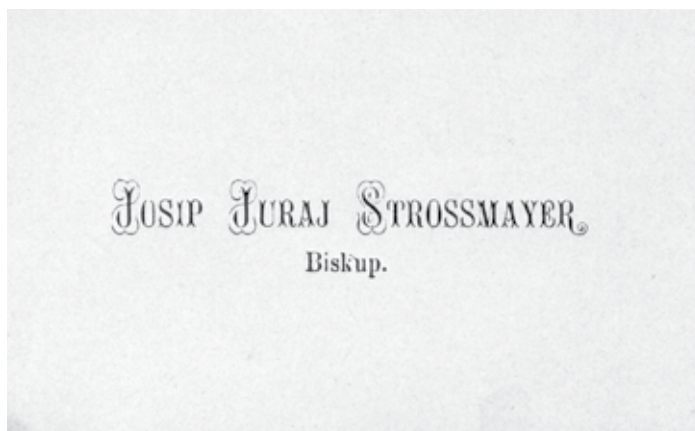
O kulturnoj baštini

Kulturna baština kompleksan je pojam jer se može analizirati iz različitih znanstvenih područja. Pri tome se najčešće misli na određeno materijalno i nematerijalno nasljeđe koje obilježava pojedinu zajednicu, kulturu ili pak naciju. Kulturna baština kao nositelj identiteta određene ljudske zajednice istodobno dokazuje povijesno postojanje pojedinih ljudskih zajednica na određenom prostoru. Ona je i oblik svekolikog djelovanja ljudskoga duha odnosno odnos duha u materijalnoj stvari, očuvan u protoku vremena, odraz duhovno bitnog i istinskog za čovjeka. Ona se treba čuvati od stalnog propadanja i zaborava. Baština se nasljeđuje i kao znak prenosi poruku, ona je zapravo živi odraz stvarnosti prošloga i kao takova vrijedno ju je čuvati i njegovati. Ona kolektivnom memorijom osigurava svoju budućnost. Zrcalo je identiteta i instrument kolektivnoga pamćenja. Povijest, odnosno historijska znanost, svoje zaključke temelji na povijesnim vrelima dok je društveno sjećanje podložno interpretaciji prošlosti. Baština interpretira prošlost i kao takova potiče suživot među narodima i to prožimanje utjecaja drugih naroda i kultura svjedoči o sačuvanom nasljeđu koje se oporučno prenosi s generacije na generaciju i nije samo društveno nego i nacionalno dobro.

Strossmayer, zagovaratelj naprednih prosvjetiteljskih zamisli

Kulturna baština je polazna točka i temelj za svaki narod što je uočio i bosanski ili đakovački i srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer, po ocu iz treće generacije Austrijanaca koji su djelovali u Osijeku, odnosno na tlu tadašnje Kraljevine Hrvatske,

Slavonije i Dalmacije unutar Habsburške, odnosno potonje Austro-Ugarske Monarhije. Od mladosti nošen vizionarskim zamislama o svemu što je narodno, hrvatsko i uopće slavensko Strossmayer je već krajem 50. godina 19. stoljeća pokazao da želi iskoristiti prihode Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije ne samo za unapređivanje katoličke crkve i religije nego i za podupiranje kulturnih ustanova, pojedinaca i pothvata.

Strossmayer kao utemeljitelj kulturnih ustanova

U tom duhu su goleme njegove zasluge na kulturno-prosvjetnom razvoju, koji je svoju kulturalnost zasnivao na onodobnim koncepcijama narodnog preporoda i izgradnje moderne Hrvatske. Stoga je u duhu naprednog gospodarstvenika i zagovaratelja ekonomskog razvoja isticao golemo značenje obrazovanja i školovanja stanovništva i kao vrstan poznavatelj sveopćih prilika i zagovaratelj naprednih prosvjetiteljskih zamisli, još kao student bio je pristaša ilirskog pokreta, zasigurno se vodio naučavanjem istaknutog prvaka hrvatskog narodnog (ilirskog) preporoda grofa Janka Draškovića. Svoje ishodište preporodnog pokreta oblikovao je Strossmayer u pismu upućenom 1886. Franji Račkom ovim riječima: *Učenost je najljepši ures uma čovječjega, ona je najzamašnija snaga svakoga naroda. Mi smo ljubitelji i promicatelji svakoga znanja i umijanja... Mi smo na to poslani i opredijeljeni, da budemo svjetlo svijeta i sol zemlje.*

Mnogobrojni zakladni listovi pojedincima i ustanovama, ne samo hrvatskim, nego i drugim južnoslavenskim narodima, kao i osobne potpore mnogim kulturnim, prosvjetnim i inim djelatnicima svjedoče da je bosanski ili đakovački i srijemski biskup zapažena osoba u novijoj hrvatskoj povijesti, kao i u višegodišnjim težnjama da se zbliže južnoslavenski narodi. To je potvrdio Franjo Rački istaknuvši da je Strossmayer vjerovao da će se južni Slaveni, ako budu sjedinjeni knjigom i kulturom moći lakše othrvati teritorijalnim aspiracijama i pokušajima kulturne asimilacije njihovih najmoćnijih susjeda. Smatrao je da Hrvati i ostali južni Slaveni mogu postati civilizirane nacije na visokoj razini samo ako izgrade vlastitu *narodnu znanost* i sve oblike kulture i prosvjete u skladu s *duhom vremena* u 19. stoljeću. Njegovo južnoslavenstvo s *pankroatizmom*, koje zaziva osvrst na ideju ilirizma začetoga u hrvatskom humanizmu kao panslavizmu s ideologijom sveslavenske uzajamnosti i *unijatskog katolicizma*, kojemu je Juraj Križanić misionar u Carskoj Rusiji, pokazalo se zaštitom koja Kraljevini Hrvatsku i Slavoniju brani od ekspanzionističko-hegemonističkih i centralističko-monarhističkih koncepcija.

Kao vrstan poznavatelj sveopćih prilika bio je zagovaratelj naprednih prosvjetiteljskih zamisli. Ali ne samo u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji nego i šire, što je najizravniji primjer vezan uz bugarski narod, kojeg je Strossmayer posebice volio te podupirao u prosvjetnom i kulturnom razvoju svojom obilnom novčanom potporom. Bio je pionir zbližavanja kršćanskih crkava i kultura oživljavajući kult i baštinu sv. Ćirila i Metoda, apostola i prosvjetitelja Slavena. Strossmayer je smatrao da Crkva mora biti nazočna u društvenom i političkom životu naroda, napose u narodu koji nema svoje neovisnosti. Na poseban se način, na području svoje biskupije, zalagao za ćirilometodsku baštinu, tj. za štovanje svetih slavenskih apostola Ćirila i Metoda. Sam Strossmayer je u više navrata isticao zajedništvo među kršćanima, posebice s obzirom na vjeru i štovanje svete braće Ćirila i Metoda. Taj pristup vodi povjesničara u ona davna vremena prije više od 1150 godina kada se Konstantin Filozof (Ćiril) i Metodije javljaju na tadašnjoj kulturno-povijesnoj i vjerskoj sceni kao začetnici onoga što će o tom bilo povjesničari,

bilo jezikoslovci, bilo kulturnjaci općega tipa zvati utemeljivačima slavenske azbuke, nečega što je ne samo kao povijesna tema nego u nekim dijelovima slavenskoga življa u Panonsko–balkanskom prostoru nastavilo živjeti u vjerskim obredima, i duga razdoblja nakon poznatoga crkvenog raskola 1054. godine. Pri tome mu je ta kulturna baština bila polazište za posebno poslanje Hrvatske prema slavenskom svijetu i prema Europi. Po njemu europska kultura nije samo grčko–rimsko–germanska nego i grčko – slavenska. Kršćanski narodi Europe nisu samo Romani i Germani, nego već više od jednoga tisućljeća i Slaveni. Zato Slaveni, po Strossmayeru, ne smiju ostati na rubu ni Europe ni Crkve, a da bi dobili svoje pravo mjesto oni moraju postati politički slobodni, a crkveno moraju biti u zajedništvu s Rimskom crkvom. Zato je jedna od glavnih odrednica njegova života bio rad na jedinstvu pravoslavnih Slavena i Katoličke crkve. Nije se zadovoljio da bude samo biskupom povjerene mu biskupije, on se obraćao cijeloj Crkvi u Hrvata, Crkvi među slavenskim narodima, on je osjećao opću Crkvu. Pokazao je to svojim životnim usmjerenjem, svojim radom na jedinstvu kršćana, a napose na 1. vatikanskom saboru (1869. – 1870.). Za takovo široko poimanje crkve odgajao je i svoj narod. Bio je uvjeren da je moguće uspostaviti i obnoviti jedinstvo, a poticaj i primjer za to svoje uvjerenje imao je u ćirilometodskoj baštini i djelovanju slavenske braće. Smatrao je da bi najkraći put do toga jedinstva bio kada bi se u Katoličkoj crkvi proširio kult svetih slavenskih apostola Ćirila i Metoda, a staroslavenski jezik uveo u zapadnu liturgiju. Strossmayer je ponajprije želio učvrstiti nacionalni identitet i postići nacionalno i kulturno jedinstvo da bi došao do crkvenoga jedinstva i zajedništva među katolicima i pravoslavicima slavenskih naroda. Znajući te i druge elemente zajedničke i svetog slavenskoj braći uočljivo je da je Strossmayer svoju viziju jedinstva u određenoj mjeri preuzeo od Ćirila i Metoda koji su mu bili uzor i poticaj u njegovu djelovanju na putu prema tom jedinstvu.

Budući da je ćirilometodska baština u izvornom obliku sačuvana jedino u Hrvata biskupu Strossmayeru je to bio temelj za očuvanje i izgradnju hrvatskoga, slavenskoga i kršćanskoga identiteta u odnosu na ostale europske narode. Zalažući se na području svoje biskupije za štovanje svetih slavenskih apostola Ćirila i Metoda iskoristio je jubilarne slavlja, i to 1000. obljetnicu dolaska Svete Braće među panonske Slavene (1863.), 1000. obljetnicu smrti svetoga Ćirila (1869.) i 1000. obljetnicu smrti svetoga Metoda (1885.). To je koristio kao poveznicu među Slavenima, koji postaju u 19. stoljeću svjesni svoga teškoga položaja u Austro–Ugarskoj Monarhiji te buđenja nacionalne svijesti Južnih Slavena pod osmanlijskim ropstvom (među njima su i Bugari). U ćirilometodskoj baštini vidio je preporodnu moć za sve slavenske narode. Uvođenje liturgije na narodnom jeziku usko je povezivao s nastojanjem da se slavenski apostoli Ćiril i Metod nađu ponovo među hrvatskim, a potom i među ostalim južnoslavenskim narodima, odnosno njemu posebno dragim Bugarima.

Jedno od brojnih priznanja

Kulturna baština, nositelj identiteta čvrstih hrvatsko–bugarskih veza

Prateći kulturnu baštinu kao nositelja identiteta potrebno je naglasiti da jačanje i utemeljenje čvrstih hrvatsko–bugarskih veza u Strossmayeru djelovanju vezuje se od 60. godina 19. stoljeća kada Strossmayer zajedno s Franjom Račkim, kojeg nazivamo ocem moderne hrvatske historiografije, u duhu ilirizma oživljavaju misao sjedinjenja južnoslavenskih naroda u okviru federalizirane Monarhije (pod hrvatskim vodstvom) te se od tih godina u narednih 20 godina biskup zauzimao za ideju jugoslavenskoga narodnoga jedinstva. Pri tome je Narodna stranka, kojoj su pripadali i Strossmayer i Rački, prihvaćala zamisao Ljudevita Gaja u duhu jugoslovenstva, da se u daljoj budućnosti dođe do sjedinjenja sa Srbijom i Bugarskom. Vrijedno pozornosti je istaknuti da je Josip Juraj Strossmayer središnja osoba u hrvatsko–bugarskim odnosima i osoba koja je utrla čvrsti temelj hrvatsko–bugarskih veza što se protezalo kroz sve godine njegova biskupovanja. O tome svjedoči i Strossmayerovo sjećanje na svoju odluku i čin iz 1860. godine, i to kada se 80. godina 19. stoljeća susreo sa skupinom bugarskih studenata i tom je prilikom bosanski ili đakovački i srijemski biskup između ostaloga izjavio: ... *ljubazno i prijazno sam primio u svojoj kući Slavena vašeg rodoljuba Miladinova kada se je on vraćao iz Rusije u otadžbinu i kako sam ja ne samo odobrio već i o svom trošku izdao lijepi i*

slavni njegov rad – poeziju bugarskog naroda. Ja sam to učinio s takvom spremnošću s kakvom sam izdao i danas još izdajem djela što izviru iz duše mojeg vlastitog naroda i bude i jačaju njegovu samosvijest i osjećaje slobode i samostojnosti.

Riječ je o tome da su zahvaljujući Josipu Jurju Strossmayeru slavenstvo i Europa, a posebice bugarski narod dobili jedan od čvrstih temelja umjetničke kulture kroz vjekove objavljivanjem zbirke *Bugarske narodne pjesme – B'garski narodni pesni* braće Dimitrija (1810. – 1862.) i Konstantina Miladinova (1830. – 1862.). Budući da je biskup Strossmayer imao životno pokretačko geslo, koje je nosio i na svojoj mitri: *Prosvjetom k slobodi!* to ga je zasigurno vodilo kada ga je 1860. godine 30-godišnji siromašni bugarski student Konstantin Miladinov, koji je u Carsku Rusiju došao da nađe nakladnika za sakupljene bugarske narodne pjesme, iz Moskve pismenim putem zamolio za suradnju na koju je 45-godišnji Strossmayer pristao. Miladinov je, nakon što je za svoj i bratov naum bio odbijen u Kijevu, Petrogradu i Moskvi čuo za đakovačkog biskupa, koji je baš tada u Carevinskom vijeću u Beču zagovarao interese Slavena. Stoga ga je ovaj odmah potražio u Beču te ga zamolio i ubrzo privolio da objavi te pjesme. Međutim, Strossmayeru se nije sviđelo što su sakupljene pjesme napisane grčkim pismom pa je tražio da ih Miladinov prepíše na ćirilici. Miladinov je rado prihvatio taj biskupov prijedlog, jer Bugari pred silom fanariotskih Grka nisu se smjeli služiti slavenskim ćirilčnim pismom, da ih Turci ne bi izdali kao ruske agente.

Iz Beča su Strossmayer i Miladinov, dvojica prvaka dvaju bratskih južnoslavenskih naroda (katolik i pravoslavac), krenula u Đakovo i tu zajedno provela tri mjeseca u duhovnom i psihološkom dijalogu. Na biskupovo traženje i prijedlog Konstantin Miladinov je prepisao na ćirilicu bugarske narodne pjesme, poslovice i zagonetke iz Ohrida, Struge, Prilepa, Kukuša, Strumice, Sofije i Panađurišta, koje je sakupio zajedno s bratom Dimitrijem te ih u Đakovu pripremio za objavljivanje. Teško je, doduše, znati o čemu su sve njih dvojica u narednim mjesecima, dok je trajalo prepisivanje, razgovarala, ali je jednostavno pretpostaviti da su pričali i o kulturnim i o taktičko-strategijskim pitanjima borbe Južnih Slavena za oslobođenje.

Strossmayer, pokrovitelj narodne književnosti

Kada je nakon tri mjeseca biskup sredinom siječnja 1861. otputovao u Zagreb na nastavak Banske konferencije s njim je krenuo i Konstantin Miladinov te je Strossmayer za vrijeme puta od Đakova do Zagreba *srdačno s njim razgovarao o jezičnim problemima, o svježini slavenskih izreka i oblika u jeziku Bugara*. Knjiga je kao zbornik otisnuta o biskupovu trošku 24. lipnja 1861. u Zagrebu. *Bugarske narodne pjesme – B'garski narodni pesni* su prva velika zbirka od 674 bugarskih narodnih pjesama otisnutih na 68 tiskanih araka. Odmah nakon izlaska Zbornik je pobudio zanimanje hrvatske javnosti te su se na njega pretplatili, nakon što je o tome objavljen oglas u zagrebačkim *Narodnim novinama*, mnogi kulturni i znanstveni djelatnici diljem Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Tako su se na popisu zagrebačkih

pretplatnika našli August Šenoa, Vatroslav Jagić, Petar Preradović, Pero Budmani, Luka Zima, Tadija Smičiklas, Antun Mažuranić, Đuro Deželić i drugi. Iz Osijeka ih je bilo 31, a slijedila je nekolicina pretplatnika iz Makarske, Vinkovaca, Koprivnice, Križevaca, Karlovca i drugih gradova. Hrvatski prijevod djela braće Miladinov napravio je Franjo Rački, a objavljen je 28. studenoga 1861. u Zagrebu. To golemo zanimanje za djelo braće Miladinov u Hrvatskoj bilo je primjereno vrijednosti i značenju Zbornika, ali i ugledom i potporom biskupa Strossmayera. Putem onodobnog tiska široka hrvatska kulturna javnost saznala je da se u njezinoj sredini pojavila knjiga iz kulturne tradicije jednog drugog južnoslavenskog naroda, koja je otvorila nove vidike na bugarsku književnu baštinu. O značenju Strossmayera kao središnje osobe u hrvatsko-bugarskim odnosima druge polovice 19. stoljeća govori podatak da je navedena zbirka posvećena biskupu kao *velikodušnome pokrovitelju narodne književnosti*, bez čije bi pomoći, kako je naveo sam Konstantin *ove pjesme još dugo ostale u neizvjesnosti*. Knjigu je osobno i radosno Konstantin *obdario biskupa i prijatelje... U noj je vidio trud mnogih godina i svoj i brata si Dimitrija; jer je znao da će ta knjiga dokazati stranome učenome svijetu, da i bugarski narod imade pravo na svoju narodnu prosvjetu; jer je bio uvjeren da će te pjesme – što je i najvažnije – buditi i osvješćivati potištene Bugare a sam zbornik postati temeljem narodnoj knjizi bugarskoj*.

U Zagrebu je Konstantin saznao da su Turci Osmanlije zatočili u Istanbulu njegova starijega brata Dimitrija te je odmah odlučio napustiti Zagreb i potražiti brata u prijestolnici Osmanskoga Carstva. Uzalud ga je biskup odgovarao od toga nauma te kada je ovaj došao u Istanbul i njega su Turci zatočili. Čim je to Strossmayer saznao odmah se za njih zauzeo, tj. za njihovo oslobođenje, i to prvo kod austrijskog poslanika Prokesch-Ostena, a potom i kod ministra vanjskih poslova grofa Johanna Rechberga. No, nakon što se o tome saznalo otrovali su ih u tamnici, a sve u strahu da će ih morati osloboditi pod pritiskom austrijske diplomacije.

Svojim korisnim akcijama, koje su jasno pokazivale da se sustavni rad na kulturi može voditi samo udruženim silama, koje bi gravitirale jednom naučnom, odnosno umjetničkom žarištu potvrda je Strossmayerov govor kada je predao 10. prosinca 1860. u Zagrebu banu Josipu Šokčeviću, predsjedniku Banske konferencije, zakladni list na 50.000 forinti za osnutak Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a između ostaloga je istaknuo: *... Ovim svjedočenjem imalo bi biti učeno društvo ili akademija, u kojem bi se imali stjecati i sjediniti svi bolji umovi hrvatski, srbski, slovenski i bugarski... Tom krugu mogli bi se prisajediniti i trudoljubivi Bugari. Oni su mnogobrojan narod, do 5 milijuna stanovnika, a pored toga oni zavrjeđuju svu našu pozornost i zbog toga su nekada bili prvi na književnom polju i u tom pogledu su predvodili ne samo južne, već i sjeverne Slavene; u novom dobu taj narod pokazuje da se u njemu nije ugasio duh Ćirila i Metoda, Klimenta, Jovana Egzarha i Simenona Velikoga*.

O biskupovoj veličini i toleranciji govore podaci da je ustrajavao da se knjiga Miladinova objavi na ćirilici, a ne na latinici, te u tome da je prihvatio Konstantina

iako je zasigurno znao (ili je kasnije obaviješten) o njegovoj antikatoličkoj djelatnosti izraženoj dvije godine prije njihova susreta (1858.) u prijevodu, tj. predgovoru, knjižice *Pravoslavna crkvena bratstva u jugozapadnoj Rusiji* kada se Konstantin izjasnio protiv unijatstva. U tom činu očito je da su Bugari imali svoje samostalno i nezavisno mjesto u južnoslavenskoj historijskoj Strossmayerovoj viziji i u njegovoj stratezijskoj koncepciji.

No, Strossmayerovo njegovanje i razvijanje hrvatsko-bugarskih odnosa nije prestalo nakon objave knjige braće Miladinov, što nije učinio iz puke filantropije nego snažno svjestan kulturne i umjetničke vrijednosti te knjige. Te odnose je učvršćivao stipendiranjem bugarskih studenata te nadalje iskazivao svoje mecenatstvo koje je imalo uporište u izvrsno vođenoj vlastelinskoj ekonomici.

Znajući da borba za nacionalnu slobodu vodi preko borbe za prosvjećivanje i kulturno osvješćivanje njegovo mecenatstvo bilo je usmjereno prema pomoći bugarskim mladićima među kojima je bio i Kosta Koev, učitelj i agilni kazališni djelatnik (1846. - 1906.). Osoba vrlo značajna za bugarski narod. Nakon njegovoga temeljnoga školovanja u Bugarskoj 1871. otišao je u Zagreb kao pitomac zagrebačkoga Sveučilišta na kojem je studirao pedagogiju. Tada su bugarski studenti u Zagrebu surađivali u preporodnim novinama te tako naučili osnove izuzetno moderne za svoje vrijeme „vizualne metode“. Sve što je naučio u Zagrebu i inozemstvu primjenjivao je u praksi nakon povratka u Bugarsku, i to posebice nakon što je Bugarska oslobođena od osmanske vlasti i nakon što je Sofija proglašena glavnim gradom nove bugarske države. Treba naglasiti veliku aktivnost Koste Koeva kao urednika nekoliko novina nakon oslobođenja, i to političkoga, ekonomskoga i književnoga lista *Neovisnost*. Bio je i urednik časopisa *Svijest* 1883. godine, kao i časopisa *Politička ekonomija*.

No, vraćamo se ponovo na Strossmayera, koji se nakon sloma političkih nada i ambicija od 70-ih godina 19. stoljeća potpuno povlači iz političke borbe pa je, po riječima Vladimira Koščaka, *oslobodio njegovu veliku energiju i kreativni zanos za druge zadatke, u prvom redu na kulturnom planu, koji su zapravo više odgovarali njegovim sklonostima i znanju. On je po svojoj prirodi bio više čovjek kulture nego li politike, više mecena nego državnik.*

Tih godina je vodio na tu temu živu prepisku s nekoliko onodobnih bugarskih društvenih i prosvjetnih djelatnika. Tako je 1887. poslao u Sofiju pismo Stojanovu, potpredsjedniku Književnog društva, u kojem je napisao: *Vrlo me veseli da su braća Bugari svetkovali 25. godišnju uspomenu na slavnu braću Miladinov. To su krasne dvije duše bile, sposobne da uskrise u bratskom bugarskom narodu zlatne književne dane preslavnoga cara Simenona. Narod koji zaslužne predstavnike svoje častiti znade, neće propasti. Bog dragi dao milom bugarskom narodu svaku slavu i sreću u kolu slavenskih plemena i slavenskog roda. Hvala Vam lijepa što ste se slaveć uspomenu mladih prijateljah sjetili i mene starca, još svedj jednako ljubeć svoj hrvatski i bugarski narod.*

Kada je 1898. u Đakovu biskupa posjetio bugarski znanstvenik i društveni djelatnik prof. Ivan Šišmanov prisjetio se Strossmayer tih prohujalih dana i godina pa je u nastavku njihova razgovora između ostaloga rekao: *...siroti Konstantin ... bio je izvanredno mio, skroman, marljivo, tih i pri tome veoma inteligentan. On bi bio ponos svakom narodu i postao bi vjerojatno, kad bi duže živio, koristan član bugarskog društva. Poljubio sam ga. Iz Carigrada/ Istanbula on mi je pisao jedan-dva puta, ali da li su njegova pisma sačuvana, ne znam. Vidjet ćete u Zagrebu. Samo Vas to mogu uvjeriti da mi je njegova smrt pričinila veliku tugu. On je često sanjao, jadnik, da vidi cijelu Bugarsku slobodnu, ali jedina njegova nada bila je Rusija.*

Zaključak

O značenju kulturne baštine kao materijalnoga nasljeđa kroz izraz umjetničkih dosegâ te potvrda čvrstih Strossmayerovih veza s Bugarima svjedoči i koncepcija fresko oslikavanja đakovačke katedrale. Konačni ikonografski program apsida ustanovljen je krajem 1876. godine. Crkveni građevni odbor, ustanova koje je u okviru Bosanske ili đakovačke i srijemske biskupije nadzirala gradnju katedrale, točnije rečeno, vjerojatno sam Strossmayer u fresci *Poklonstvo kraljeva* biskup je odlučio iskoristiti priliku te u biblijski prizor dodati neku scenu iz narodne povijesti. U korespondenciji slikara Ludovica Seitza s biskupom jasno je 1877. definiran program oslika i na lijevoj strani od Krista i Bogorodice odlučio je prikazati pastire koji simboliziraju različita „plemena južnih Slavena“ i nose plodove svojih krajeva te su odjeveni u svoje nošnje. Pri tome je prikazao Hrvata s grožđem, Slavonku sa žitom, Dalmatinsku s maslinom, Bugarina s voćem i Srbina kako tjera ovce. Ikonografska koncepcija freske u konhi južne apsida đakovačke katedrale nesumnjivo je nastala kao reakcija na političke događaje na području Jugoistočne Europe. Bosansko-hercegovački pa potom bugarski ustanak protiv Turaka te srpsko-rusko-turski rat (1875.-1878.) ponovo su aktualizirali, bar na kratko, Strossmayerovu južnoslavensku ideju.

U svjetlu navedenoga može se vrednovati sav njegov rad te potvrdili značenje biskupa Strossmayera u jačanju, ali i neraskidivosti hrvatsko-bugarskih veza.

BISKUP JOSIP JURAJ STROSSMAYER I NJEGOVO ZNAČENJE U HRVATSKO – BUGARSKOM KULTURNOM KRUGU

Sažetak

U svjetlu vrednovanja značenja bosanskog ili đakovačkog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera u neraskidivim hrvatsko–bugarskim vezama u radu je analizirana kulturna baština iz povijesnoga kuta, i to kroz nematerijalno nasljeđe koje identifikira nositelje identiteta u Hrvatskoj i Bugarskoj u drugoj polovici 19. stoljeća. Pri tome naglašavaju snažne kulturne veze biskupa Strossmayera, kao središnje osobe u hrvatsko–bugarskim odnosima. Ukazuju na stvaranje tih čvrstih temelja preko susreta mladoga bugarskoga studenta Konstantina Miladinova sa Strossmayerom te njihovog zajedničkog prijateljstva utemeljenog na biskupovoj golemoj potpori vezanoj za objavljivanje zbirke *Bugarske narodne pjesme – B'garski narodni pesni* udarivši tim izdanjem jedan od zapaženih spomenika bugarske umjetničke kulture. Pri tome autorice kulturnu baštinu stavljaju kao polazište posebnog poslanja Hrvatske prema Bugarskoj u njenoj borbi za nacionalnu slobodu preko borbe za prosvjećivanje i kulturno osvještavanje. Dakako, da je u tome Strossmayer središnja osoba po kojoj europska kultura nije samo grčko–rimsko–germanska nego i grčko–slavenska. Kršćanski narodi Europe nisu samo Romani i Germani, nego već više od jednog tisućljeća i Slaveni. Zato Slaveni, po Strossmayeru, ne smiju ostati na rubu ni Europe ni Crkve, a da bi dobili svoje pravo mjesto oni moraju postati politički slobodni, a crkveno moraju biti u zajedništvu s Rimskom crkvom. Stoga kulturnu baštinu Hrvata i Bugara, naroda koje Strossmayer povezuje svrstavanjem u Južne Slavene, opisuju autorice u izlaganju u svoj raznolikosti i posebnosti naglašavajući da je ona (kulturna baština) nositelj identiteta određene ljudske zajednice te da istodobno i dokazuje povijesno postojanje naroda na određenom prostoru.

BISCHOF JOSIP JURAJ STROSSMAYER UND SEINE BEDEUTUNG IM KROATISCH – BULGARISCHEN KULTURKREIS

Zusammenfassung

Angesichts der Bewertung der Bedeutung des Bischofes von Bosnien oder Đakovo–Syrnium Josip Juraj Strossmayer in den unauflösbaren kroatisch–bulgarischen Verbindungen wurde in der Arbeit das Kulturerbe aus historischer Hinsicht analysiert, und zwar mittels des immateriellen Erbens, welches die Identitätsträger in Kroatien und Bulgarien in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts identifiziert. Dabei werden starke Kulturverbindungen des Bischofes Strossmayer, als zentrale Person in den kroatische–bulgarischen Verhältnissen, betont. Sie weisen auf die Erschaffung dieser festen Grundlagen über die Begegnung des jungen bulgarischen Studenten Konstantin Miladinov mit Strossmayer sowie ihre gemeinsamen Freundschaft, begründet durch die große Unterstützung des Bischofes bezüglich der Veröffentlichung der Sammlung unter dem Titel „Bulgarische Volkslieder“ (*Bugarske narodne pjesme – B'garski narodni pesni*), mit diesem Werk eines der bemerkenswerten Denkmäler der bulgarischen Kunstkultur erschaffend, hin. Dabei stellen die Autorinnen das Kulturerbe zum

Ausgangspunkt der besonderen Mission Kroatiens gegenüber Bulgarien in deren Kampf um die nationale Freiheit über den Kampf um Aufklärung und kulturelles Erwachen. Natürlich ist darin Strossmayer die zentrale Person, laut welcher die europäische Kultur nicht nur griechisch-römisch-germanisch, sondern auch griechisch-slawisch ist. Christliche Völker Europas sind nicht nur Romanen und Germanen, sondern, über ein Millennium, auch die Slawen. Deshalb dürfen sich die Slawen, laut Strossmayer, nicht am Rande weder Europas noch der Kirche befinden, und damit sie ihren richtigen Platz einnehmen können, müssen sie politisch frei werden und kirchlich in Gemeinschaft mit der Römischen Kirche sein. Daher wird das Kulturerbe der Kroaten und Bulgaren, Völker, die von Strossmayer zu den Südslawen eingereiht werden, von den Autorinnen in der Exposition in ihrer Vielfalt und Besonderheit beschrieben, betonend, dass es (das Kulturerbe) Träger der Identität einer bestimmten menschlichen Gemeinschaft ist und gleichzeitig auch das historische Vorhandensein von Völkern in bestimmtem Raum beweist.

Dr. sc. **Branko Hanžek**,
bhanzek@hazu.hr
Zavod za povijest i filozofiju
znanosti HAZU, A. Kovačića 5,
Zagreb

UDK: 001(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 9.06.2022.

Neobjavljeni životopisni i autorsko bibliografski podatci odličnika Branimira Truhelke

U radu su prikazani poznati i nepoznati (rijetko ili nikad objavljeni) podatci o životu i radu Branimira Aleksandra Truhelke. Do sada najopsežniji objavljeni Truhelkin životopis bio je onaj koji je napisala njegova sestra Agata Truhelka. Mnoge pojedinosti navedene u tom životopisu nadopunjene su a dodane su i protumačene pojedinosti koje do sada nisu bile poznate. Također su ispravljene pogrešno navedeni podatci u tiskovinama (npr. prezime Truhelkine majke). Uz to su nadopunjeni podatci o Truhelkinome statusu i radnom djelovanju. Do sada najpotpuniji popis Truhelkinih objavljenih radova objavila je njegova sestra Agata (53 rada). Taj je popis dopunjen s još 3 rada o čemu je pisao akademik Žarko Dadić. U ovom radu dan je detaljan i cjelovit popis njegovih objavljenih radova s 16 novih bibliografskih jedinica.

Ključne riječi: *Branimir Aleksandar Truhelka, životopis, bibliografija, opće poznati podatci, manje poznati (neobjavljeni) podatci*

Uvod

Godine 2020. u Osijeku je održana izložba: Obitelj Truhelka za svoj Osijek i buduće naraštaje „Dobrota je, doista najveća mudrost“. Na plakatu koji poziva na tu izložbu prikazani su portreti Antuna Vjenceslava Truhelke i Marije (Schön) Truhelke (Branimirova djeda češkog porijekla i bake njemačkog porijekla), Ćire Juraja Antuna Truhelke (Branimirova oca), Jagode Truhelke (Ćirine sestre), i Karla Krešimira „Dragoša“ Truhelke (Ćirinog brata). Portret Branimira Aleksandra Truhelke nije prikazan a pogrešno je navedeno djevojačko prezime Branimirove majke Danice (pogrešno Matanić umjesto ispravno Romanić)¹. Uz to, spomenuti su i drugi iz obitelji Truhelka: Ana Ljudmila Truhelka, Karlo Juraj Truhelka (Ćirina sestra i brat) kao i Branimirova sestra Agata Truhelka. (1) Kako je Branimirovo predstavljanje minorizirano ovdje su predočeni njegovi ispravljeni i dopunjeni životopisni i autorsko bibliografski podatci.

1. Kratak životopis Branimira (Aleksandra) Truhelke

Rođen je 1. rujna 1888. u Sarajevu, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Otac mu je Ćiril Truhelka, dr. filozofije i čuvar Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Majka mu je Danica, rođena Romanić. Na krštenju je dobio ime Aleksandar Konstantin Izidor.

Godine 1906. stupio je na sveučilišne studije i studirao astronomiju, matematiku i fiziku. Studirao je naizmjenice u Zagrebu i u Beču. Polazio je čuvena astronomska predavanja Waissa, Happergera i Herza. Iza sveučilišnih studija u Beču i Zagrebu položio je 1911. u Zagrebu učiteljski ispit iz matematike i fizike i rigorozirao iz čiste matematike na temelju disertacije o teoriji skupova. Promoviran je «sub auspiciis Regis» 30. svibnja 1913. u Zagrebu.¹ Umro je u Zagrebu 23. ožujka 1945. Godine 1910. stupio je u srednjoškolsku službu, službujući u Trebinju, Tuzli, a od 1914. na Tehničkoj stručnoj školi u Sarajevu za matematiku i nižu geodeziju. Nakon prvog svjetskog rata imenovan je privremenim načelnikom inženjersko-tehničkog odsjeka Narodne obrane za BiH vodeći brigu o austrijskog geodezijskoj baštini. U rujnu 1919. napustio je srednjoškolsku dužnost, i bio na raspolaganju bosanskoj vladi te sam uspio dočekati rješenje pitanja o mogućnostima stabiliziranja u jednom znanstvenom položaju. Godine 1919. imenovan je za predavača na Visokoj tehničkoj školi u

Branimir Truhelka

Sl.1. Slika iz osobnika koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu

¹ Prije njega promovirano je tom promocijom dvanaest promovijenata, a poslije samo jedan

Pokrajina : Bosna Broj 546
(Matični list) (Matični list) Vrhbo osanska. (3-11/)

Sljedeg od 1 K nalijepljen
i poništen.

K R S T N I L I S T

Okružje : Sarajevo.
Opština :

Podpisani ovin svjedoči, da je u matičj kršćenikah rimo-kat. luge presv. brca Isušva u Sarajevu, narodito u eva. IV. str. 64. slijedeće našao te na pravedni santjev točno ovano prepisano.

Ime i prezime roditelja	Godina, mjesec, dan kad se je rodio	Godina, mjesec, dan kad je kršten	Kršćenik ime mu Jeli zakonit ili nezakonit?	K o d i t e l j u n a			Ime, prezime i vjera i sta- liš njegovih roditelja.	Ime, prezime služba on- ga, koji ga je krstio	Opazak
				Ime, prezime i stališ njihov	vjera im	okružje, kotar, mjesto gdje stanuje i pod ko- jim kućnim brojem; kod stranaca i matična zavjajnost.			
	/Mladu osan sto osamdeset osan/ 1888 September 1.		Aleksander Konstantin Isidor	zakonit	Ciril Truhelka dr. filozofije, Suvar nezakonitog osueja i Damića, rod. Romanik-	kat. grč. kat.	Sarajevo Matični Sarajevo Matični	Konstantin Körman, sa- vjetnik sa- vlade, rat zastupnik po Dr. Adolfu Mihalčić, pe- rovnosac vještensku sa. vlade u Zagrebu, rat.	Ivan Gosal Šupnik

Da je to sve tako našijeno i u matični krsni list točno prepisano vlastoručnim potpisom i štampanim pečatom, svjedoči.

U Sarajevu dne 27. mjeseca juna godine 1910

(M. S.)

Andrija Treanewsky v. r.
Šupnik.

Sl. 2. Preslik krsnog lista za Aleksandra (Branimira) Truhelku

Zagrebu. Za njegov napredak u astronomskom i geodetskom radu bilo je odlučno bavljenje na pulkovskoj zvjezdarnici i to godine 1911. i 1913 i 1914. U početku se bavio problematikom astrofizike i radio kod Belopolskoga, Kostinskoga i Tichova na filterskoj fotometiji, fotografskoj astrometriji i radijalnim kretanjima. Kao učenik profesora Nikolajevske Vojne Akademije F.F. Wittrama zašao je i u praksu astrogeodezije. Bavio se problemom pulkovske fundamentalne astronomije proučavajući materijale i radeći na velikom pasažnom instrumentu i vertikalnom krugu. Putujući po Njemačkoj i Finskoj upoznao je tamošnje zvjezdarnice, ali i glavne radionice astronomskih instrumenata. Za vrijeme rada intenzivno je proučavao astronomski rad Ruđera Boškovića i sakupljao građu za principe geodezije. Nastojeći da u znanstvenom radu astrogeodezijskog tipa participira i jugoslavenska nauka povezao je 1917. vojni geografski institut i austrougarsku geodetsku komisiju. Usvojeni su uvjeti suradnje i prvi je rezultat bio studija u arhivi vojnog geografskog instituta (bosanka triangulacija), premjeravanja baze sa skadarskog, osječkog i jofezskog kao i studija niveliranja linije Sarajevo-Višegrad. Kako bi realizirao program koji je zadao stavljao je nakon I. svjetskog rata izvjesne konkretne prijedloge o hitnim astrogeodezijskim potrebama narodnom vijeću i raznim vrhovnim vlastima Jugoslavije. U veljači 1919. zamolio je s istog razloga ulazak u topografsko odjeljenje. Također je i 1918. godine uputio određene prijedloge pisanim putem Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. 1922. imenovan je opservatorom Geofizičkog zavoda u Zagrebu a povjerena mu je i uprava zavoda. Godine 1926. umirovljen je i bio je u mirovini do 1930. Nakon toga je do 1937. upravnik Državnog arhiva u Dubrovniku, kasnije upravitelj, do 1944. kada je pridijeljen na rad Državnom geofizičkom zavodu u Zagrebu.

Prema životopisu kojeg je sastavila njegova sestra Agata Truhelka i objavila u Almanahu Bošković za 1963. navedena su njegova 53 rada objavljena u raznim časopisima i dnevnicima. (2)

2. Detaljnije o doktorskim promocijama na Sveučilištu u Zagrebu i odlikovanjima

Sam naziv odličnik govori da je Truhelka bio odlikovan. I to ne samo jednom. Prvo odlikovanje je bilo Sub auspiciis regis i dodjeljivalo se samo najsposobnijim i najobrazovanijim osobama nekadašnjeg Austro-Ugarskog carstva koje su svoje obrazovanje do doktorata završile s najboljim ocjenama. Svoje drugo odlikovanje Truhelka je dobio pod nazivom „Odlikovanje Sv. Save IV“ i to u Kraljevini Jugoslaviji, ali ga nije preuzeo nego ga je vratio. Te svetosavske medalje dobivali su čak apsolventi fakulteta pa je jasno zašto Truhelka nije mnogo držao do te medalje.(3)

2.1. O strogim ispitima i doktorskim promocijama

U pogledu doktorskih promocija valja istaknuti da ih je bilo dvojakih. Uz uobičajene, pod presjedanjem rektora i u nazočnosti dekana, koje su obavljali redoviti profesori fakulteta, postojale su i povlaštene, uz najviše počasti, zvane "sub auspiciis Regis". U svezi strogih ispita vrijedila su ista jednoznačna pravila (naredbe) za sve kandidate. Naredbom Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade od 3. kolovoza 1878. br. 4100 izdan je *red strogih izpitab*. Njime je uređeno da na mudroslovnom fakultetu sveučilišta u Zagrebu mora onaj koji želi polučiti doktorat filozofije podnijeti pismeni strogi ispit jednom znanstvenom raspravom i zatim načiniti dva usmena stroga ispita. Znanstvena rasprava mora biti po izboru kandidata, ali iz znanstvene struke koje se predaju na mudroslovnom fakultetu. Rasprava može biti na hrvatskom ili latinskom jeziku, a oblik ima biti dostojan za tisak. Ta se rasprava podnosi ili pisana ili tiskana, a ako je tiskana, barem u tri primjerka. Bila je i jedna pogodnost – kandidat koji je položio ispit za gimnazijsko učiteljstvo može za pismeni strogi ispit podnijeti svoju domaću strukovnu ispitnu radnju, i to uz uvjet da ona odgovara zahtjevima koji se stavljaju raspravi za pismeni strogi ispit. Rasprava ide na ocjenu dvojici izvjestitelja (redovitim ili izvanrednim profesorima) iste ili srodne struke. Nakon povoljne ocjene kandidat ide na usmene stroge ispite. Ispit u svezi s raspravom jest glavni i traje dva sata, a drugi, popunjujući, jest iz filozofije, u trajanju od jedan sat. Usmeni strogi ispit javan je, pred ispitnim povjerenstvom i predsjedava mu dekan, kao predsjednik, a ispituju najmanje dva i najviše četiri ispitivača, u pravilu redoviti profesori struka koje se ispituju. Izvjestitelji u tom dijelu ispita postaju ispitivači. Ocjena većinom glasova povjerenstva ima oznaku: odličnu, dovoljnu ili nedovoljnu, a ako su glasovi raspoloženi, odluka ide u korist nepovoljnih glasova. Prije promocije kandidat mora, nakon što to odobri fakultet, dekanu predati 50 otisaka svoje znanstvene rasprave. Naredbom od 28. veljače 1896. br. 3631 ukinuta je odredba kojom se od kandidata traži temeljito znanje metodnoga dijela logike, u sklopu jednosatnog strogog ispita iz filozofije, pa se odonda umjesto toga treba tražiti znanje povijesti filozofije u pregledu. Novom Naredbom od 28. studenoga 1911. br. 20089 ukinute su starije naredbe iz 1878. i 1896. U toj novoj naredbi ne stoji odredba prema kojoj je kandidat prije promocije

morao tiskati raspravu i predati dekanu 50 otisaka. Stoga su nastale situacije da zbog malog broja pisanih primjeraka pisane radnje dolazi do toga da su se te disertacije s vremenom izgubile (kao npr. disertacija Zvominira Lypolda).

2.2. O promociji (odlikovanju) sub auspiciis Regis

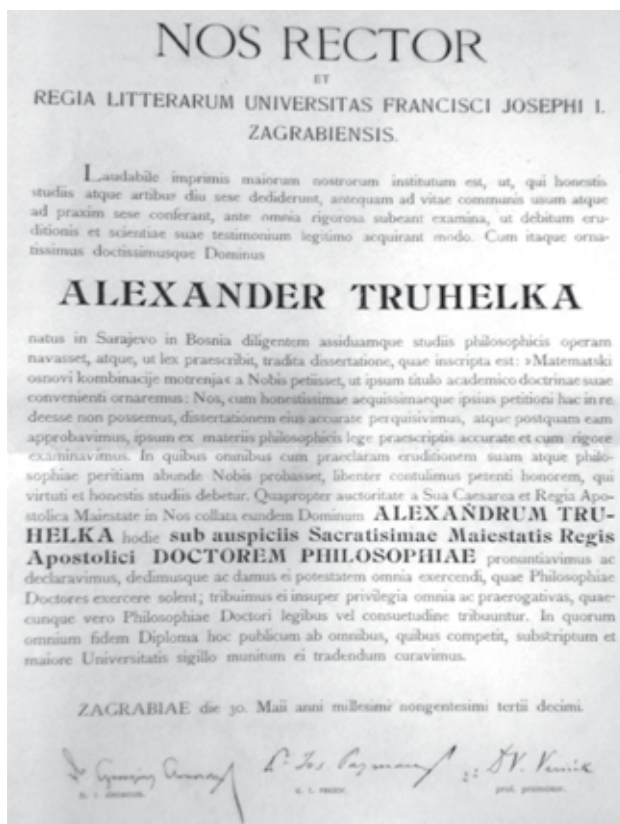
Ipak valja na ovom mjestu naglasiti da se najveća akademska čast stjecala promocijama za doktora. Uz uobičajene promocije postojale su i povlaštene, smatrane odlikovanjima, zvane »sub auspiciis Regis«. O toj povlaštenoj promociji poznato je sljedeće. Tu promociju odobrio je car austrijski i apostolski kralj Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije rješenjem od 16. srpnja 1894. Tim rješenjem dopušteno je izvrsne kandidate promovirati na doktorsku čast »sub auspiciis Regis«. Kraljevska zemaljska vlada izdala je naredbu 18. kolovoza 1894. kojom se propisuju uvjeti i ustanovljuje postupak za postignuto dopuštenje. Po toj naredbi od kandidata se uglavnom traži da je svoje i gimnazijske i sveučilišne nauke s izvrsnim uspjehom završio a sve svoje stroge ispite s odlikom položio. No prema toj naredbi svake se naukovne godine može predložiti samo jedan kandidat za to odlikovanje, a i to po mogućnosti svaki put iz drugog fakulteta. Ta je odredba prema spomenici iz 1925. tumačena tako da je promocija »cum auspiciis« bila moguća za one koji su uz stroge ispite i državne i srednjoškolske ispite načinili s odličnim uspjehom pa su u znak priznanja stekli tu počast. I spomenica iz 1969. ima podatak da je od 1894. na Sveučilištu uvedena promocija »sub auspiciis Regis« za one doktorande koji su sve ispite, od srednje škole dalje, položili s odličnim uspjehom. – Sama promocija tekla je ovako. Prvo kandidat čita svoju znanstvenu raspravu pred čitavim akademskim zborom, promotorom, rektorom i zastupnikom kralja. Nakon toga moli zastupnika i akademske dužnosnike za promaknuće pod okriljem Kralja na doktorsku čast. Potom slijedi kratak govor zastupnika koji u ime Kralja predaje kandidatu doktorski prsten. Taj zlatni doktorski prsten bio je okrunjeni monogram Franje Josipa I. u sitnim dijamantima, položen preko ovalnog kabošona od modrog emajla (ili crnog oniksa) u okviru od sitnih briljanata, a uokolo su bili veliki prvorazredni brilijanti.²

2.3. O Truhelkinom odlikovanju sub auspiciis Regis

Valja istaknuti da je Branimir svoju doktorsku diplomu stekao pod imenom Alexander Truhelka i ona je izdana na latinskom jeziku. U svezi detaljiziranja valja naglasiti nekoliko momenata. Prvo: Truhelka je koristio pogodnost i domaća radnja koju je zadobio pri polaganju profesorskog ispita (onda je ta svjedodžba o sposobnosti učiteljskoj imala današnje značenje diplome kojom se stiče visoka sprema) pod nazivom Glavni problemi teorije skupova i koju je obranio s odličnim uspjehom dana 28. travnja 1911., bila mu je priznata kao polaganje pismenog strogog ispita iz te

² Opširnije o promociji sub auspiciis Regis može se pročitati u Godišnjaku njemačke zajednice, Osijek, 2015., str. 387-408, tamo je objavljena i fotografija briljantnog prstena

znanstvene rasprave i jednog (glavnog) usmenog strogog ispita, obrane. Ta rasprava svrstana je u matematiku kao glavnu i fiziku kao nadopunjujuću struku. Drugi usmeni strogi ispit položio je Truhelka 26. svibnja 1912. iz filozofije s odličnim uspjehom. Na njegovu zamolbu profesorski zbor mudroslovnog fakulteta je na svojoj sjednici od 9. prosinca 1912. odlučio da za njega ishodi promociju sub auspiciis regis i prosljedio to akademskom senatu a ovaj je relevantne podatke uputio Visokoj kraljevskoj vladi. U tim podacima se, uz ostalo, navodi da mu je vladanje diljem gimnazije bilo ili pohvalno ili uzorno, da je sve gimnazijske razrede kao i maturu svršio s odlikom, da je sve stroge ispite potrebne za doktorat filozofije položio s odličnim uspjehom. Uz to, što nije bilo nužno, navodi se da je i profesorski ispit u svim stadijima položio s odličnim uspjehom a i kolokvijalne svjedodžbe su mu bile ispunjene odličnim ili veoma dobrim ocjenama. U privatnom životu bio je korektnog i besprijekornog vladanja što su potvrđivala gradska poglavarstva u Sarajevu i Tuzli. Branimirov otac dr. Ćiro Truhelka bio je upravitelj bosansko-hercegovačkog zemaljskoga muzeja i stekao je kao književnik i učenjak neprolazne zasluge za kulturni rad tih zemalja. Za to je bio austrijskim i stranim redovima odlikovan, a te činjenice davale su prednost Branimiru pred ostalim kandidatima za spomenutu promociju. Stoga je akademski senat predložio Vladi kako bi blagoizvoljevala ishoditi promaknuće Aleksandra Truhelke na čast doktora filozofije sub auspiciis regis. Mjeseca ožujka 1913. stiglo je od Vlade očekivano rješenje. U njemu je dozvoljeno da se Truhelka promovira sub auspiciis regis na čast doktora filozofije. Ovlašten je i zastupnik cesarskog i apostolskog Veličanstva presvijetli gospodin Zvonimir Žepić, kraljevski banski savjetnik i upravitelj vladinog odjela za bogoštovje i nastavu.

Sl. 3. Preslik Truhelkine doktorske diplome sub auspiciis Regis koja je imala značenje odlikovanja

U svezi s čitanjem Truhelkine inauguralne disertacije (pismene znanstvene rasprave), koje nije smjelo trajati dulje od pola sata prema obredniku, nastala je problematična situacija. Naime, Truhelka je za čitanje predložio disertaciju pod nazivom: Organizacija astronomskog rada kod nas. Problem je bio u tome što je njegova disertacija bila iz matematike, a predložena inauguralna inačica disertacije iz astronomije, pa se to nije moglo prihvatiti. Stoga je Truhelki, putem pisma, sugerirano da se čita rasprava iz matematike, a kao orijentir prezentirano mu je da bi za čitanje pogodni dijelovi iz obranjene disertacija iz matematike bili: Problem kontinuuma ili Paradoksi u teoriji skupova. Pismo je datirano 19. travnja 1913. Na kraju je rješenje te problematične situacije bilo takvo da je Truhelka čitao inauguralnu disertaciju pod nazivom: Matematski osnovi kombinacije motrenja. (4)

Taj naziv unesen je u njegovu doktorsku diplomu doktora filozofije. Bilo bi zanimljivo vidjeti primjerak Truhelkine inauguralne disertacije ali je on, nažalost, izgubljen.

3. Truhelkina nastojanja u svezi s sveučilišnim i znanstvenim napredovanjem

Prema pisanom svjedočenju njegove sestre Agate mali Branimir (crkvenog imena pri krštenju Aleksander Konstantin Izidor) Truhelka već kao desetogodišnji dječak (g. 1898.) dobio je na dar knjigu Otona Kučere «Naše nebo» i već tada zavolio je astronomiju. Prevažna je bila i prepiska putem pisama s našim najvećim popularizatorom astronomije Otonom Kučerom koju je Truhelka vodio kao mladi gimnazijalac. U svojim pismima Kučera je sjajno poticao mladog Truhelku na bavljenje astronomijom kako teorijski, navodeći ga na proučavanje knjiga i atlasa, tako i praktički, tj. kako koristiti teleskop. Kasnije, već kao afirmirani stručnjak iz matematike i fizike, a na preporuku prvog sveuč. prof. fizike na obnovljenom Sveučilištu u Zagrebu Vinka Dvořáka, boravio je 1911. i 1913.-14. na zvjezdarnici u Pulkovu u kojoj se upoznao s astronomsko-geodetskim instrumentima poput pasażnog instrumenta, vertikalnog kruga i zenitnog teleskopa.

3.1. O Truhelkinom napredovanju u astronomiji i geodeziji

Zahvaljujući molbama koje je Truhelka upućivao u svojoj želji da napreduje može se saznati o njegovim stremljenjima znanstvenog tipa. On iznosi da je studirao astronomiju u Beču a matematiku i fiziku u Zagrebu i to od 1906. do 1910. godine. Potom slijedi rad u zvjezdarnici Pulkovo 1911. pa 1913. i 1914. na problemima filtarske fotometrije, fotografske astrometrije. Koristio je i uređaje poput astrografa i spektrokomparatora. Kako je Pulkovo bio centar za učenje ruskih časnika iz geodezije osjetio je Truhelka praksu astro-geodezije tako da je prisustvovao mjerenjima bazisa. Pri geodetskim premjeravanjima koristio je i nivelman. Maštao je osnutku zvjezdarnice ali i o ozbiljnom znanstvenom radu. U pismu Kučeri isticao je da on i

dr. Marković jedni kod nas znadu što je astronomija te ih molio da se slože s njim u pogledu osnutka vrsne katedre na sveučilištu i seriozne zvjezdarnice bilo u Bosni, bilo u Hrvatskoj. U lipnju 1914. krenuo je s idejom da se osnuje zvjezdarnica u Sarajevu. No došao je I. svjetski rat i omeo sva maštanja. Za vrijeme rata predavao je u sarajevskoj tehničkoj školi geodeziju, a 1917. se javio Vojno-geografskom institutu u Beču, gdje je proučavao triangulaciju Bosne i Hercegovine, ali se počeo zanimati i za znanstveni rad velikog Ruđera Boškovića. Geodetski je rad upotpunjavao mjerenjima bazisa u Albaniji, Bosni, Slavoniji i Češkoj 1918. godine. Sretna je okolnost što je oslobođen od potrebe služenja vojne službe za vrijeme I. svjetskog rata, ali je razlog za to (plućna bolest) bio poguban po njega 1945. godine kada je zbog teške bolesti izdahnuo.

3.2. Nastojanja oko visokoškolskog i znanstvenog rada u astronomiji i geodeziji

Truhelka je iz Sarajeva 12. ožujka 1918. zamolio Vladu da ga premjesti u Zagreb u statusu srednješkolskih nastavnika i da mu kao dužnost odredi naučno astronomijsko-geodezijski rad bilo u formi suplenture za praktičku astronomiju i višu geodeziju bilo u formi suradnika na velikom geodezijskom programu. Molbu opravdava činjenica da u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji na ovim poljima naučnog rada nema specijaliste. Uz to Truhelka ističe da je stekao veliko astronomsko-geodetsko iskustvo, a rukovodeći se željom da znanstveni projekti i ideje koje davno u sebi nosi ne jenjavaju. U molbi je naglasio da se ona mora shvatiti kao izraz potrebe za eminentno znanstvenim radom, znanstvenim shvaćanjem sa strane Vlade i znanstvenom sredinom.

Uz to Truhelka je 2. travnja 1918. iz Sarajeva pisao Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. U pismu je naveo da je važno našu znanstvenu javnost upozoriti da će se popunjavati praznina u triangulacionoj trokutnoj mreži u Slavoniji, Mačvi i sjevero-istočnoj Bosni, te da će se premjeravati novi invarov basis kod Osijeka i fundamentalni basis kod Jusefova. Truhelka je naglasio da se mora reagirati na tako predočene činjenice te da se preko vojnih načelnika astrogeodezijskog operacija treba postupati prema ovim zamislima: 1. Načelnik potpukovnik Andres pozdravlja misao o naučnoj suradnji našoj i vojnoj. Pobriniti će se da sa svojim vojnim pomoćnicima izvrši podjelu rada, te će pomoći s preciznim instrumentima. 2. Truhelka bi izučavao bez ikakvih ograničenja bosansko-hercegovačke trigonometrijske materijale, a isto tako bi činio i s Hrvatskom i Slavonijom uz znanje načelnika. 3. Praktički bi surađivao kod vojnih premjeravanja i upoznao metode istraživanja. Na kraju pisma je Truhelka zamolio da u interesu našeg naučnog progressa i naše naučne reputacije Jugoslavenska akademija odobri od 500 K³ za boravak od 14 dana u području istočne Bosne i Slavonije. Uz to Truhelka je zamolio i svotu od maksimalno od 2.000 K koja je potrebna za sistematsko suradništvo na triangulacijsko-trokutnim postajama i basisima Osječkom i Jusefovskom. Truhelka se i obvezao da će nakon povratka podnijeti izvještaj o radnjama,

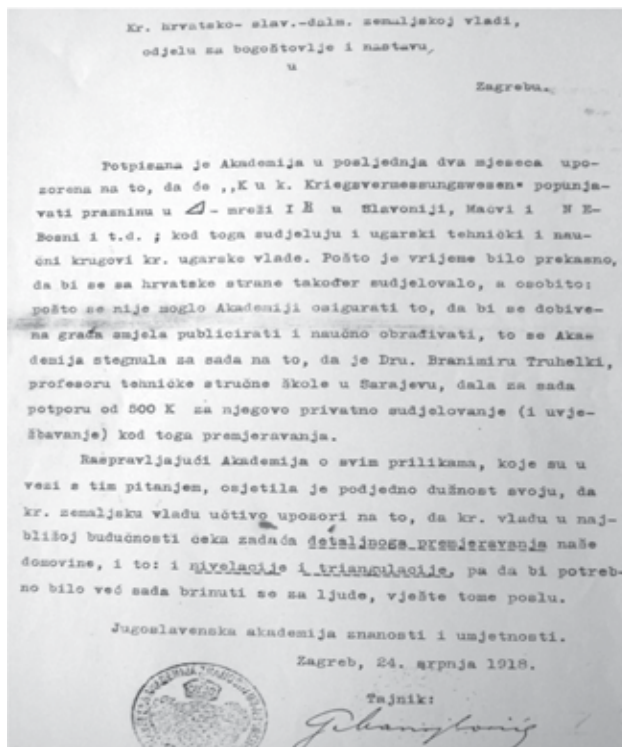
³ 500 K (500 austro-ugarskih kruna) –iznos novca koji je otprilike dobivao sveuč. asistent za tri mjeseca rada, te su krune vrijedile do 1925. godine kada su u Kraljevini SHS zamijenjene dinarima

rezultatima dogovora i prepiske sa geodetima. Naglašava da je prema pismu načelnika Andresa razabrao da je rad na geodetskim premjeravanjima već otpočeo. Truhelka nakon toga piše drugo pismo 13. travnja 1918. Jugoslavenskoj akademiji u kojoj nadopunjuje molbu tako da predlaže detaljan program njegovog rada iz kog je vidljivo da bi on vršio suradništvo kod nivelmana na pruži Sarajevo Višegrad i suradništvo kod odreda za premjeravanje. Predmeti njegovog rada bili bi triangulacija I reda u Slavoniji, sjeveroistočnoj Bosni i istočnoj Srbiji. Isto tako predmet rada bila bi triangulacija II i III reda južno od linije Kraljevo Kruševac, kao i izravnavanje mreže I, II i III reda. Zatim bi se etalonirale austro-ugarske i besselove krute bazisne sprave i invarske garniture austrougarske vojne i civilne ugarske na fundamentalnom austro-ugarskom bazu u Jusefov u Češkoj. Također bi se premjeravali novi basisi u Osijeku i Paraćinu. Vrlo je važno napomenuti da u spomen Ruđeru Boškoviću predviđa se da naša nauka izgradi betonske stupove na postajama kao i da se podignu betonske ili drvene piramide. Basis skadarski bi bio kao spomen basis Boškovića i to trajan vidljiv spomenik rada i interesa našeg u duhu Boškovićevih tradicija. Radnje bi izvodili vojnički radnici, a naš prinos bi bio davanje nužnog materijala, betona i drveta za što bi bilo potrebno izvoditi svotu od 10 000 K. Jugoslavenska akademija je 30. travnja 1918. odgovorila Truhelki da je matematičko-prirodoslovni razred na svojoj sjednici 26. travnja 1918. zaključio zamoliti njega da odgovori na dva pitanja. 1. Ima li sigurnosti da se sudjelovanje u tim vojnim izmjerama može smatrati kao dovoljno da nakon toga Truhelka može te izmjere i samostalno izvesti. 2. Može li se pribaviti dokumentirano utvrđeno dopuštenje od kompetentnih za to faktora da bi rezultate svoga naučnoga rada predao Akademiji na publiciranje. Truhelka u svom pismu od 4. lipnja 1918. odgovara da mu je namjera da napiše kritičku monografiju o premjeravanju bazisa sa specijalnim obrisom na bazise slavenskoga juga. Naglašava da je godine 1916. i 1917. detaljno diskutirao Boškovićeva mjerenja bazisa koja će mu biti povijesna polazna točka. U svezi mjerenja u Slavoniji Truhelka ističe da bi Vlada trebala odobriti neka sredstva za gradnju signala i za suradnike. Naglašava da već četvrtu godinu izrađuje knjigu Principi geodezije i to na temelju opsežnih studija izvorne literature. Također ističe da je profesor bečke Politehnike Doležal upozorio da je tako obrađivanje geodezije posve novo i originalno. Ovdje valja uočiti da je originalnost povezana s već spominjanom Truhelkinom disertacijom. I kao rezultat svega toga Truhelka je slobodno predložio da od Jugoslavenske akademije pridobije sredstva koja su mu najnužnija za život, a svi materijali bit će predočeni Akademiji kad ustreba. Napominje i kako bi trebalo nešto službeno poduzeti ako Hrvatska želi biti zastupana kod mjerenja slavenskih bazisa. A na kraju Truhelka ističe ukoliko mu se od strane Jugoslavenske akademije stave na dispoziciju sredstva nužna za rad obavezuje se da će ustupiti za tisak u Radu: 1. Monografiju o bazisima slavenskoga juga 2. Studiju o premjeravanu Bugarske 1876.-1878. i 1918. 3. U djelima Principi geodezije. Na kraju Truhelka ističe da je uvjeren da će Jugoslavenska akademija to sve ispuniti i spominje neke krajnje rokove za službene obavijesti. Jugoslavenska akademija 11. lipnja 1918. odgovara Truhelki kako je

voljna da da potporu od 500 K s tom pogodbom da Truhelka preda svoju najavljenju radnju o bazisima slavenskoga juga. Nakon što ispita tu radnju Jugoslavenska akademija će putem svog razreda zaključiti hoće li Truhelki dati daljnju potporu za daljnje radnje. Akademija naglašava da s prihvaćanjem te potpore Truhelka treba izreći svoju obavezu da će u najskorije vrijeme poslati navedenu radnju. Truhelka u svom pismu od 17. lipnja 1918. zahvaljuje razredu Akademije na potpori, te se obvezuje da će bazise slavenskoga juga uručiti Akademiji do 15. siječnja 1919. te saopćuje da će 26. lipnja 1918.

poći na niveliranje linije Višegrad Sarajevo, a 6. srpnja 1918. na premjeravanje Osječ-kog bazisa. Na kraju 8. siječnja 1919. Truhelka piše iz Sarajeva pisma Akademiji. U pismu ističe da natrag šalje svotu od 500 K koja mu je odobrena od strane Jugoslavenske akademije. Napominje da još prije nego ju je primio odlučio je da se s njome ne služi. Iskustvo koje je stekao uvjerilo ga je da je njegov postupak bio opravdan. Na kraju pisma Truhelka piše da nema svrhe da troši dragocjeno vrijeme Akademiji razlažući svoje razloge.

Ipak, iako s Akademijom nije ostvario zavidnu suradnju, uspio je u svojoj zamolbi da predaje na Visokoj tehničkoj školi u Zagrebu. Proforsko vijeće te škole donijelo je prijedlog da se dr. Branimiru Truhelki povjere kao učitelju u naučnoj godini 1920./21. i to u zimskom poljeću predavanja Repetitorij trigonometrije (2 sata predavanja i 2 sata vježbi) i Optika (4 sata predavanja), a u ljetnom poljeću Viša geodezija (3 sata predavanja i 2 sata vježbi). Na temelju zaključka proforskog vijeća predlaže se i promjena naziva kolegija Trigonometrija (u geodetskom odjelu) u Repetitorij trigonometrije. Prema službeničkom listu za Branimira Truhelku, Branimir Truhelka je od 1. rujna 1920. do 25. veljače 1922. bio u statusu učitelja Visoke tehničke škole u Za-

Sl. 4. Pismo Akademije vladi u kome se spominje i povezanost Truhelkom (5)

grebu. U svezi s Truhelkinom željom za znanstvenim visokoškolskim napredovanjem treba istaknuti da je 2. svibnja 1919. on poslao Ministarstvu u Beograd predstavku o organizaciji Astro-geodetske službe u Kraljevini SHS. U pogledu nastavljanja astronomskog rada Truhelka se obratio Yerkes zvezdarnici u Čikagu s nakanom da se tamo zaposli, ali je 10. svibnja 1920. od direktora te zvezdarnice iz Čikaga dobio odgovor da samo fizički radnici imaju prilike da se plasiraju u Americi, a nikako intelektualci. (6)

4. Ostali neobjavljeni podatci povezani s Truhelkinim statusom i zaposlenjima

Zanimljivo je da je Truhelka prvu domovnicu Kraljevine Hrvatske i Slavonije ishodio 12. 9. 1908. Tada mu je, u Osijeku, priznato da posjeduje zavičajno pravo. Kasnije je drugu domovnicu ishodio u Zagrebu 26.2.

1930. u Kraljevini Jugoslaviji. Poglavarstvo slobodnoga i kraljevskoga glavnoga grada Zagreba priznalo mu je tada zavičajno pravo i državljanstvo Kraljevine Jugoslavije.

Truhelkin nastavnički rad, ali i vladanje, bili su u svakom pogledu uzorni, a godišnje ocjene i za drugi njegov rad bile su odlične. (7)

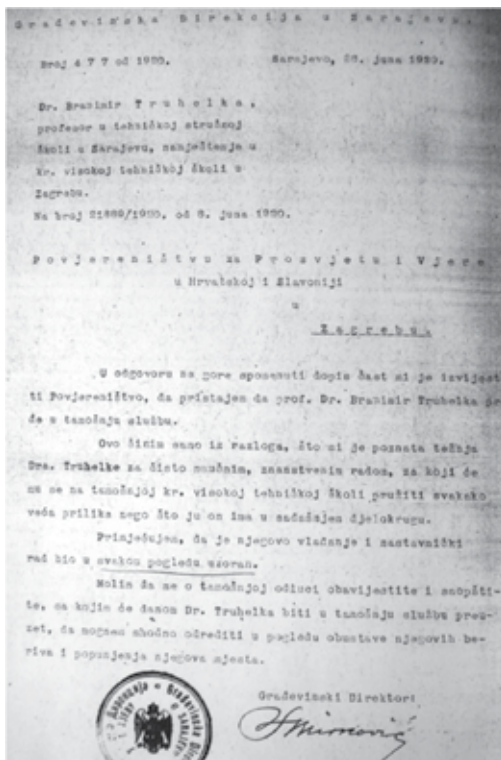
Također valja istaknuti da je Truhelka od 1938. do 1940. honorarno radio kao nastavnik geodezije u Pomorskoj vojnoj akademiji u Dubrovniku. (8)

5. Autorska bibliografija Branimira Truhelke

Agata Truhelka (sestra B. Truhelke) u svom radu: Život i rad Branimira Truhelke (2) izrijekom je posebno navela 49 Branimirovih radova koji su objavljeni i još je u tekstu spomenula 4 objavljenih rada.

Radovi spomenuti u tekstu:

1. Geometarska škola, Glas naroda, 1919.
2. Broj 783, Glas naroda, 1919.

Sl. 5. Preslik dokumenta u kome se spominju Truhelkin rad i vladanje

3. Šaka i um, Glas naroda, 1919.
4. Hindenburgove hekatombe, Glas naroda, 1919.

Radovi izrijekom navedeni u posebnom popisu:

1. Novija mišljenja o Mjesecu, Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva XX/1908;
2. O spektralnoj analizi stajačica, Mlada Hrvatska, god. III/1909., broj 3;
3. Pulkowo, Sarajevoer Tagblatt, 24. XII. 1911;
4. Astronomske svaštice, Sarajevski list, 20. IV 1912;
5. Henri Poincaré, Sarajevski list, 13. VIII 1912;
6. O disperziji svjetla u svemiru, Godišnji izvještaj Velike gimnazije u Tuzli za 1912/1913; 1918:
7. Geodezija Slovenskoga juga, Hrvatska njiva, II/1918, br. 7 i 8 (Učitelju Wittramu);
8. Vladimir Dvorniković: Wilhelm Wundt i njegovo značenje, Jugoslavenska obnova - Njiva IV/1920, br. 38;
9. Zadužbina Ruda Boškovića, Jugoslavenska obnova-Njiva, IV/1920, br. 25, 27, 32;
10. Sijač ispod Srda, Jugoslavenska obnova-Njiva IV/1920, br. 29;
11. Dr. Juraj Majcen: Spis Marina Getaldića Dubrovčanina o parabolama i paraboličnim zrcalima, Jugoslavenska obnova-Njiva, IV/1920, br. 39;
12. Druga bilješka o bibliotetičnoj organizaciji, Jugoslavenska obnova-Njiva, IV/1920, br. 42;
13. Polski Panstwowy Institut Geologiozny, Jugoslavenska obnova-Njiva, V/1921;
14. Conseil international de recherches, Jugoslavenska obnova-Njiva, VI/1922, knj. II, br. 3;
15. Osamnaesto stoljeće o Ruđu Boškoviću. Jugoslavenska njiva, VI/1922, knj. I, br. 6, 1923.
16. Srednjoevropsko vrijeme i zagrebački satovi, 1923.
17. Ruder Bošković (predavanje), Dubrovački list, I/1924, br. 4;
18. O dubrovačkim rukopisima Boškovićevim, Misao, 1924, Beograd, 7 str.;
19. O nezbrinutoj prepisci Ruđa Boškovića, Misao, Beograd, VI/1924, knj. 14;
20. Astronomijski rad (od 1871-1914), Savremenik 1925, str. 393—405, 447-453 i 495-501;
21. Matematičke prognoze letine, Mladost, III/1924, br. 4; III/1925, br. 7;
22. Le père Boscovich, Savremenik, XX/1927, br. 2, br. 3, str. 49-58 i 106-118;
23. Casanova-Medini-Bošković, Novosti, XXII/1928, br. 118 od 29. IV 1928;
24. Bošković u Parizu enciklopedista 1759-1760, Savremenik, XXI/1928, br. 8 i 9;
25. Markiz Mora, Savremenik, XXI/1928, br. 4 i 5;
26. Bošković u Versaju markize Pompadur, Misao, knj. XXVIII/1928, (ćir.) sv. I-II;
27. Irena Bromfield, Misao, Beograd, 21, str. 51-55;
28. Italija i mi u Dalmaciji, Nova Evropa, knj. XVII/1928 (ćir.);
29. Dom Anselme de Raguse, Riječ, 27. IV 1928;

30. Engleske veze Ruđa Boškovića, *Politika*, 18. I 1928, br. 7084;
31. Prvi uspjeh Bena Staya, *Književnik*, I/1928, br. 9;
32. Boškovićeve »Vita Domestica«, *Savremenik*, XXII/1929, br. 6;
33. Ruđe Bošković na Zapadu, *Politika*.XXVI/1929, br. 7747;
34. Za kult pobjeda (ćir.), *Politika*, XXVI/1929, br. 7757;
35. Ruder Bošković i Domenico Passionei, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. IX/1929, sv. 1 i 2;
36. Za službu u kadru, *Riječ*, XXV/1929, br. 42;
37. Engleska pisma Ruđa Boškovića. In vinea Domini, *Misao*, XXX/1929, sv. 3—8;
38. Bošković o aferi Lavalette, Šišićev zbornik, Zagreb 1929;
39. Staroraraška sjećanja Nikole Boškovića, *Misao*, 1930, Beograd;
40. Prvi poraz Ruđa Boškovića, *Misao*, knj. XXXII/1930, sv. V i VI;
41. Putovanje Ruđa Boškovića iz Londona za Mletke, *Godišnjica Nikole Čupića*, knj. XXXIX/1930, str. 72-108;
42. Rukopisi Ruda Boškovića. Prigodom skore 150-godišnjice njegove smrti, *Novo doba*, XX/1937, br. 21 od 26/I, Split;
43. Za kult naših velikih ljudi. Velikani uma i srca, *Prosveta*, Sarajevo, XXI/1937, br. 4;
44. Za malo slobode savesti u nauci, *Politika* XXXIV/1937, br. 10362;
45. Zašto Bošković i kako? *Politika*, 16. II 1937 (Napomena Agate Truhelke: Ovaj je naslov redakcija promijenila u „Da nije bilo Srpske zemlje Dubrovnika, kosovske i belasičke vune, mi oca Ruda ne bismo slavili“, *Politika*, XXXIV/1937, br. 10321;
46. Značenje i zadaci Državne arhive u Dubrovniku, *Ilustrirani almanah Zetske banovine I*, god. 1937; (vjerojatno 1937),
47. Otac Ruđe, *Zetski glasnik*; 1941,
48. Dubrovačko pomorstvo kroz vjekove, *Novosti*, XXXV/1941, br. 32, *Dubrovački prilog*; 1942,
49. *Mercatores Levantis, Croatia*, 1942, br. 2.

Akademik Žarko Dadić je u knjizi: *Egzaktne znanosti u Hrvatskoj u ozračju politike i ideologije* (str. 169-173, 291) naveo, analizirao i vrednovao još 3 Truhelkina rada:

1. O prvosvećenicima nauke, *Jugoslavenska njiva*, god. 5, br. 13, Zagreb, 2. aprila 1921., str. 193-196.
2. Svečana sjednica Jugoslavenske akademije, *Jugoslavenska njiva*, god. 5, br. 18, Zagreb, 7. maja 1921., str. 285.
- 3.a Problem visokih škola, *Jugoslavenska njiva*, god. 5, br. 42, Zagreb, 22. oktobra 1921., str. 668-669.
- 3.b Problem visokih škola, *svršetak*, *Jugoslavenska njiva*, god. 5, br. 43, Zagreb, 29. oktobra 1921., str. 685-688.

U ovom radu izrijekom se navodi još 13 objavljenih Truhelkinih radova:

1. Dubrovačko arhivsko pitanje, Dubrava, god. VIII/1940, br. 82, str.7.
2. Naši oficiri, Demokratski glas, god. 32/1921, br. 21.
3. Astronomijski rad (od 1871. do 1914.), Savremenik, 1923, str. 398-405, 447-453, 495-501.
4. Bošković u Versaju markize Pompadur, Misao, god. 10/1928, XVII/207/208 (7-8) str. 437-449 (ćir).
5. Čuvajmo Islamske spomenike naše prošlosti, Zetski glasnik, god. 9/1937, br. 97/98 str. 3 (ćir).
6. Irfanbeg, Kritika, II/1921, br. 7/8, str. 269-275.
7. Irfanbeg, Savremenik II, 16/1921, br. 1, str.4-14.
8. Otac Rudže, Zetski glasnik, god. X/1938, br. 7/8, str.4 (ćir).
9. Otac Rudže (s portretom), Zetski glasnik, god X/1938, br. 7-8, str.4; br. 9-10, str. 4; br. 11-12, str. 4 (ćir).
10. Peta brazda, Sarajevo, 24. decembra 1928, Jugoslavenska obnova-njiva, god. V/1921, br. 1, str.1-3.
11. Starac isposnik (ćir) Jugoslavenska obnova-njiva, god. IV/1920, br. 27, str.578-580.
12. Značenje i zadaci Državne arhive u Dubrovniku (lat), Almanah-šematizam Zetske banovine, god. I/1931, str. 207-210 (ćir)
13. Značenje i zadaci Državne arhive u Dubrovniku (lat), Ilustrovani –zvanični almanah-šematizam Zetske banovine, god. I/1931, str. 207-210 (ćir)

Zaključno se može uvidjeti da Branimir Truhelka ima 69 autorskih bibliografskih referenci.

Literatura i izvori:

1. Plakat s izložbe: Obitelj Truhelka za svoj Osijek i buduće naraštaje „Dobrota je, doista najveća mudrost“, Osijek, 2020., povodom Mjeseca hrvatske knjige 2020 godine.
2. Agata Truhelka: Život i rad Branimira Truhelke, Almanah Bošković za godinu 1963., Zagreb, str. 219-228.
3. Osobni dosje (Službenički list) Branimira Truhelke, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Zbirka personalija, fond 890, br. kutije 403.
4. Žarko Dadić: Egzaktne znanosti u Hrvatskoj u ozračju politike i ideologije (1900-1960), Zagreb, 2010., str. 36-37.
5. Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
6. Agata Truhelka, ibid., str.225.
7. Osobni dosje B. Truhelke, ibid.
8. Osobni dosje B. Truhelke, ibid.

NEOBJAVLJENI ŽIVOTOPISNI I AUTORSKO BIBLIOGRAFSKI PODATCI ODLIČNIKA BRANIMIRA TRUHELKE

Sažetak

Branimir (Aleksandar) Truhelka rođen je 1. rujna 1888. u Sarajevu a umro je 23. ožujka 1945. u Zagrebu. Nakon završetka sveučilišnog studija u Beču i Zagrebu Truhelka je od 1910. do 1919. bio u srednjoškolskoj službi u Trebinju, Tuzli i Sarajevu. U međuvremenu (1911.) je u Zagrebu položio učiteljski ispit iz matematike i fizike, doktorirao iz matematike (1912.), a promocija „sub auspiciis Regis“ održana je u Zagrebu 1913. godine. Njegov životopis dopunjen je u ovome radu podacima o kontaktima s Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti 1918. godine. Također su objavljeni do sada neobjavljeni podatci povezani s Truhelkinim statusom i zaposlenjima. Od 1920. do 1922. radio je na Visokoj tehničkoj školi u Zagrebu, a od 1922. do 1926. bio je ravnatelj Geofizičkog zavoda u Zagrebu. Nakon umirovljenja (1926.) od 1930. do 1937. bio je upravnik Državnog arhiva u Dubrovniku, a od 1937. do 1943. bio je i upravitelj tog arhiva. Godine 1944. pridjeljen je Državnom geofizičkom zavodu u Zagrebu. U ovom radu utvrđeno je da je objavio 69 radova čime su dopunjeni dosad objavljeni bibliografski podatci istaknuti u njegovu životopisu (53 objavljena rada).

UNVERÖFFENTLICHTE BIOGRAFISCHE UND AUTOREN- BIBLIOGRAFISCHE ANGABEN DES PROMINENTEN BRANIMIR TRUHELKA

Zusammenfassung

Branimir (Aleksandar) Truhelka wurde am 1. September 1888 in Sarajevo geboren, verstorben ist er am 23. März 1945 in Zagreb. Nach Abschluss des Universitätsstudiums in Wien und Zagreb war Truhelka von 1910 bis 1919 im Mittelschulen Dienst in Trebinje, Tuzla und Sarajevo. In der Zwischenzeit (1911) machte er in Zagreb seine Lehrprüfung aus Mathematik und Physik, seinen Doktor in Mathematik (1912), die Promotion „sub auspiciis Regis“ fand 1913 in Zagreb statt. Sein Lebenslauf wurde in dieser Arbeit mit Angaben über die Kontakte mit der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaft und Kunst im Jahr 1918 ergänzt. Ebenfalls wurden bis jetzt unveröffentlichte Angaben bezüglich Truhelkas Status und Arbeitsstellen veröffentlicht. Von 1920 bis 1922 arbeitete er an der Hohen technischen Schule in Zagreb und von 1922 bis 1926 war er Direktor des Geophysischen Institutes in Zagreb. Nach seiner Pensionierung (1926) war er von 1930 bis 1937 Leiter des Staatsarchivs in Dubrovnik, von 1937 bis 1943 war er auch Verwalter dieses Archives. 1944 wurde er dem Staatlichen geophysischen Institut in Zagreb zugewiesen. In dieser Arbeit wurde festgestellt, dass er 69 Arbeiten veröffentlichte, womit die bis jetzt veröffentlichte bibliografische Angaben aus seinem Lebenslauf (53 veröffentlichte Arbeiten) ergänzt werden.

doc.dr.sc. **Jasenska Kranjčević**
Institut za turizam, Zagreb

UDK: 338.48(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 10.10.2022.

prof.dr. **Amir Muzur**
Medicinski fakultet, Rijeka

Dječja bolnica na moru nadvojvotkinje Marije Terezije u Rovinju i počeci zdravstvenog turizma na hrvatskom Jadranu

Dječje bolnice, kao specijalizirane zdravstvene zgrade, zahtijevaju specijalizirana znanja iz medicine, a kako bi postigle bolju tehnološku funkcionalnost važno mjesto u projektiranju zgrada namijenjenih zdravstvu imaju arhitekti i tehnolozi.

Kako bi se razumio kontekst nastajanja i gradnje dječje bolnice na moru Marije Terezije u Rovinju (danas bolnica Martin Horvat), u radu se u uvodnom dijelu u kratko opisuju društvene prilike u Austro-Ugarskoj monarhiji radi unaprjeđenje zdravlja, zatim društveno-ekonomske prilike u Rovinju, gradnja bolnice, popis medicinskog osoblja te njena povezanost sa zdravstvenim turizmom. U radu se zaključuje kako su krajem 19. stoljeća u kreiranju suvremenih dječjih bolnica liječnici i arhitekti bili međusobno povezani te su razmjenjivali tadašnja specijalizirana znanja. Istraživanje se bazira na induktivno-deduktivnoj metodi podataka prikupljenih iz austrijskih i hrvatskih arhitektonskih, medicinskih i turističkih časopisa i knjiga kao i statističkih podataka.

Rezultati istraživanja pridonose boljem poznavanju međuodnosa medicine i arhitekture, povijesti medicine i arhitekture te početaka zdravstvenog turizma na prostoru hrvatskog Jadrana za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije.

Ključne riječi: *dječje bolnice, povijest arhitekture, povijest zdravstvenog turizma, Rovinj, Hrvatska*

1. UVOD

Sređivanjem društveno-političkih prilika na prostoru istočne obale Jadrana isti u drugoj polovini 19. stoljeća postaje predmetom različitih istraživanja pa tako i medicinskih usredotočenih na unaprjeđenje zdravlja u čemu važno mjesto ima klima, odnosno, kvalitetan zrak i sunce (medicina, farmacija, zdravstveni turizam).¹ Među gradovima prepoznat je veliki zdravstveni potencijal otoka Hvara sa čak 2762 sunčana sata godišnje. Stručni časopis *Wiener Medizinische Wochenschrift* još 1852. objavljuje članak dr. Troghera o utjecaju morske vode na kožu i zdravlje.² Uz ljekovite činitelje otoka Hvara (Dalmacija) autor se osvrće na slabu ponudu sadržaja za smještaj i zabavu. Nešto kasnije, 1861. dr. Frankl uspoređuje klimu otoka Hvara i njen utjecaj na zdravlje sa Sant Moritzom u Švicarskoj, već tada renomiranom europskom destinacijom zdravstvenog turizma.³ Klimu Hvara s klimom Sant Moritza komparira i dr. Franz Unger 1868. godine.⁴ Te iste godine u Hvaru je osnovano Higijeničkog društvo u cilju unapređenja turističke ponude grada, u prvom redu izgradnje suvremenih smještajnih kapaciteta.⁵ O klimi u južnoj Dalmaciji piše i dr. Nagel (1874.) dok se dr. Conrad Clar (1886.) bavi pozitivnim utjecajem klime otoka Lošinja na zdravlje djece.⁶ Clar je posjetio otok u društvu s dvorskim savjetnikom prof. dr. Leopold Schrötter Ritter von Kristelli⁷, prof. dr. J. Weinlechner i prof. dr. J. Gruber, dr. R. Lang i dr. Dr. Schrötter Ritter von Kristelli će šest godina kasnije (1892.) sa svog drugog putovanja objaviti

¹ Temperatura zraka redovito se mjeri na otoku Lošnju od 1879., Rovinju od 1887.

² TROGHER, A. (1852) „Aus Dalmatien”. *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 2, nr. 38 str. 613-615.

³ FRANKL, Jos. (1861) *Einige Worte über die klimatischen Kurorte Lesina in Dalmatien und St. Moriz in der Schweiz*, *Wiener Medizinische Wochenschrift*, Vol 11. nr. 17, 263-265.

⁴ Tako Unger komparira klimu Hvara s Kairom, Alžirom i Madeirom. Vidi: UNGER Franz (1868), „Das Klima von Lesina in Dalmatien”. *Wiener Medizinische Wochenschrift*, vol 18, br. 60: 975-979.

⁵ Opatija je proglašena klimatskim lječilišnim mjestom 1889., Veli i Mali Lošinj 1892., Lovran 1905. i Crikvenica 1906. Dr. Unger piše i o rozmarinu u Dalmaciji. i UNGER, Franz (1867), „Der Rosmarin und seine Verwendung in Dalmatien”. *Österreichische Zeitschrift für Pharmacie*, 5, br. 24: 481-482.

⁶ CLAR, Conrad (1886) „Drei Winterwochen auf der Insel Lussin“ [Tri zimska tjedna na otoku Lošnju] u časopisu *Österreichische Badezeitung: Organ für die Interessen der europäischen Kurorte und des Kurpublikums* (sv. 15, br. 9, 13. lipnja 1886., str. 77-79).

⁷ Dr. Leopold Schrötter Ritter von Kristelli (1837.-1908.) bio je inicijator za osnivanje *Društva za poljepšanje i posumljavanje te Turističkog društva* na otoku Lošnju 1886. Napisao je predgovor za turistički vodič *Die Insel Lussin mit den beiden Städten, Lussingrande und Lussinpiccolo* 1888.

album s fotografijama važnim i za istraživanje povijesti turizma u Hrvatskoj i Crnoj Gori.⁸⁹ Uz liječnike istočnom obalom Jadrana krajem 19. stoljeća putuju i različiti drugi stručnjaci, arhitekti, botaničari, geografi i dr., iz više europskih zemlja. Profesori i studenti arhitekture iz srednje Europe istražuju lokalni prostorno-arhitektonski identitet, odnosno, utjecaja „venecijanske“ ili „talijanske“ arhitekture kako bi njihove karakteristike koristili prilikom oblikovanja novih zgrada.¹⁰ Za potrebe unaprjeđenja zdravlja i razvoja zdravstvenog turizma, krajem 19. stoljeća u Austro-Ugarskoj Monarhiji i Europi započinje inventarizacija svih lječilišta pa tako i onih za djecu. Riječ je o svojevrsnim zdravstveno turističkim vodičima s osnovnim podacima o lječilištima kako bi se liječnicima i bolesnicima pomoglo u njihovu odabiru.¹¹ Izgradnja zgrada zdravstvenih institucija, bolnica, sanatorija, lječilišta i sl. postaje propulzivna grana građevine, a time i čest projektni zadatak. Stručni časopisi često objavljuju njihove projekte i realizacije. Članke o dječjim bolnicama krajem 19. i početkom 20. stoljeća donose arhitektonsko-građevinski časopisi poput *Zeitschrift des oesterr. ing. und architektenverein* i *Bautechniker*, ali i dnevni tisak poput *Vaterlanda* (1888.).¹² Teme projektiranja i prostorna distribucija dječjih bolnica Pariza i Francuske zastupljene su i na svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine. Austro-ugarski inženjeri i arhitekti nakon posjeta izložbi objavljuju prikaz o francuskim dječjim bolnicama i njihovoj distribuciji u *Zeitschrift des oesterr. ing. und architektenverein*.¹³

⁸ ALBUM mit fotos der Reise des Arztes Hofrat Dr. Leopold Schrötter von Kristelli nach Montenegro im April 1892, Wien Museum.

⁹ Osim stručnih putovanja liječnici su odlazili na odmor npr. u Opatiju koja su služila za unaprijeđenje zdravlja. Tako se 1903. u opatijsku „zlatnu“ *Spomen-knjigu gostiju* upisao Emil von Behring (1854.-1917.), njemački liječnik, profesor imunologije u Berlinu i Marburgu, pronalazač seruma protiv difterije i tetanusa i dobitnik prve Nobelove nagrade za medicinu i fiziologiju, 1901. Šetnje opatijskim *lungomarem* u sjećanjima je zadržao i Otto Loewi (1873.-1961.), profesor farmakologije u Grazu, kasnije, New Yorku. On je dobitnik Nobelove nagrade za medicinu i fiziologiju 1936., za otkriće prijenosa informacije među živčanim stanicama. Vidi u: <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=99-100&C=19>

¹⁰ Od arhitektonskih stručnih časopisa koji su objavljivali prikaze putovanja ističu se: *Wochenschrift des Österr. Ingenieur- und Architekten-Vereins Zeitschrift für Architektur und Ingenieurwesen* te *Zeitschrift des österreichischen Ingenieur- und Architekten Vereins*, i dr. Vidi u: KRANJČEVIĆ, Jasenka (2017), *Studenti arhitekture u Beču i vizije turizma na hrvatskom Jadranu*, DG Jahrbuch, Godišnjak njemačke zajednice, Vol. 24, str. 87-102.

¹¹ Vidi: REIMER, Hermann Andreas (1881), *Klimatische Winterkurorte*, Berlin; REIMER, Hermann Andreas (1889), *Handbuch der speziellen Klimatotherapie und Balneotherapie mit besonderer Rücksicht auf Mittel-Europa zum Gebrauch für Aerzte*, Berlin; FLECHSIG, Robert Ferdinand (1889), *Bäder-Lexikon: Darstellung aller bekannten Bäder, Heilquellen, Wasserheilstätten und klimatischen Kurorte Europas und des nördlichen Afrikas in medizinischer, topographischer, ökonomischer und finanzieller Beziehung*, Leipzig; LINN, Thomas (1893), *The health resorts of Europe: a medical guide to the mineral springs, climatic, mountain, and seaside health resorts, milk, whey, grape, earth, mud, sand and air cures of Europe*, London; DIEM, Karl (1914), *Österreichisches Bäderbuch: offizielles Handbuch der Bäder, Kurorte, und Heilanstalten Österreichs*, Berlin/Wien.

¹² *Vaterland* (1888) br. 93. str. 3.

¹³ STRADAL, A. G. (1902), „Krankenhäuser und Heilstätten auf der Pariser Weltausstellung 1900“. *Zeitschrift des oesterr. ing. und architektenverein* 1902. Vol. LIV, 1902, nr.12., 209-215.

Liječenje djece na istočnoj obali Jadrana

Izgradnja novih, suvremenih bolničkih zgrada je važan dio modernizacije Istočne obale Jadrana pod austrijskom vlašću. U rasponu od svega nekoliko godina 1880-ih grade se opće bolnice u Šibeniku, Dubrovniku i Zadru prema projektima arhitekta Kune Waidmanna.¹⁴ U sve tri bolnice liječe se i djeca. Liječenju i unapređenju zdravlja djece kroz korištenje klimatskih činitelja (boravak na svježem zraku i suncu) posvećuje se posebna pažnja. Broj dječjih bolnica u austrijskom dijelu Monarhije je od sredine 19. stoljeća u stalnom porastu. Na Jadranu se isključivo za liječenje djece grade odmarališta u Crikvenici i Velom Lošinju, kolonije u Savudriji i Selcu te bolnice u Opatiji, Rovinju i Velom Lošinju. Vlasnici su privatna lica i gradske vlasti. Grad Graz posjeduje Dječju ljetnu koloniju u Savudriji za liječenje djece iz pokrajine Štajerske dok grad Beč financira dječje bolnice na Velom Lošinju i Rovinju čija je pokroviteljica nadvojvotkinja Marija Terezija (350 kreveta, 1910.). (Tablica 1). Uz bolnicu u Rovinju grad Beč ima i dječje bolnice carice Elizabete u Bad Hallu (190 kreveta, 1910.) i cara Frane Josipa u Sulzbachu kod Bad Ischla (90 kreveta, 1910.) te više dječjih bolnica u samome Beču, u Leopoldstadtu, St. Josef Wieden, St. Anna i Karolinsku dječju bolnicu. U Beču prema statističkim podacima iz 1910. bilo je 529 kreveta u dječjim bolnicama, a u njegovim ostalim zdravstvenim ustanovama 7.827 kreveta.

Tablica 1. Odabrani primjeri zgrada za oporavak djece na hrvatskoj obali Jadrana do Prvoga svjetskog rata

NASELJE	BOLNICA / ODMARALIŠTE/	NAMJENA – ODRASLI ILI DJECA
Crikvenica	Čehoslovačko dječje odmaralište /	Organizira 1909. Čehoslovačko dječje odmaralište Čehinja Marija Steyskaolva
Dubrovnik	Opća bolnica u kojoj se liječila i djeca	Opća bolnica
Opatija	Dječja bolnica na moru liječnika, vodstvo liječnik dr. Koloman Szegő	Seehospiz für kranke Kinder in Ababazia
Rovinj	Dječja bolnica, 1888.	Dječja bolnica na moru nadvojvotkinje Marije Terezije
Savudrija	Dječja ljetna kolonija / bolnica Grazer Anna Kinderspital, 1908.	Morsko lječilište – kolonija za bolesne i nezbrinutu djecu iz austrijske pokrajine Štajerske, 1908.
Selce	Dječja kolonija	Kolonija dječja Selce
Split	Opća bolnica – trebala je imati i dječji odjel – ali nije izvedeno 1	Projekt bolnice – ima dječji odjel – 1913. arh. M. Setz i A. Keller
Šibenik	Opća bolnica i dječji odjel	Opća bolnica i odvojena umobolnica

¹⁴ Zaključkom Dalmatinskog sabora od 15. srpnja 1880. određena je gradnja nove zemaljske bolnice u Zadru. Godine 1883. kupljeno je zemljište od zadarske nadbiskupije kod Ravnica između puta koji je vodio na gradsko groblje i narodne škole. Inače Waidmann je još projektirao bolnicu u Stenjevcu, Kurhaus u Bledu, zemaljsku bolnicu u Ljubljani, polikliniku u Rimu, bolnice u Trstu i Klagenfurtu.

NASELJE	BOLNICA / ODMARALIŠTE/	NAMJENA – ODRASLI ILI DJECA
Veli Lošinj	Dječja bolnica, 1892.	Dječja bolnica (sanatorij Veli Lošinj) vlasnica barunica Adolfini Hasslinger- morsko oporavilište grada Beča za skrofulozne i tuberkulozne djevojčice
Veli Lošinj	Dječje odmaralište Bethania	Odmaralište
Zadar	Opća bolnica – ima dječji odjel 1907.	Opća bolnica

Izvor: autori, 2019.

Uz povoljnu klimu poticaj za gradnju dječje bolnice u Rovinju bila je blizina Austrije i dobra prometnom povezanost (morem i željeznicom) koja je uz razvoj zdravstva išla u prilog i razvoju različitih gospodarskih grana – poljoprivrede, turizma, prerađivačke industrije i dr., a onda i stalnom porastu broja stanovnika.¹⁵ (Tablica br. 2)

Tablica 2. Broj stanovnika Rovinja 1857.-1921.

	1857.	1869.	1880.	1890.	1900	1910.	1921.
Rovinj	9.401	9.564	9.522	9.662	10.302	12.323	10.022

Izvor: www.dzs.hr

Rovinj je od lipnja 1844. povezan stalnom pomorskom linijom parobrodarskog društva Austrijski Lloyd s Trstom i Rijekom jedan put na tjedan, a kasnije i češće. Od 1876. ima i željeznicu koja ga odvojkom pruge Kanfanar – Divača – Pula povezuje sa srednjom Europom.

Dobra prometna povezanost s Trstom, Pulom i Rijekom privukla je investitore iz različitih dijelova Monarhije. Istra od 1850. ima Trgovačko obrtničku komoru sa sjedištem u Trstu. U Rovinju na otoku Sv. Andrije rade od 1840-ih hidraulička uljara, otvoreni mlin i tvornica tjestenine, a početkom 1850-ih i cementara. Uslijedili su parni mlin, tvornice sapuna i platna, nekoliko preša i tiskara „*Prima tipografia Istriana*“, voštarnica prenamijenjena u pecaru i tvornicu likera. Država gradi u Rovinju pogon za opskrbu časnika Austro-Ugarske vojske cigarama (1872.), dječja bolnica s gostima koji dolaze u pratnji pacijenata važan je zamašnjak daljnjeg rasta lokalne privrede.

Grad ima četiri svratišta, a na prijelazu stoljeća podiže se i komunalni standard – grade se morsko kupalište (1896.) i vodovod (1908.).¹⁶ U Rovinju je 1908. radio Hotel Garni, a jedna od atrakcija je berlinski akvarij. U prvom desetljeću 20. stoljeća sve se više raspravljalo o gradnji suvremenih hotela u Poreču, Rovinju te u Puli. Dioničko društvo

¹⁵ BLAŽEVIĆ, Ivan, *Povijest turizma Istre i Kvarnera*, Opatija: Otokar Keršovani, 1987. str 25-28. Insolacija u Rovinju iznosi 2388 sati godišnje, dok jaki vjetrovi pušu 3 dana, padaline iznose 836 mm a prosječna temperatura morske vode u kolovozu iznosi 24°C.; FOLO, J. (2002) *Povijest rovinjskog turizma*, Naklada autora, 2002., 33.

¹⁶ BLAŽEVIĆ, Ibid, 93. i 121.

Österreichische Riviera-Aktiengesellschaft na svojoj izvanrednoj sjednici 1912.¹⁷ razmišlja o ulaganju u Rovinj. Ramišlja se i o uvođenju autobusnog prijevoza Trst - Pula.

Inozemni ulagači potiču razvoj turizma i izgradnjom cesta, komunalija i pošumljavanjem. Johann Georg Hütterott iz Trsta, član više dioničarskih društava svoje poslovanje sa prostora današnje Italije širi na Istru odnosno Rovinj. Kupuje 1890-ih velike zemljišne posjede – otoke Sveti Andrija i Maškin (Maschin), Sturago i Sveti Ivan na Pučini (San Giovanni in Pelago) te zemljišne čestice u predjelima Škaraba (Scaraba) i Zlatnog rta (Punta Corrente, Montauro) gdje planira hotele i klimatsko lječilište.¹⁸ Uspostavlja se i nautički turizam. Poljski grof Ignacy Karol Korwin-Milewski kupuje 1899. od nadvojvode Karla Stjepana otok Sv. Katarinu kod Rovinja i jahtu 1899.¹⁹ Grof je član k. u. k. Yachtgeschwadera u Puli i donator nagrada na regatama, najčešće u obliku umjetnina. Nastanio se na otoku, pošumio ga (1905.) i izgradio palaču prema projektu poljskog arhitekta Teodora Talowskog.²⁰

Početak 20. stoljeća Rovinj se redovito navodi kao destinaciju u turističkim vodičima.²¹ U Hartlebensovom vodiču iz 1912. među pogodnostima Rovinja spominje poslovnicu agencije Austrijskog Lloyda i gostionicu All Arivo. Također je isticano da otok Sv. Katarina grofa Korwin-Milewskog ima uređen park kao i otok Sv. Andrea.²² Razvoju turizma u Rovinju doprinijela je i arhitektonsko-urbanistička baština grada – specifičan položaj na rtu s crkvom svete Eufemije zaštitnice grada na najvišoj točci. Detalje arhitekture Rovinja crtežima su zabilježili arhitekt Richard Staudinger u časopisu *Der Bautechniker* 1910. te Hans Wolf u *Wiener Bauindustrie Zeitung* 1913.²³

Gradnja dječje bolnice na moru za liječenje koštanih oboljenja nadvojvotkinje Marije Terezije u San Pelagiju u Rovinju

Društvo za podizanje i razvoj morskog lječilišta i prihvatišta za djecu u Rovinju osnovano je 13. prosinca 1885., a nadvojvotkinja Marija Terezija²⁴ prihvatila je

¹⁷ *** (1912), „Neue Hotelbauten in Istrien”. *Architekten- und Baumeister-Zeitung*, XXI, nr. 41: 654,

¹⁸ Johann Georg Hütterott (Trst, 1852. – 1910.) planirao se nastaniti na području Zlatnog rta. Njegov projekt „Costa del sole” nije nikada realiziran zbog iznenadnog narušavanja zdravlja. Kako bi uredio otok dopremljene su velike količine zemlje na gole i kamenite dijelove radi pošumljavanja. Također je riješio problem opskrbe vodom, odvoda i energetike. Izvor: Državni arhiv Pazin- HR-DAPA/S – 12804 i MOGOROVIĆ CRLJENKO, Marija; UJČIĆ Tajana (2004), Obitelj Hütterott u Rovinju (1890. do 1945. godine), *Godišnjak Schwimmende Seehospize, Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch, 2004*, str. 37-42.

¹⁹ BLAŽEVIĆ, Ibid, str. 107.

²⁰ BLAŽEVIĆ, Ibid, str. 107.

²¹ STRADNER, Josef (1907/1908) *Stradners Adria-Führer insbesondere Anzeiger der Seebäder und Luftkurorte an der Adria*. Sommer 1907/08., Published by Graz, (Leykam).

²² STRADNER, Josef (1908/1909) *Stradners Adria-Führer insbesondere Anzeiger der Seebäder und Luftkurorte an der Adria*. Sommer 1908/09., Published by Graz, (Leykam).

²³ ***(1913), *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, Vol. XXX, br. 40, str. 356-357.; ***(1913), *Wiener Bauindustrie-Zeitung*, Vol. XXX, br. 31, str. 273.

²⁴ Nadvojvotkinja Marija Teresija (24.08.1855. - 12.02.1944.) bila je princeza kuće Braganza (Portugal) i treća supruga nadvojvode Karla Ludwiga.

pokroviteljstvo 31. prosinca 1885.²⁵ Glavni pokretač izgradnje bila je grupa liječnika okupljena oko prof. Eduarda Alberta i prof. Montija te Društva iz Beča za siromašnu djecu i bolesne od skrofuloze i rahitisa (Società vinenese per l'erezione e sviluppo di ospizi marini e di asili per fanciulli poveri ed in particolar modo per gli skrofolosi e rachitici). Nadvojvotkinja je okupila tzv. ženski komitet Društva u koji su bile uključene Fürstin Pauline Metternich, grofica Hunyadi i Trautmannsdorf, Bettina de Rothschild i Charlotte Königswarte za prikupljanje materijalnih sredstava.²⁶ Novčana sredstva jednim dijelom osigurala je država, a drugi dio osigurali su ustanove i imućni pojedinci. Za lokaciju je nakon detaljnog istraživanja odabrano zemljište u sjevernom dijelu rovinjske luke Valdibora u predjelu Sv. Pelagija (*San Pelagio*) zaštićeno od jakog naleta vjetrova i s ujednačenom i blagom klimom.

Početkom 1886. Rovinj su posjetili prof. dr. Luigiji (Alois) Monti i dr. Ernst, zatim arhitekt i građevinski savjetnik Wilhelm Stiassny i građevinski poduzetnik, izvođač J. Berger.²⁷ Povod posjetu je bio pregled lokacije i izrada građevnog programa i projekta bolničkog kompleksa paviljenskog tipa s parkom i ljetnim kupalištem izrađenog u suradnji arhitekta Stiassny,²⁸ liječnika dr. Eduard Monti i A. Monti i tehničara Franza Bergera. Plan sadnje u parku osmislio je poznati k. u k. mornarički dvorski vrtlar Josef Laube.²⁹ Nakon polaganja kamena temeljca u proljeće 1887. gradnja je tekla brzo. Gradnju je u srpnju osobno posjetila nadvojvotkinja Marija Terezija u pratnji arhitekta. Nadvojvotkinja je sa suprugom nadvojvodom Karla Ludwiga (mlađi brat cara Franje Josipa i otac Franje Ferdinanda) nazočila i svečanom otvorenju 22. srpnja 1888. godine.

Dječja bolnica imala je dvije zgrade za liječenje – glavnu dvokatnu zgradu sa 16 soba sa 94 kreveta i izolacijski paviljon za zarazne bolesnike smješten na odgovarajućoj udaljenosti kako se bolesnici ne bi međusobno „miješali“. Glavna zgrada tlocrta je u obliku slova „U“. Glavni trakt s bolesničkim sobama dužine 42 m okrenut je prema jugu zbog optimalne insolacije. Koliko je bila važna klima za liječenje koštanih

²⁵ Blažević, *ibid.*, str. 70.

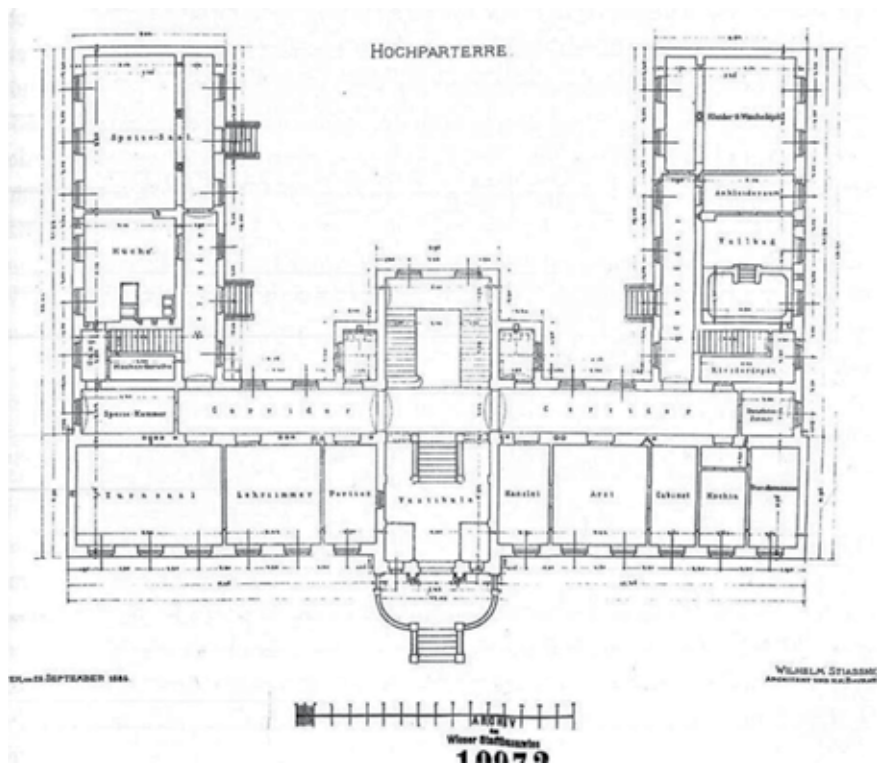
²⁶ One su do 1888. sakupile 100.000 guldena. Bettina de Rothschild koja je donirala 6.000 guldena. SCHEIDL, Inge; PROKOP, Ursula und HERZNER, Wolfgang, *Wilhelm Stiassny (1842–1910) Jüdischer Architekt und Stadtpolitiker im gesellschaftlichen Spannungsfeld des Wiener Fin de Siècle*. Böhlau Verlag Wien Köln Weimar 2019). Priloge daju predsjednik Trgovacke i industrijske komore u Trstu, Karl Freiherr von Reinelt, povodom nadolazeće obljetnice 40. godine slavne vladavine Njegovog Veličanstva Cara dodjeljuju novci u plemenite svrhe između ostalog osnovanoj bolnici u Rovinju od 24 000 fl. Primjer su slijedili političari i umjetnici.

²⁷ ***(1886), „Seehospize in Rovigno“, *Bautechniker*, VI, 48: 620

²⁸ SCHEIDL, Inge; PROKOP, Ursula und HERZNER, Wolfgang (2019) *Wilhelm Stiassny (1842–1910) Jüdischer Architekt und Stadtpolitiker im gesellschaftlichen Spannungsfeld des Wiener Fin de Siècle*. Böhlau Verlag Wien Köln Weimar : 168-171 i <http://www.architektenlexikon.at/de/625.htm> Arhitekt Wilhelm Stiassny izradio je projekt sinagoge u Rijeci.

²⁹ Josef Laube, dvorski vrtlar osim što je izradio plan Mornarički park u Puli izradio je projekt uređenja šetališta i parka na otoku Lokrumu (1859. - 1867.). Park bolničkog kompleksa od 1968. zaštićeno je Zakonom o zaštiti prirode, što svjedoči o važnosti parka i botaničkih vrsta.

oboljenja govori i činjenica da se na njoj lokaciji od polaganja kamena temeljca redovito tri puta dnevno mjeri temperatura.³⁰ U prizemlju zgrade s istaknutim središnjim rizalitom smještene su ambulanta, škola za oboljelu djecu, predavaonica i sportska dvorana, koja su u bolnici provodila više mjeseci te gospodarske prostorije. U središnjem dijelu prizemlja je hal s reprezentativnim stubištem.

Slika 1: Tlocrt glavne zgrade bolnice.

Izvor: SCHEIDL, Inge; PROKOP, Ursula und HERZNER, Wolfgang (2019) Wilhelm Stiassny (1842–1910) *Jüdischer Architekt und Stadtpolitiker im gesellschaftlichen Spannungsfeld des Wiener Fin de Siècle*. Str. 168-171.

Osim djece iz Austro-Ugarske bolnici su se liječili i odrasli bolesnici iz Njemačke, Rusije i drugih zemalja. Pravo javnosti dobila je 25. siječnja 1892. kada je njezina djelatnost proširena na ortopediju. U bolnici se već posljednjih godina 19. stoljeća obavljaju ortopedске operacije. Na proširenju bolnice početkom 20. stoljeća grad Beč nije angažirao arhitekta Stiassnya već svog gradskog savjetnika inženjera Josefa

³⁰ Klima u Sv. Pelagiju vrlo je povoljna jer ljeti nije tako vruća kao u južnoj Italiji, pa veći dio dana bolesnici mogu provesti vrtu. U jesenskim mjesecima su vremenski uvjeti prilično izdržljivi. Tijekom zimskih mjeseci temperatura samo nekoliko dana ispod ledišta.

Pürzla (1852. - 1930.) i arhitekta Juliusa Fröhlicha³¹ (1853. – 1923.) i građevinskog pomoćnika Viktora Fuchsa. Strojarski i električni sustavi te dizala/liftovi izvedeni su pod vodstvom gradskog vijećnika Gustava Klosea. Građevinski radovi započeli su u kolovozu 1907. i dovršeni su svibnju 1908. Ukupni troškovi iznosili su 910.000 kruna.³² Temeljem plana iz 1910. dječja bolnica je temeljito proširena. Iz plana vidljivo je da se novi bolnički sklop sastojao od gospodarskog paviljona, crkve, starog bolničkog paviljona, starog bazena za kupanje, doma za djecu grada Beča, Paviljona za izolaciju, ljetnu blagovaonicu, štale, zgrade za dezinfekciju i velikog uređenog parka unutar kojeg se nalazio vidikovac dr. Karla Luegera. Ukratko površina cijelog kompleksa iznosila je nešto više od 32 ha i na njegovoj realizaciji radili su brojni inženjeri, arhitekti i liječnici.³³

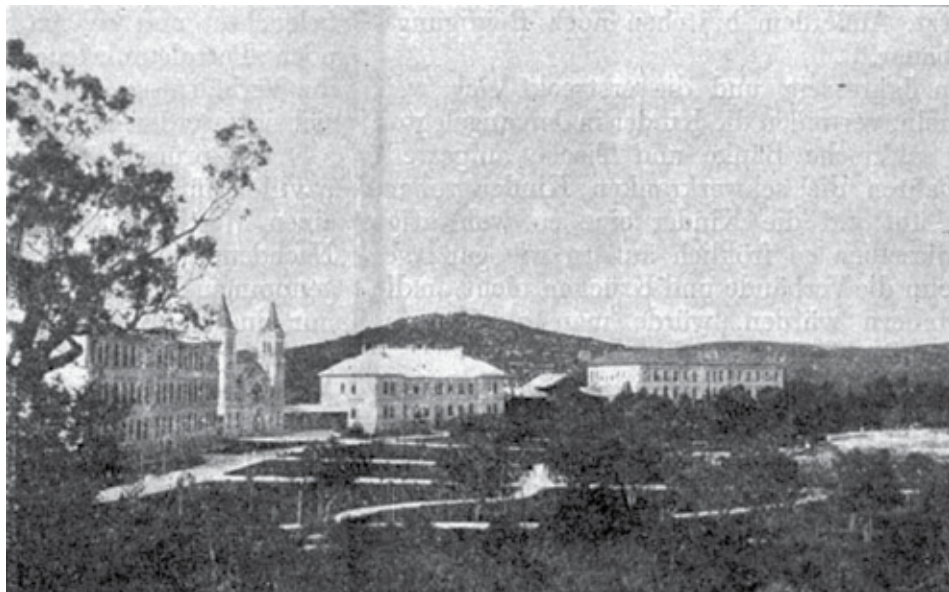
Slika 2. Dječja bolnica u Rovinju.

Izvor: PÜRZL, Josef (1910) Das Seehospitz San Pelagio bei Rovigno, Zeitschrift des österreichischen Ingenieur-Vereines, LXII, nr.2: 17-20.

³¹ Arhitekt Julius Fröhlich između ostalog projektirao je vrtiće i škole u Beču.

³² PÜRZL, Josef (1910) „Das Seehospitz San Pelagio bei Rovigno”. *Zeitschrift des österreichischen Ingenieur-Vereines*, LXII, nr.2: 17-20

³³ PÜRZL, Josef (1910) Das Seehospitz San Pelagio bei Rovigno, *Zeitschrift des österreichischen Ingenieur-Vereines*, LXII, nr.2: 17-20.

Slika 3. Dječja bolnica u Rovinju.

Izvor: PÜRZL, Josef (1910) Das Seehospitz San Pelagio bei Rovigno, Zeitschrift des österreichischen Ingenieur-Vereines, LXII, nr.2: 17-20.

Medicinsko osoblje dječje bolnice u Rovinju

Alois Monti (Abbiategrosso kod Milana, 1839. – Beč, 1909.), suosnivač i direktor bolnice, diplomirao 1862. u Beču, radio kod Franza Mayra i Hermana von Wiederhofera. Od 1887. izvanredni je profesor u Beču, a od 1893. ravna bečkom Općom poliklinikom. Gotovo dvadeset godina (1888.-1909.) bio je direktorom udruge koja je zasnovala dječja lječilišta u Rovinju i Sulzbachu kod Bad Ischla. Suosnivač je časopisa za kliničku pedijatriju. Do prvog svjetskog rata bolnicom ravnaju dr. Moriz Franz Haas i dr. Robert Porges. U bolnici od 1892. do 1895. radi Albin Eder (Beč, 1859. – Lovran, 1916.). Eder nastavlja s radom u Lovranu gdje gradi vilu *Elsa*. Eder je bio predsjednik Lječilišnog povjerenstva (1908.), uči čakavski i besplatno liječi siromahe nedjeljom ujutro. Zalagao se i za gradnju žičare na Učku.

U popisu primarija bolnice djelatnih do Prvog svjetskog rata uz Albina Edera (1894. – 1895.) evidentirani su Arthur Hofgraeff (1888.), Max Scheimpflug (1888.), Georg Antičevich (1895. - 1896.), Berthold Kien (1896. - 1908.), Georg Brunner (liječnik bolnice 1899. – 1908., primarijus 1907. - 1908.) i Enoch Zadro (1909. -1947.). Enoch Zadro (Cres, 1876.– Conegliano, 1950.), s najdužim radnim stažom u bolnici, donio je uoči Prvog svjetskog rata odluku o privremenom zatvaranju Sanatorija (1919. opet otvoren) jer je rat proveo na bojištu. Pred umirovljenje je uspio

namaknuti sredstva za podizanje novog dječjeg paviljona. Godine 2008., posmrtni ostaci prenijeti su mu i pokopani u Rovinju, gdje je po njemu imenovana i jedna ulica.³⁴ Kao liječnici bolnice zavedeni su Karl Diem (1891.), Karl Albert Zuppinger (1892.), Joachim Eisenstein (1894.), Jaroslav Hahn (1894.), Isak Spatz (1895. - 1897.), Josef Klement (1896. - 1898.), Michael Schechner (1898.), Jakob Mannheim (1901.), Emil Frey (1907. - 1909.), Friedrich Kraft (1907. - 1909.), Giovanni Biondi (1907.), Johann Höllwarth (1908. - 1910.), Alfred Schilcher (1908. - 1911.), Ernest Menzel (1908.), Moritz Franz (1910. - 1912.), Ludwig Niciphor (1910.), Hans Peterka (1910. - 1911.) i Leo Scholz (1912.). Glavne bolničke sestre su Genereuse Erhardt i Liboria Lediger (1888.), Pelagia Schienbacher (1894. - 1908.), Kosma Brand (1908. - 1911.) i Pelagia (1911. - 1912.).³⁵

O značaju i ugledu bolnice pred Prvi svjetski rat, kvaliteti medicinskog osoblja i arhitekture, govori članak o bolnici savjetnika Gradske uprave Grada Beča dr. Weisera objavljenog u tematskom broju časopisa *Moderne illustrierte Zeitung für Reise und Sport* 1913. posvećenog austrijskom dijelu Jadrana. opisao savjetnik Gradske uprave.³⁶ Članak je opremljen s reprodukcijom četiri slike bolnice austrijskog slikara Hugoa Charlemona (1850. - 1939.).³⁷ Pretpostavlja se da je slike naručio Grad Beč 1909. Slike se nalaze u Muzeju grada Beča, a 2013. izložene su na izložbi *Österreichische Riviera: Wien entdeckt das Meer* (Osterreichische Riviera, 2013: 218-219). Dječja bolnica predstavljena je i na izložbama prije Prvog svjetskog rata. Bečki magistrat izložio je fotografije i plan morskog klimatskog lječilišta Maria Theresia Seehospitz u Rovinju u paviljonu posvećenom temi „Morska kupališta i sport“ (Pavillon für Seebäder und Sportwesen) izložbe *Prima esposizione Istriana / Erste istriane Landesaussstellung* održane u Kopru u proljeće 1910.³⁸

Zaključak

Dječja bolnica nadvojvotkinje Marije Terezije u Rovinju izrađena je u kratkom roku od svega dvije godine (1886. – 1888.). Bolnica je isprva bila morsko klimatsko lječilište za djecu s koštanim problemima koja su dolazila iz svih krajeva Austro - Ugarske Monarhije, no ubrzo uz pacijente pristižu i drugi posjetitelji iz Austrije, Njemačke, Rusije i drugih država, pa je njezino otvorenje označilo i službeni začetak

³⁴ MARIĆ, Katarina; UJČIĆ, Tajana, *Špicije / L'uspeisio – spomeni na morsko lječilište u Rovinju / Ricordanze dell'ospizio marino a Rovigno 1888-1947*. Rovinj: Zavičajni muzej grada Rovinja, 2013.

³⁵ MARIĆ, Katarina; UJČIĆ, Tajana, *Ibid.*

³⁶ WEISER, (?) (1913), „Das Seehospiz der Stadt Wien in San Pelagio“. *Moderne illustrierte Zeitung für Reise und Sport*, Vol 13., Heft 14-15: 72-74.

³⁷ Paul Kupelwieser angažirao je austrijskog slikara Hugoa Charlemona te su se njegove slike krasile Brijune.

³⁸ KRMAC, Dean [Ur.] (2010) *Prima esposizione provinciale istriana : prva istrska pokrajinska razstava*, 100 let = prima esposizione provinciale istriana, 100 anni = prva istarska pokrajinska izložba, 100 godina = erste istriane Landesaussstellung, 100 Jahre / [urednik Dean Krmac; prevodi Mirjana Kramarić France ... et al.], iz 2010. : str. 56. Paviljon se nalazio na Trgu Brolo. Projektant paviljona (39x8m) bio je tršćanski inženjer Salvatore Bonnes.

razvoja zdravstvenog turizma u Rovinju. Krajem 19. stoljeća djelatnost bolnice proširuje se na ortopediju te se već obavljaju i prve ortopedске operacije. Zbog dobrog poslovanja i dobrih medicinskih rezultata bolnički kompleks paviljonskog tipa znatno je povećan 1909., a dvije godine potom, bilježi i više od 500 pacijenata. U to vrijeme ravnatelj postaje primarijus Enoch Zadro (1909. do 1947.).

Uprava Društva Grada Beča (vlasnik bolnice) uspoređuje dječju bolnicu Mariju Tereziju u San Pelagiju kod Rovinja i bolnicu Cara Franje Josipa u Sulzbahu kod Ischl 1906. Obje bolnice pokazale su pozitivne liječničke i ekonomske rezultate s obzirom da se radilo o dugotrajnom liječenju i dobro opremljenim bolnicama. Broj liječene i zbrinute djece je 732 naspram 652. Uspješno je izliječeno 79 % djece u San Pelagiju o naspram 80,6 % u Sulzbachu. Smrtnost djece 2,75% u San Pelagiju naspram 2,21 % u Sulzbachu. U San Pelagiju školu je pohađalo 270 djece, u Sulzbachu pohađalo 137 djece.³⁹

Broj pacijenata u Rovinju 1911. iznosio 542. Bolnica je 1912. godine imala 350 kreveta.⁴⁰ Nakon prvog svjetskog rata ortopedija postaje ključna djelatnost bolnice.

Ukratko, može se zaključiti kako su krajem 19. stoljeća u kreiranju suvremenih dječjih bolnica liječnici i arhitekti međusobno surađivali kroz razmjenu tadašnjih specijalizirana znanja.

Rezultati istraživanja pridonose boljem poznavanju međuodnosa medicine i arhitekture, povijesti medicine i arhitekture te početaka zdravstvenog turizma na prostoru hrvatskog Jadrana za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije.

LITERATURA

*** (1886), „Seehospize in Rovigno“, Bautechniker VI, 48: 620

*** (1888), „Maria Theresia Hospiz in San Pelagio“, Österreichische Badezeitung, XVII, 3:24,

*** (1888), Das Seehospiz in San Pelagio, Österreichische Badezeitung, XVII, 6:53

*** (1888), Regierungs-Jubiläum Sr. Majestät des Kaisers, Linzer Volksblatt, XX, nr. 69:1

**** (1907), Klinisch-therapeutische Wochenschrift, vol 14. br.26: 707-708.

*** (1908), Öffentliche Rinderheilanstalten für skrophulöse und rhachitische Kinder der Stadt Wien, *Allgemeine Wiener medizinische Zeitung* (časopis bečkih liječnika za djecu),. Vol LIII, br. 25,.

*** (1908), „Fachgruppenberichte. Fachgruppe für Gesundheitstechnik. Bericht über die Fachgruppenversammlung vom 8. Jänner 1908.“, *Zeitschrift des österreichischen Ingenieur-Vereines*, LX, nr. 14:232.

*** (1912), „Neue Hotelbauten in Istrien“. *Architekten- und Baumeister-Zeitung*, XXI, nr. 41: 654.

*** (1913), „*Wiener Bauindustrielle-Zeitung*“, Vol. XXX, br. 31: 273.

³⁹ **** (1907), Klinisch-therapeutische Wochenschrift, vol 14. br.26: 707-708.

⁴⁰ Blažević, Ibid, str. 153.; STATISTISCHES Jahrbuch der Stadt Wien (1910), str. 522; STATISTISCHES Jahrbuch der Stadt Wien (1912), str. 510

- ***(1913), „*Wiener Bauindustrie-Zeitung*“, Vol. XXX, br. 40: 356-357.
- ALBUM mit Fotos der Reise des Arztes Hofrat Dr. Leopold Schrötter von Kristelli nach Montenegro im April 1892, 1892, Wien Museum
- CLAR, Conrad (1886) „Drei Winterwochen auf der Insel Lussin“ [Three weeks on Island Lošinj], in : Österreichische Badezeitung – Organ für die Interessen der europäischen Kurorte und des Kurpublikums , Vol. 15, Nr. 9 (13. Juni 1886), Wien, str. 77-79.
- COHN, J. & FODOR, G. & Gorski, X. et al. (1906) *Abbazia als Kurort* [Opatija as a health resort]. Abbazia: Von der Kur-Kommission..
- DIEM, Karl (1914), *Österreichisches Bäderbuch: offizielles Handbuch der Bäder, Kurorte, und Heilanstalten Österreichs*, Berlin/Wien.
- FOLO, J. (2002) *Povijest rovinjskog turizma*, Naklada autora, 2002., 33.
- FRANKL, Jos. (1861) „*Einige Worte über die klimatischen Kurorte Lesina in Dalmatien und St. Moriz in der Schweiz*“, *Wiener Medizinische Wochenschrift*, Vol 11. nr. 17, 263-265.
- ILLUSTRIERTER FÜHRER DURCH DALMATIEN, A. Hartleben's Verlag, Wien und Leipzig 1912.
- KRANJČEVIĆ, Jasenka (2017), „Studenti arhitekture u Beču i vizije turizma na hrvatskom Jadranu“, DG Jahrbuch, Godišnjak njemačke zajednice, Vol 24, 2017, str 87-102.
- KRMAC, Dean[Ur.] (2010) *Prima esposizione provinciale istriana : prva istrska pokrajinska razstava, 100 let = prima esposizione provinciale istriana, 100 anni = prva istarska pokrajinska izložba, 100 godina = erste istrische Landesausstellung, 100 Jahre /* [urednik Dean Krmac; prevodi Mirjana Kramarić France ... et al.].
- MARIĆ, Katarina; UJČIĆ, Tajana (2013): *Špicije / L'uspeisio – spomeni na morsko lječilište u Rovinju / Ricordanze dell'ospizio marino a Rovigno 1888-1947*. Rovinj: Zavičajni muzej grada Rovinja, 2013.
- MOGOROVIĆ CRLJENKO, Marija; UJČIĆ Tajana (2004), Obitelj Hütterott u Rovinju (1890. do 1945. godine), *Godišnjak Schwimmende Seehospize, Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch, 2004 /* Trišler, Renata ; Mak, Nikola (ur.), str. 37-42.
- NAGEL, (?) (1874), „Klimatisches aus dem südlichen Dalmatien“. *Allgemeine Wiener medizinische Zeitung*, br. 7. str. 54-55
- PIPLOVIĆ, S. (2001). Početak gradnje modernih bolnica u Dalmaciji. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, (43), 311-340.
- PÜRZL, Josef (1910) Das Seehospitz San Pelagio bei Rovigno, Zeitschrift des österreichischen Ingenieur-Vereines, LXII, nr.2: 17-20.
- RAPP Christian, RAPP-WIMBERGER Nadia, Österreichische Riviera (2013) : *Wien entdeckt das Meer*, Wien 2013 , Österreichische Riviera 2013.
- SCHEFFER, Ludwig (1887), Schwimmende Seehospize, Österreichische Badezeitung, XVI, br. 6. 1-2.
- SCHEIDL, Inge; PROKOP, Ursula und HERZNER, Wolfgang (2019) Wilhelm Stiassny (1842–1910) *Jüdischer Architekt und Stadtpolitiker im gesellschaftlichen Spannungsfeld des Wiener Fin de Siècle*. Böhlau Verlag Wien Köln Weimar : 168-171.
- SCHEIMPFLUNG, Max (1894), *Die expectative und initiative Behandlung chirurgischer Tuberkulose im Erzherzogin Maria Theresia-Seeliospize in S. Pelagio bei Rovigno*. Illustrierte Cur- und Bade-Zeitung. Hygiea, IX:20:2

- STATISTISCHES Jahrbuch der Stadt Wien (1910), str. 522.
- STATISTISCHES Jahrbuch der Stadt Wien (1912), str. 510.
- STAUNDINGER, R. (1910) „Reisestudien von der istrischen Küste“. *Der Bautechniker*, Vol. XXX, br. 4: 62-64.
- STRADAL, A.G. (1902) „Krankenhäuser und Heilstätten auf der Pariser Weltausstellung 1900“. *Zeitschrift des oesterr. ing. und architektenverein* 1902. Vol. LIV, 1902, nr.12., 209-215.
- STRADNER, Josef (1907/1908), *Stradners Adria-Führer insbesondere Anzeiger der Seebäder und Luftkurorte an der Adria*. Sommer 1907/08., Published by Graz, (Leykam)
- STRADNER, Josef (1908/1909), *Stradners Adria-Führer insbesondere Anzeiger der Seebäder und Luftkurorte an der Adria*. Sommer 1907/08., Published by Graz, (Leykam).
- TROGHER, A. (1852) „Aus Dalmatien“. *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 2, nr. 38: 613-615.
- UNGER Franz (1868), „Das Klima von Lesina in Dalmatien“. *Wiener Medizinische Wochenschrift*, vol 18, br. 60: 975-979.
- UNGER, Franz (1867), „Der Rosmarin und seine Verwendung in Dalmatien“. *Österreichische Zeitschrift für Pharmacie*, 5, br. 24: 481-482.
- UREMOVIĆ, Vladimir, et al. „Počeci i razvoj talasoterapije i zdravstvenog turizma u Crikvenici.“ *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 4, br. 2, 2006, str. 247-258. <https://hrcak.srce.hr/82276>. Citirano 09.10.2022.
- WEISER, (?) (1913), „Das Seehospiz der Stadt Wien in San Pelagio“, *Moderne illustrierte Zeitung für Reise und Sport*, Vol 13., Heft 14-15: 72-74.

DJEČJA BOLNICA NA MORU NADVOJVOTKINJE MARIJE TEREZIJE U ROVINJU I POČECI ZDRAVSTVENOG TURIZMA NA HRVATSKOM JADRANU

Sažetak

Dječje bolnice, kao specijalizirane zdravstvene zgrade, zahtijevaju specijalizirana znanja iz medicine a kako bi postigle bolju tehnološku funkcionalnost važno je između ostalog povezivanje s arhitekturom.

Kako bi se razumio kontekst nastajanja i gradnje dječje bolnice na moru Marije Terezije u Rovinju (danas bolnica Martin Horvat), u radu se u uvodnom dijelu u kratko opisuju društvene prilike u Austro-Ugarskoj monarhiji radi unaprjeđenje zdravlja, zatim društveno-ekonomske prilike u Rovinju, gradnja bolnice, popis medicinskog osoblja te njena povezanost sa zdravstvenim turizmom i umjetnošću.

Istraživanje se bazira na induktivno-deduktivnoj metodi podataka prikupljenih iz austrijskih i hrvatskih arhitektonskih, medicinskih i turističkih časopisa i knjiga kao i statističkih podataka. Prvobitni bolnički kompleks izgrađen je u roku dvije godine (1886.-1888.) pod pokroviteljstvom Marije Terezije, a na poticaj bečkih liječnika, naročito prof. Montija i dr. Eduarda Alberta te Društva iz Beča za siromašnu djecu i bolesne od skrofuloze i rahitisa (Società vinense per l' erezione e sviluppo di ospizi marini e di asili per fanciulli poveri ed in particular modo per gli skrofolosi e rachitici). Zbog pozitivnih medicinskih rezultata kompleks bolnice je 1907.-1909. osuvremenjen i dograđivan.

Dječja bolnica Marija Terezija u Rovinju isprva je bilo morsko klimatsko lječilište za djecu s koštanim problemima koja su dolazila iz svih krajeva Austro-Ugarske Monarhije, no ubrzo uz pacijente pristižu i drugi posjetitelji iz Austrije, Njemačke, Rusije..., pa je njezino otvorenje označilo i službeni začetak razvoja zdravstvenog turizma u Rovinju.

Ukratko, može se zaključiti kako su krajem 19. stoljeća u kreiranju suvremenih dječjih bolnica liječnici i arhitekti surađivali kroz razmjenu tadašnjih specijalizirana znanja.

Rezultati istraživanja pridonose boljem poznavanju međuodnosa medicine i arhitekture, povijesti medicine i arhitekture te početaka zdravstvenog turizma na prostoru hrvatskog Jadrana za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije.

DAS KINDERKRANKENHAUS AM MEER DER ERZHERZOGIN MARIA THERESIA IN ROVINJ UND DIE ANFÄNGE DES GESUNDHEITSTOURISMUS AN DER KROATISCHEN ADRIA

Zusammenfassung

Kinderkrankenhäuser als spezialisierte Gesundheitsgebäuden fordern spezialisierte Kenntnisse aus der Medizin und zwecks besserer technologischer Funktionsfähigkeit ist es wichtig, unter anderem, sie mit der Architektur zu verbinden.

Damit das Kontext des Entstehens und Baues des Kinderkrankenhauses am Meer von Maria Theresia in Rovinj (heute das Krankenhaus Martin Horvat) verstanden werden kann, werden

in der Arbeit im Einleitungsteil kurz die Umstände in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie in Verbindung mit der Förderung der Gesundheit, danach die gesellschaftlich-wirtschaftlichen Umstände in Rovinj, der Bau des Krankenhauses, das Verzeichnis des medizinischen Personales sowie seine Verbindung mit dem Gesundheitstourismus und der Kunst beschrieben.

Die Forschung basiert sich auf der induktiv-deduktiven Methode der Angaben, welche aus österreichischen und kroatischen architektonischen, medizinischen und touristischen Zeitschriften und Büchern, sowie aus statistischen Angaben gesammelt wurden.

Das ursprüngliche Krankenhauskomplex wurde innerhalb einer Frist von zwei Jahren (1886-1888) unter der Schirmherrschaft von Maria Theresia erbaut, angeregt von Wiener Ärzten, insbesondere von Prof. Monti und Dr. Eduard Albert, sowie der Wiener Gesellschaft für arme Kinder und an Skrofulose und Rachitis Erkrankten (*Società vinenese per l'erezione e sviluppo di ospizi marini e di asili per fanciulli poveri ed in particolar modo per gli skrofolosi e rachitici*). Wegen positiven medizinischen Ergebnissen wurde das Krankenhauskomplex 1907-1909 modernisiert und ausgebaut.

Das Kinderkrankenhaus Maria Theresia in Rovinj war zu Beginn ein Meeres- und Klimasanatorium für Kinder mit Knochenbeschwerden aus allen Teilen der Österreichischen-Ungarischen Monarchie, doch bald kommen, außer den Patienten, auch andere Besucher aus Österreich, Deutschland, Russland..., so kennzeichnete seine Eröffnung auch den offiziellen Anfang der Entwicklung des Gesundheitstourismus in Rovinj.

Kurzgefasst kann daraus schlussfolgert werden, dass Ende des 19. Jahrhunderts Ärzte und Architekten bei der Erstellung der modernen Kinderkrankenhäuser durch Austausch der damaligen spezialisierten Kenntnisse zusammenarbeiteten.

Die Ergebnisse der Forschung tragen besseren Kenntnissen bezüglich des Verhältnisses zwischen Medizin und Architektur, der Geschichte der Medizin und Architektur sowie den Anfängen des Gesundheitstourismus im Raum der kroatischen Adria zur Zeit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie bei.

dr. sc. **Branko Ostajmer**
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, Zagreb
bostajmer@gmail.com

UDK: 323.15(497.5-37Đakovo=112.2)(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 9.10.2022

Đakovački učitelj i javni djelatnik Matej Ašperger (1848.–1914.)

U radu se na temelju podataka sabranih u neobjavljenim i objavljenim izvorima, novinama i literaturi podastire životopis zaslužnoga đakovačkoga učitelja Mateja (Mate, Matije) Ašpergera (1848.–1914.), odvjetka jedne od najstarijih i najistaknutijih đakovačkih obitelji njemačkoga porijekla. Uz kratka izbivanja koja se svode na osječko obrazovanje te na službovanja u Vukovaru (na početku) i u Sisku (na kraju učiteljskoga vijeka), Ašperger je čitav život proveo u rodnom Đakovu, ostavivši ondje i danas vidljiv trag ne samo kao savjestan učitelj, nego i kao kulturni i gospodarski pregalac. Rano umirovljenje, koje je uslijedilo ubrzo po (politički motiviranom?) premještanju u Sisak, nije u Ašpergerovu slučaju označilo početak lijelih umirovljeničkih dana. S jedva četrdeset godina, u punoj životnoj snazi, lišen učiteljskih obaveza, Ašperger se s iznimnom predanošću uključuje u đakovački kulturni i gospodarski život, pokazujući idućih godina rijetko viđenu svestranost.

Ključne riječi: *Matej Ašperger, Đakovo, Nijemci, školstvo, kulturni život, gospodarski život*

Uvod

U povijesti Đakova i Đakovštine, a napose u 19. i u prvoj polovini 20. stoljeća, Nijemci su odigrali nezaobilazno važnu ulogu u gospodarskom, političkom i kulturnom životu, a tragovi njihove prisutnosti vidljivi su i danas, nepunih osamdeset godina od njihova tragičnog i gotovo pa posvemašnjeg nestanka.¹ Među vidljivije tragove svakako se ubrajaju i prezimena. Njih u Đakovu nema puno, u selima Đakovštine još i manje, često su prisutna u svojim pohrvaćenim inačicama, ali ipak i dalje predstavljaju živi spomen onih vremena u kojima su Nijemci činili i do petine stanovništva, a Đakovo praktično bila dvojezična, hrvatsko-njemačka sredina. Jedna od najstarijih, najpoznatijih i najčešće spominjanih đakovačkih obitelji njemačkoga porijekla – uz Laudenbach, Schwarzmayer/Švarcmajer, Kirchmayer/Kirhmajer, Geiger/Gajger, Matais/Matajz, Trischler/Trišler i druge – jest obitelj Ašperger, odnosno Ašperger. Neka od navedenih prezimena u Đakovu više ne nalazimo (iako potomaka ima), a druga su uglavnom skromno zastupljena. U prvu skupinu ubraja se i prezime Ašperger; potomaka u Đakovu ima, ali nema više onih koji bi ga nosili. Prezime Ašperger danas uglavnom susrećemo u pamćenju starijih Đakovčana i na đakovačkom groblju. K tome, prezime je očuvano i na javnim mjestima kroz poneki rijedak spomen negdašnjega dobrotvorstva i(li) vjerskih čuvstava. Primjer je kameni križ u središtu grada, na križanju današnje Botičeve, Gajeve i Palmotičeve ulice, a zapravo pred kućom Ašpergerovih, gdje su uklesana imena bogobožasnih Đakovčana koja su taj križ podigla 1904. godine. Među tim imenima je i ime učitelja i javnog djelatnika Mateja Ašpergera.² Tekst na križu glasi:

BOGU NA SLAVU!
 PODIGOŠE NA SPOMEN SPASA
 OBITELJI:
 TERESIJE TORDINAC
 KATARINE RIPSON
 MARIJE KAJGANOVIĆ
 MATEJA AŠPERGER
 FRANJE BÖMLERA
 PAVE BENAŠIĆA
 JOSIPA HAGERA
 MIŠE KURTIĆA
 JOSIPA KOVAČEVIĆA
 MATE LUKIĆA
 ALEKSANDER LEOVIĆA

¹ O đakovačkim i đakovštinskim Nijemcima, o njihovoj ulozi i utjecajima, vidjeti ponajprije knjigu Vladimira Geigera *Nijemci u Đakovu i Đakovštini* (Zagreb, 2001.), te ondje citiranu literaturu.

² Potvrdu dubokoga osjećaja vjere kod đakovačkih Ašpergera predstavlja i svećenički poziv Dragutina (Karle) Ašpergera, Matejeva brata.

IVE MUTAVDJICA
MATE ŠARČEVIĆA
ANDRIJE ŠMAJZLA
1904³

Tijekom i više od dva stoljeća prisutnosti na tlu Hrvatske, obitelj Ašperger dala je ponajprije u ishodišnom Đakovu i u Zagrebu više pojedinaca koji su ostavili trag u raznim poljima javnoga života, a to su učitelj Matej (1848.–1914.), pravnik Janko (1876.–1914.), svećenik Dragutin (1845.–1894.), odvjetnik Miroslav (1887.–1945.), bankarski činovnik Matija (Mato) (1879.–1959.),⁴ liječnik, internist i kardiolog Zdravko Ašperger (1919.–1997.),⁵ glasoviti kemičar, akademik Smiljko (1921.–2014.),⁶ a naposljetku i dvije žene – učiteljica Danica Ašperger rođ. Šabarić (1880.–1955.) i glumica dr. Cintija Ašperger (1963.), sada hrvatsko-kanadska glumica, profesorica glume, redateljica i spisateljica (Cynthia Ashperger).⁷ U ovom radu pozornost je usredotočena na učitelja Mateja Ašpergera kao prvoga javno istaknutijeg odvjetka đakovačkih Ašpergera.⁸

Matej (Mato, Matija) Ašperger

Zavičajno ishodište đakovačke obitelji Ašperger bilo je u Austriji, što nam potvrđuju đakovačke matične knjige. Isti nam izvor potvrđuje da je ova obitelj jedna od najstarijih njemačkih obitelji u Đakovu.⁹

³ Uočljivo je da je trećina – pet od četrnaest – imena, odnosno obitelji, bilo njemačkoga porijekla. Tekst natpisa na križu prvi je objavio Ivan Germovšek u članku “Natpisi na spomenicima u Đakovu”, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 1/1978, 176.

⁴ Mato (Matija) Ašperger maturirao na osječkoj gimnaziji 1898. godine, kasnije bio je vodeća osoba đakovačke podružnice Prve hrvatske štedionice, koja je osnovana 1911. godine, a do tog trenutka službovao je kao činovnik osječke podružnice iste banke. O njemu vidjeti: Stjepan Romić, “Razvoj bankarstva u Đakovu”, *Đakovački vezovi. Jubilarna revija 1967-1976*, Đakovo 1976., 22.-23.; Krešimir Pavić, “Crtime o povijesti bankarstva u Đakovu”, u: *Austrijski novci od Marije Terezije do propasti carstva. Katalog izložbe*, Đakovo 1977., [1.-4.]; V. Geiger, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, 67.; *Essegger Bote. Illustrierter Kalendär für Stadt- und Landleute. Für das Jahr 1909*, Osijek, s. a., 14.; “Zeugnis-Vertheilung”, *Die Drau* (Osijek), god. XXXI., br. 72, 21. VI. 1898., 3.

⁵ *Zbornik liječnika Hrvatske 1874 – 1974*, gl. ur. Predrag Keros, Zagreb 1974., 313.-314.; Vladimir Dugački, “Ašperger, Zdravko”, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, gl. ur. Nikica Kolumbić, Zagreb 1983., 260.

⁶ Vidjeti više u: Ljubiša Grlić, “Ašperger, Smiljko”, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, gl. ur. Nikica Kolumbić, Zagreb 1983., 259.-260.; Neven Trinajstić, “Akademik Smiljko Ašperger”, *Analiti Zavoda za znanstvenii i umjetnički rad u Osijeku*, 27/2011, 31.-42.; Isti, “Akademik Smiljko Ašperger”, *Kemija u industriji*, 63/2014, br. 7-8, 293.-297.

⁷ “Ašperger, Cintija”, *Leksikon hrvatskoga iseljenništva i manjina*, ur. Vlado Šakić i Ljiljana Dobrovšak, Zagreb 2020., 40.

⁸ Pri pisanju ovoga rada dragocjenim mi je podacima pomogao Željko Lekšić, pa koristim i ovu prigodu da mu na tomu zahvalim.

⁹ V. Geiger, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, 15., 25. O najstarijim njemačkim naseljenicima u Đakovu vidjeti više u: Željko Lekšić, “Strani doseljenici u Đakovu prije biskupa Mandića (1806.-1815.)”, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch* 1996, 79.-83.

Prema Mirku Markoviću¹⁰ i obiteljskoj predaji koju je zabilježio Smiljko Ašperger,¹¹ Matej (Mato, Matija) je bio već četvrti naraštaj obitelji u Đakovu, nakon pradjeda Ivana – doseljenika u Đakovu, djeda Franje, te oca Ivana (Ivo).

Matej je rođen 1848. godine u Đakovu, kao sin Ivana (Ive) (1821.–1885.) i Marije rođ. Ivanković (1826.–1895.). Otac Ivo bio je gostioničar i obrtnik (remenar), a pravio je i orme za konje. Prema obiteljskoj usmenoj predaji, obitelj je već tada bila pohrvaćena i Matejev otac već nije znao njemački.¹² Iako taj navod pomalo iznenađuje, valja imati na umu da je Đakovo u to vrijeme još uvijek izrazito hrvatska sredina; njemačkih obitelji još je uvijek relativno malo, Židova još nema, i tek će prema isteku 19. stoljeća doći do naglog porasta stanovništva kojemu je njemački jezik bio materinski, uslijed čega je Đakovo praktično postalo dvojezična sredina.

Imena na postolju kamenoga križa na križanju Botičeve, Gajeve i Palmotićeve ulice, odnosno ispred kuće Ašperger (Đakovo). Među imenima, mahom žitelja iz susjedstva, je i ono Mateja Ašpergera.

Pored navedenih, o ocu Ivi ne raspolazemo s puno dodatnih podataka. Što se tiče političkih pogleda, čini se da ni on nije ostao izvan utjecaja đakovačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera, što sudimo po tomu da ga početkom 1867. godine nalazimo među Đakovčanima – prinosnicima za osnutak sveučilišta u Zagrebu. U popisu tih prinosnika, koji su, u granicama svojih mogućnosti, slijedili biskupov primjer, Ivo Ašperger bio je naveden kao remenar i priložio je deset forinti.¹³ Nešto kasnije, 1881., Ivo je pružio i izravnijih očitovanja o sukladnosti Strossmayerovih i vlastitih političkih nazora, no o tome više u daljnjem tekstu.

Nakon završene pučke škole u Đakovu, Matej Ašperger je pohađao Veliku gimnaziju u Osijeku i tada, 1865. godine, kada je pohađao peti razred, nailazimo na njegovo ime u *Bosiljku – listu za mladež* što ga je u Zagrebu uređivao pedagog Ivan Filipović (1823.–1895.); “Mate Ašperger”, učenik IV. razreda gimnazije u Osijeku,

¹⁰ Mirko Marković, “Đakovo i Đakovština: prilog poznavanju naselja i naseljavanja”, u: *Zbornik Đakovštine*, knj. 1, ur. Marijan Matković, Teodor Varićak i Dionizije Švagelj, Zagreb 1976., 218.

¹¹ Smiljko Ašperger, “Sličice iz đakovačkog djetinjstva”, *Revija Đakovački vezovi* 2000, Đakovo 2000., 73.

¹² Smiljko Ašperger, [rukopis], Zagreb 2001., 1.

¹³ “U sveučilištnu zakladu”, *Narodne novine* (Zagreb), god. XXXIII., br. 64, 18. III. 1867., 3.

spominje se kao jedan od odgonetača tada popularnih zagonetki koje su objavljivani i u *Bosiljku*.¹⁴ Osječka Velika gimnazija bila je zacijelo najcjenjeniji obrazovni zavod tog vremena na tlu Slavonije i ne čudi da je Matej dijelio klupe s nizom pojedinaca koji su narednih desetljeća osvjetlali svoje ime na raznim poljima javnoga rada. Pored ostalih, u petom razredu drugovi su mu bili kasniji pravnik s bečkom doktorskom diplomom Nikodem Jakšić (1850.–1938.), kasniji osječki odvjetnik i Strossmayerov pristaša, također doktor prava Matija Štefinović († 1893.), te kasniji istaknuti hrvatski prirodoslovac i mineralog Mijo Kišpatic (1851.–1926.).¹⁵

Učitelj

Dekretom Zemaljske vlade od 20. siječnja 1873. Matej Ašperger je imenovan pravim učiteljem glavne đakovačke glavne škole. Do tog imenovanja bio je učitelj u Vukovaru. Dvije godine kasnije, 1875., glavna škola je promijenila ime i otada nosila naziv Obća pučka dječja škola. Nakon dvogodišnjega ispražnjenoga učiteljskoga mjesta naslijedio je učitelja Đuru Baloga.¹⁶ Učiteljski zbor đakovačke škole činila su tada ukupno četiri učitelja.¹⁷

Iz Vukovara u Đakovo Ašperger nije došao sam nego je, po svemu sudeći, doveo i suprugu. Bila je to Ana rođena Gall (Gal), vukovarska Mađarica. Prema obiteljskoj predaji Ana je potjecala iz “prave”, narodno svjesne mađarske obitelji, ista obiteljska predaja kaže da je njezin otac plakao kada je 1849. godine bila skršena Mađarska revolucija, a njezin vođa Lajos Kossuth (1802.-1894.) morao napustiti Mađarsku i utočište potražiti na tlu Osmanskoga Carstva.¹⁸ Ana je bila rođena u Vukovaru, vjerojatno 1852. godine.¹⁹

Matej Ašperger

¹⁴ “Odgonetke nar. zagonetkah iz br. 5”, *Bosiljak* (Zagreb), god. I., br. 6, 10. IV. 1865., 192.

¹⁵ *Izvestje o kralj. velikoj gimnaziji u Osijeku koncem školske godine 1865/6.*, Osijek 1866., 30.

¹⁶ Stjepan pl. Tomić, “Školstvo u Đakovu. Povjesne crtice”, *Hrvatski učiteljski dom* (Zagreb), god. IX., br. 15, 5. VIII. 1916., 127.

¹⁷ Četiri učitelja Glavne dječjačke učione u Đakovu primali su školske godine 1873./74. 420 forinti godišnje plaće. Bili su to Antun Lebanović (u službi 36 godina), Srećko Vuljak (u službi 14 godina), Ivan Jergović (u službi 14 godina) i Mato Ašperger (u službi 5 godina). Oni učitelji koji nisu koristili učiteljski stan dobivali su dodatnih 105 forinti za stanarinu. Dio jedne učiteljske plaće od 315 forinti pokrivala je zaklada biskupa Strossmayera, a ostalo je pokrivala općina. Tadašnji ravnatelj je bio župnik Vilim Korajac. Plaća od 420 forinti je bila maksimalna za tadašnje glavne škole. *Statistika narodnjega školstva*, Zagreb 1875., 158.

¹⁸ S. Ašperger, [rukopis], 1.

¹⁹ Matična knjiga umrlih Đakovo.

Mlada obitelj svoj je dom podigla nedaleko od središta malenoga Đakova, tek stotinjak metara od velebne katedrale čija je gradnja tada u punom zamahu (bit će dovršena i posvećena 1882. godine); dom Ašpergerovih nalazio se na malenom brijegu sa stražnje, odnosno zapadne strane katedrale. Ta kuća nosila je po staroj numeraciji 1879. godine broj 217, a pored Mateja suvlasnik joj je bio i Matejev brat Dragutin Ašperger,²⁰ u to vrijeme kapelan u Kopanici.²¹ Početkom 20. stoljeća stara obiteljska kuća je srušena i na njezinu mjestu podignuta je nova koju su resila secesijska obilježja.

Na lijevoj strani kuća Ašperger, Gajeva 2, 1965. godine, crtež Eduarda Grinera. U kući je od 1958. godine bio smješten dječji vrtić (M. Marković, "Đakovo i Đakovština", 218.), a srušena je početkom 2000-ih godina, iako je bila jedan od rijetkih preostalih primjeraka secesijske prizemnice u Đakovu (Grgur Marko Ivanković, "Arhitektura secesije u Đakovu", Zbornik Muzeja Đakovštine, 5/2001, 162.).

Narednih petnaest godina Matej je učiteljevao u Đakovu i te njegove životne godine posvećene su obitelji i prosvjetnom radu kao osnovnom pozivu i zvanju. Koliko možemo razabrati iz izvora, bio je savjestan, predan i cijenjen učitelj. Koliko mu je pedagoški rad značio najbolje pokazuju njegovi radovi pedagoškoga karaktera koji su bili objavljeni u stručnim publikacijama i u godišnjim izvješćima đakovačke pučke škole.

Svakih nekoliko godina obitelj bi se povećala za novoga člana (ukupno osmero djece), ali čini se da je Matej i uz skromnu učiteljsku plaću, te vjerojatno uz neke

²⁰ Dragutin Ašperger rođen je u Đakovu 2. studenoga 1845., u Đakovu je 1870. zaređen za svećenika, a preminuo je 20. rujna 1894. u Podcrkavlju gdje je služio kao župni upravitelj. Antun Jarm, *Dijecesanski svećenici koji su djelovali na sadašnjem području Biskupije Đakovačke i Srijemske od 1701. do 2003. godine*, Đakovo 2003., 131.; Emerik Gašić, "Naše župe i naši svećenici", *Hrvatska obrana* (Đakovo), god. XXII., br. 10, 16. III. 1941., 3. Iako zasad nisam pronašao potvrdu u izvorima, pretpostavljam da je Dragutin bio Matejev (i Stjepanov) brat.

²¹ Željko Lekšić, "Numeracija kuća u Đakovu iz sredine 19. stoljeća i njihovi vlasnici", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 12/2015, 65.

dodatne prihode (kao i brojni drugi pripadnici uglednijega đakovačkoga građanstva, Ašpergerovi su posjedovali vinograd u obližnjoj Trnavi), uspijevao obitelji osigurati mirnu egzistenciju.

Nije nam poznato je li učitelj Ašperger imao i književnih nadahnuća, ali svakako se čini da je i takav talent posjedovao. Naime, na obiteljskoj grobnici Ašpergerovih, na gradskom đakovačkom groblju, koju je podigao Matej Ašperger, i u kojoj on i počiva, čitamo i jednu malenu žalobnu pjesmu, epitaf kojega je Matej ispjevao za svoju sestru Josipu, čiji je mladi život na pragu 20. rođendana zaustavila tuberkuloza. Stihovi glase:

Ovdje sniva vječni sanak
 JOSIPA AŠPERGEROVA
 preminula 17. listopada god. 1876.
 u 20. ljetu dobe svoje

Nju oplakuju razcviljeni roditelji,
 tužna braća i ciela rodbina

Tu počivaš blago milo,
 Koje si nam život bila,
 S Tobom znasmo što je radost,
 S Tebe znamo, što je žalost,
 Što je žalost i nesreća,
 Od zemaljskih svih najveća.

Pokoj Ti vječni!!²²

Kada je posrijedi političko opredjeljivanje, Matej Ašperger je kao učitelj, odnosno javni djelatnik, nastojao izmaknuti javnim očitovanjima svojih pogleda, tim prije što su ti pogledi, po svemu sudeći, bili ponajprije pod utjecajem biskupa Strossmayera i njegove Narodne stranke (kasnije Neodvisne narodne stranke). Biskup je, pak, gotov čitav život bio oporbenjak, pa učiteljima i drugim javnim službenicima – blago rečeno – nije bilo probitačno isticati se kao njegovi štovatelji i pristaše. Istina je da je 1885. godine Ašperger dobio priznanje zagrebačke Zemaljske vlade kojim je, kako je bilo rečeno, odlikovano njegovo ne samo revno i uspješno djelovanje na polju pučke prosvjete, nego i zbog “pohvalnoga ćudorednog, društvenog, i državljanskog vladanja”.²³ Tako sročeno priznanje, dodijeljeno od strane vlade kojoj je treću godinu na čelu stajao Dragutina Khuen-Héderváryja (ban od 1883. do 1903.), potvrđuje

²² Matej je svojoj prvoj kćeri, rođenoj 1883. godine, nadjenuo ime Josipa, zacijelo također u spomen pokojnoj sestri.

²³ Stjepan pl. Tomić, “Školstvo u Đakovu”, *Hrvatski učiteljski dom* (Zagreb), god. IX., br. 22, 20. XI. 1916., 187.

nam da je Ašperger, gledano iz režimske perspektive, bio “korektnoga” političkog ponašanja, odnosno da se nije javno isticao kao oporbenjak. U to vrijeme, 1885., Khuen još uvijek učvršćuje svoju vlast i krši otpor pravaške i štrosmajerovske oporbe, a pod posebnom paskom bili su svi javni službenici. U takvim okolnostima svi učitelji imali su prigodom saborskih izbora vrlo jednostavan izbor: ili glasati za Vladine kandidate, ili smisliti neku izliku zbog koje se uopće ne bi pojavili na biralištu. Koliko nam omogućuje uvid u izvore, Ašperger je bio dio druge skupine.

U prilog tezi o oporbenim, štrosmajerovskim pogledima Mateja Ašpergera svjedoči i činjenica da su njegov otac Ivo, kao i drugi đakovački Ašpergeri, slijedio biskupov politički put, te u skladu s tim javno podržavao biskupove suradnike i kandidate na saborskim izborima u Đakovu. Na primjer, u jesen 1881. godine tri su Ašpergera potpisala javno pismo podrške dr. Konstantinu (Kosta) Vojnoviću, zagrebačkom sveučilišnom profesoru, đakovačkom saborskom zastupniku i bliskom Strossmayerovu suradniku i poštovatelju. Bili su to svećenik Dragutin (Matejev brat), te obrtnici Ivo (Matejev otac) i Franjo Ašperger.²⁴ Dakako, za razliku od njih, neovisnih građana, Matej nije mogao staviti potpis na takvo pismo, jer bi se potpis zasigurno odrazio na njegovu karijeru.²⁵

Ono što je učitelj, pak, mogao slobodno potpisati, i potvrditi se kao Strossmayerov štovatelj, bilo je privatno pismo (čestitka) koje je nekolicina Đakovčana uputila biskupu uoči Nove godine 1885. Zanimljivo je uočiti da je ta skupina čestitara, mahom uglednih građana, bila veoma raznolika s obzirom na zanimanja, kao i na etničku i vjersku pripadnost. Bili su to vlastelinski činovnik Martin Senković, trgovci Franjo Jakševac i Adolf Kohn, svećenik Aleksander Mandt (ujedno ravnatelj biskupijskoga vlastelinstva), liječnik dr. Miroslav Weiss (Vajs), umjetnik (kipar) Vatroslav Donegani te učitelji Srećko Vuljak i Matej Ašperger.²⁶ U ovom kontekstu nije nevažan ni podatak da je Matej bio predstavnik Pjevačkoga društva “Sklad” na svečanosti posvete katedrale 1. X. 1882.²⁷

Svi navedeni podatci upućuju nas na zaključak da je Matej Ašperger iz razumljivih razloga nastojao javno zatajiti svoje političke nazore, no čini se da oni ipak nisu promaknuli pažnji mjesnih predstavnika Khuenove vlasti, pa je Ašperger naposljetku ipak bio sankcioniran: u jesen 1888. godine bio premješten u Sisak, na Opću pučku

²⁴ “Pouzdanica dr. Kosti Vojnoviću”, *Pozor* (Zagreb), br. 19, 7. X. 1881., 2.

²⁵ Đakovčani su javnu pouzdanicu Vojnoviću, inače jednomu od prvaka oporbene Neodvisne narodne stranke, pisali uslijed suspenzije Vojnovića sa Sveučilišta, a čime je vlada bana Ladislava Pejačevića sankcionirala njegov politički (saborski) rad.

²⁶ Nadbiskupijski arhiv Đakovo, fond Duhovni stol. Na ovom mjestu svakako nije naodmet skrenuti pozornost na podatak da je Matej svomu sinu rođenom 1882. godine, u godini dovršetka i posvećenja đakovačke katedrale, nadjenao ime Ćiril Metod, u slavu slavenskih svetaca čiji je kult Strossmayer naročito njegovao.

²⁷ Mato Horvat, *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva “Sklad” – “Preradović” u Đakovu 1863–1939*, Đakovo 1939., 71.

dječačku školu.²⁸ Međutim, već iduće godine bio je na vlastitu molbu umirovljen.²⁹ Rođenjem, životom, s prethodnih petnaest godina učiteljevanja u Đakovu, kao i na svaki drugi način, Ašperger je bio vezan s Đakovom i očividno nije bio voljan napuštati ga te je radije izabrao mirovinu, ali s njom i dalje aktivno sudjelovanje u životu rodnoga grada. Bilo kako bilo, svakako je pomalo neobično da je Ašperger, kao četrdesetogodišnjak, bio umirovljen, pa možemo pretpostavljati – ne i pouzdano znati – da je njegov premještaj u prilično udaljeni Sisak ipak bila mjera discipliniranja, odnosno kažnjavanja zbog otvorenoga iskazivanja poštovanja biskupa Strossmayera i eventualnih privatnih ili polu-javnih izraza oporbenih političkih pogleda.

Slobodno nam je pretpostaviti da je jedan od takvih izraza oporbenih pogleda bila Ašpergerova aktivnost u Pjevačkom društvu “Sklad”, iako je to društvo naizgled, i ne samo po imenu, bilo kulturno društvo koje je okupljalo Đakovčane različitih političkih profila. Međutim, sredinom 1880-ih godina, a napose nakon dolaska Slavka Cuvaja (1851.–1931.) na čelo Đakovačke podžupanije, politika je prožela sve pore “Skлада”, podijelila članstvo i u društvu se zametnula bespoštedna borba za vodstvo. Izborna skupština 1886. godine predstavljala je vrhunac tog procesa, a tom se prigodom Ašperger, koji je od 1877. bio društveni tajnik,³⁰ istaknuo kao jedan od izbornih agitatora oporbenjačke struje koja je naposljetku iznijela izbornu pobjedu.³¹ Porazena strana nije se mirila s takvim ishodom pa je podžupan Cuvaj posegnuo za krajnjim rješenjem – raspuštanjem društva.³²

Da je Ašpergerov premještaj u Sisak doista bio politički potaknut, daje nam nagovijestiti i nekrolog Matejevu sinu Janku, objavljen u zagrebačkim *Novostima*, u kojemu je, pored ostaloga, bilo rečeno i sljedeće: “[...] njegov otac Matej u Djakovu trpio je mnogo radi svoga opozicionalstva, a vatrenim Hrvatom bio je i pokojni Janko”.³³ Sličnu tvrdnju nalazimo i tekstu kojim su se *Djakovačke pučke novine* opraštale od Janka Ašpergera, istaknuvši da mu je otac Matej “stradavao mnogo sa svoga hrvatstva”.³⁴

²⁸ “Promjene u učiteljstvu pučkih škola”, *Narodne novine* (Zagreb), god. LIV., br. 252, 2. XI. 1888., 4.; *Službeni glasnik kr. brv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovje i nastavu*, god. 1888., komad X., Zagreb, 31. X. 1888., 221.

²⁹ *Službeni glasnik kr. brv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovje i nastavu*, god. 1889., Zagreb 1889., 429. Usp. Stjepan pl. Tomić, “Školstvo u Đakovu”, *Hrvatski učiteljski dom* (Zagreb), god. IX., br. 23, 5. XII. 1916., 194.

³⁰ Čini se da se učlanio odmah po dolasku za učitelja u Đakovo, jer ga nalazimo kao člana 1874., a već na godišnjoj skupštini u siječnju 1877. izabran za društvenoga tajnika. M. Horvat, *Spomenica*, 55., 60.

³¹ “Aus Djakovar”, *Slavonische Presse* (Osijek), god. II., br. 28, 7. III. 1886., 4.

³² M. Horvat, *Spomenica*, 90.-102. Na spornoj skupštini, održanoj 21. veljače 1886., Ašperger po prvi put od 1877. nije izabran za člana uprave (*Isto*, 94.). Nije isključeno da je posrijedi bio njegov izbor, odnosno da se je uslijed izrazite politizacije društvenih prilika nastojao povući se je u zavjetrinu.

³³ “Umro na glas o atentatu u Sarajevu”, *Novosti* (Zagreb), god. VIII., br. 181, 7. VII. 1914., 3.

³⁴ Branko Ostajmer, “Đakovački pravnik Janko (Ivan) Ašperger – uz stotu obljetnicu smrti (1914.–2014.)”, *48. Đakovački vezovi. Prigodna revija*, god. XLV., br. 44, Đakovo 2014., 70.-73.

Sudionik (đakovačkoga) društvenoga života

S preuranjenim umirovljenjem kao da je Matej Ašperger napokon imao dovoljno vremena i slobode za svoje raznolike interese, pa je idućih godina postao jedna od najprisutnijih osoba u đakovačkom javnom životu, napose u kulturnim i gospodarskim sferama. Osim toga, održavao je pritom i različite kontakte s pojedincima u drugim dijelovima Hrvatske i Slavonije.

Kako je već spomenuto, do raspuštanja Pjevačkoga društva "Sklad", Ašperger je niz godina bio njegov tajnik (1877.–1886.), a vrijedi dodati da je i u nekim drugim prigodama, naročito vezanima uz tu tajničku dužnost, pokazao koliko mu (hrvatska) glazba leži na srcu. Na primjer, 1882. godine bio je jedan od organizatora đakovačke zabave – svojevrsne donatorske večeri – od koje je čisti prihod bio namijenjen poznatom hrvatskom piscu, melografu, folkloristu i skladatelju Franji Ksaveru Kuhaču (1834.–1911.), koji je također bio Slavonac (Osječanin) njemačkoga porijekla. Zabavu je organiziralo društvo "Sklad", a na njoj je prikupljen nezanemariv čist prihod od 111 forinti i 90 novčića, što je potom poslano Kuhaču, sa svrhom da mu se pomogne pri izdavanju četvrte knjige svojih *Južno-slovenskih narodnih popievki*. Novac su Kuhaču, uz popratno pismo, poslali Ašperger kao tajnik te Đuro Kovačević kao predsjednik "Sklada".³⁵ Ovdje je važno napomenuti da je Matej Ašperger bio i u osobnom kontaktu s Kuhačem te se pojavljuje kao jedan od njegovih korespondenata, odnosno suradnika pri prikupljanju hrvatske glazbene tradicije.³⁶

Sljedeća važna Ašpergerova tajnička dužnost bila je ona u đakovačkom Kazališnom društvu, amaterskom (diletantskom) udruženju koje je naročito aktivno djelovalo na razmeđu 19. i 20. stoljeća i čija je tradicija, kako se čini, sezala u 1866. godinu.³⁷ Ašperger je, pored ostaloga, kao član Kazališnoga društva pridonio đakovačkom činu proslave 400. godišnjice hrvatske književnosti (obljetnica objave Marulićeve *Judite*, 1501. godine).³⁸ Zanimljivo je svakako i to da se tajnik Ašperger pojavljivao i kao član glumačkoga ansambla, pa je, primjerice, u studenom 1898. glumio u predstavi "Izbiračica", postavljenoj prema komediji Koste Trifkovića i u režiji Stjepana Turkovića, pri čemu je prihod od priredbe bio namijenjen siromašnoj školskoj djeci.³⁹

Na kraju ovog kratkog presjeka kroz prisutnost Mateja Ašpergera u javnom životu Đakova vrijedi analizirati još jedno polje aktivnosti koje potvrđuje Ašpergerovu

³⁵ "Fr. Š. Kuhač i đakovački 'Sklad'", *Vienac* (Zagreb), god. XIV., br. 18, 6. V. 1882., 288.; M. Horvat, *Spomenica*, 69.

³⁶ Sara Ries, *Franjo Ksaver Kuhač u mreži svojih korespondenata*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2022., 224.

³⁷ Andro Morić, "Narodno kazališno društvo u Đakovu od god. 1866.", *Jeka od Osijeka*, 1919., 61.–63. Kasnije, krajem 19. stoljeća, u Kazališnom društvu bio je aktivan i Matejev sin Janko. Stjepan Romić, "O kazališnom životu u Đakovu u devetnaestom stoljeću", *Đakovački list* (Đakovo), god. VII., br. 273, 16. V. 1959., 5.

³⁸ *Obzor* (Zagreb), god. XLIII., br. 13, 17. I. 1902.

³⁹ "Dilettanten Theater in Djakovo", *Die Drau* (Osijek), god. XXXI., br. 135, 13. XI. 1898., 6.

svestranost, a bila je to njegova gospodarska naobraženost i njegova prosvjetna djelatnost čak i na gospodarskom polju. Naime, Ašperger je bio istaknut član đakovačke podružnice Slavenskoga gospodarskog društva koja je bila osnovana 28. svibnja 1889., a upravu su joj 1890-ih činili Stjepan Barlović (predsjednik), Đuro Kobasica (potpredsjednik), Matej Ašperger (tajnik) i Vatroslav (Ignjat) Loci (blagajnik).⁴⁰

Ašperger je bio jedan od organizatora sudjelovanja đakovačke Gospodarske podružnice na Jubilarnoj gospodarsko-šumarskoj izložbi u Zagrebu 1891. godine.⁴¹ Od 1896. obnašao je dužnost potpredsjednika Podružnice.⁴²

Kao tajnik i potpredsjednik Podružnice, Ašperger je bio upućen na najužu stručnu suradnju s dugogodišnjim društvenim predsjednikom Stjepanom Barlovićem koji je bio jedan od najistaknutijih predstavnika “mađaronske” Narodne stranke na tlu Đakovštine,⁴³ kao što je, uostalom, i uprava Slavenskoga gospodarskog društva bila čvrsto u rukama Khuenovoj vlasti sklonih ljudi. Možda je slučajno, ali možda i nije, da se osnutak đakovačke gospodarske podružnice podudara s Ašpergerovim umirovljenjem. Ne čini se, naime, nemogućim da je upravo Ašperger bio pokretač tog pothvata i da je svojim tajničkim mjestom namjeravao ispuniti višak umirovljeničkoga vremena, ali i popuniti kućni proračun u kojemu su izdatci, već s obzirom na petero djece,⁴⁴ bili veliki.

Bilo kako bilo, đakovačka gospodarska podružnica okupljala je prilično brojno članstvo, a njezina uprava poduzela je brojne korake kako bi na tlu Đakovštine unaprijedila stočarstvo, kao i druge poljoprivredne grane. Đakovački veterinar Rikard Grabler istaknuo je početkom 20. stoljeća da je tijekom prethodnoga desetljeća stočarstvo (živinogojstvo) “veoma” napredovalo, “a to ima jedino zahvaliti gospodarskoj podružnici, odnosno njezinim predstavnicima, gg.: narodnom zastupniku Barloviću, umirovljenom učitelju Ašpergeru i učitelju Lociu”.⁴⁵

⁴⁰ “Die slavonsche Landwirtschafts-Gesellschaft”, *Die Drau* (Osijek), god. XXVIII., br. 40, 31. III. 1895., 10.; *Narodne novine* (Zagreb), god. LX., br. 14, 18. I. 1894., 5.

⁴¹ Mira Kolar-Dimitrijević, “Đakovačko gospodarsko društvo od nagodbe do likvidacije (2.)”, *Đakovački glasnik* (Đakovo), god. V., br. 84, 7. V. 1998., 15.

⁴² V. L. [Vatroslav Loci], “Glavna skupština gospodarske podružnice u Djakovu”, *Viestnik županije virovitičke* (Osijek), god. V., br. 6., 15. III. 1896., 44.

⁴³ Stjepan Barlović (Đakovo, 8. VIII. 1852. – Graz, 4. V. 1928.), veleposjednik, političar. Bio je narodni zastupnik Narodne stranke u razdoblju od 1884. do 1906. godine. Tijekom više desetljeća bio je istaknuta osoba đakovačkog društveno-političkog života, između ostalog i dugogodišnji zapovjednik i predsjednik Dobrovoljnog vatrogasnog društva, predsjednik đakovačke Gospodarske podružnice, đakovački općinski odbornik, vijećnik u Županijskoj skupštini, a neko je vrijeme bio i ravnatelj đakovačkog Kazališnog društva. Obnašao je također i dužnost đakovačkog načelnika za vrijeme Prvoga svjetskog rata.

⁴⁴ Petero djece doseglo je zrelu dob, a dvije kćeri, prvorođena Romana i najmlađa Mihajla, te sin Ćiril Metod, preminuli su u ranoj dobi (Romana u drugoj godini od difterije, Mihajla s mjesec dana, a Ćiril Metod s tek devet dana).

⁴⁵ Branko Ostajmer, “Veterinar Rikard Grabler o stočarstvu u đakovačkom kotaru na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće”, *41. Đakovački vezovi. Revija 2007.*, Đakovo 2007., 72.-73.

Ašpergerov interes za gospodarstvo nije bio nešto što bi se u njemu naglo probudilo nakon umirovljenja, jer znamo da ga je iskazivao i za svoje učiteljske službe, a očito je i kako je važnost gospodarstva naglašavao i svojim đacima. Pored ostaloga, pohađao je tečaj namijenjen učiteljima na Gospodarskom učilištu u Križevcima, kao jedan od učitelja koji su se dobrovoljno odazvali na poziv školskih nadzorništava. Od 110 prijavljenih, Vlada je odabrala njih 29, osiguravši im putne troškove i troškove boravka (“za uzdržavanje”). Tečaj se održavao za vrijeme školskih praznika, od 25. kolovoza do 5. rujna 1884.⁴⁶

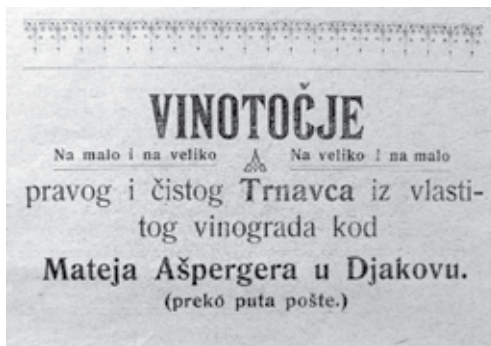
Potvrdu za tu tvrdnju nalazimo i u njegovoj bibliografiji, konkretno u radnji “Uzgajajmo si čim više voćaka”, objavljenoj u godišnjem izvješću đakovačke škole 1885. godine. Nakon umirovljenja je s još većim zanosom prionuo gospodarstvu, nastojeći svoja stečena znanja iskoristiti i u radu đakovačke podružnice Slavenskoga gospodarskog društva.

Politički vrlo osjetljiva bila je dužnost nadzornika svilarstva za Đakovo koju je Ašperger preuzeo vjerojatno 1896. godine, a s čime je povezana i jedna zanimljiva politička afera. Umirovljeni učitelj vjerojatno nije u ovoj aktivnosti nazirao ništa spornoga i nikakvo drugo značenje osim gospodarskoga, a svakako je nazirao priliku da iskoristi svoja gospodarska znanja ne samo na vlastitu korist, nego i na korist širih slojeva pučanstva koji su kroz uzgoj dunda, odnosno dudova svilca mogli doći do novog izvora prihoda (kako su stotine doista i uspjeli).⁴⁷ No, u ondašnjim zamršenim hrvatsko-mađarskim odnosima mnogi su gledali posve drukčije, s izrazitim podozrenjem, smatrajući da je posrijedi još jedan vid mađarskoga izrabljivanja Hrvatske pa je takvo državno poticanje svilogojstva u Hrvatskoj postalo političko pitanje *par excellence*. Tomu je pridonosila činjenica da je ugarsko Ministarstvo poljoprivrede stajalo iza tog programa, da je glavni povjerenik bio mađarski gospodarski stručnjak Pál Bezerédj (1840.–1918.) te da su u mrežu povjerenika u Hrvatskoj i Slavoniji bili napose uključeni pripadnici upravnog aparata poput kotarskih predstojnika ili javni službenici poput učitelja. No, možda više od svega hrvatskom stanovništvu smetala je činjenica da su sva nadzorništva, pa tako i kuća Mateja Ašpergera, bila označena metalnom tablom na kojoj se nalazio dvojezični hrvatsko-mađarski natpis sa zajedničkim ugarsko-hrvatskim grbom. Takav natpis sa zajedničkim grbom je mnogim Hrvatima, ne bez razloga, predstavljao crvenu krpnu. I tako su 8. travnja izjutra prolaznici obavijestili nadzornika Ašpergera da je mađarski natpis na tabli zamrljan crnom bojom. Ašperger je terpentinom očistio tablu, obavijestio kotarsku oblast koja je potom obavijestila podžupana Virovitičke županije Levina Chavraka. On je, pak, zapovjedio “najstrožju

⁴⁶ S prostora Đakovačke podžupanije pozvan je još učitelj I. Raček iz Semeljaca. “Poučni tečaj na gospodarskom učilištu u Križevcu za pučke učitelje”, *Narodne novine* (Zagreb), god. L., br. 176, 31. VII. 1884., 3.

⁴⁷ O svilarstvu u Đakovu (i Hrvatskoj) vidjeti više u: Mira Kolar, *Svilarstvo u Hrvatskoj od 18. stoljeća do 1945.*, Zagreb 2007.; Ista, “Svilarstvo Đakovštine na početku dvadesetog stoljeća”, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 8/2007, 181.–206.

i najsavjestniju potragu” i o svemu obavijestio bana Khuen-Héderváryja. Sumnja je pala na đake koji su tijekom uskršnjih blagdana⁴⁸ boravili u Đakovu, ali potraga nije dala rezultata. Štoviše, 18. travnja đakovački kotarski predstojnik obavijestio je podžupana Chavraka da je natpis na tabli ponovno umrljan. Epilog je bio takav da je nadzornik Ašperger, slijedom dopuštenja Državnoga nadzorništva svilogojstva (od 26. travnja), trajno uklonio spornu tablu.⁴⁹

Oglas Mateja Ašpergera (*Hrvatske pučke novine*, Đakovo, 1. svibnja 1909.)

Svoja znanja, napose vinogradarska, umirovljeni učitelj provodio je u praksu i na vlastitom posjedu u Trnavi gdje je održavao poveći vinograd, a proizvedeno vino nije bilo namijenjeno samo osobnim potrebama, nego i prodaji, odnosno dodatnom popunjavanju kućnoga proračuna. Ašperger je, očito, do smrti predano skrbio o tom posjedu, pa je još 1909. godine oglašavao prodaju “pravoga i čistog Trnavca”.⁵⁰

Naposlijetku, vezano uz Ašpergerovu gospodarsku djelatnost, nije naodmet spomenuti i da je bio i član uprave Štedionice u Đakovu,⁵¹ a što će, po svemu sudeći, kasnije utjecati na put njegova sina Mate (Matije).

Obitelj

Kako je prethodno rečeno, Matej Ašperger bio je sin Ivana (Ive) i Marije, a roditelji su uz njega imali i sina Stjepana (1847.–1904.) koji je, kao i njegovi preci (otac, djed, pradjed, šukundjed), bio remenar.⁵²

Matej se s Anom Gall (Gal) vjenčao 1873. godine, a u braku su imali osmero djece: Romanu (1875.–1877.), Janka (1876.–1914.), Matu (Matiju) (1879.–1959.), Ćirila Metoda (1882.), Josipu (1883.–1964.), Miroslava (1887.–1945.), Katarinu (Katu) (1889.–1979.) i Manojlu (1896.).⁵³ Najmlađoj kćeri, Manojli Olgi, kum je bio

⁴⁸ Uskrs je bio 5. travnja. Osumnjičeni “đaci” su vjerojatno bili učenici osječkih srednjoškolskih zavoda.

⁴⁹ Hrvatski državni arhiv, fond Predsjedništvo zemaljske vlade, kut. 498, 2138-1896.

⁵⁰ *Hrvatske pučke novine* (Đakovo), god. II., br. 31, 1. V. 1909., 4.; Margareta Matijević, “Hrvatske pučke novine’ (1907. - 1913.) kao izvor za svakodnevnu povijest Đakova i Đakovštine”, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 15/2021, 151.

⁵¹ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1895.*, Zagreb 1895., 34.

⁵² M. Marković, “Đakovo i Đakovština”, 218. Stjepan je oženio Jelisavu rođ. Maibaum i s njom imao kći Katicu udanu Rajs (1887. – 1948.) (podatci s nadgrobnog spomenika).

⁵³ M. Marković, “Đakovo i Đakovština”, 218.; Podatci s nadgrobnog spomenika na đakovačkom groblju; S. Ašperger, [rukopis], 3.

dr. Miroslav Weiss, a preminula je s navršenih mjesec dana (24. kolovoza – 24. rujna 1896.).⁵⁴

Roditelji su trojici stasalih sinova – Janku, Mati i Miroslavu – omogućili vrhunsko obrazovanje i time im posredno osigurali razmjerno sigurnu financijsku budućnost; Janko i Miroslav su kruh zarađivali kao odvjetnici, a Mato kao bankar. I kćerima je osigurano obrazovanje kakvo je bilo uobičajeno za tadašnje građanske slojeve, a naročito svečano moralo je biti 5. rujna 1906. kada je u Đakovu proslavljeno dvostruko vjenčanje: Josipa se udala za Miju Marušića (1876.–1950.), vlastelinskog šumara iz Trnave, a njezina mlađa sestra Katarina pošla je za željezničkog činovnika Antuna Weissa (1881.–1938.).⁵⁵ Zanimljivo je da nitko od Matejeve djece nije radio u prosvjeti, ali jest njegova snaha Danica rođ. Ašperger (1880.–1955.), druga Jankova supruga, koja je bila poznata đakovačka učiteljica.⁵⁶

Smrt

Matej Ašperger preminuo je od kapi 9. studenoga 1914. godine, u 66. godini života, u Drenju, nedaleko od Đakova. Prevezen je u Đakovo i pokopan 11. studenoga u obiteljskoj grobnici. Pogrebni obred vodio je župnik Pavao Gjelatović uz pratnju Franje Vuljaka i kapelana Vinka Juranića.⁵⁷ Bilo je to vrijeme kada je Europa utonula u najkrvaviji rat dotad, i dok je obitelj još uvijek tugovala za Matejevim sinom Jankom koji je iznenada preminuo nepunih pet mjeseci ranije, 28. lipnja 1914.⁵⁸

Na poledini spomenika na obiteljskoj grobnici uklesano je:

Ovdje počiva
Matej Ašperger
umir. učitelj
† 9. XI. 1914.
u. 66. godini
Lahka mu bila zemljica

Supruga Ana nadživjela ga je za 22 godine i preminula 1936. godine.⁵⁹

⁵⁴ Matična knjiga rođenih Đakovo 1892.–1906.

⁵⁵ Weissovi su kasnije promijenili prezime u Stjepanić.

⁵⁶ Danica je bila kći uglednoga đakovačkog odvjetnika Mate Šabarića (1842.–1909.) i nećakinja đakovačkoga župnika, Strossmayerova tajnika i plodnoga pisca Milka Cepelića (1853.–1920.). Bila je članica Upravnoga odbora đakovačke podružnice Crvenoga križa. Branko Ostajmer, "Đakovački pravnik Janko (Ivan) Ašperger – uz stotu obljetnicu smrti (1914.–2014.)", *48. Đakovački vezovi. Prigodna revija*, god. XLV., br. 44, Đakovo 2014., 72.

⁵⁷ Matična knjiga umrlih Đakovo 1912.–1927.

⁵⁸ Janko Ašperger preminuo je iznenada, od srčanog udara, nakon što je čuo vijest o atentatu na nadvojvodu Franju Ferdinandu u Sarajevu. O Janku više u: B. Ostajmer, "Đakovački pravnik Janko (Ivan) Ašperger", 70.–73.

⁵⁹ Matična knjiga umrlih Đakovo.

Zaključak

Matej Ašperger, pohrvaćeni Nijemac, pripadnik četvrtoga naraštaja njemačkih doseljenika, ostavio je upečatljiv trag u povijesti rodnoga Đakovo te ujedno bio prvi istaknutiji nositelj tog prezimena u Hrvatskoj; u narednim naraštajima, tijekom naredna dva stoljeća, obitelj Ašperger dala je i niz drugih zaslužnih i spomena vrijednih pojedinaca. Njegovo prerano umirovljenje – po svemu sudeći politički motivirano – predstavljalo je gubitak za đakovačko školstvo, ali Ašperger je u narednim desetljećima, praktično do svoje smrti, pronašao nova polja rada na kojima je umnogome pridonio gospodarskom i kulturnom razvitku svoga zavičaja, ujedno osiguravajući egzistenciju vlastitoj obitelji. Pored ostaloga, samozatajno i predano je djelovao u okviru nekoliko važnih mjesnih društava, obnašajući pretežno tajničke dužnosti (Pjevačko društvo “Sklad”, Kazališno društvo, Gospodarska podružnica), a tajnici su (i) tada bili glavni organizatori i pokretači raznih društava, dok su društveni predsjednici uglavnom igrali počasne uloge.

Nadgrobni spomenik Mateja Ašpergera na đakovačkom gradskom groblju

Bibliografija

Arhivski i objavljeni izvori

Ašperger, Smiljko, [rukopis], Zagreb 2001.

Hrvatski državni arhiv, fond Predsjedništvo zemaljske vlade.

Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1895., Zagreb 1895.

Izvještje o kralj. velikoj gimnaziji u Osijeku koncem školske godine 1865/6., Osijek 1866.

Matične knjige župe Đakovo.

Nadbiskupijski arhiv Đakovo, fond Duhovni stol.

Statistika narodnjega školstva, Zagreb 1875.

Periodika

Bosiljak (Zagreb)

Die Drau (Osijek)

Essegger Bote. Illustrierter Calendär für Stadt- und Landleute. Für das Jahr 1909, Osijek, s. a.

Hrvatske pučke novine (Đakovo)

Narodne novine (Zagreb)

Novosti (Zagreb)

Obzor (Zagreb)

Pozor (Zagreb)

Službeni glasnik kr. brv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovje i nastavu, 1888.-1889.

Vienac (Zagreb)

Viestnik županije virovitičke (Osijek)

Literatura

***, "Ašperger, Cintija", *Leksikon hrvatskoga iseljenništva i manjina*, ur. Vlado Šakić i Ljiljana Dobrović, Zagreb 2020., 40.

Ašperger, Smiljko, "Sličice iz đakovačkog djetinjstva", *Revija Đakovački vezovi 2000*, Đakovo 2000., 73.-74.

Dugački, Vladimir, "Ašperger, Zdravko", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, gl. ur. Nikica Kolumbić, Zagreb 1983., 260.

Gašić, Emerik, "Naše župe i naši svećenici", *Hrvatska obrana* (Đakovo), god. XXII., br. 10, 16. III. 1941., 3.

Geiger, Vladimir, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, Zagreb 2001.

Germovšek, Ivan, "Natpisi na spomenicima u Đakovu", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 1/1978, 165.-197.

Grlić, Ljubiša, "Ašperger, Smiljko", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, gl. ur. Nikica Kolumbić, Zagreb 1983., 259.-260.

Horvat, Mato, *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva "Sklad" – "Preradović" u Đakovu 1863-1939*, Đakovo 1939.

Ivanković, Grgur Marko, "Arhitektura secesije u Đakovu", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 5/2001, 157.-168.

Jarm, Antun, *Dijecanski svećenici koji su djelovali na sadašnjem području Biskupije Đakovačke i Srijemske od 1701. do 2003. godine*, Đakovo 2003.

Kolar-Dimitrijević, Mira, "Đakovačko gospodarsko društvo od nagodbe do likvidacije (2.)", *Đakovački glasnik* (Đakovo), god. V., br. 84, 7. V. 1998., 15

Kolar, Mira, "Svilarstvo Đakovštine na početku dvadesetog stoljeća", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 8/2007, 181.-206.

Kolar, Mira, *Svilarstvo u Hrvatskoj od 18. stoljeća do 1945.*, Zagreb 2007.

Lekšić, Željko, "Numeracija kuća u Đakovu iz sredine 19. stoljeća i njihovi vlasnici", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 12/2015, 55.-69.

Lekšić, Željko, "Strani *doseljenici* u Đakovu prije biskupa Mandića (1806.-1815.)", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / VDG Jahrbuch* 1996, 79-83.

Marković, Mirko, "Đakovo i Đakovština: prilog poznavanju naselja i naseljavanja", u: *Zbornik Đakovštine*, knj. 1, ur. Marijan Matković, Teodor Varićak i Dionizije Švigelj, Zagreb 1976., 147.-349.

Matijević, Margareta, "Hrvatske pučke novine' (1907. - 1913.) kao izvor za svakodnevnu povijest

- Đakova i Đakovštine”, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 15/2021, 119.-156.
- Morić, Andro, “Narodno kazališno društvo u Đakovu od god. 1866.”, *Jeka od Osijeka*, 1919., 61.-63.
- Ostajmer, Branko, “Veterinar *Rikard Grabler* o stočarstvu u đakovačkom kotaru na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće”, *41. Đakovački vezovi. Revija 2007.*, Đakovo 2007., 70.-73.
- Ostajmer, Branko, “Đakovački pravnik Janko (Ivan) Ašperger – uz stotu obljetnicu smrti (1914.–2014.)”, *48. Đakovački vezovi. Prigodna revija*, god. XLV., br. 44, Đakovo 2014., 70.-73.
- Pavić, Krešimir, “Crtice o povijesti bankarstva u Đakovu”, u: *Austrijski novci od Marije Terezije do propasti carstva. Katalog izložbe*, Đakovo 1977., [1.-4.]
- Ries, Sara, *Franjo Ksaver Kubač u mreži svojih korespondenata*, doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2022.
- Romić, Stjepan, “O kazališnom životu u Đakovu u devetnaestom stoljeću”, *Đakovački list* (Đakovo), god. VII., br. 273, 16. V. 1959., 5.
- Romić, Stjepan, “Razvoj bankarstva u Đakovu”, *Đakovački vezovi. Jubilarna revija 1967-1976*, Đakovo 1976., 22.-23.
- Tomić, Stjepan pl., “Školstvo u Đakovu”, *Hrvatski učiteljski dom* (Zagreb), god. IX., br. 15, 5. VIII. 1916.; br. 22, 20. XI. 1916. i br. 23, 5. XII. 1916.
- Trinajstić, Neven, “Akademik Smiljko Ašperger”, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 27/2011, 31.-42.
- Trinajstić, Neven, “Akademik Smiljko Ašperger”, *Kemija u industriji*, 63/2014, br. 7-8, 293.-297. *Zbornik liječnika Hrvatske 1874 – 1974*, gl. ur. Predrag Keros, Zagreb 1974.

ĐAKOVAČKI UČITELJ I JAVNI DJELATNIK MATEJ AŠPERGER (1848.-1914.)

Sažetak

U radu se na temelju podataka sabranih u neobjavljenim i objavljenim izvorima, novinama i literaturi podastire životopis zaslužnoga đakovačkoga učitelja Mateja (Mate, Matije) Ašpergera (1848.-1914.), odvjeta jedne od najstarijih i najistaknutijih đakovačkih obitelji njemačkoga porijekla. Uz kratka izbivanja koja se svode na osječko obrazovanje te na službovanja u Vukovaru (na početku) i u Sisku (na kraju učiteljskoga vijeka), Ašperger je čitav život proveo u rodnom Đakovu, ostavivši ondje i danas vidljiv trag ne samo kao savjestan učitelj, nego i kao kulturni i gospodarski pregalac. Rano umirovljenje, koje je uslijedilo ubrzo po (politički motiviranom?) premještanju u Sisak, nije u Ašpergerovu slučaju označilo početak lijenih umirovljeničkih dana. S jedva četrdeset godina, u punoj životnoj snazi, lišen učiteljskih obaveza, Ašperger se s iznimnom predanošću uključuje u đakovački kulturni i gospodarski život, pokazujući idućih godina rijetko viđenu svestranost.

DER ĐAKOVOER LEHRER UND ÖFFENTLICHER ANGESTELLTER MATEJ AŠPERGER (1848-1914)

Zusammenfassung

In der Arbeit wird, aufgrund der Angaben aus nichtveröffentlichten und veröffentlichten Quellen, Zeitungen und Literatur, der Lebenslauf des verdiensteten đakovoer Lehrers Matej (Mato, Matija) Ašperger (1848-1914), Spross einer der ältesten und hervorragendsten đakovoer Familien deutschen Stammes dargestellt. Abgesehen von kurzen Ausbleiben, die sich auf die osijeker Ausbildung und Dienstzeiten in Vukovar (zu Beginn) und in Sisak (zu Ende seiner Lehreraufbahn) beziehen, verbrachte Ašperger sein ganzes Leben in seiner Geburtsstadt Đakovo, dort auch heute sichtbare Spuren hinterlassend, nicht nur als gewissenhafter Lehrer sondern auch durch seine Tätigkeit in Kultur und Wirtschaft. Die frühe Pensionierung, welche bald nach der Versetzung (politisch motivierte) nach Sisak erfolgte, bedeutete in Ašpergers Fall nicht den Beginn fauler Rentnertagen. Mit kaum vierzig Jahren, in voller Lebenskraft, den Lehrerplichten entzogen, schließt sich Ašperger mit ausnehmender Hingabe dem đakovoer Kultur- und Wirtschaftsleben an, in den kommenden Jahren eine selten gesehene Vielseitigkeit vorzeigend.

izv. prof. dr. sc. **Denis Njari**
Filozofski fakultet u Osijeku

UDK: 323.15(497.5=112.2)(091)
Prethodno priopćenje
Prihvaćeno: 15.07.2022.

Monika Bereš
Fakultet hrvatskih studija u Zagrebu

Pečuški biskup Ladislav II. Seglački

Autori u članku opisuju život i djelovanje vrlo značajnog i moćnog Ladislava II. Seglačkog, pečuškog biskupa i jednog od prvih potvrđenih osoba koji je poticao ciljanu kolonizaciju njemačkoga stanovništva na istočno-slavonskim prostorima. Ladislav II. bio je jedan od istaknutijih pečuških biskupa u prvoj polovici 14. stoljeća. Potjecao je iz obitelji Seglački, najbližih rođaka obitelji Korođski, koja predstavlja jednu od najznačajnijih kasnosrednjovjekovnih plemićkih i velikaških obitelji na području istočne Hrvatske, čiji su se pripadnici istaknuli brojnošću, državnim i crkvenim funkcijama te vojnim aktivnostima koje su obavljali u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu.

Ključne riječi: *Ladislav II. Seglački, Korođski, pečuška biskupija, srednji vijek, kolonizacije Nijemaca*

1. Uvod

Ladislav II., iz seglačke grane obitelji Korodski, bio je, uz Valentina Alšanskog, jedan od dvojice najistaknutijih pečuških biskupa porijeklom iz južnih dijelova biskupije. Funkciju pečuškog biskupa obnašao je više od trideset godina, u razdoblju od 1315. do 1346. godine. Zbog dugogodišnjeg biskupstva i brojnih zasluga koje je učinio za pečušku biskupiju, važno je obraditi i rasvijetliti njegov život i djelovanje, ukazati na njegovu aktivnost u biskupiji te stvoriti temelje za daljnja istraživanja, što je ujedno i cilj ovoga rada. Rad se temelji na arhivskoj građi i ispravama relevantnima za ovu temu koje se čuvaju u Mađarskom nacionalnom arhivu (Magyar Nemzeti Levéltár) u Budimpešti. Uz isprave, u radu su korištene i serije objavljenih izvora kao što su *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* urednika Györgya Fejéra, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, izdanja *Anjou-kori Oklevéltár* i *Anjoukori okmánytár*, te isprave iz izdanja *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára*. *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo* te *Hazai okmánytár*. *Codex diplomaticus patrius*.

Kao pečuški biskup u hrvatskoj historiografiji Ladislav II. nije potpuno nepoznat, no njegov je život znatno detaljnije obrađen u mađarskoj historiografiji. U svim člancima i monografijama u hrvatskoj historiografiji koja donosi podatke o obitelji Korodski, Ladislav II. se spominje u svega nekoliko rečenica, iz kojih uglavnom saznajemo da je funkciju biskupa obnašao trideset godina.¹ Život biskupa Ladislava II. do sada je najdetaljnije obradio mađarski povjesničar László Koszta u monografiji o srednjovjekovnoj povijesti pečuške biskupije. O njemu su pisali, iako ne toliko detaljno, i Mór Wertner u članku "Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórógyiak" te Timár György u poglavlju „Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában“.² Osim

¹ Stanko Andrić, „Korodski, (Kórógyi)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 2009, (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10053>, pristup ostvaren 25. svibnja 2022. / *Hrvatski biografski leksikon 7, Kam-Ko*, Leksikografski zavod Miroslava Krležje (ur. Trpimir Macan), 632-635., isti: „Crkvene strukture predturske Slavonije“, u: *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*, prvi svezak, ur. Stanko Andrić, Josip Bratulić, Stjepan Čosić, Ivana Iskra Janošić, Krešimir Nemeč (Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Galerija Klovićevi dvor, 2009), 260.

Mijo Jozić, „Obitelj grofova od Korogja“, *Vjesnik županije virovitičke 21* (Virovitica, 1912).

Ive Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek* (Osijek: Grafika, 1994)

Ive Mažuran, *Turđava i grad Osijek* (Osijek: Grafika, 2000).

Josip Bösendorfer, *Crnice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske, te kr. i slob. grada Osijeka u sredjem i novom vijeku* (Vinkovci: Privlačica, 1994).

² László Koszta, „A 14. század közepéig“, u: *A pécsi egyházmegye története i. a középkor évszázadai (1009–1543)*, ur. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Sümegi József (Pečuh: FényKft., 2009), 91-96.

Mór Wertner, „Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórógyiak“, *Turul 10* (Budimpešta: A magyar heraldikai és genealógiai társaság, 1892), 166-172.

Timár György, „Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában“ / „Crkveno društvo grada Pečuha za vrijeme vladavine Karla Roberta“, u: *Baranyai helytörténetírás – A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1981* (Pečuh: Kiadja a Baranya megyei Levéltár, 1982), 13-56.

toga što je Ladislavova biografija u mađarskoj historiografiji relativno dobro poznata, lik biskupa Ladislava II. Seglačkog javlja se čak i u mađarskoj popularnoj kulturi.³

2. Obitelj Korodški

Ladislav je, kao što je već spomenuto, poticao iz seglačke grane obitelji Korodški, koja je predstavljala vrlo značajnu srednjovjekovnu slavonsku plemićku obitelj, čiji su se članovi istaknuli ulogama i funkcijama koje su obnašali u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Obitelj je bila iznimno moćna na području današnje istočne Slavonije, jer se najveća koncentracija njihovih posjeda nalazila na području srednjovjekovne Baranjske i Vukovske županije.

Prema genealoškim podacima obitelj Korodški, u širem smislu, potječe od Keleda ili Kleta,⁴ kojeg povijesni izvori spominju jedino posthumno, te o njemu ne postoji mnogo podataka. Živio je do 1241. godine, kada je poginuo tijekom tatarske invazije.⁵ Poznato je da je Keled imao sinove Ladislava I., Filipa I. i Grgura, a od Filipa I. u širem smislu, potječe obitelj Korodški. Njihovi najbliži rođaci Seglački, čiji je pripadnik bio i pečuški biskup Ladislav II., potječu od Keledova drugog sina, Ladislava I.⁶ Pridjevak *Korodški* (mađ. *Kórógyi*) dolazi od nizinske utvrde Korodgrad (mađ. *Kórógyvár*), koju su pripadnici obitelji podigli u 13. stoljeću, a čiji se ostaci nalaze blizu sela Ivanovca, južno od Osijeka. Pridjevak *Seglački* izveden je od obiteljskoga posjeda Szeglak u Baranjskoj županiji.⁷

Obitelj Korodški je najkasnije do 1290. godine izgradila spomenutu utvrdu Korodgrad, a vjerojatno i nešto ranije jer je tada već ulazila u oporučna dobra Keledovog

³ Lik pečuškog biskupa Ladislava Korodškog spominje se kao lik u povijesnom romanu *Ördögi erő* (hrv. Vražja moć) Róberta Bónizsa iz 2016. godine.

⁴ Stanko Andrić, „Korodški (Kórógyi)“, *HBL / Hrvatski biografski leksikon 7, Kam-Ko*, 632-635., Pál Engel, *Középkori magyar genealogia* (CD-ROM).

⁵ Wertner „Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórógyiak“, 166., podatke o tome donosi i Juraj Čuk, „Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i nazivan do polovice četrnaestog vijeka“, *Rad JAZU* 229, 67.

Josip Buturac, *Pisani spomenici Požege i okolice 1210–1536*. (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2004), 121., Julije Kempf, *Požega - zemljopisne bilješke iz okoline i prilozii za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije* (Požega: Matica hrvatska, 1910), 73.

U ožujku 1241. Tataari su predvođeni Batom i Kajdanom (Kadana) provalili u kraljevinu Ugarsku. U bitci kod rijeke Šajo 11. travnja 1241. potukli su ujedinjenu ugarsko-hrvatsku vojsku te krenuše za Belom IV. koji se sa ostatkom svoje vojske sklonio u Hrvatsku. Tataari su prešli Dravu, te ušli u Slavoniju te razorili sjedište srijemske biskupije Kamenicu, i grad Orljavu (Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata*, knjiga prva (Zagreb: Školska knjiga, 2003), 209; Ivan Tkalčić, „Preporod biskupije zagrebačke u XIII vijeku“, *Rad JAZU* 41 (1877), 148., Kempf, *Požega*, 73. O prodoru Tatara pisao je i Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, knjiga prva (Zagreb: Naklada L. Hartmana, 1899), 248-253., Ivan Kukuljević Sakcinski (ur.) *Arhiv za povijestnicu jugoslavensku*, knjiga IX (Zagreb: Društvo za jugoslavensku povijestnicu i starine, 1868), 14-15. Sa sigurnošću možemo zaključiti da je tada poginuo Keled.

⁶ Andrić, „Korodški“, *HBL*, Engel, *Középkori magyar genealogia* (CD-ROM).

⁷ Pál Engel, *Magyarország középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről - 1383, 1439, 1498* (PC CD-ROM, Budimpešta, 2002).

sin Grgura.⁸ Oporučnim nabranjem posjeda, u koje su primjerice ulazili i Koška, Opatovac, Orljavac, utvrda Korodgrad, koji su se nalazili u Vukovskoj, Baranjskoj i Požeškoj županiji,⁹ vidljivo je kako je obitelj Korodski do kraja 13. stoljeća stekla velik broj posjeda i teritorijalno se proširila.

Najraniji dokumenti koji povezuju obitelj Korodski s Osijekom svjedoče o sukobu obitelji sa cistercitskom opatijom Cikador oko posjeda Kuni i dvije trećine osječkih prihoda od brodarine i tržnice. Prvi je sukob zabilježen 7. prosinca 1351. godine,¹⁰ a dvije se godine kasnije, 8. veljače 1353. godine, ponavlja.¹¹ Da su Korodskima osječki prihodi bili važni i značajni ukazuje i činjenica da su se sa cistercitema sukobljavali više od jednoga stoljeća oko njih, sve do 1454. godine.¹² Korodski su već sredinom 14. stoljeća držali Osijek, o čemu svjedoči i oporuka Filipa III., sastavljena 20. siječnja 1352. godine, u koju kao nasljedni posjed ulazi i Osijek, zajedno s Čepinom.¹³

Sredinom 14. stoljeća udio u posjedu Osijeka imao je i titelski prepošt i kardinal Gillermus. On je svoja posjednička prava 23. kolovoza 1353. godine dao u zakup sinovima Filipa III., Filipu IV., Ladislavu II. i Stjepanu I.,¹⁴ za 60 zlatnika.¹⁵ Nakon toga započinje značajniji uspon obitelji na društvenoj, gospodarskoj i političkoj ljestvici, a Osijek je postao mjesto njihova stalnog boravka. Da je Osijek postao rezidencija obitelji Korodski, svjedoči i nadgrobna ploča Filipa IV., pronađena u

⁸ *castro Kuorough.*

DL 259492; Tadija Smičiklas i dr., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (dalje Smičiklas CD), VII, 7-9.; Hazai okmánytár VI, 370-373.; Sakcinski, „Regesta documentarum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII“, *Starine, knj. 28, 1280-1299* (Zagreb: Typis officinae societatis typographicae, 1896), 147-148., Stjepan Sršan, *Povijest Osijeka* (Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku, 1996), 24., Wertner „Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórógyiak“, 167.

⁹ Engel, *Magyarország középkor végén* (PC CD-ROM, Budimpešta, 2002).

¹⁰ DL 4157, Josip Bösendorfer „Parba radi osječke carine među opatijom u Cikadoru i porodicom Korogji“, *Starine* (1913), 370, Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, VIII/4, 542-543. (dalje Fejér CD), Fejér, CD IX/2, 15, Wertner, „Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórógyiak“, 170., Danijel Jelaš, *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku*, (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2020), 72.

¹¹ DL 4157, Bösendorfer, „Parba radi osječke carine“, 371.; Fejér, CD IX/2, 271-272.

... *fili Magistri Philpus de Korogh praemissas duas partes tributorum fori et portus de aliisque tributis vice sua eisdem fratri Thomae Abbati, et suo conuentui iuxta continentiam dicti sui priuilegii perpetuo dare, et administrare facere tenerentur.* (DL 4157, Bösendorfer, „Parba radi osječke carine“, 371., Fejér, CD IX/2, 272.)

¹² DL 4157, Bösendorfer, „Parba radi osječke carine“, 372-377., Fejér, CD VIII/4, 542-543., Jelaš, *Gradovi donjeg međurječja*, 72.

¹³ DL 4251, Anjou-kori okmánytár V, 543-546.; Wertner, „Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórógyiak“, 170., Pál Engel, *Rukopis za Vukovsku županiju*, 110.

¹⁴ Stjepan I. sada je vjerojatno postao punoljetan jer je uključen u posjednička prava. Godine 1352. u vezi podjele posjeda njegova oca Filipa III., spominje se kao maloljetan.

¹⁵ DL 41220; Anjoukori okmánytár VI, 108-109; Fejér, CD IX/7, 123-124 (41.); Wertner, „Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórógyiak“, 170.; spominje i Sršan u: *Povijest Osijeka*, 24.

Osijeku, koja predstavlja iznimno važan arheološki izvor za proučavanje heraldike obitelji Korodški.¹⁶

Nakon što je obitelj Korodški uzela u zakup dio Osijeka, preuzela je i patronat nad župnom crkvom Svetog Trojstva. Mažuran smatra da je upravo Filip IV. pregradio župnu crkvu u gotičko izdanje i pretvorio ju u obiteljsku grobnicu.¹⁷ Zlatko Uzelac i Marko Ambroš smatraju da je pregradnja ipak bila djelo Filipa V. ili njegova sina Ivana II.¹⁸ Autori zastupaju mišljenje da je novo gotičko svetište prije bilo izgrađeno za vrijeme Ivana II., oko 1440. godine, jer da je izgrađeno ranije smatraju da bi grob Filipa IV. sigurno bio smješten u njemu.¹⁹ Papa Eugen IV. dao je Ivanu II. Korodskom, na njegov zahtjev, 8. svibnja 1439. godine određene povlastice za župnu crkvu Svetog Trojstva u Osijeku, kojoj je on bio patron.²⁰ Naime, povlastice su uključivale davanje oprosta grijeha svim posjetiteljima crkve, a sam rektor crkve mogao je svakoj osobi na samrti dati oprost grijeha, ali samo pod uvjetom da ta osoba dio svojih dobara ostavi crkvi. Deset dana kasnije, 18. svibnja 1439. godine, papa iste povlastice potvrđuje i Ivanovom obiteljskom ispovjedniku.²¹

Za vrijeme banovanja Stjepana I. Korodskog, Osijek je bio privremeno sjedište uprave Mačvanske banovine, a za vrijeme njegova sina Filipa V. i sjedište županijske uprave.²² Uz to, i mačvanski ban Ivan II. Korodški,²³ najčešće je boravio u svom dvoru u Osijeku, gdje je izdavao brojne isprave i dosuđivao u sudskim parnicama.²⁴ Možemo zaključiti da se Osijek razvio kao značajno središte jer su u Osijeku postojali svi uvjeti kako bi se upravni poslovi upravo tamo obavljali. Gradska je uprava na neki način morala regulirati svoj rad, stoga Mažuran pretpostavlja da je postojao gradski statut ili barem neka javna isprava koja je morala regulirati rad i djelokrug poslovanja gradske uprave.²⁵

Veliki doprinos u proučavanju stanovništva i gradske uprave, ali i povijesti samoga grada, daje porezni popis vlastelinstva Osijeka i njegove okolice sastavljen u

¹⁶ Jelaš, *Gradovi donjeg međurječja*, 73., Ive Mažuran, „Ulomak nadgrobnog spomenika iz 15. stoljeća nađen u Osijeku“, *Analiz Zavoda JAZU 3* (Osijek, 1984), 197., Andrić, „Korodški“, *HBL*, Mažuran, *Tvrđava i grad Osijek*, 16., isti: *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 61.

Pronađena su dva ulomka nadgrobnog spomenika, i svjedoče da je Filip IV. umro 23. travnja 1394. godine.

¹⁷ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 60.

¹⁸ Zlatko Uzelac, Marko Ambroš, „Srednjovjekovna župna crkva sv. Trojstva u Osijeku“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 38* (2014), 57.

¹⁹ Uzelac, Ambroš, „Srednjovjekovna župna crkva sv. Trojstva u Osijeku“, 57-58.

²⁰ Andrić, „Korodški“, *HBL*, Uzelac, Ambroš, „Srednjovjekovna župna crkva sv. Trojstva u Osijeku“, 57.

²¹ Pál Lukacsics, *Diplomata pontificum saec. XV*, II. dio, *Eugenius Papa IV. (1451-1447)*, *Nicolaus Papa V. (1447-1455)* (Budimpešta, 1938), 181-182., Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 67-68., Uzelac, Ambroš, „Srednjovjekovna župna crkva sv. Trojstva u Osijeku“, 57.

²² Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 86.

²³ Mačvanski ban, od 24. svibnja 1440. (DL 80719, Zichy IX, 11) do 28. travnja 1456. (József Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár X.* (Pest, 1853), 509 (cijela isprava 506-509.)

²⁴ Primjerice: Zichy CD IX, 287-288. / Zichy CD IX, 324. / DL 81112, Zichy IX, 379-380.

²⁵ Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 90.

vrijeme posljednjeg člana obitelji Korodški, Gašpara, sina mačvanskog bana Ivana II. Korodškog, u izvornom nazivu *Registrum super taxam ordinariam et extraordinariam in pertinentiis Korogh, Ezeek et Baranjawar nec non Hagmas et Drazad impositam, primo et principaliter in Baranjawar*.²⁶ Popis se čuva u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti, ali je digitaliziran i objavljen na stranici *Hungaricana*. Porezni popis započinje sa popisom vlastelinstva Branjin Vrh u Baranji,²⁷ potom slijedi popis korodškog i osječkog vlastelinstva, i na kraju slijede Aljmaš i Dravski Sad.²⁸ Kao najveće naselje korodškog vlastelinstva navodi se Čepin (*Chapa possessio ad Korogh*),²⁹ što je ujedno posljednji srednjovjekovni spomen ovog naselja, koje je tada bilo u vlasništvu obitelji Korodški.³⁰ Vlastelinstvo Osijek sastojalo se od 17 mjesta, posjeda i trgovišta, sa ukupno 215 poreznih obveznika.³¹

Iz poreznog popisa mogu se iščitati podatci o javnim službama koje su pojedinci obavljali u gradu Osijeku, a postojanje javnih službi i službenika upućuje na to da je Osijek u to vrijeme bio grad s razvijenom gradskom upravom na čelu koje je bio gradski sudac. Uprava je bila zadužena za ubiranje raznih vrsta poreza. Uz to, u Osijeku su se rješavali i imovinski i građanskopravni sporovi, a za obavljanje tih poslova uprava je imala i svoje uredovne prostorije, o čemu nam svjedoče isprave mačvanskog bana Ivana Korodškog u kojima rješava razne građanske sporove.³² U drugoj polovini 14. stoljeća Osijek se razvija kao gospodarsko i upravno središte istočne Slavonije. Osječko se naselje dijelilo na tri dijela: kaštel, naselje i podgrađe, a na zemljištu između Drave te današnje Zajčeve i Franjevačke ulice nalazila se središnja osječka citadela u kojoj su obitavali plemići Korodški.³³

²⁶ DL 32365, Ive Mažuran, „Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469. godine“, *Starine JAZU 58* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1980), 129, 141-164. (cijeli članak 125-164), Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 81. (više o tome: 81-85.), Andrić, „Korodški“, *HBL*, 634-635 (online: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10053>), Mirko Marković, *Slavonija – Povijest naselja i podrijetlo stanovništva* (Zagreb: Golden marketing – tehnička knjiga, 2002), 173-174.; Žužana Meršić, Denis Njari, „Ojkonimi na području Korodanskoga vlastelinstva u srednjem vijeku“, *Studia Slavica Savariensia*, 1-2 (2018), 1-2, 152., Danijel Jelaš, *Rekonstrukcija srednjovjekovne urbane mreže Vukovske županije na temelju analize centralnih funkcija*, doktorski rad (Zagreb, 2018), 11, 78, 276.

²⁷ Dezső Csanki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II* (Budimpešta, 1894), 454.

²⁸ DL 32365, Mažuran, „Porezni popis“, 129, 141-164.

²⁹ DL 32365, Mažuran, „Porezni popis“, 146, isti: *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 82-83.

Čepin kod Osijeka (Csanki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II*, 280, 281., Bosendorfer, „Parba radi osječke carine“, 170).

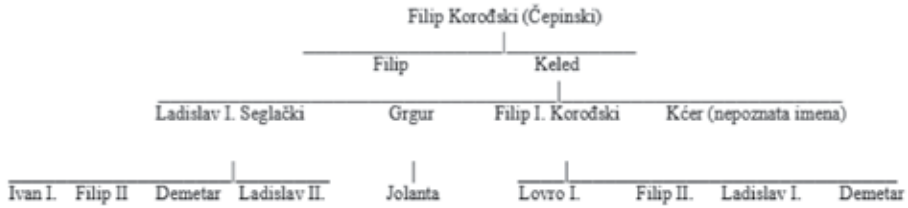
Jelaš, *Rekonstrukcija srednjovjekovne urbane mreže vukovske županije na temelju analize centralnih funkcija*, doktorski rad (Zagreb, 2018). Čepin se u povijesti pojavljuje kao središnji i najvažniji posjed Kleta i njegovih sinova (94.)

³⁰ Jelaš, *Rekonstrukcija srednjovjekovne urbane mreže vukovske županije*, 93.

³¹ DL 32365, Mažuran, „Porezni popis“, 133-137., 149-162., isti: *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 84-85., Meršić, Njari, „Ojkonimi“, 153-156.

³² Mažuran, „Porezni popis“, 135.

³³ Marković, *Slavonija – povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, 172.

Prilog 1: Genealogija obitelji do Ladislava II. Seglačkog³⁴

3. Veze Korođskih s Nijemcima i Njemačkom

Iako je većina njemačkoga stanovništva na područje nekadašnje Ugarske Monarhije naseljena u 18. stoljeću, u kolonizacijskim procesima koji su se provodili nakon protjerivanja Osmanlija s područja srednjovjekovne Ugarske, Hrvatske i novovjekovne Slavonije, a posebice od druge polovice 19. stoljeća, dio Nijemaca na navedena je područja naseljen i znatno ranije. Prvi pouzdani zapisi o značajnijim kolonizacijama njemačkoga stanovništva na područje srednjovjekovne Kraljevine Ugarske sežu u 13. stoljeće i posebice su vezani uz područje Erdelja/Transilvanije, ali i Galicije i Bukovine. U to su vrijeme Nijemci uglavnom poznati pod nazivom Sasi. Na područje bliže današnjem hrvatskom prostoru, konkretnije istočnoslavonskom, prvi pouzdani zapisi sežu u 14. stoljeće, a mogu se izravno povezati uz tada vrlo značajnu i moćnu ličnost ovoga prostora, Ladislava II. Seglačkog, koji je postao pečuški biskup i jedna je od prvih potvrđenih osoba koja je poticala ciljanu kolonizaciju njemačkoga stanovništva.

Ladislav je vodio biskupiju od 1315. do 1346. godine, i tijekom čitavog tog razdoblja zalagao se za njezine interese. Nastojao je uspostaviti veliki biskupski posjed na istočnim granicama Baranjske županije sa središtem u Mohaču, što mu je pomoglo da se razvije u trgovište. Uz to, poticao je i razvoj Pečuha, te je tijekom 1330-ih godina naselio hospite, doseljenike iz zapadne Europe, posebice s njemačkog teritorija, i osigurao im samoupravu. Uz to, imao je značajnu ulogu u razvoju pečuškog građanstva, koje je svoje posjede počelo širiti i izvan granica grada Pečuha, ali i izvan neposredne blizine grada. Dolaskom hospita u Pečuh, biskup je dopustio i veću samoupravu stanovništvu samog grada Pečuha.³⁵ Posljednjih godina života poslao je jednog od svojih kanonika palatinu da potvrdi stanovnicima njegove biskupije, posebno građanima Pečuha i hospitema u Mohaču, da su oslobođeni od plaćanja carine, čime je Ladislav odigrao važnu ulogu u jačanju vodećeg položaja u južno-zadunavskoj naseobinskoj mreži 14. stoljeća.³⁶

³⁴ Engel, *Genealogia*.

³⁵ Koszta, „A 14. század közepéig“, 94-95.

³⁶ Koszta, „A 14. század közepéig“, 95., Anjou–kori Oklevéltár XXVII, 257-258. (br. 398).

O vezama obitelji Korodski s Nijemcima svjedoči i susret Filipa V. i Ivana II. s članovima bavarske grofovske obitelji Castellis. Prvi susret obitelji zabilježen je 1417. godine, o čemu saznajemo iz ponovnog susreta 1434. godine.

Ivan II. Korodski 18. prosinca 1434. godine u Požunu se susreo s Vilimom II., grofom od Castella. Naime, grof Vilim II. otputovao je na carski dvor u Požun, kako to kaže u ispravi od 18. prosinca, svjestan, na temelju isprava svojih roditelja i Filipa, grofa od Castella, gospodara Koroda (*ac bone memorie Philippi comitis de Castel et domini de Korogd*)³⁷ da njegovi krvni srodnici, koji također potječu iz plemena grofa Castellisa, žive u Ugarskoj, u gradu na obali Dunava. Imajući to na umu, sa sobom je ponio sve dokumente koji bi dokazivali njihovo srodstvo.³⁸ Na susretu u Požunu, Vilim II. i Ivan II. Korodski sklopili su ugovor o međusobnom nasljeđivanju. Ako grof Vilim II. ili njegovi potomci umru bez nasljednika, njegovu grofoviju u Njemačkoj, sa svim njezinim pripadnostima naslijedit će Ivan ili njegovi potomci. Ivan II. dobio je pravo koristiti titulu grofa od Castella, ali je bilo određeno da nema prava nad grofovijom i njezinim pripadnostima sve do izumiranja Vilimove loze. Istu stvar za nasljeđivanje stranke su navele i za posjede Ivana II. Korodskog. U ispravi se Ivan nazvao *comes de Castel et dominus de Korogd*, a Vilim II. je preuzeo titulu Korodskih i nazvao se *Wilhelmus comes de Castel et dominus de Korogd*.³⁹

Naime, još je Ivanov otac Filip V. upoznao grofove od Castella, kao što je već spomenuto, kada je bio u pratnji kralja Žigmunda 1417. godine, na saboru u Konstanzu. Ono što je dvije obitelji zbližilo je grb, jer su članovi obitelji primijetili da je njihov grob potpuno isti.⁴⁰ Na tome sastanku Filip V. i Vilim, grof od Castella, pokušali su razjasniti zajedničko podrijetlo, te su ustanovili da ih povezuju križarski ratovi, stoga Vilim II. u ispravi od 1434. navodi: "Davnih godina naši su preci grofovi Castelli krenuli iz Njemačke da brane i vojno pomažu kršćansku vjeru od nevjernih pogana, pri čemu je pred njihovim očima lebdio samo lik rassetog Boga, i ništa osim toga. Tijekom tih vojnih događaja pokazali su se vrlo junačkima i hrabrima, te su tako slavno dobili grofoviju Castelli, sa svim njezinim posjedima i pripadnostima, koje danas mi držimo u svojim rukama kao zakoniti nasljednik." Vilim II. nastavlja svoju ispravu pozivajući se na isprave svojih roditelja i Ivanova oca Filipa V., navodeći kako su: "saznali da u zemlji Ugarskoj, u Korodu, živi naš brat i rođak, koji vodi porijeklo iz naše obitelji".⁴¹ Na temelju teksta jasno je da su pokušali objasniti da se na putu za križarski rat jedna njihova grana otrgnula u Ugarskoj.⁴²

³⁷ DL 12649, Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 107.

³⁸ DL 12649, Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 104.

³⁹ DL 12649, Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 104., 107.

⁴⁰ DL 12649, Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 105.

⁴¹ DL 12649, Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 106., 107.

⁴² Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 106.

Iako su Korodški i grofovi od Castella sklopili ugovor 1417., oni to ponovno čine i 1434. godine. Kako ne znamo točan sadržaj ugovora iz 1417., ne možemo reći koje su točke sporazuma dogovorene vezano za nasljeđivanje i korištenje titula, no Tibor Neumann smatra da je vjerojatnije da su obje stranke, na inicijativu Vilima II. željele potvrditi već postojeći ugovor. Postoji i mogućnost da se Vilim II. želio uvjeriti o stanju posjeda obitelji Korodških, ili je pak saznao za smrt Filip V. 1433. godine.⁴³

Filip V. Korodški se u ispravi od studenog 1417. godine naziva grofom od Castellija i gospodarem Koroda (*Comes de Castellis dominusque de Korogh*),⁴⁴ te je ispravu potvrdio crvenim voštanim pečatom, dok je u siječnju iste godine, kada je obnašao funkciju kraljičinog tavernika, svoju ispravu potvrdio zelenim voštanim pečatom.⁴⁵ Korištenje crvenog pečata u drugoj polovici 14. stoljeća pripadalo je samo kralju i visokom svećenstvu,⁴⁶ dok su predstavnici plemstva, bili oni baruni ili ne,⁴⁷ svoja pisma pečatili zelenim pečatima. Kralj Žigmund napravio je iznimku sa svojim puncem Hermanom Celjskim, koji je imao pravo koristiti crveni voštani pečat u svojim ispravama, te se smatra da je Filip V. Korodški tu istu povlasticu imao uz kraljevo odobrenje. Razdoblje od korištenja zelenog do korištenja crvenog pečata kod Korodških obilježio je odlazak na sabor u Konstanz.⁴⁸

Što se tiče samog grba obitelji Korodški, poznato je da je njihov grb bio štit podijeljen na četiri dijela, što potvrđuje i nadgrobna ploča Filipa IV.⁴⁹ Neuman smatra mogućim da su polja 1 i 4 na grbu grofa od Castellija bila možda crvene boje, slično kao i kod Korodških, dok su polja 2 i 3 mogla biti srebrne boje.⁵⁰ Je li identitet grba pokrivao stvarno srodstvo između obitelji Korodški i grofova od Castella, ne možemo tvrditi. Ono što možemo reći da su grbovi bili skoro pa identični, osim razlike u ukrasima kacige (šešir s paunovim perom kod grofova od Castella te pas kod obitelji Korodški), no to niti ne potvrđuje niti ne opovrgava njihovu teoriju o zajedničkom podrijetlu.⁵¹ No, činjenica je da obitelji nakon 1434. godine više nisu u kontaktu, a grofovi Castelli nikada, osim u ispravi od 1434., nisu koristili pridjevnik *gospodari Koroda*.⁵²

⁴³ Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 106., Pal Engel, *Közepkori Magyar genealogia* (Budapest, 2001)

⁴⁴ DL 53969, ZsO VI, str. 308 (br. 1062), Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 105.

⁴⁵ DL 53919, ZsO VI, str. 68 (br. 12), Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 105.

⁴⁶ Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 105.

Csánki Dezső, Harminchat-pecsétes oklevél 1511-ből. Turul, 5 (1887), str. 56.

⁴⁷ I sam je Stjepan Korodski, mačvani ban, imao titulu baruna (Fejer X/6, st. 21; Smičiklas CD XVI, str. 476-477)

⁴⁸ Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 105.

⁴⁹ Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 105. Krivo navodi da se radi o spomeniku Stjepana Korodskog iz 1397. godine. (isto navodi i Pál Lővei, *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria*, I. dio, Budimpešta, 2009., str. 81.)

⁵⁰ Neumann, Találkozó Konstanzban, str. 105., 108.

⁵¹ Neumann, „Találkozó Konstanzban“, str. 106., 108.

⁵² Što je vidljivo u njihovoj povijesti: Pius Wittmann, *Monumenta Castellana. Urkundenbuch zur Geschichte des fränkischen Dynastengeschlechtes der Grafen und Herren zu Castell 1057–1546*. (München: München

4. Ladislav II. Seglački

Ladislav II. rođen je oko 1280. godine, kao najmlađi, četvrti sin iz drugog braka Ladislava I., začetnika obitelji Seglački. Godine 1296. u ispravi pečuskog kaptola spominje se kao klerik, odnosno duhovnik.⁵³ Kako se Ladislav u ispravi od 1300. već naziva pečuskim kanonikom,⁵⁴ možemo zaključiti da je to postao u razdoblju od 1296. do 1300. godine.

Dana 28. kolovoza 1309. Ladislav se spominje kao prepošt, zajedno s tadašnjim biskupom Petrom u Budimu.⁵⁵ U lipnju 1310. stolni kaptol izdaje ispravu pod njegovim imenom.⁵⁶ Ladislav II. se i u svibnju 1313. navodi kao prepošt Pečuskog kaptola (*Ladizlaus prepositus et capitulum ecclesie quinqueecclesiensis*),⁵⁷ a istu je funkciju obnašao i 25. srpnja 1314. godine (*Ladizlaus prepositus et Capitulum ecclesie quinqueecclesiensis*).⁵⁸

4.1. Pečuški biskup

Ladislavov se prethodnik Petar na mjestu pečuskog biskupa posljednji put spominje 1. travnja 1314. godine.⁵⁹ Nakon smrti biskupa Petra, kaptol je izabrao Ladislava za biskupa, što je prihvatio i kralj Karlo Robert.⁶⁰

Ladislav se kao pečuški biskup,⁶¹ i to kao jedan od istaknutijih iz južnih dijelova Ugarske,⁶² prvi puta u povijesnim izvorima javlja 17. siječnja 1315. godine.⁶³ Prema

Verlagsanstalt für Kunst und Wissenschaft, 1890)

⁵³ Wertner, "Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórogyiak", 168.

Kosztá, „A 14. század közepéig“, 91.

Ladizlaus clericus filij Comitis Ladizlay (Árpádkori új okmánytár X, 242.)

György Timár, *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*, 27.

⁵⁴ Wertner, "Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórogyiak", 168.

Kosztá, „A 14. század közepéig“, 91., Timár, *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában, Tanulmányok és forrásközlemények Baranya és Pécs történetéből a 14–20.*, 27.

⁵⁵ Anjou–kori Oklevéltár II, 321. (br. 729), Koszta, „A 14. század közepéig“, 92.

⁵⁶ Anjou–kori Oklevéltár II, 398. (br. 914), DL 76241, Zichy I, 126–127., Koszta, „A 14. század közepéig“, 92.

⁵⁷ Anjoukori Okmánytár I, 305. (cijela isprava 305–308.); isprava pečuskog kaptola od svibnja 1313. DL/DF 1822 (NRA 1597.17.)

⁵⁸ Anjoukori Okmánytár I, 356. (cijela isprava 356–358.); isprava pečuskog kaptola od 25.7.1314. DL/DF 1849 (NRA 557.20.), Anjou–kori Oklevéltár III, 355. (br. 803.), Koszta, „A 14. század közepéig“, 92.

⁵⁹ Anjou–kori Oklevéltár III, 319 (br. 718), DF 251992, Smičiklas, CD VIII, 354–355., Koszta, „A 14. század közepéig“, 92.

⁶⁰ László Koszta, A 14. század közepéig, 92.

⁶¹ Pečuška biskupija uspostavljena je 1009. godine. Njezina se istočna granica nalazila na rijeci Dunav, a graničila je sa Kaločkom nadbiskupijom. Granica na istoku prostirala se sve do ušća rijeke Save, tako da je Srijem bio sastavio dio pečuske biskupije. Pečuška biskupija raspolagala je s ukupno 8 arhidakonata, a njezin teritorij uključivao je tolnansku, baranjsku, požešku i vukovsku županiju. (Gergely Bálint Kiss, „Utemeljenje i teritorijalni opseg Pečuške biskupije“, *Scrinia Slavonica* 9, 2009., 353, 356, 359, 366.). Na tragu navedenoga zaključujemo da je Pečuška biskupija uključivala i Osijek i okolice, koji su bili dio vukovske županije.

⁶² Stanko Andrić, „Crkvene strukture predturske Slavonije“, 260, Andrić, „Korođski“, *HBL*.

⁶³ Anjoukori Okmánytár I, 377.; Wertner, Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórogyiak", 168., Anjou–kori Oklevéltár IV, 14 (br. 16), Koszta, „A 14. század közepéig“, 92.

kanonskim odredbama koje uređuju način inauguracije novog biskupa, Ladislavov izbor za biskupa, kako to László Koszta tumači, mogao se dogoditi negdje u jesen 1314. godine.⁶⁴ Za razliku od prakse 13. stoljeća, kanonici su tada imali odlučujuću ulogu pri izboru biskupa, a ne kralj, stoga je i cijelo Ladislavovo biskupstvo bilo usmjereno prema zauzimanju za crkvena pitanja, a ne prema kraljevju dvoru, što je i rezultiralo sukobima s kraljem Karlom Robertom.⁶⁵

Biskupi iz razdoblja Arpadovića, često su uzimali za poglavare biskupija osobe izvan same biskupije, no Ladislav, poput svoga prethodnika Petra, nije to učinio. Bio je dobro upoznat sa situacijom u biskupiji, jer je upravu nad njom preuzeo nakon što je gotovo dva desetljeća bio pečuški kanonik. On je ujedno bio prvi poglavar biskupije koji je od dijacezanskog svećenika u Pečuhu postao pečuškim biskupom.⁶⁶

Biskup Ladislav II. bio je česta pratnja kralja Karla Roberta.⁶⁷ Tako primjerice isprava od 1. kolovoza 1315. potvrđuje da je bio je pratnji kralja Karla Roberta u mjestu Lippa.⁶⁸

U godini 1316. kralj Karlo Robert borio se u tolnanskoj i baranjskoj županiji i ukinuo vlast Gisingovaca na tome području.⁶⁹ Pretpostavka je da su i vojnici pečuške biskupije pomagali kralju jer je ta pobjeda značila da se biskup Ladislav, barem na području sjeverno od Drave, oslobodio vlasti oligarha. Osim pomaganja slanjem vojnika, Ladislav je i sam sudjelovao u pohodu protiv Mateja Csáka i zauzimanju utvrde Komárom 25. listopada 1317. godine.⁷⁰

Kralj Karlo Robert svoju je vlast učvrstio do kraja 1317. godine, a veliku ulogu u tome imala je i Crkva. Unatoč podršci, visoko je svećenstvo smatralo da kralj ne poštuje crkvena prava, te nezadovoljni općom situacijom održali su u veljači 1318. godine sastanak u Kaloči i sklopili savez protiv onih koji su štetili crkvi i nezakonito ju oporezivali.⁷¹ Kako je savez uglavnom nastao protiv politike kralja Karla Roberta, svećenici su poslali kralju dva izaslanika sa svojim zahtjevima, a jedan od povjerenika bio je biskup Ladislav.⁷²

⁶⁴ Koszta, „A 14. század közepéig“, 92.

⁶⁵ Koszta, „A 14. század közepéig“, 92, 96.

⁶⁶ Koszta, „A 14. század közepéig“, 92.

⁶⁷ Koszta, „A 14. század közepéig“, 92.

⁶⁸ Anjou-kori Oklevéltár IV, 56. (br. 131), Fejér CD, VIII/2, 63-68.

⁶⁹ Koszta, „A 14. század közepéig“, 92.

⁷⁰ Anjou-kori Oklevéltár IV, 230. (br. 608), DL 50657, Fejér CD, VIII/2, 52-53., Koszta, „A 14. század közepéig“, 92-93.

⁷¹ Anjou-kori Oklevéltár V, 27. (br. 46), DF 200101, Fejér, CD VIII/2, 144-146, György, *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*, 27., Koszta, „A 14. század közepéig“, 93.

⁷² Anjou-kori Oklevéltár V, 41-42. (br. 76), Fejér, CD VIII/2, 168-169., DF 277247, György, *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*, 27., Koszta, „A 14. század közepéig“, 93.

Ladislav je, kao dosljedni branitelj prava Crkve aktivno sudjelovao na strani pape u sukobima oko različitih pitanja između ugarskog vladara i papa sa sjedištem u Avignonu. Od 1321. redovito je dobivao zadatke od papa, a ticali su se prvenstveno unutarnjih poslova crkve.⁷³

Godine 1330. papa Ivan XXII. imenovao ga je jednim od papinskih upravitelja upražnjene biskupije Ostrogon, sa zadatkom da spriječi neovlašteno otimanje imovine nadbiskupije i da povрати imovinu koju je zaplijenio pokojni nadbiskup Boleslav.⁷⁴

Ladislav je nekoliko puta dobio upute od Avignona da štiti interese crkve u biskupijama.⁷⁵ S tim se naredbama podudara pismo ugarskih biskupa papi Benediktu XII. od 1338. godine u kojemu navode kako kralj otima naslijeđe preminulih svećenika, ometa kanonski izbor svećenika, traži darove za njihovu inauguraciju i Novu godinu, oporezuje kmetove crkvenih posjeda, zahtijeva previše vojnika, oduzima crkvene posjede, zanemaruje činjenicu da bi se svećenike trebalo izvoditi samo pred crkveni sud i da vladar odbija sazvati sabor (državnu skupštinu) radi rješavanja problema.⁷⁶ Pismo je objavljeno anonimno u ime mađarskih visokih svećenika, no sa gotovom sigurnošću možemo tvrditi da je jedan od sastavljača pisma bio i Ladislav, pogotovo ako uzmemo u obzir njegov odnos s kraljem. László Koszta navodi da je u pismo ipak došlo do pretjerivanja.⁷⁷

Odnos između biskupa Ladislava i Karla Roberta dodatno je bio zategnut zbog papinske desetine. Kralj nije želio da velik dio prihoda ugarske crkve ode iz zemlje kao papinska desetina, dok je Ladislav od samih početaka podupirao papinsku desetinu, te je pomagao rad sakupljača desetine,⁷⁸ koji su uglavnom bili talijanskog podrijetla. I sam je Ladislav sudjelovao u prikupljanju i slanju novca izvan zemlje, a u srpnju 1340. i u kolovozu 1341. izvezao je znatnu količinu novca u Veneciju.⁷⁹

Njihov se međusobni odnos sve više pogoršavao, te iako je biskup boravio u blizini kralja, od 1330-ih njihov se kontakt smanjuje. Sve do 1330. Ladislav se često

⁷³ Anjou-kori Oklevéltár VI, 117 (br. 302), DF 200106, 124 (br. 321), 210-211 (br. 567), DF 200805, Anjou-kori Oklevéltár X, 109-110 (br. 148) (DL 106115 - 24. travnja 1326), Koszta, „A 14. század közepéig“, 93.

⁷⁴ Anjou-kori Oklevéltár XIV, 40. (br. 58), DF 291655, Fejér CD, VIII/3, 464-466. (br. 195), Koszta, „A 14. század közepéig“, 93.

⁷⁵ Anjou-kori Oklevéltár VI, 219. (br. 593.); XXV, 175. (br. 364); XIV, 40-41. (br. 58), XXVII, 198. (br. 290), Koszta, „A 14. század közepéig“, 93.

⁷⁶ Fejér CD, VIII/4, 321-324., György, *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*, 31-32., Koszta, „A 14. század közepéig“, 93-94.

⁷⁷ Koszta, „A 14. század közepéig“, 93-94., Fejér, CD VIII/4, 321-324. György, *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*, 31.

⁷⁸ György, *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*, također piše o skupljanju desetine (29-30., 32.)

⁷⁹ Koszta, „A 14. század közepéig“, 94.

U srpnju 1340. 2000 firentinskih zlatnih forinti (Anjou-kori Oklevéltár XXIV, 207., br. 445).
U kolovozu 1341. 613 zlatnih forinti (Anjou-kori Oklevéltár XXV, 284., br. 596).
György, *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*, 32.

spominjao među supotpisnicima kraljevih presuda,⁸⁰ no nakon toga sve rjeđe.⁸¹ No, u Višegradu se redovito spominje u ispravama vezanima za crkvene stvari sve do 1330. godine.⁸² U studenom 1320. Ladislav je prisustvovao saboru u Stolnom Biogradu, gdje su svećenici ponovno zahtijevali od kralja da sazove sabor kojim bi se riješila njihova situacija.⁸³

Kralj Karlo Robert je od Ladislavove rodbine oduzeo značajan dio posjeda, uključujući dvorce Korodžgrad i Nádasd. Zalaganjem biskupa, samo su on i jedan od njegovih nećaka, Filip II. Seglački, dobili naknadu za to.⁸⁴ Teška situacija obitelji razrješila se tek nakon smrti kralja Karla Roberta i dolaskom novog kralja, sina mu Ludovika.⁸⁵

Praktički, od kada je Ladislav postao biskupom, vodio se spor između susjeda Pečuške biskupije i posjeda oko Mohača, posebno s redovnicama dominikanki na Margaretinom otoku, oko točnog razgraničenja posjeda.⁸⁶ Godine 1332. biskup je tužio časne sestre zbog pripadnosti posjeda Cheley⁸⁷ vrijednog 300 maraka, te se čini

⁸⁰ Koszta, „A 14. század közepéig“, 94.

6. prosinca 1326. godine – Anjou-kori Oklevéltár X, 312-313 (br. 523), Fejér, CD VIII/3, 154-160.

23. siječnja 1327. godine – Anjou-kori Oklevéltár XI, 23-24. (br. 37), DL 48514.

18. svibanj 1327. godine – Anjou-kori Oklevéltár XI., 108. str (br. 225), Fejér CD, IX/6, 82, 83. (cijela isprava 79-87.), DL 84275 (16. svibnja 1358).

9. veljače 1330. godine – Anjou-kori Oklevéltár XIV, 54-55 (br. 82).

23. veljače 1330. godine – Anjou-kori Oklevéltár XIV, 66-67. (br. 100), DL 2632, Anjoukori okmánytár II, 468-471 (br. 408).

23. veljače 1330. godine – Anjou-kori Oklevéltár XIV, 67-68. (br. 101), DL 99919.

23. veljače 1330. godine – Anjou-kori Oklevéltár XIV, 69-70 (br. 102), DL 2631, Anjoukori okmánytár II, 472-474 (br. 409) / 468-471. (br. 408) (Ladislao Quinqueecclesiensi).

12. svibnja 1330. – Anjou-kori Oklevéltár XIV, 173-176 (br. 280), DL 200148.

8. srpnja 1330. godine – Anjou-kori Oklevéltár XIV, 242-246 (br. 400), DL 69666.

⁸¹ Koszta, „A 14. század közepéig“, 94.

8. svibnja 1342. Anjou-kori Oklevéltár XXVI, 165-167 (br. 198), DL 3440.

⁸² Koszta, „A 14. század közepéig“, 94.

4. veljače 1327. godine – Anjou-kori Oklevéltár XI, 36, (br. 65), DL 200140.

24. lipnja 1330. godine – Anjou-kori Oklevéltár XIV, 222 (br. 358).

29. srpnja 1330. godine – Anjou-kori Oklevéltár XIV, 272 (br. 447), DL 2629, Fejér, CD VIII/6, 476-477 (br. 198).

⁸³ Koszta, „A 14. század közepéig“, 94., Anjou-kori Oklevéltár V, 356. (br. 927), Fejér CD, VIII/7, 126-127.

⁸⁴ Koszta, „A 14. század közepéig“, 94.

Anjou-kori Oklevéltár XIX, 62-63. (br. 123), DL 2895, Anjoukori okmánytár III, 146-149 (br. 104),

György, *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*, 27.

⁸⁵ Koszta, „A 14. század közepéig“, 94.

11. svibnja 1343. Anjou-kori Oklevéltár XXVII, 199, (br. 292); DL 3584, Anjoukori okmánytár IV, 328-329. (br. 202), György, *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*, 27-28.

15. svibnja 1327. Anjou-kori Oklevéltár XI, 105 (br. 219), Zichy I, 299-300., DL 76379.

27. svibnja 1327. Anjou-kori Oklevéltár XI, 119-220 (br. 249), Zichy I, 301-302, DL 76381.

⁸⁶ Koszta, „A 14. század közepéig“, 94.

22. lipnja 1321. godine – Anjou-kori Oklevéltár VI, 71. (br. 176), Zichy I, 198, DL 76289.

⁸⁷ DL 2665, DL 2668.

Cheley bio onda mogao odgovarati posjedu Csele na granici Baranjske i Bodroške županije, u blizini Mohača (Engel, Magyarország középkori vegen)

da je Ladislav pred državnim sucem odugovlačio tužbu kako bi izbjegao nepovoljnu presudu, zbog čega je nekoliko puta bio kažnjen.⁸⁸

Na početku svoga biskupstva potvrdio je posjede i oslobodio plaćanja poreza članove pustinjačke zajednice u Irigu (Ürög), koja je bila u bliskom kontaktu s biskupima Pečuha od svoga osnutka, početkom 13. stoljeća,⁸⁹ a zatim je u prijepisu 1326. potvrdio ispravu koju je izdao biskup Ahilej 1251., o razdvajanju posjeda samostana i biskupije.⁹⁰

Ladislav se sukobio s pavlinima jer su pokušali staviti interese svoje biskupije na prvo mjesto, te su dobili povlastice od anžuvinskih vladara. Ako uzmemo u obzir da Ladislav nije bio u dobrim odnosima s Karlom Robertom, jasno je zbog čega je 1336. pokušao spriječiti da pavlinski samostani u Pečuškoj biskupiji budu oslobođeni plaćanja desetine.⁹¹ Pavlini su podnijeli tužbu protiv biskupa, koji je slučaj izgubio i morao je priznati da su pavlinske zajednice uživale slobodu od plaćanja desetine. Osim pavlina, tužio je i Petra Cornutusa, mađarskog ivanovca (hospitalca), također zbog desetine koja se morala plaćati ivanovcima za njihova imanja u biskupiji, nastojeći tu desetinu pridobiti za sebe.⁹²

⁸⁸ Koszta, „A 14. század közepéig“, 94.

Ladislav se u sporu, koji je trajao više od desetljeća, pojavljuje:

2. srpnja 1331. Anjou-kori Oklevéltár XV, 143 (br. 252), DL 2665.

8. srpnja 1331. Anjou-kori Oklevéltár XV, 147-148 (br. 260), DL 2668.

25. kolovoza 1331. Anjou-kori Oklevéltár XV, 194 (br. 337), DL 2679.

11. rujna 1331. Anjou-kori Oklevéltár XV., 210 (br. 367), DL 2680.

2. srpnja 1333. Anjou-kori Oklevéltár XVII, 152-153 (br. 332), DL 2788.

16. siječnja 1339. Anjou-kori Oklevéltár XXIII, 24-25 (br. 30), Anjoukori okmánytár, III, 521-526, DL 3210.

3. svibanj 1339. Anjou-kori Oklevéltár XXIII, 122-123 (br. 240), Fejér CD, VIII/4, 379-380, DL 3228.

6. lipnja 1339. Anjou-kori Oklevéltár XXIII, 165 (br. 332), DL 3237.

Između 6. lipnja i 10. kolovoza 1339. Anjoukori Oklevéltár XXIII, 166.

10. kolovoza 1339. Anjou-kori Oklevéltár XXIII, 228-229 (br. 480), DL 3253.

19. studenog 1339. Anjou-kori Oklevéltár XXIII, 322-323 (br. 704), DL 3262.

30. svibnja 1340. Anjou-kori Oklevéltár XXIV, 161 (br. 342), DL 3345.

11. prosinca 1340. Anjou-kori Oklevéltár XXIV, 329 (br. 727), DL 3338, Anjoukori okmánytár IV, 64-65. (br. 48).

Dana 11. prosinca 1340. u ispravi objavljenoj u Višegradu spominje se *dominum Ladislaum episcopum Quinqueecclesiensem* u sporu s časnim sestrama s otoka Leporum vezano za posjedovanje 300 maraka i 50 plugova.

16. siječnja 1342. Anjou-kori Oklevéltár XXVI, 51-53 (br. 17), DL 3457, Anjoukori okmánytár IV, 182-186 (br. 115).

Dana 16. siječnja 1342. u ispravi objavljenoj u Višegradu spominje se *Ladislaum episcopum Quinqueecclesiensem* vezano za slučaj sa časnim sestrama s otoka Leporum vezano za posjed Lonchuk (*Jeneu et Naney vicinancium*) u pečuškoj biskupiji i njegovo razgraničavanje.

⁸⁹ Koszta, „A 14. század közepéig“, 95., Anjou-kori Oklevéltár IV, 18. (br. 25) - datuma: 10. Veljače 1315. godine (DL 1858).

⁹⁰ Koszta, „A 14. század közepéig“, 95., Anjou-kori Oklevéltár X, 61-62. (br. 52) - datum: 9. veljače 1326., DL 2342.

⁹¹ Koszta, „A 14. század közepéig“, 95., Anjou-kori Oklevéltár XX, 323 (br. 455) - datum: 30.11. 1336., Anjoukori okmánytár III, 306-308.

⁹² Koszta, „A 14. század közepéig“, 95., Anjou-kori Oklevéltár XXXI, 429. (br. 829), DL 106123 (1. rujan 1347) Ladislav je tada bio mrtav.

Tijekom Ladislavova biskupstva u biskupiji su se dogodile i neke administrativne promjene. Tako je 1329. godine osoba koja je postupala po službenoj dužnosti u ime biskupa nazvana *yconomus*.⁹³ Od 1330. godine nadalje koristio se opći naziv *vicarius*, iako je naziv i dužnost vikara postojala i za Ladislavova prethodnika. Neke od osoba koje su zastupale biskupa potjecale su iz redova kanonika Pečuškog stolnog kaptola.⁹⁴

Iz pozivanja na jednu ispravu od 1347. godine, izdanu nakon Ladislavove smrti znamo da je dao privilegije maloj kapelici u pečuškoj utvrdi.⁹⁵ Osim toga, učvrstio je biskupsku jurisdikciju nad kondominijem u Požegi, protiv čega je kod pape prosvjedovao mjesni prepošt 1331. godine.⁹⁶ Dolaskom na mjesto prepošta sredinom 14. stoljeća pokazuje da je Ladislav uspješno branio svoj utjecaj nad požeškim kaptolom.⁹⁷

Ladislav se kao pečuški biskup posljednji put u izvorima spominje 17. siječnja 1346. godine,⁹⁸ a njegov se nasljednik Nikola Poroszlói (Nesszmélyi) na mjestu pečuškog biskupa prvi puta spominje 29. ožujka 1346. godine.⁹⁹

*Prilog 1: Pečat biskupa
Ladislava iz 1320. godine¹⁰⁰*

⁹³ Koszta, „A 14. század közepéig“, 96.

2-6. srpnja 1319. Anjou-kori Oklevéltár V, 203-204 (br. 518), DF 259 808, Anjoukori okmánytár I., 518-519. (2. srpnja 1319).

11. listopad 1319. Anjou-kori Oklevéltár V., 233 (br. 606), DL 1977, Anjoukori okmánytár I., 534-535.; Smič. CD VIII. 542-543.

⁹⁴ Koszta, „A 14. század közepéig“, 96.

7. prosinca 1335. Anjou-kori Oklevéltár XIX, 338. (br. 745) // 11. prosinca 1335. Anjou-kori Oklevéltár XIX, 343. (br. 757), DF 259835 (Stephanus).

5. prosinac 1315. Anjou-kori Oklevéltár IV, 76-77. (br. 187), DL 91186. (Stephanus)

24. travnja 1326. Anjou-kori Oklevéltár X, 110 (br.149), DL 106115 (Petrus).

⁹⁵ Koszta, „A 14. század közepéig“, 96.

Anjou-kori Oklevéltár XXXI., 44 (br. 17) - 15. siječnja 1347.

⁹⁶ Koszta, „A 14. század közepéig“, 96.

Fejér CD, VIII/3, 540-542.

⁹⁷ Koszta, „A 14. század közepéig“, 96.

⁹⁸ Anjou-kori Oklevéltár XXX, 38-39. (br. 38)

⁹⁹ Engel, *Középkori magyar genealógia*, 1181.

¹⁰⁰ Koszta, „A 14. század közepéig“, 92.

Püspöki arcképcsarnok. A pécsi egyházmegye püspökei. Pécsi püspökök. 17. Kőrögyi I. László (dostupno na: <https://pecsiegyhazmegye.hu/egyhazmegye/tortenet/puspoki-arckepcsarnok>).

5. Zaključak

Ladislav II. Seglački, koji je svojim obiteljskim porijeklom i posjedima bio vezan uz Osijek i okolicu, dobivanjem pozicije pečuškog biskupa, koju je obnašao više od trideset godina, istovremeno je dao na značenje i svojoj obitelji, Seglačkima, grani obitelji Korodški. U svome djelovanju istaknuo se energičnom borbom za interese Katoličke Crkve i svoje pečuške biskupije u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Iako na početku svoga biskupstva s kraljem Karlom Robertom nije imao dobre odnose zbog papinske desetine, kasnije ne samo da su izgledili svoje odnose, nego je Ladislav Karlu Robertu čak i pomagao u borbi protiv njegovih protivnika, štiteći istovremeno i interese svoje biskupije. Ladislav je tijekom svog biskupstva snažno poticao razvoj biskupskih posjeda, a jedan od načina za to bio je naseljavanje njemačkih kolonista u Mohač i Pečuh. Prostor za njemačke koloniste otvorio se vjerojatno kao posljedica demografski opustošenoga prostora Ugarske uslijed tatarske provale par desetljeća ranije. Iako nije točno poznato čime su se ti kolonisti bavili, jasno je da se nisu bavili isključivo poljoprivredom, nego da je među njima bilo i trgovaca i raznih obrtnika. Njemačkim je kolonistima na području južne Ugarske i pečuške biskupije osigurano pravo samouprave, te je njihov dolazak zasigurno poslužio i kao značajan poticaj srednjovjekovnoj urbanizaciji toga prostora odnosno razvoju građanstva.

O vezama same obitelji Korodški s njemačkim zemljama u srednjem vijeku kao zanimljiv primjer može poslužiti i slučaj kada se članovi obitelji Korodški, Filip V. i njegov sin Ivan II. susreću sa članovima bavarske grofovske obitelji Castellis te na temelju istovjetnih grbova sklapaju sporazume o međusobnom nasljeđivanju.

6. Popis izvora i literature

6.1. Arhivska građa

1. Magyar Nemzeti Levéltár

Fond Diplomatkai Levéltár.

MOL DL: 259492, 4157, 4251, 41220, 80719, 81112, 32365, 12649, 53969, 53919, 76241, 1822, 1849, 50657, 106115, 48514, 84275, 2632, 99919, 2631, 69666, 3440, 2629, 2895, 3584, 76379, 76381, 76289, 2665, 2668, 2679, 2680, 2788, 3210, 3228, 3237, 3253, 3262, 3345, 3338, 3457, 2342, 106123, 1977, 91186, 106115, 3772.

Fond Diplomatkai Fényképgyűjtemény.

MOL DF: 251992, 200101, 277247, 200106, 200805, 291655, 200148, 200140, 259808, 259835.

6.2. Objavljena vrela

1. *Anjou-kori Oklevéltár.*

Gyula, Kristó. *Anjou-kori Oklevéltár II.* 1306-1310. (Budapest–Szeged, 1992.), *Anjou-kori Oklevéltár III.* 1311-1314. (Budapest–Szeged, 1994.), *Anjou-kori Oklevéltár IV.* 1315-1317. (Budapest–Szeged, 1996.) *Anjou-kori Oklevéltár V.* 1318-1320. (Budapest–Szeged, 1998.), *Anjou-kori Oklevéltár VI.* 1321-1322. (Budapest–Szeged, 2000.), *Anjou-kori Oklevéltár XVII.* 1333. (Budapest–Szeged, 2002.)

Blazovich, László; Gécz, Lajos. *Anjou-kori Oklevéltár X.* 1326. (Budapest–Szeged, 2000.)

- Almási, Tibor. *Anjou-kori Oklevéltár XI*, 1327. (Budapest–Szeged, 1997.)
- Almási, Tibor; Kőfalvi, Tamás. *Anjou-kori Oklevéltár XIV*, 1330. (Budapest–Szeged, 2004.)
- Tóth Ildikó, Éva. *Anjou-kori Oklevéltár XV*, 1331. (Budapest–Szeged, 2004.)
- Kristó, Gyula; Makk, Ferenc. *Anjou-kori Oklevéltár XIX*, 1335. (Budapest–Szeged, 2004.)
- Piti, Ferenc. *Anjou-kori Oklevéltár XX*, 1336. (Budapest–Szeged, 2004.), *Anjou-kori Oklevéltár XXIII*, 1339. (Budapest–Szeged, 1999.), *Anjou-kori Oklevéltár XXIV*, 1340. (Budapest–Szeged, 2000.) *Anjou-kori Oklevéltár XXVI*, 1342. (Budapest–Szeged, 2007.), *Anjou-kori Oklevéltár XXVII*, 1343. (Budapest–Szeged, 2007.)
- Sebók, Ferenc. *Anjou-kori Oklevéltár XXV*, 1341. (Budapest–Szeged, 2004.), *Anjou-kori Oklevéltár XXXI*, 1347. (Budapest–Szeged, 2007.)
2. *A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára.*
- Nagy, Imre; Nagy, Iván; Véghely, Dezső. *A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo I.* (Pest, 1871.)
- Kammerer, Ernő. *A zichi és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo IX.* (Budimpešta, 1899.)
3. Engel, Pál. *Rukopis za Vukovsku županiju.*
4. Engel, Pál. *Középkori magyar genealógia (CD-ROM).*
5. Engel, Pál. *Magyarország középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről – 1383, 1439, 1498 (PC CD-ROM, Budimpešta, 2002).*
6. Fejér, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, VIII/2* (Buda, 1832), *VIII/3* (Buda, 1832), *VIII/4* (Buda, 1832), *VIII/6* (Buda, 1837), *VIII/7* (Buda, 1842), *IX/2* (Buda, 1833), *IX/6* (Buda, 1838), *IX/7* (Buda, 1842).
7. Ipolyi, Arnold–Nagy; Dezső, Imre–Véghely. *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VI.* (Budimpešta, 1876).
8. Kukuljević-Sakcinski, Ivan, „Regesta documentarum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII“, *Starine, knj. 28* (Zagreb: Typis officinae societatis typographicae, 1896), 1280–1299.
9. Lukacsics, Pál. *Diplomata pontificum saec. XV, II. dio, Eugenius Papa IV. (1451–1447), Nicolaus Papa V. (1447–1455)*, Budimpešta, 1938.
10. Nagy Imre, *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, I* (1301–1321), *II* (1322–1332), *III* (1333–1339), *IV* (1340–1346), *V* (1347–1352), *VI* (1353–1357), Budimpešta, 1878–1891.
11. Smičiklas, Tadija i dr. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. VII, VIII (1909– 1990).

6.3. Literatura

1. Andrić, Stanko. „Korođski, (Kórogyi)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 2009, (<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10053>) / *Hrvatski biografski leksikon 7, Kam-Ko*, Leksikografski zavod Miroslava Krleže (ur. Trpimir Macan), 632–635.
2. Andrić, Stanko. „Crkvene strukture predturske Slavonije“, u: *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*, prvi svezak, ur. Stanko Andrić, Josip Bratulić, Stjepan Čosić, Ivana Iskra Janošić, Krešimir Nemeć (Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Galerija Klovićevi dvor, 2009), 259–267.
3. Bálint Kiss, Gergely. „Utemeljenje i teritorijalni opseg Pečuške biskupije“, *Scrinia Slavonica* 9 (2009), 351–378.

4. Buturac, Josip. *Pisani spomenici Požege i okolice (1210-1536)*, Jastrebarsko: Naklada Slap, 2004.
5. Bösendorfer, Josip. *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske, te kr. i slob. grada Osijeka u sredjem i novom vijeku*, Vinkovci: Privlačica, 1994.
6. Csanki, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában 2.*, Budimpešta, 1894.
7. Ćuk, Juraj. „Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i nazivan do polovice četrnaestog vijeka.“ *Rad JAZU* 229 (1924), 49-100, 231 (1925), 38-101.
8. György, Timar. „Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában“ / „Crkveno društvo grada Pečuja za vreme vladavine Karla Roberta“, u: *Baranyai helytörténetírás - A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1981* (Pečuh: Kiadja a Baranya megyei Levéltár, 1982), 13-56.
9. Jelaš, Danijel. *Gradovi donjeg međurječja Drave, Save i Dunava u srednjem vijeku*, Slavonki Brod: Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2020.
10. Jelaš, Danijel. *Rekonstrukcija srednjovjekovne urbane mreže Vukovske županije na temelju analize centralnih funkcija*, doktorski rad, Zagreb 2018.
11. Jozić, Mijo. „Obitelj grofova od Korogja“, *Vjesnik županije virovitičke 21*, Virovitica 1912.
12. Kempf, Julije. *Požega - zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*, Požega: Matica hrvatska, 1910.
13. Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, knjiga prva, Zagreb: Naklada L. Hartmana, 1899.
14. Koszta, László. „A 14. század közepéig“, u: *A pécsi egyházmegye története i. a középkor évszázadai (1009-1543)*, ur. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor, Sümegi József, Pečuh: Fény Kft., 2009, 91-96.
15. Kukuljević-Sakcinski, Ivan (ur.). *Arhiv za povijestnicu jugoslavensku*, knjiga IX, Zagreb: Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine, 1868.
16. Lóvei, Pál. *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria*, I. dio, Budimpešta, 2009.
17. Marković, Mirko. *Slavonija - Povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Zagreb: Golden marketing - tehnička knjiga, 2002.
18. Mažuran, Ive. „Porezni popis grada i vlastelinstva Osijek i njegove okolice 1469. godine“, *Starine JAZU* 58, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1980, 126-166.
19. Mažuran, Ive. „Ulomak nadgrobnog spomenika iz 15. stoljeća nađen u Osijeku“, *Analiz Zavoda JAZU* 3, Osijek, 1984, 195-208.
20. Mažuran, Ive. *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Osijek: Grafika, 1994.
21. Mažuran, Ive. *Tvrđava i grad Osijek*, Osijek: Grafika, 2000.
22. Meršić, Žužana; Njari, Denis. „Ojkonimi na području Korođanskoga vlastelinstva u srednjem vijeku“, *Studia Slavica Savariensia*, 1-2 (2018), 1-2; 151-161.
23. Sršan, Stjepan. *Povijest Osijeka*, Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku, 1996.
24. *Püspöki arcképcsarnok. A pécsi egyházmegye püspökei. Pécsi püspökök. 17. Kórógyi I. László* (dostupno na: <https://pecsiegyhazmegye.hu/egyhazmegye/tortenet/puspoki-arckepcsarnok>).
25. Šanjek, Franjo. *Povijest Hrvata*, knjiga prva, Zagreb: Školska knjiga, 2003.
26. Tkalčić, Ivan. „Preporod biskupije zagrebačke u XIII vijeku“, *Rad JAZU* 41 (1877), 122-153.
27. Teleki, József. *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár X.*, Pest, 1853.
28. Uzelac, Zlatko; Ambroš, Marko. „Srednjovjekovna župna crkva sv. Trojstva u Osijeku“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 38 (2014), 51-62.
29. Wertner, Mór. „Családtörténeti adalékok. I. Az első Kórógyiak“, *Turul* 10 (Budimpešta: A magyar heraldikai és genealógiai társaság 1892), 166-172.

PEČUŠKI BISKUP LADISLAV II. SEGLAČKI

Sažetak

Iako je većina njemačkoga stanovništva na područje nekadašnje Ugarske Monarhije naseljena u 18. stoljeću, u kolonizacijskim procesima koji su se provodili nakon protjerivanja Osmanlija s područja srednjovjekovne Ugarske, Hrvatske i novovjekovne Slavonije, a posebice od druge polovice 19. stoljeća, dio Nijemaca na navedena je područja naseljen i znatno ranije. Prvi pouzdani zapisi o značajnijim kolonizacijama njemačkoga stanovništva na područje srednjovjekovne Kraljevine Ugarske sežu u 13. stoljeće i posebice su vezani uz područje Erdelja/Transilvanije, ali i Galicije i Bukovine, kada su Nijemci uglavnom poznati pod nazivom Sasi. Na područje nešto bliže današnjem hrvatskom prostoru, konkretnije istočnoslavonskom, prvi pouzdani zapisi potječu iz 14. stoljeća, a mogu se izravno povezati uz tada vrlo značajnu i moćnu ličnost toga prostora, Ladislava II. Seglačkog, pečuškog biskupa i jednog od prvih potvrđenih osoba koji je poticao ciljanu kolonizaciju njemačkoga stanovništva. Ladislav II. bio je jedan od istaknutijih pečuških biskupa u prvoj polovici 14. stoljeća. Potjecao je iz obitelji Seglački, najbližih rođaka obitelji Korodški, koja predstavlja jednu od najznačajnijih kasnosrednjovjekovnih plemićkih i velikaških obitelji na području istočne Hrvatske, čiji su se pripadnici istaknuli brojnošću, državnim i crkvenim funkcijama te vojnim aktivnostima koje su obavljali u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu.

Ključne riječi: Ladislav II. Seglački, Korodški, pečuška biskupija, srednji vijek, kolonizacije Nijemaca

BISCHOF VON PÉCS (FÜNFKIRCHEN) LADISLAV II. SEGLAČKI

Zusammenfassung

Obwohl die Mehrheit der deutschen Bevölkerung das Gebiet der einstigen ungarischen Monarchie im 18. Jahrhundert ansiedelte, in Kolonisationsprozessen welche nach der Vertreibung der Osmanen auf den Gebieten des mittelalterlichen Ungarns, Kroatiens und neuzeitigen Slawoniens durchgeführt wurden – insbesondere ab zweiter Hälfte des 19. Jahrhunderts, wurde ein Teil der Deutschen auch ziemlich früher in die angeführten Gebiete angesiedelt. Erste zuverlässige Verzeichnungen über bedeutende Kolonisationen der deutschen Bevölkerung in das Gebiet des mittelalterlichen Königsreiches Ungarn reichen in das 13. Jahrhundert und sind insbesondere mit dem Gebiet von Erdély/Transsilvanien, aber auch Galizien und der Bukovina verbunden, als die Deutschen meistens unter dem Namen Sachsen bekannt waren. Über das Gebiet etwas näher zum heutigen kroatischen Raum, konkreter dem ostslawonischen, stammen die ersten zuverlässigen Verzeichnisse aus dem 14. Jahrhundert und können direkt mit der damals sehr bedeutenden und machtvollen Person dieses Raumes, Ladislav II. Seglački, dem Bischof von Pécs (Fünfkirchen) und einem der ersten bestätigten Personen, welche die gezielte Kolonisation der deutschen Bevölkerung förderte, verbunden werden. Ladislav II. war einer der hervorragendsten pécser Bischöfe in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Er stammte aus der Familie Seglački, den nahen Verwandten der Familie

Korođski, welche eine der bedeutendsten spätmittelalterlichen Adel- und Edelfamilien aus den Gebieten von Ostkroatien darstellte, ihre Angehörige hoben sich durch Zahl, staatliche und kirchliche Funktionen sowie militärischen Tätigkeiten, die sie in dem Ungarisch-Kroatischen Königsreich ausübten, hervor.

Schlüsselwörter: Ladislav II. Seglački, Korođski, pécsér Bistum, Mittelalter, Kolonisationen der Deutschen

Nikša Nezirović, dipl.ecc.
niksa.nezirovic@gmail.com
Šamac, Bosna i Hercegovina

UDK: 323.15(497.6=112.2)(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 10.05.2022

Značenje obitelji Schlafhäuser za gospodarski i društveni život Bosanskog Šamca

Autor je na osnovu "krhotina" dokumenata, fotografija te službenih i osobnih pismohrana rekonstruirao život obitelji Podunavskih Švaba, koja je iz Apatina došla u Bosanski Šamac u vrijeme kada je taj grad dio Austro-Ugarske Monarhije. Na rijekama Bosni i Savi nastavili su baviti se onim u čemu su bili nenadmašni, a to je ribolov. Oni su pokrenuli gospodarski ribolov, a ujedno zasnovavajući svoje obitelji uključivali su se u društveni život grada sudjelujući u mnogobrojnim društvima i humanitarnim akcijama. Tijekom Drugoga svjetskoga rata bili su članovi „Kulturbunda“, međutim djelovali su u korist svojih susjeda i članova KPJ, ali im to nije pomoglo kada su podnijeli teret kolektivne krivnje za rat i boravili u logoru; oduzeta im je imovina te bivaju prognani iz svog grada.

Ključne riječi: *Obitelj Schlafhäuser, ribari, Apatin, Bosanski Šamac, Drugi svjetski rat, Kulturbund, prognon.*

Uvod

Od mnogobojnih obitelji Podunavskih Švaba koje su živjele u Bosanskom Šamcu izdvaja se obitelj Schlafhäuser/Šlafhajzer. Oni su svoj život vezali za veliku rijeku Dunav. Dolaskom njemačkih kolonista na „ulmskim kutijama“ – jednostavnim drvenim brodovima, splavima, počevši od 1748. godine, odlukom carice Marije Terezije u Apatin¹ dolazi i mnogo profesionalnih ribara. Oni su iz stare postojbine (oko gornjeg Dunava, Rajne i Majne) odnosno iz Lothringena, Alzasa, Češke i Južne Njemačke donijeli dragocjeno iskustvo različitih tehnika ribolova, raznovrsne alate i sprave nepoznate lokalnom stanovništvu. U Apatinu ribari 1770. osnivaju svoj ceh koji je odobrila carica. Od toga vremena Apatin, kao čisto njemački grad, postaje poznato ribarsko središte na gornjem Dunavu i dobiva vodeću ulogu u slatkovodnom ribarstvu tadašnje Habsburške, odnosno Austro-Ugarske Monarhije, te nakon Prvoga svjetskoga rata u novonastaloj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje SHS), tj. Kraljevini Jugoslaviji, a i kasnije u poslijeratnoj Jugoslaviji sve do zamiranja te gospodarske grane 70. godina 20. stoljeća.²

Ribarstvo kao životni poziv

Vode na ušću Bosne u Savu obilovale su bogatstvom ribe. Ribe ima u obilju ne samo u ovim rijekama, nego i po barama. Dosta stanovnika je hvatalo ribu da se prehrani. Ribolov na rijekama davan je i u zakup. Prvi zakupci ribolova na Savi, Bosni i barama u bivšem gradačaćkom kotaru bili su profesionalni ribari, Nijemci iz Apatina, a godišnji zakup je tada iznosio 300 forinti.³ U Šamcu su profesionalnog ribara nazivali „fischer“. Ovi ribari hvatali su bolje vrste ribe: „čiga“ (kečiga), šaran, som, štuka, smuđ ili „al-baluk“ (turski), zatim tók, riba slična moruni. Jedanput je uhvaćena i moruna. Onodobni suvremenici se sjećaju kako je neki paša koji je volio jegulje dao da se prenesu dva tovara jegulja iz Neretve u Bosnu, pa su vjerojatno od tih bile neke jegulje što su ih bili ulovili šamački ribari. Riba se klasirala na ribu prve, druge i treće klase pa joj je i cijena bila u skladu s tim. Za ribolov je bilo potrebno imati dozvolu, ali je bilo mnogo i krivolova. Bilo je različitih načina lova, razlike su, među ostalim bile i u tomu čine li to muškarci ili pak žene. *Bacánj* je košara bez dna za lov ribe na plićacima, osobito u barama. Prethodno se zamuti voda, pa se bacanjem poklapa i onda rukama vadi riba koja se poklopi. Tako love muškarci. Oni love i ostima sa tri zupca koje zovu *bodva*. Žene love *sáko-om*; to je mala pravougaona pređa sa štapovima na užim stranama. Žene ili djeca ga vuku po vodi, držeći za štapove.⁴

¹ Tada mjesto u južnoj Ugarskoj / Mađarskoj. Danas se nalazi u Republici Srbiji.

² <http://apa-press.info/nekada-behu-alaska-vremena/> (pristupljeno 14. svibnja 2020.).

³ Milenko S. Filipović, *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, ANiUBiH, Grada, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 12. Sarajevo, 1969. str. 127.

⁴ Milenko S. Filipović, *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, ANiUBiH, Grada, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 12. Sarajevo, 1969. str. 127.

Svakako da je bilo prisutno još od turskih vremena i udičarenje odnosno lovljenje ribe štapom i udicom. Ovim ribolovnim alatom koristili su se i šamački ribari. Čamcem se izlazilo na rijeku, bacane su mreže i kasnije vadene. S predom su se obrađivali dijelovi Save uz obalu sa šljunkovitim dnom. Takva mjesta ribari su nazivali metovima. Mreže su zbog podvodnih panjeva bacane u čiste dijelove rijeka uz šljunkovite obale. Kraj mreže je na obali zadržavao jedan član uigranog tima dok ju je drugi izbacivao iz čamca. Treći je veslao lagano na vodu praveći polukrug ponovno do obale gdje se izbacivao drugi kraj mreže. Zatim se mreža s oba kraja istovremeno izvlačila i slagala. Cilj je bio što više ribe zarobljene u mreži izvući na obalu. Donji dio mreže opterećen je olovom za razliku od gornjeg dijela kojeg su na površini održavali čepovi.⁵

To je bio obrt kao i svaki drugi, te su mladi prvobitno bili ribarski šegrti, pa pomoćnici i ribarski majstori. Postojala je trogodišnja škola ribarstva, a praksa i obrt se učio od starijih. Primanje šegrta na školovanje kod majstora, „oslobođenje” ribarskih kalfi i šegrta kao ribarskih pomoćnika, izrada majstorskog rada „remeka” je bio standard. Trgovac Petar Dimitrijević iz Bosanskog Šamca, koji je poslije zakupljivao ribolov, uzimao je na rad „alase” iz Beograda i Šapca, a alat dobavljaio iz Apatina. Jednog Nijemca (radi se o Schlafhäuseru, op. aut.) iz Apatina uzeo je za majstora na tikvari. On je držao taj zakup punih 20 godina. Ribu je slao na prodaju u Modriču i Gradačac, a krupniju u Peštu.⁶ Dimitrijević i Schlafhäuser otpočinj u ortački posao te kao *Grossfischer* u Šamcu se navodi tvrtka: *Schlafhäuser Franz & Dimitrijević Petar*.⁷

S vremenom su članovi ribarske obitelji Schlafhäuser/Šlafhajzer usavršili svoja znanja i vještine i postali profesionalni ribari. Splet životnih okolnosti i riječnih tokova ih je doveo na ušće rijeke Bosne u rijeku Savu u Bosanski Šamac.

O Johannu Schlafhäuseru

Prezime Schlafhäuser vremenom postaje Schlafhäuser/Schlafhauser da bi se potpuno kroatiziralo u Šlafhajzer. U drugoj polovici 19. stoljeća iz Apatina se u Bosanski Šamac doseljava ribar Johann Schlafhäuser. Bio je oženjen sa Theresom Buschbacher iz Apatina s kojom je imao kćer Mariu. Zasigurno nakon njene smrti se u Apatinu oženio s Theresom Beißmann, i u tom braku su u Apatinu rođeni: *Jakov/Jakob* (1878.), *Franz* (12. lipnja 1883.), *Maria, Josef i David*.⁸ U Bosanskom Šamcu obitelj obitava prvotno u zgradi mjesnog trgovca Pere Davidovića, da bi se kasnije

⁵ Vojislav Nikolić-Slavonac, *Stoljeće šamačkog kulturno-umjetničkog amaterizma (od 1880.g. do 2015.g.)*. Izdavač: Proventus natura, d.o.o. Cerna, SlavonSKI Šamac. 2017., str. 49.

⁶ Milenko S. Filipović, *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, ANiUBiH, Građa, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 12. Sarajevo, 1969. str. 27.

⁷ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand- und Adresbuch für Bosnia und Hercegovina, von Adolf Walny, Sechstes Jahrgang., Wien 1902. str. 242.

⁸ Josef P. Schwend, *Sterberegister von Apatin von 1750-1988*, Donauschwäbisches Archiv, Reihe V: Apatiner Gemeinschaft. Druck: Boscolo & Königshofer, Karlsruhe. 1993. str. 655.

preselila u vlastiti dom na samoj obali rijeke Save, tj. u centar grada na kućni broj 219. *Jakov/Jakob* je krenuo u prvi razred pučke škole u jesen 1888. godine.⁹ Okončavši naobrazbu radio je s ocem u ribarstvu, a početkom 20. stoljeća je postao trgovac. Oženio je Jelenu Dobrović i u Bosanskom Šamcu mu se rađaju djeca: Alojzija - Lujza (20. siječnja 1900.)¹⁰, Stefanija - Fanika (19. srpnja 1904.)¹¹, Josip (16. ožujka 1906.), Marija (15. kolovoza 1908.)¹² i Aleksander (21. rujna 1911.).¹³ Jakob se odseljava s obitelji iz Šamca u Tuzlu te od 1. svibnja 1915. obavlja posao gradskog cestarnika.¹⁴ *Franz*¹⁵ je radio zajedno s ocem kao ribar i tim obrtom se bavio do kraja života. Oženio je Gizelu (14. travnja 1882.) iz Našica, koja je bila kućanica. U tom braku rođeni su u Bosanskom Šamcu: Terezija (8. listopada 1903.)¹⁶ i Franjo (15. kolovoza 1905.), koji je također postao ribar. Kako bi razlikovali oca i sina, Šamčani su ih zvali Franjo stariji i Franjo mlađi. Terezija nakon što je 1920./21. godine okončala Trgovačku školu u Brčkom¹⁷, udala se za Franju Matznera, trgovca u selu Donja Tramošnica kod Gradačca. Obitelj Matzner je također iz Apatina i bila je naseljena u Bosanskom Šamcu na kbr. 196., gdje su se bavili užarskim obrtom.

Franz Schlafhäuser, stariji. (zbirka autora).

Johann Schlafhäuser je dolaskom u Bosanski Šamac doveo i angažirao mnogo ribara iz Apatina¹⁸ te sa svojim nasljednicima razvio tu gospodarsku granu sve do gospodarskog ribarstva.

⁹ Arhiva Osnovne škole u Šamcu. Glavna knjiga 1888. - 1914., rbr. 80. Upisan 23. kolovoza 1888. Svršio 1. srpnja 1891.

¹⁰ Arhiva Osnovne škole u Šamcu. Glavna knjiga 1888. - 1914., rbr. 220. Upisana 12. kolovoza 1907. Semestralni iskaz 1901./02. - 1911./12. rbr. 11.

¹¹ Arhiva Osnovne škole u Šamcu. Glavna knjiga 1888. - 1914., rbr. 275. Upisana 22. kolovoza 1911.

¹² Ona je bila modistkinja u Beogradu od 11. srpnja 1927. na adresi Šumadijska 13., vjenčana 21. listopada 1943. godine za Čorović Miodraga, Karadžorđeva 71. Izvor: Istorijski arhiv Beograd. Uprava grada Beograda - Kartoteka žitelja grada Beograda i Zemuna. (pristupljeno 6. studenog 2021.).

¹³ Matični ured Šamac, (pristupljeno 7. svibnja 2020.)

¹⁴ Izet Šobotić, *Život, ljudi i događaji, Tuzla na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Tuzla, 2019. str. 183.

¹⁵ U Šamcu su ga zvali Franjo. (op. aut.)

¹⁶ Arhiv Osnovne škole Šamac. Semestralni iskaz šk. g. 1901/02. - 1911./12. Upisana 4. rujna 1909. rbr. 257., IV razred potvrđeno da je svojevoljno ponavljala.

¹⁷ Dušan Ristić, *Stari srpski trgovci u Brčkom*. Brčko, prosinca 2003. Tisak „Grafo - S“, Šamac. str. 290.

¹⁸ Bradušić Franz i Mihael, Dezső Jozef, Biegel Franz, Vendelin Stefan, Boch Kaspar/Gašpar, Koder Franz, Straub Jakob. Dok pak iz Sonte, Bačka/Ugarska dolazi Rákóczy Mihael. Iz Miholjca/Hrvatska Hevi Jozef. Iz Vukovara/Hrvatska Vencel Bauer. Smirić Jozef u Šamac dolazi iz sela Skugrić. Djeca ovih ribara školuju se u Šamcu. Izvor: Arhiva Osnovne škole u Šamcu. Glavna knjiga 1888. - 1914.; Arhiva Osnovne škole Šamac. Semestralni iskaz šk.g. 1901./02. - 1911./1912.

Ukratko o članovima obitelji

Franjo, mlađi, Schlafhäuser je nakon pučke škole radio sa ocem kao ribar. Oženio se s Matijom Bartolović (1897. - 1986./87.) iz mjesta Tišine kod Bosanskog Šamca. Živjeli su u obiteljskom domu u Bosanskom Šamcu. U braku je rođena 1. listopada 1923. kći Gizela, koja je dobila ime po Franjinoj majci. Za vrijeme dok je Franjina majka Gizela bila živa, njena unuka Gizela je živjela u kući kod oca. Brak s Matijom međutim nije bio uspješan zbog Franjinih odsustvovanja u noćnim satima i boemskog života.¹⁹

U međuvremenu Franjo se ponovno oženio sa Evom Bradušić (16. srpnja 1903.), kućanicom. Eva/ Evica odnosno Efika kako su je u Šamcu zvali bila je iz ribarske obitelji podrijetlom iz Apatina. Otac joj je se zvao Mihael i bio je ribar. Završila je osnovnu školu u Šamcu i bila školska drugarica Franjine sestre Terezije.²⁰ U braku sa Efikom, Franjo je dobio kćer Nevenku (1. srpnja 1929.). Nevenka²¹ je osnovnu školu pohađala u Bosanskom Šamcu u Ic razredu od školske 1936./37. godine, da bi školu okončala godinu dana prije rata.²²

Franjo Schlafhäuser je umro u Slavanskom Brodu 1960./61. godine, gdje je obavljena i ostavinska rasprava iza njegove smrti.

Maćeha Eva, klasična priča, nije bila naklonjena Gizeli, već je svu pažnju poklanjala svojoj kćerki Nevenki. Odnos maćeha prema pastorki posebice se pogoršao nakon što je preminula baka Gizela, odnosno kada je otac Franjo zbog ubojstva morao da ide na robiju.²³

Kada je 1932. godine polusestra Nevenka krenula u šamački vrtić kao jedna od prvih polaznica, Gizela je trebalo da krene u pučku školu. Maćeha to nije dopustila, nego ju

*Franjo Schlafhäuser, mlađi.
(zbirka autora).*

¹⁹ Jasmína Živković, Požarevac, u e-mailu autoru od 1. svibnja 2020.

²⁰ Arhiva Osnovne škole Šamac, Glavna knjiga 1888. - 1914. Rbr. 255. Upisana 1. rujna 1909., da bi se 29. listopada 1913. godine odselila u Usoru, Bosna, kako stoji u napomeni.

²¹ Kasnije je živjela u Slavanskom Brodu, udala se za doktora Andriju Kodžomana (preminuo 28. siječnja 1998.). Imali su kćerke Vesnu i Jasnu sa obiteljima. Nevenka je preminula 17. travnja 2000. godine. (op. aut.).

²² Ilija Stanić, *100 godina osnovne škole u Bosanskom Šamcu 1885 - 1985.*, Tisak: GRO „Grafosrem“ Šid, 1985. str. 56.

²³ O tome je i onodobni tisak pisao: „Franjo Šlafajzer, alas, je kao veliki šamački boem u svađi oko sviračica ubo nožem u lijevu stranu grudi Hamida Isića, koji je ležao dva mjeseca u bolnici. Isić je preminuo u općinskoj bolnici od zadobivenih rana, a posljednjih šest dana bio je u neprestanoj agoniji. Izvor: *Pravda*, Beograd, br. 350., od 15. prosinca 1932. god. XXVIII, str. 9.

je ostavila u kući da radi poslove posluge. Opismenjivala se sama u početku. U vrijeme Franjine odsutnosti, a kasnije i uslijed zauzetosti poslom te noćnim životom, obiteljske odluke donosila je Eva/Efika. Budući da su svi u obitelji govorili njemački jezik Gizela ga je izvrsno govorila, što joj je kasnije pomoglo da preživi u ratnim okolnostima.

Gizela je imala 16 -17 godina, kada je rekla ocu da želi da ode u Beograd kod njegove rođake Fanike koja je imala stan/dom negdje u centru tadašnjeg Beograda. Gizela je sa nešto malo ušteđenog novca došla u Beograd. Tetka je pomogla Gizeli da se zaposli u tvornici bombona u Beogradu. Fanika je Gizeli našla dobru priliku, željela je da je uda za mladića njemačkog podrijetla, ali je Gizela to odbila. Ona je u međuvremenu oko 1939. godine upoznala Borisava Jovića (1921.) iz Dušmanića (Požarevački okrug) koji je u Beogradu učio krojački obrt i pomalo radio kao krojački pomoćnik, a bio je aktivan u ogranku beogradskog SKOJ-a. Kada je počeo rat, tvornica bombona je prestala sa radom, pa se Gizela s jednom svojom drugaricom bavila preprodajom da bi preživjela. Odlučila je da pođe u selo Tribrode u Požarevačkom okrugu, zbog posla. Tamo je bila u gostima kod jedne obitelji, kada se ponovo zainteresirala za Borisava Jovića u koga se i zaljubila.

*Efika Schlafhäuser (desno) i njena školska drugarica Helena Bandl (lijevo), 1928. godina.
(zbirka autora).*

Tako je se od kraja 1941. do početka 1943. Gizela-Gina obrela u obiteljskom domu Borisava Jovića u Dušmaniću, kao njegova mlada i još nevjenčana žena. Borisav je imao brata Branislava (1924.), oca Nikolu (solunskog borca iz Prvog rata) i majku Ilinku. Borisav i Branislav su bili mladi komunisti, u stvari samo partizani, dok je Bora bio komunistički zainteresiran. Njihov otac Nikola nije bio blagonaklon tome, ali je pošao za svojim sinovima kao četrdesetogodišnjak, a oni veoma mladi (Bora je imao 19 godina) te se nadao da će ih zaštititi. Nažalost to se nije dogodilo. Dušmanić je bilo selo u kome su skoro sve obitelji podržavale Ljotićeve i četničke jedinice, tako da su Jovići bili omraženi. Netko ih je pokazao, te su sve tri muške glave doma Jovića stradale u jednoj noći. Zaklani su od strane četničkih jedinica, na rijeci Prek pored Dušmanića. To se dogodilo 23./24. svibnja 1943. godine, a Gizela je tada već bila trudna sa svojom prvom kćerkom Branislavom, koja je dobila ime po stricu Branislavu. Porodila se početkom siječnja 1944. godine. Trudna je doživjela i mučenje od strane četnika. Prije smrti svog muža, tražili su da ih ona izda. Zahvaljujući tome što je znala njemački jezik, uspjela je da se u tim teškim godinama sačuva i preživi zajedno sa svojom kćerkom. Poslije rata sa svojim izvrsnim znanjem njemačkog jezika često bi bila pozivana od strane sudskih organa za razna tumačenja kao neslužbeni sudski tumač. Mnogi su je nazivali Angelina/Gina iako joj je kršteno ime Gizela. Svoju majku Matiju posjetila je 1984. godine u Hrvatskoj Tišini zajedno sa unukom Jasminom (1964.). Gizela je preminula 1994. godine u varošici Rabrovo gdje je živjela do smrti.²⁴

Značenje Schlafhäuserovih za ribarstvo

Novina koju su Schlafhäuseri razvili u ribarstvu je organizirani gospodarski ribolov na veliko, i to s novim tehnikama, koje su sa Dunava prenijeli na vode u Bosni i Hercegovini. Donose velike ribarske mreže i načine korištenja. Indikativno je da su u Bosni na rijeci Savi primijenili tehniku pravljenja laptaskog čamca (ime dobio po velikoj mreži - laptas). To je značajno veliko

Nevenka Schlafhäuser, 1932. godine. (zbirka autora).

Nevenka Schlafhäuser, 11. svibnja 1936. godine. (zbirka autora).

²⁴ Jasmina Živković, Požarevac, u e-mailu autoru od 1. svibnja 2020.

prijevozno sredstvo za veću grupu ribara. Ovdje je nazivan „apatinac” što eksplicitno ukazuje na njegovo podrijetlo.²⁵

Za uspješno ribarenje Schlafhäuserovi su imali tikvaru²⁶, plovilo od debelih dasaka, čije je korito zatvoreno i s gornje strane. Gotovo je sasvim potopljeno, jer su zidovi bočnih strana kao i samo dno imalo mnogo izbušenih sitnih rupa sa svrdlom kroz koje je slobodno strujala voda kako bi riba ostajala što duže svježja. Na gornjoj strani zatvorenog korita je ostavljen otvor iz koga se riba ubacivala ili vadila. Tikvara je nalikovala šlepu i uz nju su bili i razni drugi čamci koji su izbušeni; nazivani su čuvarke. Tikvare su pravljene manje i veće. One manje veličine, dužine 2-3 metra, ribari su vukli za svoje velike čamce kako bi se u njima čuvala riba. Poslije uspješnog ribolova, pristajali bi uz veliku tikvaru te u nju i iz manjih pretovarali i razvrstavali ulov u veliku tikvaru. Ovako razvrstana po vrsti i težini, riba bi se prodavala izravno ili prebacivala do zgrade ribarnice. Tikvarom bi se mogla riba odvoziti rijekom i do drugih gradova uz rijeku zbog prodaje.²⁷

Tikvara Franzovog sina Franje se nalazila ukotvljena na rijeci Savi, odmah nasuprot zgrade na obali rijeke gdje su Schlafhäuseri obitavali. Ispred te zgrade su stajale razne razapete mreže. Ta njihova tikvara bila je veoma popularna prilikom kupanja na Savi Šamčana iz tog dijela grada. Naime oni su se zvali „čaršijaneri“ i kupali su se od gradskog keja pa do te tikvare. Inače ribarskim - alaskim poslom su se bavili uglavnom isti ljudi koji su splavarili ili radili kao obalski radnici. O ovoj zgradi se sjeća Fikreta Šeremet: *Zgrada se nalazila na nekada adresi Knjaza Mihajla br. 1., u centru grada. Prekoputa doma obitelji Stanojević, bila je prizemna, od crvene fugovane (ringlovane) cigle, sjećam se da je na pročelju bila velika riba, srebrne boje, pa kad sunce izađe, ta riba blješti. Znali su izrađivati ribarski alat. Imali su oni još jednu kuću pored te, a iza - gore pored nasipa na Savi bila je ledara. Kći Nevenka je bila veoma lijepa djevojka, sjećam se da je igrala i hazenu. Zajedno sa njima živio je neki Ivan (1925.) njihov bratić iz Sarajeva.*²⁸

Inače Schlafhäuseri su ribarili svaku večer i svakodnevno bez odmora, a ponekad i 24 sata. Njihovi, kod njih zaposleni ribari su lovili šarane, smuđeve, deverike, patose i somove. Oni bi u cik zore pripremali mreže za izlov, nakon toga kratki odmor, a od 6.00 sati se s opremom odlazilo u lov na rijeku. Osim šamačke tržnice Schlafhäuseri su ribom snabdijevali i tržnice okolnih gradova, i to Modriče, Gradačca i Odžaka. Ulov njihove ribe odlazio je izvan granica sve do Beča i Pešte, i to gotovo svakodnevno. Za lokalni transport ribe upotrebljavana je posebna ambalaža i velike korpe od pletenog

²⁵ <http://apa-press.info/nekada-behu-alaska-vremena/> (pristupljeno 14. svibnja 2020.).

²⁶ Riječ nastala od tikve, a ona je sinonim za sve što pluta. Kao plovilo se zadržala sve do sredine prošloga 20. stoljeća. To je bila barka na vodi u kojoj se prevozila i čuvala tek ulovljena svježja riba. No tu je držana i da naraste. (op. aut.).

²⁷ Esad Tihić, *Bosanski Šamac kroz historiju (od postanka naselja do završetka Drugog svjetskog rata)*, Sarajevo, 2005. str. 153.

²⁸ Fikreta Tihić - Šeremet, Doboju, u telefonskom razgovoru sa autorom, 24. svibnja 2020.

pruća sa čijom izradom je bila čuvena Bosanska Posavina, te su na taj način i šamački pletari imali tržište. Za otpremu u Budimpeštu i Beč riba je pakirana u led koji je osiguravao svježiu ribu. U drvene sanduke prvo se stavljala slama, pa led, a na led riba, i to riba koja je tu noć ulovljena, te gore opet slama. Sanduci su potom zatvarani. Dopremani su u Slavonški Šamac te utovareni u željezničke vagonne i otpremeni prema Brodu na Savi (današnji Slavonški Brod), koji su tu kačeni za brzi vlak za Budimpeštu i razgrananom mrežom ugarskih željeznica upućivani i u Beč. Godišnje se lovilo oko 10 vagona ribe, što je bilo moguće, jer se ribolov odvijao, osim u Bosni i Savi i u starim riječnim koritima tzv. staračama. Financijski gledano to je iznosilo preko 1.600.000 ondašnjih dinara. Jedan dio ulova se solio i sušio i takav prodavao osobito uoči kršćanskih blagdana. Zanimljivo je napomenuti da je riba iz rijeke Bosne imala posebnu veću cijenu od one ulovljene u rijeci Savi.²⁹

Bosanski Šamac 1930. godine. U prvom planu—desno dom Schlafhäuser. (zbirka autora).

Pred kraj 19. stoljeća u Bosanskom Šamcu Franz Schlafhäuser, Johannov sin, otvara ribarnicu (Fischhandlungen).³⁰ Tu veletrgovinu ribom je kasnije vodi Franjo mlađi, Franzov sin, i ona se navodi u *Adresar Kraljevine SHS* za 1927.³¹ i 1929. godinu.³²

²⁹ Nikša Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca (od najranijih vremena do 1945. godine)*, drugo izmjenjeno i dopunjeno izdanje. Šamac, 2018. str. 282.

³⁰ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adresbuch für Bosnia und Hercegovina, von Adolf Walny, Zweite Jahrgang., Wien 1898. str. 172.

³¹ *Adresar Kraljevine SHS, Beograd 1927*. Naklada Jugoslovensko Rudolf Mosse a.d. Beograd. str. 356.

³² *Adresar Kraljevine SHS, Beograd 1929*. Naklada Jugoslovensko Rudolf Mosse a.d. Beograd-Zagreb, str. 7 - 8.

Franjo je u tadašnjem malenom Šamcu smatran za svojevrsnog “industrijalca” jer je alaski posao bio vrlo unosan.

Radi uspješnog poslovanja uz ribarnicu, u blizini današnje zgrade općine Šamac, zbog naraslih potreba otvorili su i ledaru, koja je imala strojeve za pravljenje leda, koji je bio neophodan za održavanje svježine ribe, ali i mesa, piva, pravljenja sladoleda. Led se i prodavao ugostiteljima, pivari, mesnicama. Način pravljenja leda je bio jednostavan, smjesa za led bi se sipala u filtriranu vodu koja bi se smrzavala. U hladnim podrumima te zgrade jako debelih zidova gdje je i ljeti bilo hladno smješteni su bili ledomati, dok su zimi bili angažirani obalski radnici koji su prirodni led sa rijeka sjekli na komade, te ih na slami ostavljali u ledari. Naime, led na Savi je bio toliko debeo da prema priči sugrađana znali su i čitavi svatovi sa saonicama po ledu preći preko Save na susjednu obalu.³³

Zajedno s obitelji Rittermann i Schlafhäuseri sudjeluju u osnivanju “Posavske ribarske zadruge“ u.s.o.j. u Bosanskom Šamcu, koja je sudski protokolirana u Tuzli 19. lipnja 1929. godine. Bila je to prva suvremena ribarska zadruga u Bosni i Hercegovini. Njeno poslovno područje obuhvaćalo je: sve rijeke, bare tuzlanske oblasti, zatim rijeke i bare vrbanske oblasti gdje postoje uvjeti racionalnog ribarenja. Prema pravilima ove zadruge njen zadatak je bio da unaprijedi ekonomsko, socijalno i kulturno stanje svojih članova te da podstakne zadrugare na racionalno iskorištenje voda, da u tu svrhu dodjeljuje kredite da podignu i razviju ovu granu gospodarstva, te da im pomogne u slučajevima nezgode, bolesti i nemoći i da ih stručno osposobi za ribarski posao. Zadruga je sebi postavila cilj da na barama i rijekama osnuje vlastite ribnjake u kojima bi organizirala vještačko gajenje ribe i ribljeg mlađa, da nabavlja ribarski alat i drugi materijal i organizira popravku ribarskih sredstava. Geslo zadruge je bilo: uz racionalno gajenje ribolova, promicati i udičarski i ribolovni sport.³⁴

Schlafhäuseri - stup društvenog života grada

Tijekom Prvoga svjetskoga rata davali su priloge za humanitarnu pomoć. Tako je za sanitarnu pomoć prigodom zabave školske omladine 20. ožujka 1915. godine prilog od 10 K dao Franz Schlafhäuser za ovdašnje: muslimansku i hrvatsku čitaonicu te u korist Crvenog križa i Crvenog polumjeseca.³⁵ Potom na zabavi u dobrotvorne svrhe 24. travnja 1915. godine 10 K dao je Franz Schlafhäuser, a posebno 10 K gđa Schlafhäuser. Zabavu je organizirala osnovna škola u korist fonda za udovice i siročad palih vojnika i BH Zemaljskom društvu za pomoć i dobrovoljnu njegu u ratu i „Hilali

³³ Nikša Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca (od najranijih vremena do 1945. godine)*, drugo izmjenjeno i dopunjeno izdanje. Šamac, 2018. str. 168.

³⁴ Nikola Iljić, *Razvitak zadrugarstva u Bosni i Hercegovini od 1900. do 1941. godine*. Naučno društvo BiH, Grada, Knjiga XIII, Odjeljenje privredno - tehničkih nauka, Knjiga 3. Sarajevo, 1964. str. 176 - 177.

³⁵ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 97., od 25. ožujka 1915., god. XXXVIII, str. 3.

Ahmeru”.³⁶ Kada je pak Narodna osnovna škola u Bosanskom Šamcu priredila dobrotvornu školsku zabavu u korist kupovine obuće i odjeće siromašnoj školskoj mladeži prilog od 10 K dala je Gizela Schlafhäuser.³⁷ Franz Schlafhäuser je bio i jedan od članova Narodnog vijeća Bosanskog Šamca 1918. godine koje je upravljalo gradom poslije preuzimanja uprave od austrougarskih vlasti.

Srodivši se s lokalnim stanovništvom postali su jedan od potpornih stupova društvenog života grada. Kao vrlo pobožni katolici bili su česti posjetitelji crkve Presvetog Srca Isusova. Tako je 1936. godine u arhivi katoličke župe ostalo zabilježeno da je Evica Schlaffäuser iz Bosanskog Šamca dobila na državnoj lutriji čak 125.000 dinara i odmah naručila oltar sv. Ante kod Nikole Stefančića, sina Martina iz Slav. Broda. Oltar je blagoslovio župnik Mlakić slijedeće godine. Na oltaru sa strane stavljene su riječi: *Svetom Anti na dar - Evica Schlaffäuser*.³⁸ O tome događaju piše i beogradski tisak: „Kolektura Milana Vasića javila je telefonom da je premiju od 400.000 dinara dobio Bosanski Šamac, jednu polovinu, samo se ime dobitnika ne zna.”³⁹ Prema sjećanju sugrađana ona je igrala Državnu klasnu lutriju, molila se svetom Anti i zavjetovala mu se. *Sveti Anto, pomози mi da dobijem na lutriji, podignut ću ti oltar*. Međutim oltar je kao i crkva uništen siječnja 1993. godine tijekom rata u Bosni i Hercegovini.⁴⁰ U međusobnoj komunikaciji svi članovi obitelji koristili su njemački jezik.

U Bosanskom Šamcu je 1895. osnovano Dobrovoljno vatrogasno društvo (Freiwillige Feuerwehr). Jedno vrijeme stari Franz je bio predsjednik, dok je sin Franjo član toga društva. Godinu dana potom je osnovano Vojničko druželjubivo i potporno društvo – 55. (Militärveteran - Korps F.Z.M. Joseph Philippovic Freiherr von Philippsberg, 11. Kompagnien in Bos. Šamac), kojem je odmah pristupila 51 osoba. Komandant je bio Franz Schlafhäuser.⁴¹ Na toj poziciji je ostao sve do 1918. godine. Potom su otac i sin Schlafhäuser zajedno sa prijateljem Mihaelom Bradušićem bili članovi HKPD „Napredak“. Franjo je bio član Hrvatskog tamburaškog i pjevačkog društva „Dobor“ u Bosanskom Šamcu, članica je bila i njegova kasnija supruga Eflka Bradušić. Odmah poslije rata je kao vrstan gimnastičar i član Sokolskog društva u Bosanskom Šamcu.⁴² Na prvoj skupštini Zanatlijskog udruženja Bosanskog Šamca

³⁶ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 130., od 10. svibnja 1915., god. XXXVIII, str. 3.

³⁷ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 11., od 16. siječnja 1918., god. XLI, str. 3.

³⁸ Fra Stanko Mijić, Povijest župe Bosanski Šamac, *Vrhbosna, Sarajevo br. 2/87*, str. 46. Zahvaljujući preč. Mladenu Kalfiću, tajniku Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu.

³⁹ *Vreme*, Beograd, br. 5255., od 1. rujna 1936., god. XVI, str. 10.

⁴⁰ Nikša Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca (od najranijih vremena do 1945. godine)*, drugo izmjenjeno i dopunjeno izdanje. Šamac, 2018. str. 397.

⁴¹ *Bosnischer Bote*, Universal-Hand-und Adreszbuch für Bosnien und die Hercegovina 1913., Siebzehter Jahrgang, Sarajevo 1913., Kommissionvlg. D. Kais. Kön.Hof-und Staatsdruckere in Wien. str. 500.

⁴² Nikša Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca (od najranijih vremena do 1945. godine)*, drugo izmjenjeno i dopunjeno izdanje. Šamac, 2018. str. 459 - 480.

održanoj 11. srpnja 1920. izabrani su predsjednik, potpredsjednik, tajnik, blagajnik i 7 odbornika; jedan od članova je Franjo Šlafhajzer, ribar.⁴³ Odmah nakon osnivanja Lovačkog društva „Fazan“ Bosanski Šamac 1923. godine Franjo, stari (vlasnik ribarnice) i Franjo, mladi (alas) su aktivni članovi ovog društva; posjedovali su puške dvocijevke, te su platili pristojbe za dozvolu lova za: 1929., 1930. 1931. godinu. Zanimljivo je napomenuti da je član spomenutog društva bio i zet im Franjo Matzner iz sela Donja Tramošnica.⁴⁴

Ostalo je zabilježeno i jedno junačko djelo ribara g.Franje Šlafajzera, prigodom velike poplave travnja 1932. godine koja je pogodila Bosanski Šamac i čitavu Posavinu. On je kada je voda počela da plavi ulice prevezao svojim čamcem preko nabujale Save u Slavoniju 1500 osoba.⁴⁵

Na jednoj zabavi Muslimansko - hrvatskog kulturnog društva „Zmaj od Bosne“ 1944. Nevenka je izabrana za „Miss“. Nevenka je igrala i hazenu za šamački klub „Bosanac“, a bila je talentirana i za glumu pa je tijekom progonstva obitelji u Slavanskom Šamcu 1946. godine glumila Hasanaginicu u drami „Hasanaginica“ kao članica „Dobrovoljnog predstavljajućeg društva“ iz Slavanskog Šamca.⁴⁶

Schlahfäuseri u ratnom vihoru

Prije Travanjskog rata 1941. godine u Bosanskom Šamcu osniva se Nacionalna organizacija njemačke nacionalne skupine „Kulturbund“ i njeni članovi su Franz i Franjo Schlafhäuser. Franjo je imao pozitivno djelovanje tijekom rata i o tome svjedoči Spasoje Ilinčić u svojim sjećanjima: „U društvu simpatizera naklonjenih KPJ i otporu okupatoru nalazio se trgovac Slavko Stanojević. On je imao krug prijatelja od ranije, među kojima je bio i Franja Šlafajzer koji je u dosta slučajeva intervenirao za naše ljude kod organa vlasti.“⁴⁷ To nije bilo čudno jer Slavko je bio prvi susjed Schlafhäusera.

Tako prilikom jedne akcije hapšenja u selu Srpska Tišina neposredno pored Šamca, zbog četničke provokacije, u 16 h popodne 8. ožujka 1943. godine, do zuba naoružan vod - odred Nijemaca (SS jedinica) iz Slavanskog Broda uz suradnju ustaša koje je predvodio logornik Franjo Homa, te logornika Ustaške mladeži, svih oružnika postaje Bosanski Šamac kao i legionara II voda muslimanske legije iz Bosanskog Šamca opkolio je selo, uhapsio Srbe muškarce, a ujutro 9. ožujka u selu Kruškovo Polje izveo sličnu akciju. Uhapšeno je 55 Srba (27 iz Srpske Tišine, 23 iz Kruškog

⁴³ Esad Tihić, *Bosanski Šamac kroz historiju (od postanka naselja do završetka Drugog svjetskog rata)*, Sarajevo, 2005. – Arhiv BiH, Sarajevo, ZVS 218-18-108/4. str. 176.

⁴⁴ Arhiva Lovačkog društva „Fazan“ Šamac, Iskaz članova društva; Iskazi o uplaćenju članarini; Spisak posjednika puški dvocijevki.

⁴⁵ *Politika*, Beograd, br. 8604., od 22. travnja 1932., god. XXIX, str. 5.

⁴⁶ Vojislav Nikolić-Slavonac, *Stoljeće šamačkog kulturno-umjetničkog amaterizma (od 1880.g. do 2015.g.)*. Izdavač: Proventus natura, d.o.o. Cerna, Slavonski Šamac. 2017., str. 88.

⁴⁷ Spasoje Ilinčić, *Prilog istorijskoj građi za Monografiju Bosanskog Šamca*, (rukopis), Beograd, 1980. str. 26.

Polja, 4 iz Miloševca i 1 iz Pisara) koji su sprovedeni u kotarski sudski zatvor u Šamac, da bi ih slijedećeg dana prebacili preko Save u vagone u Slavonskom Šamcu, potom za Slavonski Brod i dalje u njemačke logore Staro Sajmište i Mauthausen. Broj uhapšenih je bio i veći (oko 75 osoba) ali je izvjestan broj njih (oko 25 osoba) na intervenciju uglednih građana Bosanskog Šamca vraćen iz samih vagona svojim domovima. O tome se sjećao Marko Vakić iz Tišine: „*Prenočili smo u šamačkom zatvoru. Sutradan na skeli došao je Anto Duić (gradonačelnik) i Franjo Šlafajzer i neke vratili doma.*“⁴⁸ I sestre Tovirac iz Tišine su potvrdile: *Franjo Šlafajzer nam je rekao da je sve pokušao da spasi još i našeg tatu i brata, ali bez uspjeha. Onda nam reče: Idite probajte i Vi. Ali jedan časnik nam reče: „Ne može, oni su podvučeni crvenom olovkom.*“⁴⁹

Progon pod kolektivnom krivnjom

Obitelj Schlafhäuser se nije osjećala krivom za ratna stradanja svojih sugrađana i sačekala je kraj Drugoga svjetskog rata u svom domu u Bosanskom Šamcu i dolazak partizana ne želeći da napušta domovinu – u nadi da im se neće ništa dogoditi. Međutim, bili su odmah uhapšeni i postali su žrtve nove vlasti. Ponijeli su teret kolektivne krivnje za rat i stradanja drugih iako su kolaboracionisti drugih etničkih pripadnosti bili amnestirani, jedino je u slučaju Podunavskih Švaba proglašena kolektivna krivnja. Imovina im je oduzeta u skladu s Odlukom AVNOJ-a i kasnije Zakona o konfiskaciji imovine. O hapšenju šamačkih Nijemaca prisjeća se Olga Ovničević iz Šamca: „*Kada su 5. svibnja 1945. rano ujutro pripadnici OZNE sa časnikom Mujbegovićem, uhapsili moga ujaka Otta Bandla sa obitelji, nalazila sam se kod njih u stanu. Kako sam Hrvatica, a ne Njemica, dopustili su mi da odem svom domu doduše bez mojih stvari ali uz njihovu pratnju. Dok su me vodili čitali su neki spisak i pitali me gdje stanuju obitelji: Šlafajzer, Rag itd.*“⁵⁰

Svi preostali šamački Nijemci su odvedeni u sudski zatvor, a sutradan ujutro preko Save u općinski podrum u Slavonskom Šamcu, odatle pravac, granica sa Austrijom, pa tako i obitelj Schlafhäuser, da bi ih vratili sa granice u neki od logora vjerojatno u Krndiju ili Josipovac. Ipak je ova obitelj puštena pa kako im je u Bosanskom Šamcu sve oduzeto, vratili su se na rijeku Savu ali sada u Slavonski Šamac, Hrvatska, u svojevrstno progonstvo. Zanimljivo je i to da im je bilo zabranjeno da se javno koriste svojim njemačkim jezikom. Obitelj se nije više mogla vratiti predratnom načinu života iako je se u Slavonskom Šamcu Franjo nastavio baviti onim što je najbolje umio, ribarenjem, međutim to je morao da radi sam bez angažiranja drugih. Nastavio je ipak i poslije rata tradiciju slavonsko - šamačkih ribara.⁵¹ O tome se također prisjeća

⁴⁸ Marko Vakić, Srpska Tišina, *Građa za Monografiju Bosanski Šamac i okolina*, Knjiga 2, OOSUBNOR, Komisija za Monografiju, Bos. Šamac, rujan 1974. str. 192.

⁴⁹ Jelena i Mioljka Tovirac, Srpska Tišina, u razgovoru sa autorom 9. ožujka 1997.

⁵⁰ Olga Vučo - Ovničević, Bos. Šamac, u razgovoru sa autorom, 22. prosinca 2015.

⁵¹ Vojislav Nikolić-Slavonac, *Stoljeće šamačkog kulturno-umjetničkog amaterizma (od 1880.g. do 2015.g.)*. Izdavač: Proventus natura, d.o.o. Cerna, Slavonski Šamac. 2017., str. 50.

gđa. Ovničević: „Kako sam se udala u Ovničeviče u Slavonski Šamac, živjela sam tamo i znam da je Franjo lovio ribu. Stanovali su u Leovoj kući. Sjećam se da me je jednom Efika zvala da idem da kupim soma koga je Franjo ulovio na rijeci Savi, te ga sjekao i prodao. Kasnije su odselili u Slavonski Brod.“⁵²

O progonstvu u Slavonskom Šamcu svjedoči Izvještaj Kotarskog odsjeka za unutarnje poslove Kotarskog narodnog odbora br. 2346/46 upućen 31. siječnja 1946. godine, Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Sarajevo o bos. šamačkim folksdojčerima, za obitelj Schlafhäuser se navodi: *Šlafajzer Franjo, Šlafajzer Efika, Šlafajzer Franc, svi žive u Slavonskom Šamcu.*⁵³

Zaključak

Obitelj Schlafhäuser doselivši se iz Apatina sa rijeke Dunav u Bosanski Šamac na ušću rijeke Bosne u rijeku Savu pronašla je mjesto za život i rad. Uključili su se u gospodarski život grada pokrenuvši gospodarski ribolov na ovim rijekama, angažirajući mnoge ribare njemačkog podrijetla iz Apatina, ali i domaće ljude. Donijeli su nove tehnike i načine izlova ribe, nove alate ali i metode uzgoja ribe. Vremenom su postali jedan od stubova društvenog života grada kao članovi mnoštva kulturno - umjetničkih i gospodarskih društava, podržavajući svaku humanitarnu akciju, ali su voljeli boemski i noćni život, te su kao društvene osobe bili posjetitelji šamačkih krčmi i kafana. Nikada nisu zaboravili svoj njemački jezik i u svome domu su se isključivo njime i koristili. Pred rat uključeni su u „Kulturbund“ međutim time su se koristili kako bi pomagali svojim sugrađanima u direktnim intervencijama kod ustaških vlasti ili spašavajući mnoge sa puta ka nekim od logora. Zaboravljeno je i junačko djelo jednog njihovog člana u spašavanju tijekom poplave 1932. godine. Dočekavši kraj rata u svome Šamcu, doživjeli su tragičnu sudbu mnoštva Podunavskih Švaba, te nakon puštanja iz logora, bez imovine vratili su se na rijeku Savu kako bi nastavili živjeti od rijeke - hraniteljice, međutim sada u Slavonskom Šamcu te kasnije Slavonskom Brodu gdje su okončali svoje živote.

Vrela i literatura

Arhivi:

Arhiv BiH, Sarajevo.

Arhiv Osnovne škole Šamac.

Arhiv grada Doboja, *Popis pučanstva Bos. Šamca, ispostava kotara brčanskog – Bos. Šamac* od 1. svibnja 1931. – neobjavljeni rukopis.

⁵² Olga Vučo - Ovničević, Bos. Šamac, u razgovoru sa autorom, 9. svibnja 2020.

⁵³ Arhiv BiH, Sarajevo. Fond Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ) za Bosnu i Hercegovinu. Inv. br. 59, rb. 67, kut. 6. Zahvaljujući ljubaznosti dr. sc. Vladimira Geigera iz Zagreba.

Arhiva Lovачkog društva „Fazan“, Šamac.

Istorijski arhiv Beograd. Uprava grada Beograda – Kartoteka žitelja grada Beograda i Zemuna. (pristupljeno 6. studenog 2021.)

Matični ured, Šamac, (pristupljeno 7. svibnja 2020.)

Osobna arhiva autora.

Literatura:

Filipović S. Milenko, *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, ANiUBiH, Građa, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 12. Sarajevo, 1969.

Građa za Monografiju Bosanski Šamac i okolina, Knjiga 2, OOSUBNOR, Komisija za Monografiju, Bos. Šamac, rujna 1974. (Marko Vakić, Srpska Tišina).

Ilinčić Spasoje, *Prilog istorijskoj građi za Monografiju Bosanskog Šamca*, (rukopis), Beograd, 1980.

Ilić Nikola, *Razvitak zadrugarstva u Bosni i Hercegovini od 1900. do 1941. godine*. Naučno društvo BiH, Građa, Knjiga XIII, Odjeljenje privredno-tehničkih nauka, Knjiga 3. Sarajevo, 1964.

Nezirović Nikša, *Monografija Bosanskog Šamca (od najranijih vremena do 1945. godine)*, drugo izmjenjeno i dopunjeno izdanje. Šamac, 2018.

Nikolić-Slavonac Vojislav, *Stoljeće šamačkog kulturno-umjetničkog amaterizma (od 1880.g. do 2015.g.)*. Izdavač: Proventus natura, d.o.o. Cerna, Slavonski Šamac. 2017.

Ristić Dušan, *Stari srpski trgovci u Brčkom*. Brčko, prosinca 2003. Tisak „Grafo – S“, Šamac

Schwend P. Josef, *Sterbereregister von Apatin von 1750-1988*, Donaueschwäbisches Archiv, Reihe V: Apatiner Gemeinschaft. Druck: Boscolo & Königshofer, Karlsruhe. 1993.

Stanić Ilija, *100 godina osnovne škole u Bosanskom Šamcu 1885-1985*, Tisak: GRO „Grafosrem“ Šid, 1985.

Šobotić Izet, *Život, ljudi i događaji, Tuzla na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Tuzla, 2019.

Tihjić Esad, *Bosanski Šamac kroz historiju (od postanka naselja do završetka Drugog svjetskog rata)*, Sarajevo, 2005.

Periodika:

Adresar Kraljevine SHS, Beograd 1927. Naklada Jugoslovensko Rudolf Mosse a.d. Beograd. str. 356.

Adresar Kraljevine SHS, Beograd 1929. Naklada Jugoslovensko Rudolf Mosse a.d. Beograd-Zagreb, str. 7 - 8.

Bosnischer Bote, Universal-Hand-und Adresbuch für Bosnia und Hercegovina, von Adolf Walny, Zweite Jahrgang., Wien 1898. str. 172.

Bosnischer Bote, Universal-Hand-und Adresbuch für Bosnia und Hercegovina, von Adolf Walny, Sechstes Jahrgang., Wien 1902. str. 242.

Bosnischer Bote, Universal-Hand-und Adresbuch für Bosnien und die Hercegovina 1913., Sieb-zehnter Jahrgang, Sarajevo 1913., Kommissionvlg. D. Kais. Kön.Hof-und Staatsdruckere in Wien. str. 500.

Politika, Beograd, br. 8604., od 22. travnja 1932., god. XXIX, str. 5.

Pravda, Beograd, br. 350., od 15. prosinca 1932., god. XXVIII, str. 9.

Sarajevski list, Sarajevo, br. 90., od 31. srpnja 1889., god. XII, str. 2.

Sarajevski list, Sarajevo, br. 97., od 25. ožujka 1915., god. XXXVIII, str. 3.

Sarajevski list, Sarajevo, br. 130., od 10. svibnja 1915., god. XXXVIII, str. 3.

Sarajevski list, Sarajevo, br. 11., od 16. siječnja 1918., god. XLI, str. 3.

Vrbosna, Sarajevo br. 2/87, str. 46. Fra. Stanko Mijić, „Povijest župe Bosanski Šamac“.

Vreme, Beograd, br. 5255., od 1. rujna 1936., god. XVI, str. 10.

Internet sajt:

<http://apa-press.info/nekada-behu-alaska-vremena/> (pristupljeno 14. svibnja 2020.).

Suradnici:

Msr. pov. i dipl. prav. Jasmina Živković, Povijesni arhiv Požarevac, Olga Vučo - Ovničević, Bos. Šamac, Fikreta Tihic - Šeremet, Doboj, Jelena i Mioljka Tovirac, Tišina, dr. sc. Vladimir Geiger, Zagreb.

ZNAČENJE OBITELJI SCHLAFHÄUSER ZA GOSPODARSKI I DRUŠTVENI ŽIVOT BOSANSKOG ŠAMCA

Sažetak

Ovaj rad nastoji spasiti od zaborava sjećanje na obitelj Schlafhäuser koja je bila podrijetlom iz Apatina i bavila se profesionalnim ribarstvom. Učešćem u okupaciji BiH, te na poslovni poziv dolaze da rade, a kasnije i da žive u Bosanski Šamac, grad na ušću rijeke Bosne uz rijeku Savu. Obitelj se ovdje nastanila, tu im se rađaju potomci koji se školuju i dobivaju svoje obitelji. Sagradili su dom u blizini rijeke. Formirali su svoju ribarsku tvrtku koja je osvojila tržišta Beča i Budimpešte, ali i okolnih gradova. Dovedi su mnoštvo ribara njemačkog podrijetla. Kao ribari počeli su sa gospodarskim ribolovom na veliko, donijevši nove metode izlova ribe ali i uzgoja, koristeći u ovim krajevima nepoznate alate i opremu te su vremenom postali sinonim za ribarstvo u Bosanskom Šamcu. Kao vjernici rimokatoličke vjere posjećivali su i lokalnu crkvu i zahvaljujući njima tamo je izgrađen i oltar Sv. Ante. U međusobnom komuniciranju koristili su se njemačkim jezikom. Budući da su se uključili u brojna kulturno - umjetnička i humanitarna društva, podupirući mnoge humanitarne akcije, bili su stup društvenog života grada. Pred rat uključeni su u „Kulturbund“, ali i to su koristili da bi pomogli susjedima i prijateljima spašavajući ih progona i logora. Međutim, to ih nije spasilo 1945. godine kada su podijelili sudbinu svih Podunavskih Švaba, i podnijeli teret kolektivne krivnje.

DIE BEDEUTUNG DER FAMILIE SCHLAFHÄUSER FÜR DAS WIRTSCHAFTLICHE UND GESELLSCHAFTLICHE LEBEN VON BOSANSKI ŠAMAC

Zusammenfassung

Diese Arbeit bemüht sich, die Erinnerung an die Familie Schlafhäuser, die aus Apatin stammte und sich beruflich mit Fischerei befasste, vor dem Vergessen zu bewahren. Durch Teilnahme an der Besetzung von Bosnien und Herzegowina und auf geschäftliche Einladung kommen sie nach Bosanski Šamac, eine Stadt an der Mündung des Flusses Bosna in den Fluss Save, zum Leben und Arbeiten. Die Familie siedelte sich hier an, hier werden ihre Nachfolger geboren, die sich hier ausbilden und eigene Familien gründen. Sie bauten ihr Heim in der Nähe des Flusses. Sie gründete ihr Fischereiunternehmen, welches die Märkte von Wien und Budapest, aber auch den umliegenden Städten, eroberte. Sie brachten eine Menge von Fischer deutschen Stammes mit. Als Fischer begannen sie mit wirtschaftlicher Großfischerei, brachten neue Methoden der Fischerei aber auch der Zucht mit, in diesen Gegenden unbekannte Werkzeuge und Ausrüstung benutzend, und wurden mit der Zeit ein Synonym für die Fischerei in Bosanski Šamac. Als Angehörige der römisch-katholischen Kirche besuchten sie auch die lokale Kirche und dank ihnen wurde dort auch das Altar des Heiligen Antonius erbaut. In gegenseitiger Kommunikation benutzen sie die deutsche Sprache. Da sie sich zahlreichen kultur-künstlerischen und wohltätigen Gesellschaften anschlossen, waren sie eine Stütze des Gesellschaftslebens der Stadt. Vor dem Krieg schlossen sie sich dem „Kulturbund“ an, nutzten aber das auch nur dazu Nachbarn und Freunden zu helfen, indem sie diese vor Vertreibung und Lager retteten. Doch das half ihnen 1945 nicht, als sie das Schicksal aller Donauschwaben teilten und die Last der kollektiven Schuld tragen mussten.

dr.sc. **Dragutin Babić**
Institut za migracije i narodnosti
Zagreb

UDK: 323.15(497.5=112.2)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 11.7.2022

Nijemci u Vukovaru – od brojne i utjecajne zajednice do nosioca kulture sjećanja

Na temelju polustrukturiranih dubinskih intervjua autor je uspio vrlo jasno čitateljima predočiti kako su Nijemci u Vukovaru sačuvali svoj nacionalni identitet, kakvo je pamćenje o doseljavanju na prostor Vukovara i okolice, na koji su način proživjeli stradanja u Drugom svjetskom ratu i nakon njega i kako su nakon rata proživjeli period socijalizma i etnomimikriju kojoj su pribjegavali zato da ne bi bili stigmatizirani. Autor daje i aktualne statističke podatke (rezultate popisa 1991., 2001. i 2011.) te donosi i teorijski temelj rada koji se zasniva na kulturi sjećanja. Vidljivo je da je autor koristio svu dostupnu literaturu o Nijemcima u Vukovaru te da je svojim radom pridonio istraživanju njemačke nacionalne manjine na prostoru Vukovarsko-srijemske županije.

1. Uvod

Njemačka nacionalna zajednica na prostorima bivše Jugoslavije, uključujući Hrvatsku te Vukovar i okolicu, primjer je za korelaciju između geopolitičkih procesa i dinamike same zajednice, od sociodemografskih, sociopolitičkih, migracijskih i identitetskih kretanja i mijena. Pritom, ova zajednica i njezini pripadnici prošli su put od teških početaka prilikom dolaska u ove krajeve, preko stabilizacije i uspona zajednice, njezinog kraha i progona pa do reafirmacije onih malobrojnih pripadnika koji su i dalje njezini dionici. Iako je u procesima uvođenja višestranačke demokracije, afirmacije ljudskih i manjinskih prava i osamostaljenja Republike Hrvatske, došlo do destigmatizacije Nijemaca i afirmacije njihovog nacionalnog identiteta, njihova malobrojnost i nepovoljna sociodemografska struktura (uglavnom starije stanovništvo), značajno limitiraju njihove aktivnosti i nisu zalog za bolju i uspješniju perspektivu ove zajednice. Slavonija je, prilikom doseljavanja Nijemaca unutar Hrvatske imala najvažnije mjesto, a njihov dolazak je bio segment državne kolonizacije Austro-Ugarske u najvećem dijelu ovog procesa, uz kolonizaciju koju su provodili veleposjednici. Manjih dolazaka bilo je i u prethodnim stoljećima, no veće migracije ove zajednice događaju se u 18.-om i 19.-om stoljeću, u vrijeme nastanka građanskog društva u političkoj i industrijalizacije u gospodarskoj sferi. Iako se doseljavaju siromašni slojevi sa prostora Njemačke i Austrije, uglavnom zanatlije i poljoprivrednici, njihov utjecaj na domicilne prilike je vrlo značajan. Nijemci su nosioci kulturnih aktivnosti, učinkovitijeg i racionalnijeg gospodarstva, a to će poboljšati ukupnu društvenu i egzistencijalnu situaciju u krajevima njihovog doseljavanja. Što se događa s njemačkom zajednicom u Vukovaru i okolici u ovom vremenu? Koliko su Nijemci u ovom dijelu Hrvatske aktivni na očuvanju, prijenosu i izgradnji nacionalnog identiteta i mogu li se znatnije oduprijeti asimilaciji? Koliko su prisutna sjećanja kako na prve dolaske Nijemaca ovdje tako i na uloge pripadnika ove zajednice u Drugom svjetskom ratu te stradanja koja su se dogodila krajem toga rata i u poraću? Kakva je suradnja sa njemačkom državom i jesu li Nijemci u Vukovaru zadovoljni dosadašnjom podrškom i pomoću od strane Njemačke? Sva ova pitanja/problemi segmenti su istraživanja provedenog u rujnu 2021. godine u Vukovaru. U Hrvatskoj je prema popisu stanovništva iz 2011. godine registrirano 2.965 pripadnika njemačke nacionalne manjine, dok ih je u Vukovarsko-srijemskoj županiji tada bilo 137. Istraživanjem ove nacionalne zajednice posredstvom intervjua, želi se spoznati kako akteri ove zajednice percipiraju i objašnjavaju prošlost Nijemaca u Vukovaru i okolici, njihovu aktualnu situaciju kao i kakvu budućnost predviđaju za svoju zajednicu u gradu Vukovaru ali i u Hrvatskoj u cjelini. Brojčani aspekt nacionalne zajednice i njezino smanjenje kroz vrijeme, te dobna struktura u kojoj dominira starije stanovništvo, imaju znatan utjecaj na oblikovanje nacionalnog identiteta i njegovu transmisiju, kao i na perspektivu ove nacionalne zajednice u Hrvatskoj, što će se interpretirati u analizi provedenih intervjua.

2. Nijemci u Vukovaru: povijesni, sociodemografski i gospodarski aspekt

Nijemaca je u Vukovaru i okolici bilo u ranijem razdoblju naseljavanja ovoga grada na Dunavu. Tako se Hrvati doseljavaju u ovaj kraj potkraj 6. i početkom 7. stoljeća, a Nijemci potkraj 8. i u 9. stoljeća (Wertheimer-Baletić, 1993). U manjem broju Nijemci naseljavaju hrvatske gradove u 11., 12. i 14. stoljeću (Beus Richemberg, 2010), a masovnije naseljavanje Nijemaca datira od početka 18. st., da bi u 19. st. uslijedio najveći val naseljavanja pripadnika ove etničke zajednice (Barišić-Bogišić, 2011). O tome piše *A. Wertheimer Baletić*, navodeći da u drugoj polovici 18., a posebno tijekom 19. st., na vukovarsko područje pristiže velik broj doseljenika različitih nacionalnosti, od kojih su neki u manjem ili većem broju već i prije živjeli na tom području, poput Mađara i Nijemaca. Kako navodi autorica, najvažnija značajka ove migracijske struje je selidba u etapama. Najviše Nijemaca stiglo je u razdoblju 1835. g. do 1850. g., kad je u Vukovar doselilo oko 300 seljačkih obitelji, koje su se nastanile u dijelu južno od staroga gradskog središta, formirajući gotovo čisto njemačko naselje, tzv. Švapsko brdo (*Schwabenberg*). Ti su se doseljenici bavili pretežno zemljoradnjom i bili su dobri gospodari, marljivi i imućni (Wertheimer Baletić, 1993; 37). Nakon oslobođanja Slavonije od Turaka, što je rezultiralo mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. g., Slavonija je podijeljena na Provincijal i Vojnu krajinu (Barišić-Bogišić, 2011). Slavonija je opustošena, dio stanovništva se iselio, pa je se nametnulo pitanje revitalizacije ovog dijela Hrvatske, tada u sastavu Austro-Ugarske monarhije. U Slavoniju, u drugoj polovici 18. st. na poticaj Marije Terezije i Josipa II, doseljavaju pripadnici različitih nacionalnosti, Nijemci, Austrijanci, Mađari, Česi, Slovaci, Ukrajinci i drugi (Lazanin, 2007). Doseljenici su siromašni i slabo obrazovani, a pored seljačkog stanovništva dolaze još zidari, tesari, postolari, uglavnom između 25 i 64 godine starosti. Smještaju se u prazne kuće, a obećano im je vlasništvo nad zemljom kao i predujam za nabavu alata i stoke (Lazanin, 2018). Nijemci se organiziraju u novom kraju, tako da polovicom 19. stoljeća dolazi do osnivanja građanskih, sportskih, interesnih i političkih društava, klubova i čitaonica. Njemačko *Pjevačko društvo* osnovano je 1904. g. i djelovalo je do 1914. godine. Čitaonica u Vukovaru osnovana je 1913. godine. U Kraljevini Jugoslaviji, neslavenske etničke zajednice, uključujući i Nijemce, izvrgnute su verbalnom a u nekim slučajevima i fizičkom teroru (Barišić, Bogišić, 2011). No, za njemačku nacionalnu zajednicu problemi počinju dolaskom nacionalsocijalista i Hitlera¹ na vlast i njihovom pripremom za osvajanje drugih zemalja. I dok Nijemci u Jugoslaviji do toga vremena nisu bili izrazitije politični, u tom razdoblju se unutar njemačke zajednice formira tzv. Obnoviteljski pokret (*Erneuerungsbewegung*), koji ulazi u sukob s umjerenom strujom Kulturbunda, a njegovi nosioci počinju imitirati

¹ O Adolfu Hitleru *S. Haffner* piše: "Nikoga ne bi začudilo da je to živo biće, dok je govorilo, neki pozornik povukao za vratnik i odveo nekamo gdje se više nikad za njega ne bi čulo i kamo bez sumnje spada. Budući da se ništa slično nije dogodilo, budući da je taj čovjek, štoviše, išao sve dalje, bivao sve mahnitiji i monstruozniji i osim toga sve slavniji i nezaobilazniji u pogledu njegovog djelovanja došlo je do obrata: javila se fascinacija monstrumom ..." (Haffner, 2004; 97).

svoje uzore iz Trećeg Reicha (Geiger, 2001). Nijemci su dijelom pružili otpor nacionalsocijalizmu i to kao dio partizanskog pokreta u Hrvatskoj i u Jugoslaviji². Porazom Trećeg Reicha, za Nijemce počinje golgota, a stigma koja je obuhvatila veliku većinu njemačke populacije i stradanja kao posljedica ratnih događanja, destruirali su ovu nacionalnu zajednicu³. U socijalizmu, malobrojna njemačka zajednica bila je stigmatizirana, a o ratnim događanjima i o onome što je se dogodilo, bilo je oportuno šutjeti. Tek sa uvođenjem demokracije u politički prostor, provođenjem višestranačkih izbora i stvaranjem samostalne hrvatske države, Nijemci izlaze iz etnomimikrije i afirmiraju vlastiti nacionalni identitet. To se očituje u njihovim izjašnjavanjima u popisima stanovništva. Posljednja tri popisa stanovništva u Hrvatskoj pokazuju smanjenje većeg broja nacionalnih manjina u Hrvatskoj (posebno 'novih'), dok su neke etničke/nacionalne manjine povećale broj svojih pripadnika. Pored Albanaca, Roma i još nekih, među njima su i Nijemci. Razlozi njihovog povećanja su različiti, a za pripadnike njemačke nacionalne zajednice najvažniji je izlazak iz stigme koja ih je u socijalističkom razdoblju vezivala za događaje iz Drugog svjetskog rata i nacionalsocijalizam. Politički a onda i ratni sukobi, utjecali su na značajne promjene u etničkoj strukturi stanovništva, a mirnodopski problemi u gospodarstvu i u reintegraciji prostora i stanovništva (slučaj Vukovar) samo su pojačali negativne sociodemografske trendove. Što je se u okviru tih promjena događalo u Vukovarsko-srijemskoj županiji? Kako su se navedeni procesi reflektirali na njemačku nacionalnu zajednicu u razdoblju demokratske tranzicije i ratnih sukoba, te u poslijeratnom vremenu?

Tablica 1 Etnička struktura stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj županiji 1991., 2001. i 2011.

Nacionalnost	1991.		2001.		2011.	
	broj	%	broj	%	broj	%
Hrvati	158.128	68,3	160.277	78,2	142.135	79,1
Albanci	603	0,2	487	0,2	492	0,2
Austrijanci	3	0,0	4	0,0	-	-
Bošnjaci	2.701	1,1	1.138	0,5	1.746	0,9
Bugari	13	0,0	10	0,0	7	0,0
Crnogorci	287	0,1	119	0,0	97	0,0

² U Slatinskom Drenovcu (pokraj Orahovice) Folksdojčeri-antifašisti osnovali su partizansku četu 'Ernst Thälmann' 15. kolovoza 1943. g. Isprva su većinu njezinih pripadnika činili slavonski Nijemci komunisti i dezerteri Wehrmachta, ali ih je mnogo izginulo pa se promijenio i njezin nacionalni sastav. Borci te čete na kapi su pored petokrake zvijezde imali i njemačku zastavu (Beus Richeberg, 2010; 182).

³ Od brojne njemačke zajednice na prostoru Hrvatske iz razdoblja prije Drugog svjetskog rata oko 10.000 je poginulo od toga od 500-1000 na strani partizanskog pokreta. Na hrvatskom području nakon Drugog svjetskog rata ostalo je oko 20.000 Nijemaca, najvećim dijelom interniranih u logore. Prema Popisu 1948. g. 10.144 stanovnika se deklariralo kao Nijemci, a u Popisu 1953. je bilo 11.242 Nijemaca (Karakuš Obradov, 2014).

Česi	62	0,0	43	0,0	36	0,0
Grci	17	0,0	-	-	-	-
Mađžari	3.117	1,3	2.047	1,0	1.696	0,9
Makedonci	223	0,1	124	0,0	100	0,0
Nijemci	250	0,1	171	0,0	137	0,0
Poljaci	60	0,0	32	0,0	22	0,0
Romi	265	0,1	167	0,0	253	0,1
Rumunji	14	0,0	17	0,0	27	0,0
Rusi	64	0,0	30	0,0	36	0,0
Rusini	2.628	1,1	1.796	0,8	1.421	0,7
Slovaci	1.630	0,7	1.338	0,6	1.185	0,6
Slovenci	217	0,0	92	0,0	65	0,0
Srbi	45.491	19,6	31.644	15,4	27.824	15,5
Talijani	12	0,0	5	0,0	8	0,0
Turci	1	0,0	-	-	2	0,0
Ukrajinci	840	0,3	476	0,2	419	0,2
Vlasi	-	-	-	-	-	-
Židovi	13	0,0	5	0,0	7	0,0
Ostale narodnosti	77	0,0	1.370	0,6	186	0,1
Nacionalno neopredijeljeni	2.797	1,2	2.553	1,2	1.361	0,7
Jugoslaveni	8.667	3,7	-	-	-	-
Regionalna pripadnost	160	0,0	5	0,0	11	0,0
Nepoznato	2.901	1,2	823	0,4	242	0,1
Ukupno	231.241	100,0	204.768	100,0	179.521	100,0

Izvori: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992; Popis stanovništva 2001., Državni zavod za statistiku, 2002. Popis stanovništva 2011., Zagreb: www. Državni zavod za statistiku, 2013.

Ratni sukobi, progon civilnog stanovništva i razaranje grada Vukovara u velikoj mjeri su utjecali na značajnu promjenu nacionalne strukture stanovništva u odnosu na posljednji prijeratni popis stanovništva (Popis 1991. g.). Vukovarsko-srijemska županija se razlikuje prema sociodemografskim pokazateljima od ostalih slavonskih županija kao i ostalih hrvatskih 'ratnih' županija. Specifičnost Vukovarsko-srijemske županije u odnosu na druge destinacije zahvaćene ratom, je mirna reintegracija ovog prostora u ustavnopravni poredak Hrvatske. Ta činjenica, kao i teško stradanje grada Vukovara od strane JNA i pobunjenih Srba, važna je za razumijevanje međunacionalnih odnosa u toj županiji, kao i etničkih promjena u sastavu županije u popisima 1991., 2001. i 2011. I drugi sociodemografski procesi, kao što su prirodni prirast i migracijski

saldo vanjskih migracija⁴, utjecali su na navedene promjene u etničkoj strukturi županije. Vukovarsko-srijemska županija je izrazito heterogena i manje nacionalno homogena u odnosu na ostale slavonske županije. Nekoliko nacionalnih manjina su značajnije zastupljene u ukupnoj populaciji ove županije. Pored *Srba*, koji su ovdje doživjeli manje smanjenje u odnosu na ostale četiri slavonske županije, tu su još među zastupljenijima *Bošnjaci*, *Mađari*, *Rusini* i *Slovaci*. Proces asimilacije čini svoje, pa je i u ovoj županiji evidentno postupno smanjivanje većine nacionalnih zajednica u statusu manjine. Kao i u ostalim slavonskim županijama, primjetna je razlika između dva međupopisna razdoblja. Tako je kod velike većine nacionalnih manjina evidentirano veće smanjenje njihovog broja i udjela u ukupnoj populaciji u prvom međupopisnom razdoblju (1991.-2001.), da bi u drugom (2001.-2011.) i pored nastavka trenda, to smanjivanje bilo ipak ublaženo. Iako su znatni dijelovi ove županije bili okupirani a grad Vukovar gotovo porušen do temelja, Srbi su ovdje ostali u znatnom broju i nakon što je Hrvatska svoj suverenitet ostvarila i na ovom, do 1995. g. okupiranom prostoru. Vukovar je bio u bivšoj

Jugoslaviji, među gradovima sa najvećim brojem nacionalno mješovitih brakova⁵. *Nacionalno neopredijeljeni* i *Jugoslaveni* su činili pred rat značajan udio u stanovništvu županije, a to je između ostaloga, rezultanta izrazito multietničkog 'karaktera' Vukovara i okolice, pa i činjenice postojanja velikog broja mješovitih brakova. Nijemci su u Hrvatskoj u tri navedena popisa stanovništva povećavali svoj broj iz popisa u popis. Tako ih je u Popisu 1991. g. bilo 2.635, u Popisu 2001. g. ukupno 2.902, da bi u Popisu 2011. g. registrirano 2.965. U Vukovarsko-srijemskoj županiji statistika registriranih Nijemaca u ova tri popisa ne prati ovaj trend. Za razliku od Hrvatske u cjelini, u ovoj županiji se njemačko stanovništvo postupno smanjuje. Razlozi se prije svega u sociodemografskim obilježjima ove populacije (starije stanovništvo) kao i u teškoj ratnoj destrukciji grada Vukovara.

3. Nacionalni identitet, stigma, kultura sjećanja

Migracijski procesi, više od mnogih drugih društvenih događanja, dovode do preispitivanja i kušnje individualnih i kolektivnih identiteta. Pojedinci i grupe su pred izazovima, kako u novim društvenim prostorima i drugačije oblikovanim prostorima moći, očuvati vlastite identitete a opet kako se svojom kooperativnošću uključiti u svakodnevnicu destinacija prijema. U nekim prijašnjim vremenima, kao što su 18. i 19.

⁴ Po podacima *Državnog zavoda za statistiku*, za 2008., 2009., 2010., 2011. i 2012.. prirodni prirast u ovoj županiji je po godinama: 2008. (- 346), 2009. (- 402), 2010. (- 521), 2011. (- 571), 2012. (- 553). Migracijski saldo za vanjske migracije (dospeljavanje i odseljavanje u Hrvatsku), u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* za navedeno razdoblje izgleda ovako: 2008. (+ 263), 2009. (- 375), 2010. (- 741), 2011. (- 461), 2012. (- 146).

⁵ U bivšoj SFRJ, nacionalno mješoviti brakovi bili su značajno zastupljeni, posebno u izrazitim multietničkim sredinama. U čitavoj SFRJ, udio takvih brakova je iznosio 12 %, toliko također u Bosni i Hercegovini, dok je u Hrvatskoj taj udio iznosio 17 %, a najviše u Vojvodini 28 %. Od gradova, posebno su se isticali Sarajevo s 26 %, Vukovar 34 % i Pakrac 35 % mješovitih brakova.

stoljeće, bilo je okolnosti koje su za očuvanje vlastitog identiteta bile teže od onih u 21. stoljeću, ali svakako i onih olakšavajućih. Sredstva prometa bila su slabo razvijena, putovalo se dugo i sporo a ono što se naziva masmedijskom sferom, bilo je u samim počecima. Migranti su odlaskom iz svojih naselja i država, posebno ako su odlazili u vrlo udaljene destinacije, gubili poveznice sa starim krajem. To ih je u novim destinacijama više primoravalo na međugrupnu suradnju, naročito u samom početku doseljenja. Nacionalni identitet je u startu bio relativno siguran, za razliku od aktualnih migracija koje pojedince ubrzanije izlažu identitetskim izazovima, pa i asimilaciji. S vremenom se doseljenici intenzivnije uključuju u društvo prijema, od susjedskih kontakata, pomaganja u svakodnevnim poslovima pa do ženidbenih veza. Nacionalni identitet je slojevitiji i počinje se mijenjati. Posebno se promjene događaju kod najmlađih pripadnika zajednice koji se uslijed druženja sa vršnjacima počinju postupno asimilirati u većinsku etničku zajednicu. Izazovi pripadnosti imaju svoju egzistencijalnu dimenziju i u ovisnosti o njihovom vrednovanju i aktivaciji a još više o odnosima društvene/političke moći akteri se pozicioniraju u društvenoj hijerarhiji i u svakodnevici sa svim njezinim tegobama i izazovima. Nacionalni identiteti, kao i ostali kolektivni i individualni identiteti prolaze različite mijene, a sve se to događa u okviru društvenih, političkih, kulturnih, povijesnih i ekonomskih struktura koje oblikuju te identitete i daju im značenje (Sekulić, 2014). Pritom treba biti oprezan, na što upozorava *N. Dugandžija*, koji uvažava strukturalnu dimenziju ovoga narativa, ali i dodaje da u određivanju osobne jednadžbe uvijek nešto ostaje što se ne određuje tim strukturalnim okvirom. Bačenost u strukture nije u potpunosti determinirana (Dugandžija, 2010). To pokazuju mnogi događaji u svakoj nacionalnoj zajednici, a disidenti često imaju velikih problema zbog stajališta koja nisu dio socijalnog konformizma i dominantnog narativa. U slučaju njemačke nacionalne zajednice, osnivanje partizanske jedinice u drugom svjetskom ratu *E. Thälmann* je znakovit primjer za navedeno. Iako su nacionalni identiteti, posebno kod etničkog oblika nacije, svojevrsni nadidentiteti koji se doživljavaju kao nešto primordijalno, iskonsko i za aktere najvažnije, njihov intenzitet i interiorizacija od aktera su različiti u zavisnosti od prethodno navedenih činilaca. Pritom, kako navodi *A. Smith*, nacionalne identitete karakterizira jaki intenzitet solidarnosti, praćen prinudnom snagom, kao i emocijama sa osjećajem svetog koji su s njima povezani (Smith, 1998). Nadalje, kompleksnost nacionalnih identiteta manifestira se u višeznačnosti prevladavajućih vrijednosti i identiteta, koje su nataložene u zajednici tijekom povijesti, a smisao im daju članovi zajednice u dijalogu i suprotstavljanju (Parekh, 2008). Nacionalni identitet je ambivalentan, i moguće je na njemu graditi afirmativne (uključujuće) i negativne (isključujuće) akcije i djelovanja, a najvažnije pitanje pritom je, što društvo drži zajedno, posebno u slučaju koegzistencije i konflikta više nacionalnih identiteta (Sekulić, 2014). Iako se to pitanje u kontinuitetu razmatra i ponovno prevrednuje, u društvima s etničkim oblikom nacije, ono što *J. Habermas* naziva ustavnim patriotizmom, svakako je jedan od najoptimalnijih odgovora na to pitanje. Elasticitet nacionalnog identiteta potencijal je za moguće kombinacije sa

drugim tipovima kolektivnog identiteta, poput klasnog i vjerskog te ideologije nacionalizma sa ideologijama fašizma, liberalizma, konzervativizma, fašizma i slično (Smith, 1998). Slično o tome piše i *H. U. Wehler*, da bi istakao kako je privlačnost nacionalizma između ostaloga u njegovoj potvrđenoj sposobnosti preskakanja svih društvenih, konfesionalnih i regionalnih granica (Wehler, 2005). Na primjeru raspada bivše jugoslavenske države, devedesetih godina prošlog stoljeća, nalazimo primjere za navedeno. Pripadnici socijalističke/komunističke nomenklature bez većih problema preuzimaju nacionalističku retoriku koja korespondira sa primordijalnim ambijentom svakodnevice i postaje pogodna za političku aktivaciju sa različitim ciljevima. Uostalom, kako ističe *A. Maalouf*, dvadeseto (a dodali bismo i prijašnja stoljeća), mogli su nas naučiti da nijedna ideologija nije samo oslobađajuća, sve se mogu iskriviti od svjetovnih do religijskih doktrina i staviti u službu nečovjštva (Maalouf, 2002). Slične turbulencije zahvatile su i njemački nacionalni identitet, što će rezultirati traumatičnim događanjima oko i u samoj zajednici. Nacionalni identitet doseljenih Nijemaca mijenjao je svoj kapacitet u zavisnosti od suodnosa sa drugim sličnim identitetima. Po dolasku, takav manjinski identitet ima sve značajke defanzivnog i aplikabilnog, što je u dobrovoljnim (uglavnom ekonomskim) migracijama gotovo konstanta. S vremenom se Nijemci uključuju u društveni život lokalnih zajednica, a povećanjem njihovog broja, postaju i značajan činilac tih zajednica. Njihov doprinos u sferi kulture i gospodarstva ima trajnije značenje i unaprijedit će životnu svakodnevicu u mjestima doseljenja. Velike identitetske promjene se događaju sa dolaskom nacionalsocijalista na vlast u Njemačkoj i u transmisiji ideja toga pokreta u druge krajeve gdje žive Nijemci, uključujući Vukovar i okolicu. Stigma označava situaciju obilježnosti, a sve u svrhu diskreditacije pojedinaca ili skupina, a stigma može biti vezana za tijelo (deformacije), karakter i društveni kolektiv (Abercrombie, Hill i Turner, 2008). U slučaju njemačke nacionalne zajednice radi se o kolektivnoj stigmati ili stigmati plemena. Problem ovog tipa stigme je u tome što se kvalifikacije koje su upućene sa određene pozicije nosioca društvene/političke moći odnose na sve članove zajednice. Socijalna konstrukcija stigme i njezino prenošenje sve do mikrosocijalnih lokaliteta stvaraju izrazito teško i nepovoljno sociopsihološko ozračje za ciljanu skupinu. To dovodi do toga da, uslijed socijalnog konformizma i društvenog pritiska te kvalifikative prihvaćaju često i oni akteri u društvu koji su do tada bili u dobrim odnosima sa članovima stigmatizirane zajednice i nisu ih nepovoljno percipirali. Za njemačku nacionalnu zajednicu, stigma u neposredno poslijeratnom razdoblju imala je teške posljedice (progoni, ubojstva, logori), da bi u kasnijem razdoblju socijalističkog poretka poprimila znatno blaže oblike⁶. Destigmatizacija je u slučaju Nijemaca u Hrvatskoj provedena u kratkom razdoblju, već samom promjenom poretka i disolucijom bivše jugoslavenske države, čemu je pridonijela Njemačka i njezin

⁶ Partizani su ušli u Vukovar 12. travnja 1945. a Srijemski front je probijen 11. travnja. Počinju uhićenja i ubojstva pa je tada strijeljano oko 90 vukovarskih Nijemaca a ukupno je deportirano u logore ili ubijeno 940 (Barišić Bogišić, 2011).

afirmativan odnos prema priznanju Republike Hrvatske. Kultura pamćenja/sjećanja pretpostavka je svih identiteta, od individualnih do kolektivnih. Pritom, kako ističe *A. Assman*, nasuprot socijalnom pamćenju, koje je pamćenje 'odozdo' i koje se prenosi unutar mikrosocijalnih skupina, nacionalno pamćenje je kompleksnije i dugotrajnije a sadržano je u institucijama i udrugama i utječe na društvo koje teži dugoročnom trajanju, mnogo je kompaktnija konstrukcija i usidreno je u političkim institucijama i 'odozgo' (*Assman, A, 2011; 40*). Bez osmišljavanja prošlosti, uloge pojedinaca i grupa u tim događajima i procesima, nije moguća samoidentifikacija i diverzifikacija identiteta, a tako ni refleksije o perspektivama. Za naciju kao temeljnu političku zajednicu u posljednja dva stoljeća, komunikacijsko a još više kulturalno sjećanje/pamćenje u samim su temeljima ovog kolektivnog identiteta. U svim društvima postoji hijerarhija u sferi kulturalnog pamćenja/sjećanja. Establishment i njegovi provoditelji na svim razinama kao i simpatizeri participiraju i stvaraju dominantno pamćenje/sjećanje. U ovoj grupaciji često iako ne uvijek i ne u potpunosti, komunikacijsko pamćenje/sjećanje se približava kulturalnom. Mnogo veće probleme imaju pripadnici onih zajednica koje imaju marginalnu društvenu/političku moć. Tu se može govoriti o napetosti koja postoji između individualnih i obiteljskih na jednoj te službenih sjećanja na drugoj strani (*Cipek, 2011*). Takav je slučaj Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji, uključujući Hrvatsku, koji su u dužem razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata skrivali svoje identitetske naracije, posebno ratne i neposredno poslijeratne. Tek nakon raspada socijalističkog poretka i uvođenja višestranačja u politički život, pripadnici njemačke zajednice se oslobađaju stigme i reafirmiraju sjećanje zajednice o svim pa i nekim tabu temama iz prošlosti vezanih za Drugi svjetski rat.

4. Empirijsko istraživanje: Nijemci u Vukovaru i okolici (intervjui)

Intervjui sa pripadnicima njemačke nacionalne manjine obavljani su u Vukovaru, 27. 9. 2021. u hotelu Lav uz jednu posjetu kući. Koordinatorica u ovom istraživanju je bila predsjednica Udruge Nijemaca i Austrijanaca Vukovar. Intervjuirani su četiri pripadnika njemačke nacionalne zajednice i to jedna žena i tri muškarca. Iako smo nastojali intervjuirati i više pripadnika njemačke nacionalne manjine, neke vanjske okolnosti (korona kao realna bojazan) i relativna malobrojnost ove zajednice u tome su nas u određenoj mjeri onemogućili. Intervjui su trajali otprilike 30 minuta po osobi, a u slobodnom razgovoru uz pitanja korištena kao predložak, intervjuirani su iznosili svoja mišljenja i stavove o prošlosti i aktualnim događanjima i procesima vezanim za njemačku nacionalnu zajednicu u Vukovaru i okolici. U intervjuima je postavljeno ukupno 18 pitanja. Uvodna pitanja se odnose na doseljavanje Nijemaca u Vukovar i okolicu, motive njihovog migriranja, načine dolaska i prihvaćenost u novom kraju. Slijede pitanja koja se odnose na suživot Nijemaca sa Hrvatima, Mađarima, Srbima i drugima, što se manifestira mješovitim brakovima i drugim obrascima socijalne interakcije u lokalnim zajednicama. Nijemci donose drugačije a često i tehnološki

naprednije načine obrade zemlje i druge novitete u obrtu i industriji. Što o tome znaju ispitanici i koliko je sve to prihvaćeno u destinacijama njihovog useljavanja. Kakva je situacija sa jezikom, koliko Nijemaca još govori i razumije njemački jezik i kakve su razlike između jezičnog standarda koji se koristi u Njemačkoj i Austriji? Koliko su intervjuirani i drugi pripadnici njemačke nacionalne manjine ovdje aktivni u udruzi Nijemaca i Austrijanaca i na koji način? Koje su sve aktivnosti prisutne u udruzi i koliko to pridonosi očuvanju njihovog nacionalnog identiteta? Slijede pitanja o značaju obrazovanja za Nijemce, osvrst na povijest obrazovanja i eventualno korištenje jednog od tri modela obrazovanja za nacionalne manjine u Hrvatskoj. Imaju li Nijemci/Austrijanci neke svoje običaje koji se razlikuju od drugih nacionalnih zajednica i kakvu ulogu u tim običajima zauzima gastronomija? Koliko njemačka država pomaže Nijemce u ovom dijelu Hrvatske? Nijemci su ovdje poznati pod imenom 'Podunavske Švabe'⁷, upitani su kako reagiraju na ovo ime. Njemačka zajednica prolazila je u razdoblju od doseljavanja preko drugog svjetskog rata do aktualnog vremena različite situacije i etape. Intervjuirani su upitani o osobnim iskustvima, jesu li imali kakvih neugodnih iskustava zbog toga što se izjašnjavaju kao Nijemci/Austrijanci i kako je se to manifestiralo u svakodnevici? Uslijedila su u intervjuima i vrlo delikatna pitanja o ulozi njihovih sunarodnjaka ili (za one najstarije) eventualno i njih samih u Drugom svjetskom ratu te kako su ovdašnji Nijemci/Austrijanci reagirali na dolazak njemačke vojske i koliko je time narušen suživot sa pripadnicima drugih naroda ovdje? Nakon završetka Drugog svjetskog rata, Nijemci su bili obilježena zajednica čiji je znatan dio stradao na samom kraju rata i u neposredno poslijeratnom razdoblju. Što o tome znaju intervjuirani bilo iz vlastitih sjećanja ili sjećanja njihovih susjeda, prijatelja ili rođaka? Shodno tome, upitani su, kako iz te perspektive ocjenjuju odnos Titovog režima prema njemačkoj zajednici i jesu li u socijalizmu osjetili kakvu obilježenost i negativne reakcije okoline? Nakon demokratskih promjena devedesetih godina dvadesetog stoljeća, Nijemci izlaze iz prostora stigme, pa su upitani o tome i kako su to doživjeli. I na kraju, upitani su o međunacionalnoj situaciji u Vukovaru i o odnosu hrvatskih vlasti prema njima. Pitanja su u ovom tekstu podijeljena u tri podcjeline u kojima će se analizirati intervjui i to: *Sjećanje na dolazak, Identitet i stigma, Perspektiva*.

4.1. Sjećanje na dolazak

Sjećanje je važna identitetska sastavnica kako individualnih tako i kolektivnih identiteta. Pitanja kao što su ona odakle potječemo, tko su naši pretci, što znamo o tome i kako potomci to prenose u nekom drugom vremenu, čine segmente komunikacijskog sjećanja neke zajednice. Kulturalni aspekt sjećanja odnosi se na institucionalno pamćenje, poput knjiga, muzeja, filmova, televizije i drugih medija

⁷ U knjizi *Nijemci, Austrijanci i Hrvati I*, G. B. Richembergh navodi da su taj pojam skovali njemački učitelj i geograf dr.sc. *Herman Rüdiger* i austrijski geograf *Robert Sieger*. Donauschwaben je naziv za Nijemce u Mađarskoj, Jugoslaviji i Rumunjskoj (Beus Richemberg, 2010).

koji bilježe i pamte ono što je se dogodilo i što čini važne elemente identiteta, u ovom slučaju nacionalne zajednice. Dolazak predaka i informacije koje pripadnici nacionalne zajednice imaju o tome, važan je segment njihovog kolektivnog identiteta i figurira kao svojevrsni simbolički temelj zajednice. Što intervjuirani Nijemci znaju o prošlosti svoje zajednice i kako interpretiraju pojedine događaje iz prošlosti?

„Nijemci se spominju već u 13., 14. stoljeću. Bili su to sporadični dolasci. Organizirana doseljavanja počinju nakon odlaska Turaka. Podunavske Švabe dolaze od Ulma, brodićem su stizali do Vukovara ... Ulma Šahtl. Obećana im je zemlja, prestaju biti kmetovi, dobivaju slobodu, postaju sami svoji gazde. Tri (3) su vala doseljavanja ... morali su u početnom migracijskom razdoblju biti katolici. U početku su se više držali u grupi zbog jezika ... Austrijanci i Nijemci su se dobro slagali. Nijemci donose drugačiju obradu zemlje, željezne plugove. Drugačiji je odnos prema obitelji. Dok nisu došli Nijemci, domicilno stanovništvo je prilikom objeda poštovalo hijerarhiju. Najprije su jeli posebno majka i otac, pa tek onda djeca, dok Nijemci svi sjede za stolom. Štedljivo stanovništvo, sve se iskoristi. Utjecaj kuhinje je velik, ništa se ne baca ... ja ostatak krumpira ponovno preradim“.

(Njemica, žena, Pakrac, 1951. g.)

„Dolazak Nijemaca je povezan sa protjerivanjem Turaka pred samim Bečom 1683. Nijemci se naseljavaju za vojne potrebe. Tri (3) vala iseljavanja – Švabencug – Prvi ... car Karlo, drugi ... Marija Terezija, treći ... Josip II. Nijemci dolaze u Banat, pa u Bačku a onda u Slavoniju. Vukovar nije obuhvaćen iseljeničkim valom nego je iz Bačke reemigracija dovela Nijemce u Vukovar i okolicu. Najstariji sin je naslijedio imanje, prvi počeci su oko 1820. godine. U Vukovaru postoji naselje Švapsko Brdo, tu su se naseljavali Nijemci. Dolazili su brodom. Za vrijeme Marije Terezije to su bili samo katolici“.

(Nijemac, muškarac, Vukovar, 1935. g.)

„Ovdje je odmah po dolasku vođena borba protiv komaraca. Dolazili su seljaci ali i zanatlije, kovači, stolari, kolari. Carica Marija Terezija gradi ceste, a mještani moraju graditi kuće uz cestu. Porezi se uvode, katastarske knjige, uvode se kućni brojevi, obavezno školovanje. Strossmayer uvodi škole za djevojke“.

(Njemica, žena, Pakrac, 1951. g.)

„Zemlja je bila zapuštena, trebalo je krčiti zemlju koju su dobili njemački doseljenici. Željezni plug su vukla po tri konja, zaraza, umiranje ... radovi na regulaciji vode. I dok su u Njemačkoj bili u najamnom odnosu, ovdje Nijemci dolaze do slobode, prestaju

biti kmetovi. Državna kolonizacija je podržavana i usmjeravana direktno iz Beča. Privatna kolonizacija je bila forsirana od veleposjednika, tražili su radnu snagu ... Pejačevići, Strossmayer i drugi. U vrijeme doseljavanja, Nijemci su po broju bili treći iza Hrvata i Srba, da bi oko 1910. Nijemci došli na drugo mjesto“.

(Nijemac, muškarac, Vukovar, 1935. g.)

Intervjuirani Nijemci u Vukovaru u okviru komunikacijskog sjećanja i prijenosa unutar porodice i drugih obrazaca primarne socijalizacijske sfere sjećaju se dolaska predaka na prostor Vukovara i okolice. Pored komunikacijskog, doprinos sjećanju Nijemaca daju i oblici kulturalnog sjećanja, posebno njihova udruga u Vukovaru sa svojim raznolikim aktivnostima, od pjesme i plesa do predstavljanja knjiga i drugih manifestacija u sferi kulture. Dolazak iz njemačkih pokrajina bio je uzrokovan strukturalnim promjenama kao što je oslobađanje feudalnih okvira i uvođenjem kapitalističkih odnosa, te na individualnoj i obiteljskoj razini, potrebom za vlastitom zemljom ili samostalnim obrtom, što je potencijalno bilo ostvarivo na prostorima oslobođenima od turske vlasti i sa manjkom radne snage. U ovom razdoblju Nijemci dolaze u tri vala, koji su obilježeni vladarima iz kuće Habsburg, vladavinom cara Karla VI, carice Marije Terezije i cara Josipa II. Doseljenici putuju Dunavom do Apatina i dalje naseljavaju Srijem, Banat, Bačku, Slavoniju. U vrijeme vladanja Marije Terezije to su bili katolici, da bi se nakon *Patenta o vjerskoj toleranciji* mogli useljavati i protestanti. Nijemci donose drugačije vrednote u Vukovar i okolicu. Obrada zemlje se modernizira, drvene plugove zamjenjuju željezni, a tu je i gnojidba zemlje i ukupno naprednija poljoprivreda. U vrijeme vladavine carice Marije Terezije uvode se i u ove krajeve različite novine, od gradnje cesta i naseljavanja stanovnika uz cestu, uvođenje kućnih brojeva, uz obavezno školovanje. Sve ove reforme doprinijele su bržem razvoju grada Vukovara, a Nijemci su kao obrtnici, trgovci, činovnici i poljoprivrednici značajno sudjelovali u tome. Prva generacija je bila u teškoj poziciji, od krčenja šuma i šikara, isušavanja močvarnog tla do borbe protiv komaraca, a tek naredne generacije će imati nešto lakši život. Starosna struktura njemačke zajednice u Vukovaru, koju prati smanjena komunikacija među članovima zajednice, čemu je pridonijela i korona kao bolest, otežava komunikacijsko sjećanje a to slabi nacionalni identitet i njegovu socijalnu konstrukciju, pa se isti sve više iz sfere primarnih socijalnih odnosa transponira u institucionalne oblike sjećanja, kao što je u Vukovaru *Udruga Nijemaca i Austrijanaca Vukovar*.

4.2. Identitet i stigma

Identiteti su promjenjiva kategorija i oblikuju se u prostorima društvene i političke moći. Što je sociopolitički ambijent pogodniji, a u (post)modernom društvu to korespondira sa demokratskom i pluralističkom paradigmom i vladavinom pravne države, to su okolnosti za afirmaciju individualnih i kolektivnih identiteta povoljnije.

Pored makropolitčkih i ukupnih društvenih pretpostavki, njihova socijalna konstrukcija je također u korelaciji sa voljom i organiziranošću samih aktera identitetske naracije. Prepreke na tom putu su sociopsihološki, politički i institucionalni obrasci/regulativi koji mogu značajno usporavati pa i sprečavati očuvanje, socijalnu konstrukciju i prijenos identiteta, u ovom slučaju nacionalnog. Ono što je posebno signifikantno za njemačku nacionalnu zajednicu u vremenu nakon Drugog svjetskog rata na prostorima bivše Jugoslavije, uključujući Hrvatsku, je stigma. Kako intervjuirani Nijemci percipiraju aktualnu identitetsku zbilju i koliko sami sudjeluju u prijenosu najvažnijih sastavnica njemačkog identiteta? Kako su doživjeli razdoblje socijalizma i stigmatizaciju njemačke nacionalne zajednice? Koliko je uvođenje demokratskih političkih obrazaca devedesetih godina dvadesetog stoljeća doprinijelo izlasku iz stigme Nijemaca u Hrvatskoj i u Vukovaru te kako se to manifestira na sociopolitički i društveni status njemačke nacionalne manjine u Vukovaru i okolici?

„Mješoviti brakovi su prisutni, Nijemci se žene uglavnom sa Hrvatima, Sa Srbima jako rijetko. S vremenom se događa kroatizacija njemačkih imena i prezimena ... Gastronomija ... tijesto dosta preferiraju, slično je to sa hrvatskom kuhinjom. Tu je zatim goveđa juha, kuhana govedina i sos ... dok je prase na ražnju turski običaj“.

(Nijemac, muškarac, Vukovar, 1935. g.)

„Sa 12 godina sam otjeran u logor, otac je umro u logoru u Valpovu 1946. Pred djecom se nije pričalo o ratu i onome što je se dogodilo. Moj je otac rođen u Vukovaru a djed je došao iz Đakova. Otac je znao njemački. Moj sin je prezimenu opet dodao duplo w.“

(Nijemac, muškarac, Vukovar, 1934. g.)

„Malo ljudi govori njemački, neki žive dijelom u Njemačkoj, neki manje govore a više razumiju. Razlika između njemačkog jezika i onoga što se govori u Austriji, to je razlika u dijalektu ... nije velika. Gastronomski specijaliteti su npr. štrudle, šnenokle, cvečknedle (knedle sa šljivama)“.

(Njemica, žena, Pakrac, 1951. g.)

„Bili smo prognanici u Zagrebu, tu su nas upozoravali da se ne kaže kašika nego žlica ... Ja i brat smo slušali vijesti na radiju ... tu su se doselili Srbi ... Nijemci su bili u Bosni, Srbiji, Bačkoj ... od Hamburga, Frankfurta do Švapskog Brda ...“.

(Nijemac, muškarac, Plavna, 1949. g.)

„Brakovi ... neke Njemice su se udale za Srbe da izbjegnu progone nakon Drugog svjetskog rata. Kako su Nijemci dolazili kao katolici, ženili su se više sa Hrvatima, asimiliraju se u hrvatsku etničku većinu. Podunavske Švabe, to je negativna konotacija nakon Drugog svjetskog rata, nakon ovog zadnjeg rata sa ponosom sam se ja a i drugi deklarirala/li kao Nijemci. Bilo je neugodnih iskustava, prabaka je bila u logoru, spasio ju je Srbin partizan. Manji broj je se i za Tita deklarirao kao Nijemci. Ja osobno nisam osjetila neki pritisak. Do 90-ih se nisam tako deklarirala, tek u Popisu 1991. g. sam se deklarirala kao Njemica“.

(Njemica, žena, Pakrac, 1951. g.)

„Sjećam se dolaska Nijemaca 1941. g. ... Vukovarci su dočekali Nijemce koji dolaze na tenkovima, nosili su im kolače ... neki su išli po kućama, jedan vojnik je stanovao kod nas. Bio je dva puta nedjeljno na ručku. U jesen 1944. g. Rusi su došli na drugu obalu Dunava ... 12. 4. 1945. probijen je Srijemski front ... partizani su se raširili ... Šok krajem travnja, tjeranje Švaba ...to se nije očekivalo ... obuhvaćen je cijeli grad ... Sakupljali smo se ... otac, majka i ja ... kod Doma narodnog zdravlja ... krenuli smo kod dvorca Eltz ... Nijemci su pojedinačno pozvani na razgovor ... tolerirali su miješane brakove ... glavni logori su bili Mitrovica, Bački Jarak, Valpovo ... Najstrašnije je bilo početkom 1946. (siječanj). Sve se prepričavalo u familiji, 90-ih se to počelo više spominjati ... sin mi nosi 'Slobodnu Dalmaciju' u kojoj su ta pitanja otvarana ... Kulturološki šok. Splašnjavalo je s vremenom .. Nije bilo tako crno kao što se želi prikazati“.

(Nijemac, muškarac, Vukovar, 1935. g.)

„Majka je također znala njemački ... ja sam dosta zaboravio, ustručavam se reći i ono što donekle znam. Zvali su me u Njemačku ... otac je imao brata neženju i tri tetke neudate, oni su otišli u Njemačku. Ja nisam htio napustiti staru majku, od 1946. g. bio sam u tuđoj kući. ... Završio sam metalostrugarski zanat, kad sam se htio zaposliti, odmjerili bi me od glave do pete ... tu sam osjetio nelagodu što sam Nijemac. Sa ljudima nisam imao problema. Desetak godina sam aktivan, išao sam na pjevanje“.

(Nijemac, muškarac, Vukovar, 1934. g.)

„U porodici su moji govorili švapski ... čitati znam, sestra je trgovkinja, ona slabije govori. Kod kuće se govorilo njemački. Brat je svećenik, mi smo Nijemci, bratu su nudili da ostane u Njemačkoj kao svećenik, ali nismo odmah dobili državljanstvo. Službenici različito reaguju, netko daje netko ne ... Schwartze Zigeuner, to je

bio naziv za one Nijemce koji su ostali u Jugoslaviji ... Podunavske Švabe ... na to pozitivno reagiram“.

(Nijemac, muškarac, Plavna, 1949. g.)

Intervjuirani Nijemci se referiraju na prve dolaske i komunikacijsko sjećanje, a dolasci su bili vezani za Dunav sa prijemom u Apatinu. Kao i svaka migrantska grupa, Nijemci su u prvim godinama uglavnom kontaktirali unutar svoje grupe, pa je nacionalni identitet bio očuvan. S vremenom se pripadnici ove zajednice sve više integriraju u lokalne zajednice, posebno u primarnosocijalizacijskim oblicima kao što su mješoviti brakovi, susjedske i prijateljske veze, igranje djece, druženje vršnjačkih skupina i drugi. Iako se kvalitetno integriraju, njihov nacionalni identitet je vrlo izražen u tom razdoblju i kasnije sve do kraja Drugog svjetskog rata. Razlozi su u njihovoj brojnosti, referiranju na njemačku naciju u samoj Njemačkoj i njezino značenje u sferi kulture, politike i gospodarstva u Europi i u svijetu. Nijemci u novi kraj donose naprednija sredstva za proizvodnju u odnosu na ona koja su korištena od strane domicilnog stanovništva, posebno u poljoprivredi. Zemlju obrađuju željeznim plugom, odnos prema radu je temeljitiji u odnosu na domicilnu populaciju. Motiv doseljenika je i oslobađanje od feudalnih obaveza i dobitak slobode. U samom početku doseljenicima je bilo teško i vrlo naporno su radili, od krčenja šuma, isušivanja močvara do borbe protiv komaraca. U njemačkim obiteljima je, kako navode intervjuirani, manje naglašena hijerarhija, što ukazuje da je ukupni društveni ambijent iz kojega su došli bio tolerantniji, demokratskiji i manje patrijarhalan i autoritaran u odnosu na onaj u Slavoniji. Kako na samim počecima doseljavanja uglavnom stižu katolici, brakove sklapaju sa Hrvatima. To će omogućiti i ubrzati asimilaciju a dio Nijemaca će kroatizirati svoje prezime. S vremenom se asimilacija pojačava, iako je njemački identitet i dalje naglašen, sve do događaja vezanih za Drugi svjetski rat i poraće, kada se situacija izrazito mijenja a njemački identitet biva proskribiran i potisnut.

4.3. Perspektiva Nijemaca u Vukovaru

Proces asimilacije zahvaća nacionalnomanjinske zajednice u većem ili manjem opsegu, u korelaciji sa više činilaca, od brojnosti tih zajednica, njihove organiziranosti, tradicionalnog statusa, institucionalnog okvira i sociopolitičke atmosfere u kojoj se asimilacija događa. Slično se događa Nijemcima u Vukovaru i okolici, koji sve teže čuvaju i prenose svoj nacionalni identitet a asimilacija u kontinuitetu smanjuje njihov broj i udio u stanovništvu⁸. S obzirom na navedene činjenice, nameće se pitanje budućnosti ove zajednice, kako u mjestu intervjuiranja tako i u Hrvatskoj u cjelini.

⁸ Tako se u poslijeratnim popisima stanovništva (1991., 2001., 2011.), stalno smanjuje broj Nijemaca u Vukovarsko-srijemskoj županiji. U Popisu 1991., bilježi se 250 Nijemaca, da bi ih u sljedećim popisima bilo 171 (Popis 2001.) i 137 (Popis 2011.).

Što o tome kažu intervjuirani Nijemci i kakvu perspektivu predviđaju za njemačku zajednicu? Može li se i pored ovih sociopolitičkih i demografskih hendikepa ipak u narednim desetljećima očuvati njemački nacionalni identitet u Vukovaru?

„Udruga Austrijanaca i Nijemaca u Vukovaru postoji i dosta je aktivna, samo se smanjuje broj članova. *Drei Rosen*, ansambl u Vukovaru. Pjevački zbor se sastaje dva puta tjedno. U društvu ima članova na ‘papiru’. Udruga je osnovana 2004. godine ... tada je bilo 100-njak članova, sada 50-ak. Zbor je djelovao u Zagrebu. Više je osoba u našoj udruzi koji nisu porijeklom Nijemci. C model se uči kao strani jezik ... Nema ovdje u Vukovaru C modela“.

(Njemica, žena, Pakrac, 1951. g.)

„Nema podmlađivanja njemačke zajednice, asimilacija je prisutna. Nakon 1945. težak je status Nijemaca. U Vukovaru 1941. sam krenuo u prvi razred osnovne škole. U većini kuća izvan švapskog Brda govori se hrvatski jezik. Nijemci su umjereniji u alkoholu. Čim svane išli su na njive ... Ja sam 1992. iz prognaničkog statusa otišao u Njemačku, imam dvojno državljanstvo. Baratao sam s jezikom pa je bilo lakše. Imao sam prava kao i drugi njemački građani, prednost je to i za mirovinu“.

(Nijemac, muškarac, Vukovar, 1935. g.)

„Premalo nas je u Vukovaru. Mladi su uključeni u Udrugu ali se ne deklariraju kao Nijemci. Škola je državi Njemačkoj zanimljivija od naše udruge. Njemačka škola je ovdje postojala do 1946. a onda se ugasila ... ćirilicu nisam znao. Moj otac je bio trgovac, dućan je bio zatvoren, imali smo 16 jutara zemlje i ½ jutra šume. Dobio sam naknadu od njemačke države“.

(Nijemac, muškarac, Vukovar, 1934. g.)

„Njemačka nas slabo podupire ... da imamo posebnu školu oni bi to podržavali ... projekt izgradnje Švapske kuće je bio u prijedlogu, ali nije bilo podrške ni od austrijske ni od njemačke vlade. Poslali su poruku zahvale za Oktoberfest, ali ne i financijsku podršku. Nešto sitno dobijemo od grada i od Savjeta za nacionalne manjine te od Österreichische Landschaft. Nismo zadovoljni njemačkom državom i njezinim odnosom prema nama, posebno u sferi financija“.

(Nijemac, muškarac, Vukovar, 1935. g.)

S obzirom na relativno mali broj pripadnika, njemačka zajednica u Vukovaru počela je vrlo organizirano i sa velikom motivacijom članova Udruge, koju su činili Nijemci ali i pripadnici drugih nacionalnosti. To se može objasniti početnim entuzijazmom, mladog, demokratskog društva kao i utilitarnim razlozima (eventualne veze sa Njemačkom, studiranje, zapošljavanje, putovanje i sl.). Kasnije entuzijazam splašnjava a broj članova *Udruge Nijemaca i Austrijanaca Vukovar*, a posebno onih aktivnih se kontinuirano smanjuje. Kao poseban problem u intervjuima se navodi nedostatak mladih članova zajednice, što se manifestira u školstvu Nijemaca, pri čemu Nijemci u Vukovaru ne koriste nijedan od tri ponuđena modela obrazovanja nacionalnih i etničkih manjina (A, B, C). Kao posebno teško razdoblje, koje je odredilo perspektivu Nijemaca sve do aktualnog vremena, svakako su događaji vezani za Drugi svjetski rat. Nijemci su nakon sudjelovanja dijela Folksdojčera u podršci i aktivnostima nacionalsocijalista, sve do sudjelovanja u ratu, kolektivno stigmatizirani od strane novih vlasti u socijalističkoj Jugoslaviji, što će na različite načine (progoni, logori, ubojstva) izrazito smanjiti njihov broj u prijašnjim mjestima življenja. Navode se doprinosi Nijemaca u novom kraju, od bolje i kvalitetnije obrade zemlje, inovacija u gospodarstvu, drugačijeg odnosa prema vremenu, pa do umjerenijeg života. Značajan je također doprinos Nijemaca u gastronomiji. Intervjuirani su izrazili nezadovoljstvo sa dobivenom pomoći Njemačke, koja je češće verbalna a znatno manje materijalna i financijska.

5. Zaključna razmatranja

Njemačka nacionalna zajednica u Vukovaru i okolici prolazila je u posljednja dva stoljeća kroz brojna burna i turbulentna kretanja, od brojčanog, kulturnog i gospodarskog značaja i uzleta do teških trauma, smanjenja broja pripadnika ove zajednice, njezinog starenja i sve više funkcioniranja u ulozi čuvara uspomena na neka bolja vremena. U vremenu oslobađanja Slavonije od Turaka, Slavonija je bila devastirana i opustošena a u gradovima i na veleposjedima nedostajalo je radne snage, posebno one kvalificirane. U Slavoniju dolaze pripadnici različitih nacionalnih zajednica, među njima i Nijemci, koji dolaze u više kolonizacijskih valova. Dva oblika dolazaka prevladavaju: organizirane migracije koje organizira država i kuća Habsburg a drugi oblik je privatna kolonizacija, u čijem fokusu je aktivnost zemljoposjednika koji pozivaju migrante kao radnu snagu na njihove posjede. U prvim desetljećima po dolasku, Nijemci mukotrpnim radom i štednjom postaju respektabilna zajednica koja svojim pristupom gospodarskim aktivnostima i doprinosima u sferi kulture ima izrazito afirmativnu ulogu u novom kraju. Sve to traje do dolaska nacionalsocijalista na vlast, te naročito uoči i za vrijeme Drugog svjetskog rata, kada Podunavske Švabe, organizirane u Kulturbund, sudjeluju u njemačkim okupacijskim akcijama na ovom prostoru. Sve će to doprinijeti teškim i traumatičnim procesima u kojima su Nijemci stigmatizirani od novih vlasti a znatan broj pripadnika ove zajednice stradava u progonstvu i u

logorima. Socijalističko razdoblje obilježenom je snažnijim ili blažim oblicima stigme i etnomimikrije pripadnika ove nacionalne zajednice. Demokratski višestranački izbori i osamostaljenje Hrvatske, promijenit će status i percepciju Nijemaca u Hrvatskoj, što će rezultirati oslobađanjem od stigme i reafirmaciji njemačkog nacionalnog identiteta. U cilju spoznaje aktualne zbilje i posebno perspektive njemačke zajednice u Vukovaru i okolici, provedeno je istraživanje (intervju) sa Nijemcima u Vukovaru. Analiza provedenih intervjua pokazuje da intervjuirani Nijemci poznaju prošlost svoje zajednice, vrijeme, uzroke, motive i načine njihovog doseljavanja u Vukovar i okolicu. Nadalje, iz njihovih iskustava može se konstatirati da je u socijalističkom razdoblju bilo teško biti Nijemac, posebno u neposredno poslijeratnom razdoblju. Kasnije, to se i dalje reflektiralo u primarnosocijalizacijskim obrascima sa nešto manje intenziteta. Iako su nove demokratske okolnosti i afirmativan odnos prema njemačkoj nacionalnoj zajednici nakon devedesetih godina prošlog stoljeća značajnije omogućile reafirmaciju njemačkog nacionalnog identiteta, sve malobrojnija zajednica u Vukovaru i okolici uz starije stanovništvo funkcioniraju kao značajan hendikep u očuvanju ove nacionalne zajednice na navedenom prostoru.

6. Literatura

Knjige i časopisi

- Abercrombie Nicholas, Hill, Sthepen, Turner, S. Bryan (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk (urednici hrvatskog izdanja: Jadranka Čačić Kumpes i Josip Kumpes).
- Asman, Alaida (2011). *Duga senka prošlosti. Kultura sećanja i politika povesti*. Beograd: Biblioteka xx vek.
- Barišić, Bogišić, Lidija (2011). „Njemačka etnička zajednica u Vukovaru“. Vukovar: Vukovarski zbornik, 6.
- Beus Richemberg, Goran (2010). *Nijemci, Austrijanci i Hrvati*. Prilozi za povijest njemačko-austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Zagreb-Sarajevo: Synopsis. Osijek: Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj.
- Cipek, Tihomir (2011). “Povijest uzvrata udarac. Nacija i demokratska legitimacija” u: *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti/uredio: Tihomir Cipek*, Zagreb, Disput, 2011.
- Dugandžija, Nikola (2010). „Nacionalna zbilja i njezini prividi“, Zagreb: Durieux.
- Geiger, Vladimir (2001). *Nijemci u Đakovu i Đakovoštini*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Haffner, Sebastian (2004). *Povijest jednog Nijemca: sjećanja 1914.-1933*. Zagreb: Durieux.
- Karakaš Obradov, Marica (2014). *Novi mozaici nacija u ‘novim poredcima’*. Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Lazanin, Sanja (2007). „Stanovništvo Vinkovaca i Vukovara u razdoblju njihova oblikovanja u urbane cjeline: kraj 18. i početak 19. stoljeća“, Zagreb: *Migracijske i etničke teme*, sv. 23, br. 3. str. 225-249.
- Maalouf, Amin (2002). *U ime identiteta: nasilje i potreba za pripadnošću*. Zagreb: Prometej.

- Parekh, Bikhu "Nova politika identiteta", Zagreb, 2008. Politička kultura.
- Sekulić, Duško (2014). *Identitet i vrijednosti. Sociološka studija hrvatskog društva*. Zagreb: Politička kultura.
- Smith, Anthony D. (1998). *Nacionalni identitet*. Beograd: Čigoja štampa.
- Wehler, Hans-Ulrich (2005). Nacionalizam. Povijest, oblici, posljedice. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Wertheimer, Baletić, Alica (1993). Stanovništvo Vukovara i vukovarskoga kraja. Zagreb: Globus, nakladni zavod.

Izvori

- Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992.*
- Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 889. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1996.*
- Popis stanovništva 2001. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2002.*
- Popis stanovništva 2011., Zagreb: www. Državni zavod za statistiku, 2013.*
- Ustav RH, Narodne novine, br. 76, Zagreb, 2010. g.*
- Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, Zagreb, 2002 g.*

NIJEMCI U VUKOVARU – OD BROJNE I UTJECAJNE ZAJEDNICE DO NOSIOCA KULTURE SJEĆANJA

Sažetak

Nijemci u Hrvatskoj su 'stara' nacionalna manjina, koja je u ne tako davnoj prošlosti bila vrlo brojna i utjecajna, da bi nakon Drugog svjetskog rata doživjela veliko brojčano smanjenje kao i društvenu marginalizaciju, koja se posebno manifestirala u obliku stigme narodnog neprijatelja i suradnika okupatora. Od nekada brojne i utjecajne zajednice, Nijemci u Hrvatskoj u razdoblju nakon drugog svjetskog rata čine malobrojnu nacionalnu zajednicu koja komunikacijskim i kulturalnim sjećanjem prenosi uspomene i iskustva svojih predaka, njihove doživljaje, strahove i nadanja u Vukovarskom kraju i Hrvatskoj u cjelini. U cilju spoznaje očuvanja i socijalne konstrukcije nacionalnog identiteta njemačke nacionalne manjine u Vukovaru i okolici, provedeno je empirijsko istraživanje (intervju) u njemačkoj populaciji. Intervjuirana su četiri pripadnika njemačke nacionalne zajednice i to jedna žena i tri muškarca. Iako smo nastojali intervjuirati i više pripadnika njemačke nacionalne manjine, neke vanjske okolnosti (strah od korone) i malobrojnost ove zajednice u tome su nas u određenoj mjeri onemogućili. Intervjui su trajali otprilike 30 minuta, a u slobodnom razgovoru uz pitanja korištena kao predložak, intervjuirani su iznosili svoja mišljenja i stavove o povijesti i aktualnim događanjima i procesima vezanim za njemačku nacionalnu zajednicu u Vukovaru i okolici. U intervjuima je postavljeno ukupno 18 pitanja. Analizom provedenih intervjuja, došlo se do spoznaje da intervjuirani Nijemci komunikacijskim sjećanjem prenose uspomene na dolazak njihovih predaka u Vukovar. Kolonizacija je imala dvije dimenzije, državnu koju su provodili Habsburzi i onu drugu, privatnu, koju su organizirali veleposjednici koji su trebali radnu snagu za svoje posjede. Nijemci donose drugačije vrednote, posebno u gospodarstvu, što oplemenjuje destinacije u koje su migrirali. U Drugom svjetskom ratu dio pripadnika ove zajednice podržao je aktivno nacionalsocijalizam, što im je krajem rata i u poslijeratnom razdoblju donijelo teške nevolje, pri čemu je na djelu bila kolektivna stigma. Sve se u blažem obliku nastavilo u socijalizmu, da bi do destigmatizacije došlo u vremenu provođenja prvih višestranačkih izbora i osamostaljenja Hrvatske. Nijemci se izjašnjavaju slobodno i bez pritiska, ali starije stanovništvo, slaba podrška Njemačke i mali broj pripadnika ove zajednice, hendikepi su u suočavanju sa kontinuiranom asimilacijom i čine otegotne okolnosti u aktivnostima na očuvanju njemačkog nacionalnog identiteta.

Ključne riječi: Nijemci, Vukovar, nacionalni identitet, socijalna integracija, stigma, asimilacija

DIE DEUTSCHEN IN VUKOVAR – VON EINER ZAHLEICHEN UND EINFLUSSREICHEN GEMEINSCHAFT BIS ZUM TRÄGER DER GEDENKKULTUR

Zusammenfassung

Die Deutschen in Kroatien sind eine „alte“ nationale Minderheit, welche in nicht so ferner Vergangenheit sehr zahlreich und einflussreich war, erlebten aber nach dem Zweiten Weltkrieg einen starken zahlenmäßigen Abstieg sowie eine gesellschaftliche Marginalisierung, die sich insbesondere in Form der Stigmata eines Volksfeindes und Kollaborationisten der Besatzungsmacht manifestierte. Die einst zahlreiche und einflussreiche Gemeinschaft der Deutschen wurde in der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg zu einer zahlenmäßig kleinen nationalen Gemeinschaft, welche mittels Kommunikations- und Kulturgedenken die Erinnerungen und Erfahrungen ihrer Vorfahren, ihre Erlebnisse, Ängste und Hoffnungen in der Umgebung von Vukovar und in Kroatien im Ganzen überliefert. Mit dem Ziel einer Wahrnehmung bezüglich Erhaltung und sozialen Struktur der Nationalidentität der deutschen nationalen Minderheit in Vukovar und der Umgebung wurde eine empirische Forschung (Interview) unter der deutschen Bevölkerung durchgeführt. Befragt wurden vier Angehörige der deutschen nationalen Minderheit, und zwar eine Frau und vier Männer. Obwohl wir uns bemühten, noch mehr Angehörige der deutschen nationalen Minderheit zu befragen, hinderten uns einige äußeren Umstände (Angst vor Corona) und die kleine Anzahl dieser Gemeinschaft daran. Die Interviews dauerten ungefähr 30 Minuten, und in freiem Gespräch, mit Fragen als Vorlage, trugen die Befragten ihre Meinung und Stellungnahmen bezüglich der Geschichte und den aktuellen Ereignissen und Prozessen bezüglich der deutschen nationalen Minderheit in Vukovar und der Umgebung vor. In den Interviews wurden insgesamt 18 Fragen gestellt. Mittels Analyse der durchgeführten Interviews kam man zum Beschluss, dass die Befragten Deutschen mittels kommunikativen Gedenkens die Erinnerungen an die Ankunft ihrer Vorfahren nach Vukovar übermitteln. Die Kolonisation hatte zwei Dimensionen, eine staatliche – durchgeführt von den Habsburgern – und die andere, private, welche von den Großgrundbesitzern, die Arbeitskraft für ihre Besitze brauchten, organisiert wurde. Die Deutschen bringen andere Wert mit, insbesondere in der Wirtschaft, welche die von ihnen angesiedelten Gebiete veredelten. Im Zweiten Weltkrieg unterstützte ein Teil der Angehörigen dieser Gemeinschaft den Nationalsozialismus aktiv, was ihr zum Enden des Krieges und in der Nachkriegszeit große Schwierigkeiten brachte, wobei die Stigmata der kollektiven Schuld an den Werken war. All das setzte sich im Sozialismus in einer milderen Form fort, bis in der Zeit der ersten Mehrparteiwahlen und der Unabhängigkeit von Kroatien eine Entstigmatisierung erfolgte. Die Deutschen deklarieren sich frei und ohne Druck, aber die ältere Bevölkerung, eine schwache Unterstützung seitens Deutschland und die geringe Anzahl der Angehörigen dieser Gemeinschaft sind Nachteile bei der Gegenübersetzung der kontinuierlichen Assimilation und erschweren die Tätigkeiten bezüglich Erhaltung der deutschen nationalen Identität.

Schlüsselwörter: Deutsche, Vukovar, nationale Identität, soziale Integration, Stigmata, Assimilation

Doc.dr.sc. **Mirela Müller**
Odsjek za njemački jezik
i književnost
Filozofski fakultet u Splitu
Poljička cesta 35,
21000 Split
E-mail: mmuller@ffst.hr

UDK: 316.342
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 30.08.2022.

Kulturelle Vielfalt (er)leben: Diversität als Herausforderung (Fallbeispiel der Studierenden an der Universität Graz)

Kulturelle Vielfalt wird zu einem zunehmend bedeutsamen und immer bewusster wahrgenommenen Phänomen, welches von Relevanz für alle gesellschaftlichen Bereiche ist (besonders an der Hochschulen). Um kulturelle Vielfalt als eine Bereicherung im Zusammenleben zu verstehen, sind ein Perspektivwechsel, eine Reflexion des Handelns und Denkens und eine dialogische Grundhaltung erforderlich. Was bedeutet das nun für die Studierenden der LehrerInnenbildung an der Universität in Graz? Die Forschung erforscht die didaktischen Differenzierungsmöglichkeiten, um eine mögliche didaktische Differenzierungsformen zu definieren. Ziel der Forschung ist auch die Sensibilisierung der kulturellen Vielfalt unter den Studierenden. So kann die Grundlage für Toleranz zu anderssprachigen Studierenden und

fremden Kulturen gelegt werden und den Studenten Achtung, Unvoreingenommenheit und Sensibilität gegenüber Anderen vermittelt werden.

Schlüsselwörter: *Kulturelle Vielfalt, Diversität, Studierende, Forschung, Differenzierungsformen, Toleranz*

EINLEITUNG

Kultur ist die Lebensweise, die aus den allgemeinen Bräuchen und Überzeugungen einer bestimmten Gruppe von Menschen besteht. Es bedeutet im Allgemeinen die nicht-biologischen oder sozialen Aspekte des menschlichen Lebens, die im Grunde alles sind, was Menschen in einer Gesellschaft lernen¹. Alle Menschen sind gleichwertig. Das Problem ist jedoch, dass die unterschiedlichen Ausprägungen dieser Vielfaltdimensionen in unserer Gesellschaft meist nicht als gleichwertig angesehen und behandelt werden. So sind es meist junge, männliche, heterosexuelle, gesunde Menschen ohne Migrationshintergrund mit christlich-westlicher Prägung, die Achtung und Respekt erfahren und größte Chancen auf gesellschaftliches Ansehen und berufliche Erfolge haben². Durch diese historisch gewachsenen Verhältnisse und Strukturen hat sich eine vorherrschende Normalitätskultur in Gesellschaft, Wirtschaft und auch in Verwaltungen entwickelt, die vermeintlich „andere“ häufig nicht wahrnimmt oder ausschließt. Diversity hat dagegen eine Kultur der Vielfalt zum Ziel, die jeden einzelnen Menschen in seiner individuellen Vielfalt wahrnimmt, respektiert, wertschätzt und ihm gleiche Rechte gewährt³. Die Verteidigung kultureller Vielfalt ist ein ethischer Imperativ, der untrennbar mit der Achtung der Menschenwürde verknüpft ist. Sie erfordert die Verpflichtung auf Achtung der Menschenrechte und Grundfreiheiten, insbesondere der Rechte von Personen, die Minderheiten oder indigenen Volksgruppen angehören.⁴ Also, kulturelle Vielfalt ist ein Prinzip, das die kulturellen Unterschiede zwischen verschiedenen menschlichen Gruppen sowie die Existenz, Koexistenz und Interaktion zwischen verschiedenen

¹ Baker, W. (2015). Culture and identity through English as a Lingua Franca: Rethinking concepts and goals in intercultural communication. Developments in English as a Lingua Franca: Vol. 8. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781501502149>

² Dausend, H. (2014). Mit Street Art transkulturelle Lernprozesse initiieren. In F. Matz, M. Rogge, & S. Siepmann (Eds.), *Transkulturelles Lernen im Fremdsprachenunterricht: Theorie und Praxis* (1st ed., pp. 89–100). Frankfurt a.M.: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften

³ Hanappi-Egger, Edeltraud/Hofmann, Roswitha (2012): Diversitätsmanagement unter der Perspektive organisationalen Lernens: Wissens- und Kompetenzentwicklung für inklusive Organisationen. In: Bendl, Regine/Hanappi-Egger, Edeltraud/Hofmann, Roswitha (Hg.): *Diversität und Diversitätsmanagement*. Wien: facultas.wuv, S. 327-349.

⁴ https://www.unesco-phil.uni-bremen.de/dokumente/UNESCO/deklaration_kulturelle_vielfalt.pdf

Kulturen innerhalb desselben geografischen Raums anerkennt und legitimiert⁵. Durch die kulturelle Vielfalt können die verschiedenen kulturellen Ausdrucksformen eines Volkes, eines Landes oder einer Region gewürdigt werden, die wiederum aufgrund verschiedener Faktoren durch kulturelle Ausdrucksformen anderer Territorien verändert oder beeinflusst wurden⁶.

DIVERSITÄT – EINE CHANCE FÜR DEN EINGANG IN DEN WITERBILDUNGSBEREICH

Bereits seit Anfang der 1990er Jahre fungiert Diversität sowohl in unterschiedlichen wissenschaftlichen Disziplinen als auch in öffentlichen Diskursen zunehmend als sogenanntes „Container-Konzept“. Dieser vielfältige Gebrauch ergibt sich aus dem hohen Grad der Unbestimmtheit des Begriffs und schreibt diese zugleich fort⁷. In der politischen (Diversitätspolitik), wirtschaftlichen (Diversity Management), pädagogischen (Diversity-Pädagogik) oder gesundheitlichen (Gender Medizin) Praxis etablierte sich Diversität hingegen als zentraler Referenzpunkt im Umgang mit Verschiedenheit⁸. Dies hat zur Folge, dass in der soziologischen Auseinandersetzung um Unterscheidungspraktiken oftmals alternativen Ausdrücken/Konzepten wie Differenzen/Differenzierungen, Heterogenität, Intersektionalität oder Ungleichheit der Vorzug gegeben wird⁹. Vor allem im deutschsprachigen Raum wird mit dem ursprünglich in der Human Rights-Bewegung der 1960er Jahre in den USA geprägten Begriff „Diversity Management“ bzw. „Managing Diversity“ in erster Linie ein normativ orientierendes Konzept für Unternehmen verknüpft, die sich mit ihren Produkten und Dienstleistungen auf internationalen und damit diversifizierten Absatzmärkten behaupten und die sich zunehmend auf heterogene Belegschaften einstellen müssen¹⁰. Der Kerngedanke des Diversity Managements mit seinen verschiedenen konzeptionellen Spielarten (Weheliye, 2013)¹¹ besteht darin, dass Unternehmen

⁵ Burwitz-Melzer, E. (2017), Same same but different: Inklusion, Heterogenität und Diversität im Englischunterricht. In E. Burwitz-Melzer, F. G. Königs, C. Riemer, & L. Schmelter (Eds.), *Giessener Beiträge zur Fremdsprachendidaktik. Inklusion, Diversität und das Lehren und Lernen fremder Sprachen: Arbeitspapiere der 37. Frühjahrskonferenz zur Erforschung des Fremdsprachenunterrichts* (pp. 31–42). Tübingen: Narr Francke Attemptto

⁶ <https://de.about-meaning.com/11038445-meaning-of-cultural-diversity>

⁷ Brunow, S. & U. Blien, 2011: Effects of Cultural Diversity on Individual Establishments. *Norface Migration Discussion Paper 2011–6*

⁸ Perko, Gudrun/Czollek, Leah Carola (2008): Gender und Diversity gerechte Didaktik: ein intersektionaler Ansatz. In: *Magazin erwachsenenbildung.at: Gender und Erwachsenenbildung - Zugänge, Analysen und Maßnahmen*, 3, S. 07-1-07-25

⁹ Ebenda 6

¹⁰ Fabian Kessel · Melanie Plößer (Hrsg.), *Differenzierung, Normalisierung, Andersheit. Soziale Arbeit als Arbeit mit den Anderen.*, VS Verlag für Sozialwissenschaften | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2010. ISBN 978-3-531-16371-0

¹¹ Weheliye, A. G. (2013). Post-Integration Blues: Black Geeks and Afro-Diasporic Humanism. In L. King, & S. Moody-Turner (Eds.), *Contemporary African American Literature: The Living Canon* Indiana University Press.

marktbedingte Anpassungs-, Flexibilisierungs- und Innovationserfordernisse besser bewältigen können, wenn sie sich darauf einstellen bzw. lernen, das vielfältige Wissen und die vielfältigen Erfahrungen, Talente und Fähigkeiten ihrer Belegschaften besser für ihre Ziele zu nutzen bzw. die Heterogenität von Mitarbeiterinnen (z. B. im Vertrieb) zu fördern (Golly, 2015)¹². Also, seit einigen Jahren findet das Konzept des Diversity Managements zunehmend auch Eingang in den Weiterbildungsbereich. Hier wird es allerdings nicht nur im Zusammenhang mit der Entwicklung von Kreativitäts- und Innovationspotenzialen gesehen, sondern auch mit einer erhöhten Chancengerechtigkeit verbunden¹³. In neuerer Zeit sprechen für die besondere Diversitätsorientierung in der Weiterbildung die Bezugnahme auf zunehmend breiter gefächerte Adressatenkreise und (Aneignungs-) Milieus (Barz & Tippelt, 2004¹⁴) sowie die Pluralisierung und Diversifizierung von Bildungsträgern, Organisationsformen und Wegen der Bereitstellung von Weiterbildungsmöglichkeiten. Hochschulsysteme zeichnen sich inzwischen durch eine zunehmende Vielfalt von Studierenden, Lehrenden aber auch Mitarbeiterinnen aus. Hochschulen wurden in den letzten Jahren weit geöffnet – Diversität stellt damit kein „neues“ Phänomen dar, das sich allein über die „mitgebrachten“ demografischen Merkmale ihrer Angehörigen (z. B. anhand des Alters, der Nationalität oder des Bildungshintergrunds) manifestiert. Auf der Mikro-Ebene des Lehr-/Lernalltags, z. B. im Rahmen der Lehrveranstaltungen, geht es um eine gelingende Interaktionsgestaltung. Aufgeschlossenheit und Diversitätskompetenz sowohl des wissenschaftlichen als auch des nicht-wissenschaftlichen Personals tragen hier wesentlich über den Einsatz entsprechender Methoden und Praktiken im Bereich Studium und Lehre bei.¹⁵ Den Ausgangspunkt für die Betrachtung von Diversität in der Hochschule bildet die Mikroebene des Studierendenverhaltens und der Interaktionen in der einzelnen Lehrveranstaltung. Lehrende setzen mit ihren Lehrveranstaltungskonzeptionen Rahmenbedingungen, innerhalb derer Studierende sich bewegen (sollen). Je nachdem, wieviel Flexibilität und individuelle Anpassbarkeit vorgesehen ist, kommen die Studierenden unterschiedlich gut damit zurecht, d. h. die LehrLernumgebungen sind unterschiedlich inklusiv¹⁶. In der Ausgestaltung von diversitätsorientierten hochschulischen Strategien und Maßnahmen nimmt die Ebene der Studiengänge und Studienangebote einen immer höheren Stellenwert ein.¹⁷

¹² Golly, N. (2015). *Diversity*: Konzept. Programmatik. Praxis. Außerschulische Bildung, o.J. (1), S. 4–8.

¹³ Tschenett, Roswitha (2008): Warum - Wozu - Was meint Gender- und Diversitätskompetenz im Bereich Ausbildung. In: Appiano-Kugler, Iris/Kogoj, Traude (Hg.): *Going Gender and Diversity*. Ein Arbeitsbuch. Wien: facultas.wuv, S. 99–112.

¹⁴ Barz, H. & Tippelt, R. (Hrsg.) (2004). *Weiterbildung und soziale Milieus in Deutschland*. Band 2. Adressaten- und Milieuforschung zu Weiterbildungsverhalten und -interessen. Bielefeld: wbv

¹⁵ Regina Aichinger, Frank Linde & Nicole Auferkorte-Michaelis; Editorial: *Diversität an Hochschulen – Chancen und Herausforderungen auf dem Weg zu exzellenten und inklusiven Hochschulen*; Zeitschrift für Hochschulentwicklung Jg. 15 / Nr. 3 (Oktober 2020); file:///C:/Users/HP/Downloads/67-1-PB.pdf

¹⁶ Ebenda 11

¹⁷ Ebenda 11

Abbildung 1. *The Four Layers of Diversity* (Quelle: eigene Darstellung nach Lee Gardenswartz und Anita Rowe 1995, mit freundlicher Genehmigung der Autorinnen, Adaptierungen durch ASD und in den Begrifflichkeiten von Surur Abdul-Hussain)

(Quelle/<https://erwachsenenbildung.at/themen/diversitymanagement/grundlagen/dimensionen.php>)

METHODOLOGIE, FORSCHUNG, DATENERHEBUNG

Die Argumentation des ressourcenorientierten Ansatzes postuliert einen positiven Effekt der Diversität auf die Performanz der Problemforschung. Um kulturelle Vielfalt als eine Bereicherung im Zusammenleben zu verstehen, sind ein Perspektivwechsel, eine Reflexion des Handelns und Denkens und eine dialogische Grundhaltung erforderlich. Was bedeutet das nun für die Studierenden der LehrerInnenbildung an der Universität in Graz? Hier stellte sich auch die didaktische Entscheidung, ob die Studierenden alle das gleiche Ziel im Studienfach: Diversität und Inklusion erreicht haben oder ob sie zieldifferent in der Zukunft arbeiten müssen. Die Forschung erforsche die didaktischen Differenzierungsmöglichkeiten, um mögliche didaktischen Differenzierungsformen zu definieren. Ziel der Forschung war auch die Sensibilisierung der kulturellen Vielfalt unter den Studierenden an Franz Karl Universität (Institut für Bildungsforschung und PädagoInenbildung der Lehreranstellung: Diversität und Inklusion) zu erwecken.¹⁸ Die Forschung wurde im Studiensemester 2021/2022 durchgeführt. Der Online-Umfragebogen war in den MOODLE-System erstellt in dem Wintersemester 2021/2022 der Lehreranstellung *Diversität und Inklusion*.

¹⁸ Lehrveranstaltung/Proseminar: Mitarbeiterin Doz.Mirela Müller, Sommersemester 2019/2020

Die Abbildung 1.1. zeigt den Screenshot des Moodls LV: *Diversität und Inklusion*.

Abbildung 1.1. Screenshot des Moodls LV: *Diversität und Inklusion*.

(Quelle: Autorin)

Im Hinblick auf Ziel und Problemstellung der Forschung wurden folgende behandelnde Hypothesen aufgestellt:

H1: Es ist zu erwarten, dass für mehr als die Hälfte der Befragten das gleiche Ziel im Studienfach *Diversität und Inklusion* erreicht haben

H2: Es ist zu erwarten, dass für mehr als die Hälfte der Befragten die kulturelle Vielfalt wichtig ist.

H3: Mehr als die Hälfte der Befragten sind der Meinung, dass man die didaktischen Differenzierungsformen für den Unterricht definieren sollte

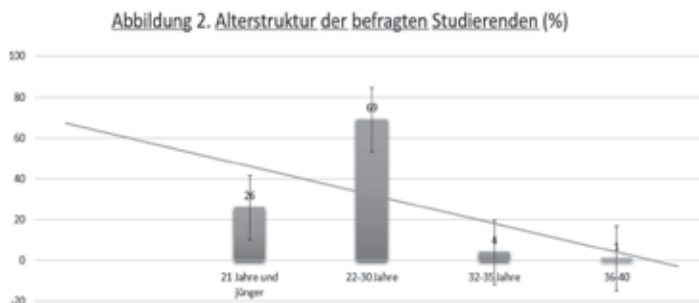
H4: Es ist zu erwarten, dass es keinen statistischen signifikanten Unterschied zwischen der Studierenden hinsichtlich der Bedeutung der Förderung kultureller Vielfalt für den anderen Lehrveranstaltungen gibt

Die Datenerhebung bestand aus fünf Schritten: 1. SPSS Datenanalyse, 2. Online Gruppendiskussion, 3. Theoretischer Bezug (Studien, Ansätze..), 4. Erstellung einem didaktischen Team (Lehrer-Studenten) und 5. Evaluationsanalyse.

RESULTATE, INFERENSTATISTIK UND DISKUSSION

Gegenstand der Forschung waren die Studierende der Lehrveranstaltung an der Karl Franzes Universität in Graz (Bildungsforschung und PädagogInnenbildung) der Lehrveranstaltung: *Diversität und Inklusion*. Insgesamt nahmen 136 Befragte an der Studie teil, davon 69 % zwischen 22 und 30 Jahre, 26 % im Alter von 21 Jahre, 4 % zwischen 32 und 35 Jahre und 1% zwischen 36 und 40 Jahre (Abbildung 2.)

Abbildung 2. Alterstruktur der befragten Studierenden (%)

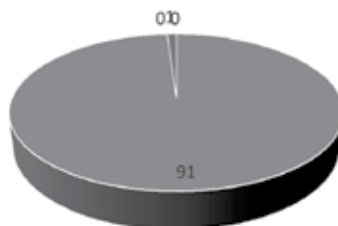

(Quelle: Autorinnen)

Die Abbildung 3. zeigt die Daten über die Anzahl der Befragten auf die Variable „Erfahrung mit Vielfalt und Diversitätsdimensionen“ in Prozent.

Abbildung 3. Die Anzahl der Befragten auf die Variable „Erfahrung mit Vielfalt und Diversitätsdimension“

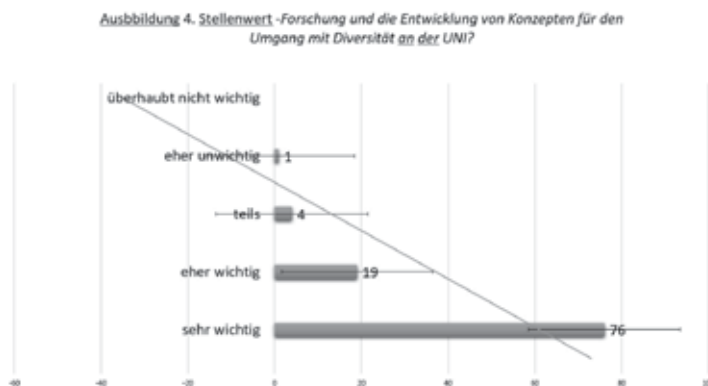
Abbildung 3. Die Anzahl der Befragten auf die Variable "Erfahrung mit Vielfalt und Diversitätsdimensionen" (%)

(Quelle: Autorin)

Die Forschung zeigte, dass 91% der Studierenden Erfahrungen mit Vielfalt und Diversitätsdimension hatten und zwar besonders in der Dimension von Religion (51%), Herkunft (49 %) und Gender (48 %). Die Abbildung 4. zeigt die Daten über den Stellenwert bzw. die Wichtigkeit die Diversitätskonzepten an der Universität weiter zu erforschen und zu entwickeln. 76% der Befragten Studieren sind der Meinung, es sei sehr wichtig die Konzepten der Diversität zu entwickeln und nur 1% sind der Meinung, es sei eher unwichtig.

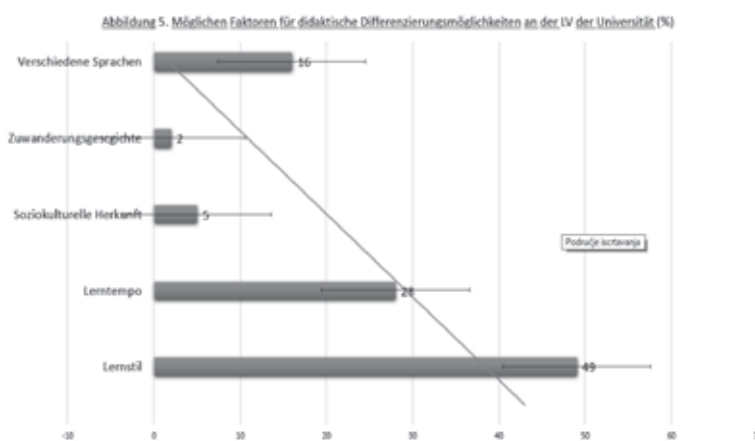
Abbildung 4. Stellenwert und die Entwicklung von Kompetenzen für den Umgang mit Diversität an der Uni

(Quelle: Autorin)

Die Abbildung 5. zeigt die Daten über die möglichen Faktoren, die einen Einfluss haben könnten auf die didaktischen Differenzierungsmöglichkeiten. 49% Studierenden haben sich für den Faktor *Lernstil* entschlossen, 28% für *Lerntempo*, 16% für Faktor *verschiedene Sprachen* und 2% für den Faktor *Zuwanderungsgeschichte*. Das bedeutet, dass die Studierenden einen sehr großen Wert auf den Faktor Lernstil sowie auf den Faktor Lerntempo geben.

Abbildung 5. Möglichen Faktoren für didaktische Differenzierungsmöglichkeiten an der LV der Universität

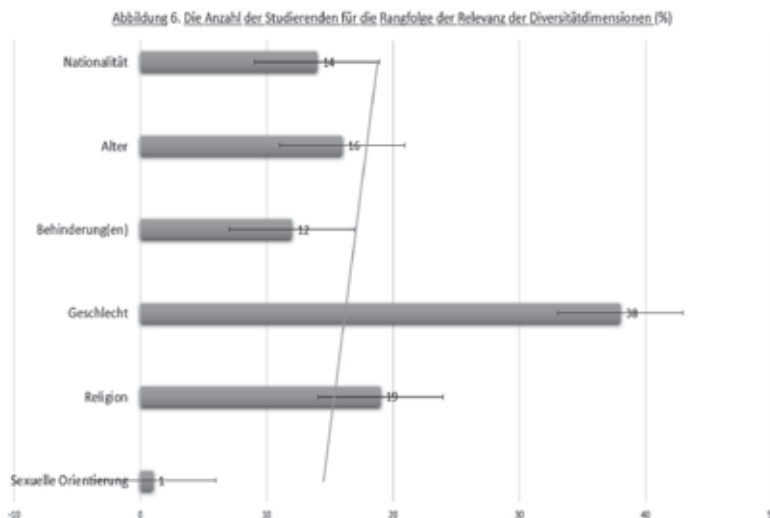

(Quelle: Autorin)

Die Abbildung 6. zeigt die Daten über die Anzahl der Studierenden für die Rangfolge der Relevanz der Diversitätsdimension. Den Studierenden ist sehr wichtig,

das Geschlecht 38%, die Religion 19%, das Alter 16%, die Behinderungen 12%, die Nationalität 14% und 1% sind der Meinung die sexuelle Orientierung wichtig ist.

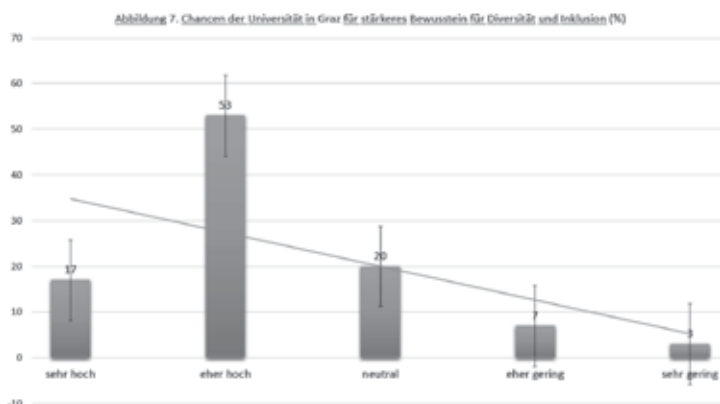
Abbildung 6. Die Anzahl der Studierenden für die Rangfolge der Relevanz der Diversitätsdimension

(Quelle: Autorin)

Die Abbildung 7. zeigt die Daten über die Meinungen der Studierenden, was sie von den Chancen denken die, ihre Universität haben könnte.

Abbildung 7. Chancen der Hochschulen in Graz für stärkeres Bewusstsein für Diversität und Inklusion

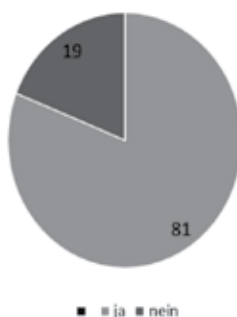
(Quelle: Autorin)

53% der Studierenden sind der Meinung, dass die Chancen für die Hochschulen in Graz für stärkeres Bewusstsein für Diversität und Inklusion eher hoch sind und 17% sehr hoch sind.

Die Abbildung 8. zeigt die Daten, dass 81% der Studierenden das gleiche Ziel im Studienfach: Diversität und Inklusion erreicht haben und 19% sagten es neugten die Frage.

Abbildung 8. Das gleiche Ziel im Studienfach: Diversität und Inklusion

Abbildung 8. Das gleiche Ziel im Studienfach: Diversität und Inklusion (Sommersemester 2020/2021) wurde erreicht (%)

(Quelle: Autorin)

INFERENZSTATISTIK

In der Inferenzstatistik wurde eine einseitige Varianzanalyse basierend auf den Abweichungen einzelner Ergebnisse vom arithmetischen Mittel verwendet und die Variation innerhalb der Gruppe, zu der der Proband gehört, beobachtet. Das heißt, in der Varianzanalyse sollte überprüft werden, ob es einen Unterschied zwischen den Befragten einer bestimmten Gruppe (hier zwischen Studienjahren) in der Variable „Differenzierungsformen: soziokulturelle Herkunft und Lernstil“ gibt. Beim Vergleich der Ergebnisse einer abhängigen Variable (befragten meinung) innerhalb einer aus mehreren Ebenen bestehenden unabhängigen Variable (erstes, zweites und drittes Studienjahr Germanistik) wurde eine einseitige Varianzanalyse verwendet. Mit der folgenden Forschungsfrage sollte untersucht werden, ob es einen statistisch signifikanten Unterschied in der Meinung der Befragten zum Merkmal „Differenzierungsformen: soziokulturelle Herkunft und Lernstil“ zwischen Gender, Alter und Studienerfolg der Befragten gibt. Die erhaltenen Ergebnisse sind in Tabelle 1 aufgeführt.

Tabelle 1. Ergebnisse einer einseitigen Varianzanalyse der befragten Meinung für die Variable „Differenzierungsformen: soziokulturelle Herkunft und Lernstil“ in Bezug auf Studierende zwischen Gender, Alter und Studienerfolg

Variable	M	SD	F
Gender	1,11	0,47	1,22
Alter	1,47	0,34	
Studienerfolg	1,21	0,24	
Σ	1,41	0,29	

Hinweis* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$ (Quelle: Autorin)

Die Varianzanalyse ergab keinen statistisch signifikanten Unterschied zwischen Studierenden aus dem ersten, zweiten und dritten Studienjahr [$F(2, 194) = 1,22, p = 0,29$] hinsichtlich der Meinung der Befragten zum Merkmal Differenzierungsformen: soziokulturelle Herkunft und Lernstil in Bezug auf Studierende zwischen Gender, Alter und Studienerfolg. Die Ergebnisse zeigten, dass die Befragten hinsichtlich der Verbesserungsmöglichkeiten und der Kenntnis anderer Differenzierungsformen die gleiche Meinung haben. Der HI-Quadrat-Test zeigt einen signifikanten Unterschied zwischen der Meinung der Befragten, dass kulturelle Vielfalt in jedem Studienfach eingeführt werden sollte, um den Wert der Vielfalt besser zu erkennen ($\chi^2 = 11,47; p = 0,01; p < .01$).

Tabelle 2. Ergebnisse einer einseitigen Varianzanalyse der befragten Meinung für die Variable „Die Bedeutung der Förderung kultureller Vielfalt für den anderen Lehrveranstaltungen an der Uni“

Variable	M	SD	F
Bedeutung der Förderung kultureller Vielfalt für den anderen Lehrveranstaltungen	1,23	0,51	1,11
Gender	1,21	0,22	
Alter	1,17	0,29	
Σ	1,12	0,27	

Hinweis* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$ (Quelle: Autorin)

Die Varianzanalyse ergab keinen statistisch signifikanten Unterschied zwischen Studierenden (in Bezug auf die Studierende zwischen Gender und Alter) [$F(1, 181) = 1,11, p = 0,27$] hinsichtlich der Meinung der Befragten für die Variable der Bedeutung der Förderung kultureller Vielfalt für den anderen Lehrveranstaltungen an der Uni. Der HI-Quadrat-Test zeigt einen signifikanten Unterschied zwischen der Meinung der Befragten, dass es keinen statistischen signifikanten Unterschied zwischen der

Studierenden hinsichtlich der Bedeutung der Förderung kultureller Vielfalt für den anderen Lehrveranstaltungen gibt ($\chi^2=11,14$; $p=0,01$; $p<.01$). Die Forschung hat die didaktischen Differenzierungsmöglichkeiten erforscht, um eine mögliche didaktische Differenzierungsform zu definieren. Unter Differenzierungsformen waren Lernstil, Lerntempo, soziokulturelle Herkunft, Zuwanderungsgeschichte und Sprachregister und Leistungsfähigkeit gemeint. 49% der Studierenden sind der Meinung, dass der mögliche Faktor für eine didaktische Differenzierungsmöglichkeit an der LV der UNI der Lernstil und der Lerntempo (28%) ist.

FAZIT

Die eigene Identität zu finden, ist heute alles andere als selbstverständlich. Widersprüche und Brüche untergraben die herbeigesehnte Einheit und Kontinuität von innen. Vorstellungen über das Fremde und die Fremden, die zu regelrechten Beziehungsphantasien werden, erzeugen eine Scheinidentität durch Abgrenzung. Um eine in sich gegründete Identität bilden zu können, bedarf es der Auseinandersetzung mit den Fremden in mir und außer mir. Diversität wird im Deutschen zunächst mit dem Begriff Vielfalt übersetzt. Viele Menschen denken dabei zunächst an „ethnische Vielfalt“ – auch weil Diversity oft in Zusammenhang mit Integrationspolitik verwendet wird. Bei Diversität handelt es sich jedoch nicht nur um interkulturelle Vielfalt im Sinne der multiethnischen Zusammensetzung unserer Gesellschaft. Vielmehr umfasst Diversität die Vielfalt aller Menschen und bezieht sich wesentlich auf die sechs im AGG berücksichtigten Merkmale Alter, Behinderung, ethnische Herkunft, Geschlecht, Religion/Weltanschauung und sexuelle Identität. Diversität ist jedoch noch mehr als eine bloße Zustandsbeschreibung gesellschaftlicher Vielfalt. Diversität ist auch ein menschenrechtlich orientiertes Verständnis von Vielfalt, das auf gleiche Rechte abzielt und dabei die Vielfalt und Komplexität von Menschen und ihren Lebenslagen berücksichtigt. Niemand ist ausschließlich „Frau“, „muslimisch“, „jüdisch“, „alt“ oder „behindert“. Vielmehr sind wir alle in irgendeinem Alter, sind gesund oder leben mit gesundheitlichen Beeinträchtigungen, ordnen uns einem Geschlecht zu oder nicht, haben hetero- oder homosexuelle Partnerschaften, sind religiös oder nicht, pflegen unterschiedliche Weltanschauungen und haben Wurzeln in unterschiedlichen Ländern. Das Problem ist jedoch, dass die unterschiedlichen Ausprägungen dieser Vielfaltdimensionen in unserer Gesellschaft meist nicht als gleichwertig angesehen und behandelt werden. Selbstreflexion bezieht sich auf die eigene Diversität, den persönlichen Umgang mit Diversität und „Fremdem“, die persönlichen Prägungen und Sozialisationsprozesse, das eigene Handeln, die eigenen Entwicklungsfelder in Bezug auf Diversität etc. Also, man sollte begriffliche Verständigung und konzeptionelle Orientierungen von (kulturelle) Vielfalt und Diversität verstehen. (Kulturelle) Vielfalt ist Pluralisierung, Individualisierung und systemische Integration von Lernprozessen und Diversität ist Heterogenität,

Inklusion und Interkulturalität im Brennpunkt pädagogischer Gestaltung. Um kulturelle Vielfalt als eine Bereicherung im Zusammenleben zu verstehen, sind ein Perspektivenwechsel, eine Reflexion des Handelns und Denkens und eine dialogische Grundhaltung erforderlich. Was bedeutet das nun für die Studierenden der LehrerInnenbildung an der Universität in Graz? Was bedeutet dies auch für Forschung und die Entwicklung von Konzepten für den Umgang mit Diversität? Ziel der Forschung war die Sensibilisierung der kulturellen Vielfalt, weil man kulturelle Diversität als Wert der internationalen internen Kommunikation verstehen kann. So kann die Grundlage für Toleranz zu anderssprachigen Studierenden und fremden Kulturen gelegt werden und den Studenten Achtung, Unvoreingenommenheit und Sensibilität gegenüber Anderen vermittelt werden. Die Studierenden an der UNI Graz haben erkannt, dass in den letzten Jahren verschiedene Aktivitäten zum Umgang mit Vielfalt hatten. Die momentanen Studierenden haben erkannt, dass Diversitätsdimensionen einen ethnischen Hintergrund im Fokus stand. Insgesamt 76% der befragten Studierenden meinten, dass die Forschung und die Entwicklung von Konzepten für den Umgang mit Diversität an der Uni wichtig sei. 49% der Studierenden sind der Meinung, dass der mögliche Faktor für eine didaktische Differenzierungsmöglichkeit an der LV der UNI der Lernstil und der Lerntempo (28%) ist. 53% der befragten Studierenden meinten, dass die Chancen an der UNI in Graz eher hoch seien für das Bewusstsein der Diversität und Inklusion ist. Die Froschung zeigte, dass auch die Steretypsierung vermieden werden müssen. Die Gefahr besteht besonders, wenn jeweils nur eine einzelne Diversitätsdimensionen isoliert betrachtet wird. Die Forschung hatte vier Hypothesen. H1: Es ist zu erwarten, dass für mehr als die Hälfte der Befragten das gleiche Ziel im Studienfach *Diversität und Inklusion* erreicht haben. Die Hypothese ist bestätigt. H2: Es ist zu erwarten, dass für mehr als die Hälfte der Befragten die kulturelle Vielfalt wichtig ist. Die Hypothese ist bestätigt. H3: Mehr als die Hälfte der Befragten sind der Meinung, dass man die didaktischen Differenzierungsformen für den Unterricht definieren sollte. Die Hypothese ist bestätigt. H4: Es ist zu erwarten, dass es keinen statistischen signifikanten Unterschied zwischen der Studierenden hinsichtlich der Bedeutung der Förderung kultureller Vielfalt für den anderen Lehrveranstaltungen gibt. Die Hypothese ist bestätigt. Als konkreten Vorschlag für die Vermeidung eindimensionaler Sterntypenbildung soll man diese Stichpunkten betrachten: inter kategoriale Sichtweise (zewischen Geschlecht und Alter), intra kategoriale Sicht (innerhalb der Dimensionen) und anti kategoriale Zugangswesie (problematisiert eindimensionalen Zugang). Mann sollte auch erforderliche Kompeteznen erwerben: das grundlegendes Diversitäts-Wissen, die Selbstreflexion der Rolle als Lehrender, die Überprüfung der Lehrmethoden und die Wahrnehmung der Studierenden. Die Lehre soll die Relevanz verdeutlichen (Studierende und Lehrende) und die (kulturelle) Vielfalt leben und gestalten.

LITERATUR

- Baker, W. (2015). Culture and identity through English as a Lingua Franca: Rethinking concepts and goals in intercultural communication. *Developments in English as a Lingua Franca: Vol. 8*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9781501502149>
- Barz, H. & Tippelt, R. (Hrsg.) (2004). *Weiterbildung und soziale Milieus in Deutschland. Band 2. Adressaten- und Milieuforschung zu Weiterbildungsverhalten und -interessen*. Bielefeld: wbv
- Burwitz-Melzer, E. (2017). Same same but different': Inklusion, Heterogenität und Diversität im Englischunterricht. In E. Burwitz-Melzer, F. G. Königs, C. Riemer, & L. Schmelter (Eds.), *Giessener Beiträge zur Fremdsprachendidaktik. Inklusion, Diversität und das Lehren und Lernen fremder Sprachen: Arbeitspapiere der 37. Frühjahrskonferenz zur Erforschung des Fremdsprachenunterrichts* (pp. 31–42). Tübingen: Narr Francke Attempto
- Brunow, S. & U. Blien. (2011). *Effects of Cultural Diversity on Individual Establishments*. Norface Migration Discussion Paper 2011–6
- Dausend, H. (2014). Mit Street Art transkulturelle Lernprozesse initiieren. In F. Matz, M. Rogge, & S. Siepmann (Eds.), *Transkulturelles Lernen im Fremdsprachenunterricht: Theorie und Praxis* (1st ed., pp. 89–100). Frankfurt a.M: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften
- Golly, N. (2015). Diversity: Konzept. *Praxis. Außerschulische Bildung*, o.J. (1), S. 4–8.
- Hanappi-Egger, Edeltraud/Hofmann, Roswitha (2012). Diversitätsmanagement unter der Perspektive organisationalen Lernens: Wissens- und Kompetenzentwicklung für inklusive Organisationen. In: Bendl, Regine/Hanappi-Egger, Edeltraud/Hofmann, Roswitha (Hg.): *Diversität und Diversitätsmanagement*. Wien: facultas.wuv, S. 327-349.
- Fabian Kessl; Melanie Plößer (Hrsg.) (2010). *Differenzierung, Normalisierung, Andersheit. Soziale Arbeit als Arbeit mit den Anderen.*, VS Verlag für Sozialwissenschaften | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2010. ISBN 978-3-531-16371-0
- Regina Aichinger, Frank Linde & Nicole Auferkorte-Michaelis; Editorial (2020). *Diversität an Hochschulen – Chancen und Herausforderungen auf dem Weg zu exzellenten und inklusiven Hochschulen*; *Zeitschrift für Hochschulentwicklung* Jg. 15 / Nr. 3 (Oktober 2020); <file:///C:/Users/HP/Downloads/67-1-PB.pdf>
- Perko, Gudrun/Czollek, Leah Carola (2008). Gender und Diversity gerechte Didaktik: ein intersektionaler Ansatz. In: *Magazin erwachsenenbildung.at: Gender und Erwachsenenbildung – Zugänge, Analysen und Maßnahmen*, 3, S. 07-1-07-25
- Tschenett, Roswitha (2008). Warum - Wozu - Was meint Gender- und Diversitätskompetenz im Bereich Ausbildung. In: Appiano-Kugler, Iris/Kogoj, Traude (Hg.): *Going Gender and Diversity. Ein Arbeitsbuch*. Wien: facultas.wuv, S. 99-112.
- Weheliye, A. G. (2013). Post-Integration Blues: Black Geeks and Afro-Diasporic Humanism. In L. King, & S. Moody-Turner (Eds.), *Contemporary African American Literature: The Living Canon* Indiana University Press.

Internetquellen:

- https://www.unesco-phil.unibremen.de/dokumente/UNESCO/deklaration_kulturelle_vielfalt.pdf
- <https://de.about-meaning.com/11038445-meaning-of-cultural-diversity>

(DO)ŽIVJETI KULTURNU RAZNOLIKOST: RAZLIČITOST KAO IZAZOV (studija slučaja studenata Sveučilišta u Grazu)

Sažetak

Kulturna raznolikost postaje sve važniji i svjesniji percipiran fenomen koji je relevantan za sva područja društva (osobito na sveučilištima). Da bi se kulturna raznolikost shvatila kao obogaćenje zajedničkog života, potrebna je promjena perspektive, refleksija djelovanja i razmišljanja te osnovni dijaloški stav. Što to znači za studente nastavnčkih studija na Sveučilištu u Grazu? Istraživanje istražuje mogućnosti didaktičke diferencijacije kako bi se definirali mogući oblici didaktičke diferencijacije. Cilj istraživanja je osvijestiti studente o kulturnoj raznolikosti. Na taj način mogu se postaviti temelji tolerancije prema onim studentima koji govore drugim jezicima i potječu iz različitih kultura s ciljem osvješćivanja poštovanja, nepristranosti i osjetljivosti prema drugima.

Ključne riječi: kulturna raznolikost, raznolikost, studenti, istraživanje, oblici diferencijacije, tolerancija

KULTURELLE VIELFALT (ER)LEBEN: DIVERSITÄT ALS HERAUSFORDERUNG (Fallbeispiel der Studierenden an der Universität Graz)

Zusammenfassung

Kulturelle Vielfalt wird zu einem zunehmend bedeutsamen und immer bewusster wahrgenommenen Phänomen, welches von Relevanz für alle gesellschaftlichen Bereiche ist (besonders an der Hochschulen). Um kulturelle Vielfalt als eine Bereicherung im Zusammenleben zu verstehen, sind ein Perspektivwechsel, eine Reflexion des Handelns und Denkens und eine dialogische Grundhaltung erforderlich. Was bedeutet das nun für die Studierenden der LehrerInnenbildung an der Universität in Graz? Die Forschung erforscht die didaktischen Differenzierungsmöglichkeiten, um eine mögliche didaktische Differenzierungsformen zu definieren. Ziel der Forschung ist auch die Sensibilisierung der kulturellen Vielfalt unter den Studierenden. So kann die Grundlage für Toleranz zu anderssprachigen Studierenden und fremden Kulturen gelegt werden und den Studenten Achtung, Unvoreingenommenheit und Sensibilität gegenüber Anderen vermittelt werden.

Schlüsselwörter: Kulturelle Vielfalt, Diversität, Studierende, Forschung, Differenzierungsformen, Toleranz

Doc. dr. sc. **Anamarija Lukić**
Institut društvenih znanosti Ivo
Pilar, Područni centar Osijek,
Šamačka 9/2, Osijek
anamarija.lukic@pilar.hr

UDK: 641.55(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 2.09.2022

Prof. ddr. sc. **Miljenko Brekalo**
Institut društvenih znanosti Ivo
Pilar, Područni centar Osijek,
Šamačka 9/2, Osijek
miljenko.brekalo@pilar.hr

Dr. sc. **Ivana Jurčević**
Institut društvenih znanosti Ivo
Pilar, Područni centar Osijek,
Šamačka 9/2, Osijek
ivana.jurcevic@pilar.hr

Kochbuch Elizabete pl. Drašković, dokument gastronomske *Belle Époque*

Kochbuch ili kuharica Elizabete pl. Drašković rukopisna je zbirka recepata, koja je dio njene ostavštine. Ovaj je rukopis najvjerojatnije pripadao jednoj od kuharica s plemenitaškog imanja Bisag. Sadrži oko 400 recepata za pripremu različitih jela. Ona su u ovom rukopisu razvrstana u skupine prema vrsti, slično kao u tiskanim kuharicama. Možemo ga usporediti sa sličnim zbirkama, rukopisnim, ali i tiskanim kuharicama dostupnim širim slojevima u navedenom razdoblju, te saznati поближе o gastronomskim navikama ove hrvatske plemićke obitelji na prijelazu 19. u 20. stoljeće.

Ključne riječi: *la belle époque, Elizabeta pl. Drašković, Bisag, zbirka recepata, kuharica*

1. BELLE ÉPOQUE

Prva konotacija vezana za *la belle époque* ili lijepu epohu je ono što taj naziv označava u užem smislu, i odnosi se na područje umjetnosti, vežući se uz imena kao što su Paul Cezanne, Henri Matisse i Pablo Picasso, Gustav Klimt i Eduard Munch i mnoga druga. To je razdoblje obilježeno i novim umjetničkim pravcem koji je duboko zahvatio arhitekturu, skulpturu, slikarstvo, ali i primijenjenu umjetnost, a poznat je pod različitim nazivima: art nouveau, stil 1900, jugendstil, secesija i dr. Naziv *la belle époque*, međutim, koristi se i u širem smislu: tad ne označava samo umjetničko područje, nego društveno i kulturno ozračje u razdoblju koje je započelo 1871. godine, nakon francusko-pruskog rata, te potrajalo do 1914. odnosno do početka Velikog rata. Nazivom *lijepa epoha* se željelo sugerirati jedno duže razdoblje bez oružanih sukoba (nasuprot stvarnosti Velikog rata koji je okončao lijepu epohu), s obilježjima ekonomskog i tehnološkog prosperiteta. U tom se razdoblju povećao životni standard visokog i srednjeg društvenog sloja, čiji su članovi uživali različite benefite napretka u tehnologiji i povećanju industrijskog razvoja. Komunikacije i protočnost putnika i roba znatno su se poboljšale i ubrzale širokom upotrebom telegrafa i telefona te intenzivnom izgradnjom željeznice. To je potaknulo i oblikovanje novih obrazaca u kulturi svakodnevice srednjeg sloja, poput razvoja turističkih putovanja¹ odnosno spa kulture,² praćenja modnih trendova u odijevanju te postavljanja viših gastronomskih standarda uvjetovanih inovacijama u poljoprivredi, industrijskoj proizvodnji hrane, boljom opskrbljenošću tržišta i dostupnošću kolonijalne robe te primjerenim cijenama.³

¹ O turističkim putovanjima u razdoblju *fin de siècle* osječka književnica Jagoda Truhelka, po zanimanju učiteljica, ovako govori u svojoj autobiografiji: „U onim danima prvih kombiniranih kružnih željezničkih voznicalako smo se upućivali u najljepše krajeve susjednih zemalja. Mudre uštednje i honorari dopuštali su da se ogleđamo i po gradovima – Beč – Budimpešta – Prag – Mleci – Rim – i po planinarskim krajevima gdje ih je Bog postavio najljepše i najprivlačnije. Tako sam prokrstarila Alpe i alpske zemlje, gdje su mi bile na najlakšem dohvat, od Salzkammerguta i Tirola pa preko Grossglocknera i mrkoga Brennera i sve dublje u Švicarsku među one vječnim ledom pokrivene gorostase Brener Oberlanda do ispod vječno u bjelinu odjevene Jungfrau i njezine veličanstvene straže, svuda potkićene modrim biserjem divnih jezera, bijelim crkvicama, ubavim selima i kitnjastim gradićima.“ Truhelka, Jagoda, *Izabrana djela I. Autobiografija. Zlatni danci (I)* (Poglavlja 1 – 16). prii. Joža Skok, Naša djeca, Zagreb, 1995., str. 35.

² „As this network, the growth of which was closely related to the extension of the railway networks, evolved over time into something which is perhaps more usefully referred to as the ‘health trade’, the business of which was the delivery of ‘cures’, it became more complex and operated at local, national and transnational levels.“ Steward, Jill R., „Moral economies and commercial imperatives: food, diets and spas in central Europe: 1800 – 1914“, *Journal of Tourism History*, 4 (2012.) 2, str. 181-203, 184.

³ Od polovine 19. pa do kraja 19. stoljeća, svjetska proizvodnja, izvoz i uvoz kave povećani su gotovo trostruko (proizvodnja od 1856. do 1860. godine 326,40 : 1032,36 od 1901. do 1905. godine u tisućama t; izvoz 289, 21 : 980,83; uvoz 289,21 : 951,78 tisuća t u petogodišnjim razdobljima 1851. – 1855. : 1901. : 1905.). Od 1821. godine do 1901. svjetska cijena kave smanjena je na trećinu. Samper Mario; Fernando, Radin, „Appendix. Historical Statistics of Coffee Production and Trade from 1700 to 1960“, *The Global Coffee Economy in Africa, Asia, and Latin America, 1500–1989*, Cambridge University Press, 2003, str. 411- 462, 417-419; 450-451.; Šećer je u široku potrošnju ušao 1880ih godina, kao rezultat proizvodnje šećera od šećerne repe, što ga je

Razdoblje lijepo doba donijelo je, međutim, i značajne društvene promjene glede zadanih klasnih granica, koje su do tada pripadnike plemstva označavale kao vladajuću elitu, a sve ostale stavljale u podređeni položaj. „Plemstvo je već od kasnog 19. stoljeća sve teže moglo održavati korak s usponom moderne građanske elite, osobito u ekonomskom pogledu.“⁴ Staru aristokraciju, plemiće po rođenju i nasljedstvu počela je zamjenjivati neka nova „aristokracija“ bogatstva i ekonomske moći.⁵ „Plemstvo se od ukinuća kmetstva gotovo stalno nalazilo u krizi, osobito u sjeverozapadnoj Hrvatskoj gdje je bilo gotovo nemoguće urediti posjed na dohodovno robno-novčanoj osnovi.“⁶ Iako su pripadnici aristokracije htjeli zadržati status koji su smatrali da im s pravom pripada, sa starim načinom života bilo je gotovo. To je u Hrvatskoj i Slavoniji bilo posebno razvidno na području lova, kao posebne zabave plemstva (nakon oslobođenja od osmanske vlasti). Lov je bio vezan uz plemićke veleposjede, čiji je znatan dio bio pokriven šumom. Nakon ukinuća kmetstva, međutim, „šume su postale glavna roba čijom je prodajom plemstvo preživljavalo.“⁷ Lov se i dalje organizirao, no ne isključivo za pripadnike plemstva, već za nove elite, koju su velikim dijelom činile građanska i politička elita. „Gotovo u istom broju kao plemići izlagali su razne lovačke trofeje 1891. godine i građani neplemići pa se može zaključiti da lov više nije bio isključiva zabava plemića, nego i drugih ljudi koji su imali vremena i novca da se njime bave“⁸

Još jedan indikator ublažavanja odnosno nestajanja klasnih granica između plemstva i građanstva vidljiv je na području gastronomije. Nekoliko sačuvanih rukopisnih zbirki recepata hrvatskih plemićkih obitelji, prvenstveno ona Elizabete pl. Drašković, svjedoče o njihovoj gastronomskoj svakodnevnici. Razvidno je da se u velikom dijelu poklapa s receptima koje su građanskom sloju sugerirale onodobne tiskane kuharice koje su bile vrlo dobro prihvaćene i kupovane.

učinilo jeftinijim. Istodobno je, zahvaljujući švicarskim tehnolozima Danielu Peteru, Henriju Nestléu i Rodolpheu Lindtu, započela i masovna proizvodnja čokolade.

⁴ Iveljić, Iskra, „Prezrena elita. Plemstvo Hrvatske i Slavonije nakon 1918. godine“, *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest*, 50 (2018.), str. 135 – 152, 135.

⁵ Težnja „nove aristokracije“ da se i formalno izjednači s pripadnicima nasljednog plemstva vidljiva je od 1870ih godina u prigodnom „uvozu“ bogataških ili milijunaških kćeri nasljednica poglavito iz SAD kako bi sklopile brakove s nasljednicima osiromašenih plemićkih obitelji, što bi objema stranama donijelo željenu korist. Kupovanje plemićkog naslova udajom, međutim, nije bilo rezervirano samo za prekooceanske bračne transakcije, već se ta praksa provodila i na samom Kontinentu, pa i u Hrvatskoj. U romanesknoj kronici Vilme Vukelić *U stiješnjenim granicama* jasno je istaknuto da plemićka obitelj takav brak doživljava kao svojevrsnu socijalnu degradaciju, a građanska kao uspon na društvenoj ljestvici. Usp. Vukelić, Vilma, *U stiješnjenim granicama*, MH Ogranak Osijek, Osijek, 1997.

⁶ Kolar-Dimitrijević, Mira; Wagner, Elizabeta „Lov i plemstvo u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Ekonomika i ekohistorija* Vol. V (2009.) 5, str. 44 – 58, 52.

⁷ Kolar-Dimitrijević, Mira; Wagner, Elizabeta, *Nav. dj.* str. 44.

⁸ Kolar-Dimitrijević, Mira; Wagner, Elizabeta *Nav. dj.* str. 50.

2. PROSTORNO-OBITELJSKI OKVIR

Elizabeta pl. Drašković, grofica od Trakošćana (1881. – 1962.), odrasla je na plemenitaškom imanju Bisag, koje se nalazi na razmeđu Zagrebačke i Varaždinske županije, u blizini mjesta Sveti Ivan Zelina. Dvorac Bisag je bio građen kao srednjovjekovni nizinski utvrđeni grad / dvorac-utvrda pravokutnog tlocrta ojačan sa četiri kule na uglovima, koji je adaptacijama i dogradnjama u 18. stoljeću prenamijenjen u rezidencijalni.⁹ Sredinom 19. stoljeća uz dvorac je uređen i engleski pejzažni perivoj, prema važećim hortikulturalnim trendovima.¹⁰ Obitelj Drašković je bila u posjedu je dvorca i imanja Bisag od polovine 18. stoljeća do 1920ih godina, kad ga je, radi podmirjenja duga, prodala Mađarskoj hipotekarnoj banci.¹¹ Nakon toga je uslijedila parcelizacija i prodaja imanja; 1932. godine dvorac je bio prodan književniku Milanu Begoviću, koji je ondje boravio do 1943., kad se odselio u Zagreb. Bisag je ostao prazan do 1945. godine, a u međuvremenu su ga zaposjeli partizani te ga zapalili i pretvorili u ruševinu. Utvrda je propala, a iz njenih je ostataka domaće stanovništvo izvlačilo građevni materijal. Izgled dvorca Bisag je, međutim, sačuvan od zaborava na eksterijeru Julijane Erdödy Drašković (1847-1901), prve akademski obrazovane slikarice u Hrvatskoj;¹² kasnije je izuzetno dobro fotografski dokumentiran zahvaljujući upravo Elizabeti pl. Drašković. Fotografije interijera i eksterijera koje je između 1896. i 1916. načinila Elizabeta pl. Drašković godine dragocjeni su dokumenti što o samom objektu, što o životu njegovih gospodara u vrijeme dok su još predstavljali društvenu elitu. Ta je obitelj tipičan predstavnik plemstva koje je nakon Velikog rata doživjelo društvenu i materijalnu degradaciju, s tim da je tranzicija njihovog položaja započela već desetljećima ranije. Generacija Elizabete pl. Drašković posljednja je plemićka generacija koja je rođena kao društvena elita, sa svim konotacijama koje su uz to išle, u razdoblju koje nazivamo *la belle époque*. Da je tomu tako, razvidno je i dostupno javnosti sa brojnih fotografija. To su fotografije Elizabete pl. Drašković na kojima je ponajviše dokumentirana životna svakodnevnica na imanju Bisag. Njene su fotografije prvotno bile objavljene javnosti 2009. godine u okviru izložbe *Foto-albumi obitelji Hellenbach*.¹³ Riječ je o svojevrsnom fotografskom dnevniku ili spomenaru koji bilježi sretne trenutke, proslave, putovanja, obiteljske prizore s ladanja.¹⁴ Fotografski zapisi otkrivaju i prizore iz lova, s različitih putovanja te druženja sa pripadnicima drugih

⁹ Đurić, Tomislav, „Stanje nekih kulturno-povijesnih spomenika u sjeverozapadnoj Hrvatskoj“, *Muzejski vjesnik. Glasilo Muzejskog društva sjeverozapadne Hrvatske* 3 (1980.), str. 8 – 16, 12.

¹⁰ Usp. Šimunić, Mirna, *Umjetnost u dvorcima Hrvatskog zagorja. Završni rad br. 502/MM/2016*, Sveučilište Sjever, Multimedia, oblikovanje i primjena, Varaždin, 2016., str. 9.

¹¹ Obitelj Drašković se polovinom 19. stoljeća podijelila na četiri grane, te je u toj podjeli dvorac i imanje Bisag pripalo Josipu VI. Draškoviću, ocu Elizabete pl. Drašković.

¹² Eksterijer Julijane Erdödy Drašković izložen je u okviru Zbirke slika i grafika Dvora Trakošćana.

¹³ Izložba se održavala tijekom 2009. godine u Muzeju grada Zagreba, Opatička 20; fotografije Elizabete pl. Drašković činile su sadržajno najveću temu ove izlobe, nazvanu *Život na ladanju*.

¹⁴ Usp. Šterk, Slavko, *Fotografski albumi obitelji Hellenbach iz Marije Bistrice*, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2009., str. 10.

plemićkih obitelji, kao i znatan broj različitih eksterijera i interijera, od unutrašnjosti dvorca Bisag do seljačkih kuća u okolici dvorca, zagrebačkih veduta odnosno poljskih radova i krajobraznih fotografija. 1904. godine snimljena je fotografija kuhinje dvorca Bisag (također i eksterijer, „kuhinjska strana“ dvorca Bisag). U kuhinji bačvastog svoda vidljiva su dva velika ormara za posuđe jedan nasuprot drugom, veliki štednjak s ložištem na čelu prostorije i na njemu metalno te keramičko posuđe za kuhanje, dok se kroz sredinu prostorije pruža veliki kuhinjski stol sa daskom za tijesto na jednom kraju. U blizini štednjaka nalazi se i kuhinjsko dizalo te pomoćni stol s vagon, dok je od kuhinjskog pribora vidljiv još samo niz od 12 tava različite veličine, te nekoliko kutlača i cjedila. Na fotografiji poziraju kuharice Mette, Etell i treća, neimenovana kuharica.

3. RUKOPISNA ZBIRKA RECEPTA ILI KOCHBUCH ELIZABETE PL. DRAŠKOVIĆ

Kochbuch Elizabete pl. Drašković rukopisna je zbirka receptata pohranjena u kolekcionarskoj zbirci predmeta Elizabete pl. Drašković. Čuva se u Muzeju Hrvatskog Zagorja, te pripada privatnom kolekcionaru. Kochbuch ili zbirka receptata se sastoji od jedne bilježnice bez korica koja je danas u prilično lošem stanju i stoga djelomično nečitljiva. Rubovi listova iskrzani su, neki i otrgnuti odnosno oštećeni vlagom, pa zbog toga pojedinim receptima nedostaju neke riječi; također je na mnogim mjestima tinta izbljedila u tolikoj mjeri da su pojedine riječi gotovo izbrisane. Ova zbirka receptata, međutim, na 168 stranica, koje su uredno numerirane, sadrži 426 receptata, te nešto nenumeriranih na samom kraju bilježnice (numeracija receptata je nadopisana nakon što je bilježnica već bila ispisana i nije sasvim točna, jer se isti broj na više mjesta ponavlja po dva puta, dok se na dva mjesta preskače cijela desetica). Svi recepti su napisani na njemačkom jeziku, goticom ili Deutschecurrentschriftom, dok je većina naziva receptata istaknuta i napisana latinicom. Uz pomoć onog što je iz bilježnice još uvijek moguće pročitati, a to je veći dio teksta, te uz pomoć nekoliko zbirki receptata za usporedbu, tiskanih kuharica na njemačkom jeziku koje su bile dostupne na tržištu u zadanom vremenskom razdoblju, nastojat ćemo proniknuti u gastronomsku i ostalu svakodnevnicu ove plemićke obitelji.

Prvo poglavlje bilježnice obuhvaća različite juhe, no radi nedostatka korica prva je stranica bilježnice nečitljiva, dijelom i otrgnuta, a na idućoj stranici recepti započinju od broja 6: *(otgnuto)Rindsupen 6, Beischel Supen¹⁵ 7, Schwamen Supen 8, Krumpirn Supen 9, (otgnuto)10, Mandelsupe bliend 10, (otgnuto) Supen 11, Kreitel Supen 12, BierSupen 13, Milch (otgnuto) 14, ObersSscheberl in der Fasten 15, Semel Knödel in den fasten Supe 16.*

¹⁵ Vjerojatno Beuschel ili Beuschl, austrijsko jelo do telećih pluća, budući da se u receptu među sastojcima navode pluća.

Drugo poglavlje odnosi se na jela od jaja (*otrgnuto*) *Abschnitt: Allerhand Eier Speisen: Gefülte Eyer 17, Saueri Eyer 18, Eyer gespr(otrgnuto) 19, Eyer gesetzte 20, (otrgnuto) spenatwürstel 21.*

Treće poglavlje (*III Abschnitt*) odnosi se na jela od brašna i mlijeka: *Knödel von Gris 22, Käs Knödl 23, Semel Knödel 24, Milchra Nokel 25, Hausenknöd(otrgnuto) 26.*

Prvo Četvrto poglavlje (*Abschnitt IIII*) *Verschiedene Knödel in der Fasten Suben* je vrlo kratko, sadrži samo tri recepta: *Hechteknödel 27, Karpfenknödel 28, Gebackenen Erbsen 29.*, a nakon njega slijedi drugo Četvrto poglavlje (*IV Abschnitt*) s receptima: *Fleckel 30, Fleckerl mit Krebschweg und Milchram 31, Topfennudl aufgangen 32, Mehl Schmarn 34, Gris – Schmarn 35, Semel Schmarn 36, ReisSchmarn 37, KrebsSchmarn 38, Balaschinken 39, Beckmes Tackel 40, Kindskochnudeln 41, Dampfnudeln 42, Dukatennudeln 43, Butternudeln 44, Baumwallnudl 45, Topfennudl gebaken 46, Gries Nudl gebaken 47, Baiyrische Buder Nudln 48, Biskotennudeln in Milch 49, Biskotennudl mi Zucker 50, Geschnitene Nudl abgetrieben 51, Topfennudl abgetr(otrgnuto) 52, Topfennudl ausgedienst 53, Zimmetnudeln 54, In der Misch gekoch te Speisen 55.*

Peto poglavlje, *Von Verschiedene Strudeln* donosi recepte: *56 Kraut Strudl, Topfen Strudl 57, Epfelstrudel 58, Krumpiernstrudl 59, Miliram Strudl 60, Mandelstrudl 61, Reis Strudl 62, Gries.Strudl 63, Kindskochstrudl 64, Thjörolerstrudl 65, Zitronat Stru del 66.*

Iduće, šesto poglavlje se odnosi na jela od ribe (*Von verschiede nen Fischen*), koje obuhvaća i druge „vodene“ životinje, poput kornjača, žaba, puževa, rakova, pa čak i liske, kao životinje močvarnog staništa. Na kraju ovog poduzeg poglavlja nalazi se i nekoliko recepata koji sadržajno ne pripadaju u ovu cjelinu, no moguće je da ih je autorica vezala uz jela od ribe (šparoge, artičoke, jabuke). Ovo je sadržaj tog poglavlja: *67 Schirl. Hechte oder (...) 68, Heisabgesotener Fisch 69, Schirl oder Hechten züs (nećitko)gemacht, Fisch mit Paradeis Epfel 70, Fisch mit Lemonie 71, Fisch mit Milchram 72, MilchramKren Fisch 73, Hechten auf Stok fischart 74, Kleine Hechten mit Zwiebl gedinst 75, Hechten in der Frikasee 76, Hechten gebraten 77, Stockfisch mit Sardeln 78, Hechten gezupfter auf Stokfischart 79, Hechten mit Sardellen gespickt 80, Hausen gedünst 81, Hechten in der Sardelnsos 82, Hechten in der Kackelsosz 83, Karpfen ganzer gedünst 84, Karpfen gebaken in der Supen 85, Karpfen in der Pasteten supen 86, Karpfen in der Sardellensosz 87, Gebräunter Kar pfen 88, Schiel frisch gesoten 89, S(-)irl in der Sardelen sosz 90, Rohrhühnel sauer ein gemacht 91, Rohrhühnel in einer anderen Sosz 92, Schildkröten süs eingemacht 93, Schildkröten eingemacht mit Kohlrabj oder grüne Erbsen auch mit Krumpiern 94, Gekochte Schneken 95, Gefllte Schneken 96, Schneken in der Sosz 97, Krebsen gekocht 98, Krebsen gedienst 99, Schieken mit Kraut 100, Schieken gebaken 101, So werden die Fischen gebacken 102, Spargel zurichten 103, Artischoken zurichten 104, Gebaken Epfel 104, Frösch süs angemacht 106.*

Sedmo poglavlje nosi poduži naslov *Von verschieden Fleisch speisen nebst verschiedene Bakerein nebst auch Zukerbaker verschiedene Obstspeisen auch verschiedenes Eingesotenes*

auch verschiedene Salat. U njemu se nalazi: Verschiedene Fleisch Supen 107, Leber Knödel 108, Krumpirn Knödel 109, Kälberne Fleischknödel 110, Kaiserknödel in der Fleisch su=pen 111, Gebakene Knödel 112, Knödel in Fleisch supen 113, Ordienere Nokel 114, Abgetriebene Nokel 115, Lumpel Tachel 116.

Osmo poglavlje, *Soszen zum Riendfleisch*, donosi recepte za različite umake uz govedinu: *A(nečitko) Sosz 117, Ogrosel Sosz 118, Saueranpfen Sosz 119, Miliram Kren Sosz 120, Knofel Sosz 121, Zwiebel Sosz 122, Semel Kren 123, Paradeis Epfelsosz 124, Sardeln Sosz 125, Kapern Sosz 126, Spek Sosz 127, Zwiebel Sos auf ein andere Art 128.*

Deveto poglavlje nosi naziv *Zuspeisen zurichten*, te donosi recepte za ova jela od povrća: *(nečitko) Einpren 130, Köhlarabj Einbren 131, Gelbe Ruben 132, (nečitko) 133, Grüne Fischen 134, (nečitko) 135, Rieschet 136, Krumpirn Einpren 137, Kraut Einpren 138, Spinat Einpren 139, Linzen Einpren 140, Saure Krumpiern 141, Süses Kraut 142, Thire Erbsken 143, Dünste Köhlarabj 144, (bez naslova) 145, Sarma oder Krautknödel 146, Grüne Erbsen gedünsten 147, Krumpirn mit Ram 148, Gefüllt(iskrižano) Köhlarabj 149, Semel Knödel in die Supen 150, Kuguzi Einpren 150, Kraut mit Wachteln 151, Saure Kirbis 152, Saure weise Ruben 153, Erbsen Scharln 154.*

Deseto poglavlje nosi naziv *Eingemachtes*, te donosi recepte za pripremanje različitih vrsta mesa: *Hendl süs 155, Heisabgesottene Hendl 156, Paradeis Epfel Hendl 157, Paprika Hendln 158, Junge Henerbraten das sie schmeken als Rebhüner 159, Kapauen in seinen eigenen Brübe 160, Heisabgesotene Hendl mit Ram 161, Hüner in der Sardeln Sosz 162, Hüner in der Lemonie Sosz 163, Hüner in der Pastetensupen 164, Gefüllte Hühner 165, Gebackene Hühner 166, Kabauner gefüllt mit Sardelen 167, Kapaun mit Lenzen 167, Kapaundl im Schlafroch 168, Schneebühner gut zuzubereiten 169, Tauben gedämpfte 170, Tauben in braunen Kompot 171, Tauben gebraten 172, Tauben mit Linsen 173, Tauben in der Pastetensupen 174, Hasen Hühner in der Baitz 175, Kleine Fögel braten in der Feten 175, Hirsch Fleisch in der Supen 176, Rebhühner 177, Reishuhner 178, Schnepfen Koth zuzu(nečitko) 179, Wildschweinsfleisch in einer Sosz 180, Dünstes Fleisch 181, Einschneit Fleisch 182, Eine Sosz über einen gebratennen Hasen 183, Schnitzel braun gedünst 184, Kälberne Schnitzel gebracht 185, Kalberne Schnitzel in der Lemonie Suppe 186, Kälberne Karbonadel mit Milchram süppel 187, Kälbernes süs oder sauer eingemacht 188, Kudelflecks sauer eingemacht 189, Kalberne Vögel auf welische Art 190, Kalberne Karbonadel gespickt 191, Kalberne Snitzel glasirt 192, Lämernes in der Lemoniedupe 193, Lemernes mit Kapern 194, Das Lemernes kanst mit Pardeis machen wie die Hendl 195, Rostpratrel gefühlt 196, Rostbratel in der Sosz 197, Rostbratel auf ein andere Art 198, Alle Braten zuzurichten Has 199. Idućih nekoliko naslova ne predstavlja recepte za pripravu već označava samo vrijeme potrebno za pečenje: *Pockel wird wie eine Hendl 200, Enten einheimesche 201, Ein Bindbraten 202, Ein Lemspraten 203, Ein Rebrunken 204, Ein Rehschlegel 205, Eine Gans 206, Eine Kapaun und Fasan 207, Hüner Tauben 208, Ein Spankärkel 209. Dalje ponovo idu detaljnija uputstva za pripravu: *Kalbskopf gebacken 209, (nečitko) 210.***

Jedanaesto poglavlje, *Von Backwerk*, donosi ove recepte: *Schmier Kipfel* 211, *Geschnittene Kipfel* 212, *Milchram Kipfel* 213, *Germ Kipfel* 214, *Germ Kipfel: auf Linzerart* 215, *Milchram Kipfel* 216, *Krume Kipfel* 217, *Germkipfel auf buüner Art* 218, *Kipfel* 219, *Kipfel von Germputertaig* 220, *Kipfel auf eine andere Art* 221, *Kipfel auf ander art mit Butter* 222, *Germ Torten* 223, *Germ Torten auf ein andere Art* 224, *Kuglupf abgetriebener* 225, *Einen guten Guglhopf zu backen* 226, *Kugelhopf ohne Milch* 227, *Kugelhopf feiner* 228, *Guschwar* 228, *Websennest* 229, *Epfel Bitta* 230, *Mandel Pitta* 231, *Subitta* 232, *Subitta von Gries* 233, *Polster Ziepf* 234, *Schnee Pallen* 235, *Andere Schnee Pallen* 236, *Spritz-Krapfen* 237, *Spritz-Krapfen auf ein andere Art* 238, *Fasching Krapfen* 239, *Abgetriebene Fasching Krapfen* 240, *Zimet Krapfen mit Germ* 241, *Zimet Krapfen mit Schaum* 242, *Zimet Krapfen auf eine andere Art* 243, *Milchram Taig* 244, *Ordinerer Butter Taig* 245, *Feiner Butter Taig* 246, *Butter Taig auf ein andere Art* 247, *Anderer Butter Teig* 248, *Buttertaig* 249, *Schmer Krapfen* 250, *Aufgestelte Websennest* 251, *Galatschen* 252, *Galatschen auf andre Art* 253, *BauernKrapfen* 254, *Germtorten* 255, *Köhlrabia Krapfel* 256, *Pasteten von Germ* 257, *Pasteten* 258, *Butter Taig* 259, *Englische Milch oder EjyerKuchen* 260, *Zwesken-Kuchen* 261, *Bajrische Kuchen* 262, *ProphetenKuchen* 263, *WeigselKuchen auf Pragerart* 264, *Ram Krapfen* 265, *Bretzen Marbe* 266, *Zuckertrauben* 267, *Holipen* 268, *Holipen von Ram* 269, *Holipen mit Mandel* 270, *BrügelKrapfen kleine* 271, *PrügelKrapfen grosze* 272, *Waffen Krapfen* 273, *Falsche Bischoten Torten* 274, *Biskoten Torten* 275, *Bröseltorten* 276, *Butter Torten* 277, *Chokolad Torten* 278, *Linzer Torten* 279, *Torten* 279, *Gerührte Torten* 280, *Linzer Torten* 281, *Bren Torden* 282, *Bren Torten* 283, *Brösel Torten* 284, *Abgetriebene Torten* 285, *Brodtorten* 286, *Zuker Torten* 287, *Gebreslete Linzertorten* 288, *Schwarze Mandeltorten* 289, *Erdäpfel Torten* 290, *Mandltorten gestossene* 291, *Marbe Torten* 292, *Saft Torten* 293, *Zimet Torten* 293, *Goldene Torten* 294, *Holender Torten* 295, *Kleiben Torten* 296, *(nečitko)gen Torten* 297, *Gewirz-Torten* 298, *Semelpräsel Torten* 299, *Glas Torten* 300, *Karmelieter Torte* 301, *Abgetriebene Linzertorten* 302, *Zwibak Torten* 303, *Torten* 304, *Semelbröseltorte auf andre Art* 305, *Kipfel Torten* 306, *Pomeranzentorten* 307, *Polnische Torten* 308, *Muskazonertorten*, *Pastrialtorte* 310, *Kaisertorten* 311, *Gespritzte Torte* 312, *Butter Torten* 313, *Aufgelofenes Kindskoch* 314, *Gries Koch aufgelofenes* 315, *Brod Koch* 316, *Erdäpfel Koch* 317, *Arme Lend Koch* 318, *Reis Koch* 319, *Aepfel Koch* 320, *Kipfel Koch* 321, *Biskoten Koch* 332, *ButterKoch* 333, *Gebakene Koch* 334, *Mandel Koch geschotenes* 334, *Mandel Koch gestiflet*, *Semel Koch* 336, *Torten Koch aufgelofenes* 337, *Kitenkoch* 338, *Zwetschgen Koch* 339, *Kipfel Wandel* 340, *Kleibenwandel* 341, *Mandl Wandel* 342, *Biskoten Wandl* 343, *Kiepfelwandl* 344, *Semel Wandl* 345, *Semel Brösel Wandl* 346, *Weigsel Wandel* 347, *Zimet Wandel* 348.

Dvanaesto poglavlje *Von verschieden Bögen*, puno je kraće jer je specificirano i donosi recepte za različite roščiće: *Butter Bögen* 349, *Mandel bögen weise* 350, *Mandelbögen aufgestrichen* 351, *Mandelbögen braune* 351, *Mandelbögen auf andre Art* 352, *Marbe Bögen* 353.

Trinaesto poglavlje *Verschiedene Zuckerbakereien* sadrži recepte: *Mandlbackt* 354, *Mandlschaitten* 355, *Zukertaig* 356, *Pomeranzen Koch* 366, *Schwadowandeln* 367, *Tartenletel* 368, *Marbe Brezen* 369, *Turtenletl auf andre Art* 369, *Nonenkrappfel* 370, *Zuckerpretzel* 371, *Zucker Kipfel* 372, *Mandelscheitel* 373, *Mandelschifel* 374, *Lemonie Krappfel* 375, *Eis=busserl* 376, *Spanische Bretzel* 377, *Aneis=schatteln* 378, *Bissenkrappfel* 379, *Zucker Waffeln* 380, (*bez naslova*) 381, *Kaiser Brod* 382, *Aufgelodene Quitten* 383, *Lemonie Zettel* 384, *Lemonieschaitten* 385, *Kaiserbrod* 386, *Kleiben Brod* 387, *auf andre Art* 388, *Kranzel süsse* 389, *Mandel busserl* 390, *Mandelgalatschen* 391, *Gewirzzettel* 392, *Eiskrappfel* 393, *Bauernkrappfen* 394, *Bauerkrappfen* 395, *Butterringel* 396, *Butterschnitten* 397, *Chokolade=busserl* 398, *Chokoladkrappfel(iskrižano)* 399, *Hokische Zettel* 400, *Marillenkrappfel* 402, *Muskatnus Krappfeln* 403, *Muskatzoni* 404, *Nonenkrappfel auf andre Art* 405, *Pistazembretzel* 406, *Pomeranzen Taig* 407, (*nečitko*)brod 408, *Zimetkrappfel* 409, *Zukergalatschen* 410, *Zwiebackbrod Kleines* 411, *Zwieback weischen* 412, *Zwieback französisches* 413, *Zwibak von Chokolad* 414.

Četrnaesto poglavlje, *Von verschiedenen Gefrorenen*, donosi recepte za smrznute slastice: *Butter gefrorenes* 415, *Chokolade gefrorenes* 416, *Erdbergefrornes* 417, *Fanili gefrorenes* 418, *Lemonie gefrorenes* 419, *Pistazengefrorenes* 420, *Zuckergefrorenes* 421.

Posljednje, petnaesto poglavlje koje se u bilježnici može pročitati nosi naziv *Sulzen*, no napisano je na posljednjim listovima bilježnice, koji su se, u nedostatku korica, poderali i pogužvali. Mogu se pročitati recepti za *Marillensulz* 422 te *Chokoladsulz* 423.

Na nekoliko preostalih listova mogu se u cijelosti pročitati dopisani recepti koji ne pripadaju u ovo poglavlje i koji nisu numerirani: *Butter Krappfen*, *Mandl Bitta*, *Mandl Krappfel*, *Zucker Kranzel*.

Zbirka je po svojoj sadržajnoj strukturi vrlo zanimljiva i odudara od uobičajenih rukopisnih zbirki recepata, kakve su posjedovale mnoge domaćice srednjeg društvenog sloja: one uglavnom sadrže recepte unesene kronološki, onim redom kojim ih autorice pribavljaju. Kochbuch iz zbirke Elizabete Drašković je sadržajno zaokružena cjelina s istaknutim poglavljima koja se odnose na određenu vrstu jela, baš kao što je to u tiskanim kuharicama. Najveći dio recepata odnosi se na desertna jela, međutim, zbirka sadrži i nekoliko poglavlja koja se odnose na glavna jela te juhe. Prema stanju same bilježnice vidljivo je da je bila korištena kao priručnik u kuhinji i da je dopunjena kasnijim bilješkama autorice kod dorade pojedinih recepata. Prema tome je razvidno da je bilježnica pripadala profesionalnoj kuharici, koja ostaje neimenovana, budući da bilježnici nedostaju korice i prvih nekoliko listova, gdje je uobičajeno mjesto na kojem bi stajalo ime autorice. Sadržaj bilježnice kompilacija je različitih recepata koji su, najvjerojatnije nakon što ih je kuharica isprobala i uvježbala, bili uvršteni u zbirku organizirano i pregledno, te je ta zbirka bila ujedno i zbirka znanja i vještina dotične kuharice, koja joj je mogla poslužiti ili joj je poslužila u traženju posla. Kuharica je

tom bilježnicom mogla reći, „evo, ovo znam napraviti“. Jezični izričaj sadržaja zbirke govori o niskoj razini pismenosti autorice, kao da je završila samo pučku školu, a zatim izučila zanat kod druge, jednako nisko obrazovane kuharice. Autorica se, razvidno već iz priloženih naslova recepata, prema pravopisu i gramatici njemačkog jezika odnosi vrlo nehajno, pa će tako na istoj stranici tri puta na različit način napisati istu riječ (npr. Kuglupf, Guglhopf, Kugelhopf), iste će imenice na istoj stranici pisati i velikim i malim početnim slovom, ispuštat će pojedina slova iz pojedinih riječi (Zuker; andre), ali ne dosljedno, iz čega je jasno da je autorici posve nevažan točan pisani izričaj recepata, dokle god se ona u tim bilješkama snalazi. Ono što joj je bitno, zasigurno je njihov sadržaj. Prema pojedinim izrazima kao što su Topfen i nastavak -rl za umanjene vidljivo je da se radi o receptima s austrijskog područja, a prema mjerama za masu, kao što su funta i lot vidljivo je da su recepti nastali po donjoaustrijskim ili bečkim mjerama, službenim mjerama Habsburške Monarhije do 1874. godine. Prehrana koju sugerira ova kuharica uvelike temelji se na različitim vrstama tijesta na bazi brašna i jaja, što je jedna od temeljnih odrednica germanske kuhinje (na samo s austrijskog, već i sa njemačkog područja),¹⁶ i upotreba maslaca kao najzastupljenije masnoće te badem kao orašasti plod za nadjev (umjesto oraha i lješnjaka koji su uobičajeniji za naše područje), kao i širok dijapazon slatkih i desertnih jela. Među receptima nalazi se i nekoliko jela s područja hrvatskog govornog područja (Galatschen, Subitta, Guschwar, Sarma), no s mađarskog područja ne. Nadalje, kuharica preferira i lokalnu dostupnost određenih namirnica, pa jela od ribe najčešće sadrže štuku i različite vrste šarana, no sadrže i jela od puževa, kornjača i rakova, pa čak i liske. Nije isključeno da se liska na jelovniku još uvijek smatrala vodenom životinjom koju je prihvatljivo jesti petkom, jer su recepti od liske upisani pod jela od ribe, a ne pod jela od divljači odnosno peradi, koja imaju svoje vlastito poglavlje. Ova zbirka recepata ne sadrži recepte za zimnicu, već samo za pripremanje hrane na dnevnoj bazi. Raznovrsnost namirnica, mada relativno ograničenih na dobavu s lokalnog područja, te obilje recepata za sve komponente cjelovitih obroka (juha, glavno jelo, desert), kao i tri kuharice koje su u isto vrijeme radile u dvorcu Bisag, sugerira visoki gastronomski standard te veći broj konzumenata obroka svakodnevno kod plemićke obitelji Drašković.

4. KOCHBUCH ELIZABETE PL. DRAŠKOVIĆ U USPOREDBI S DRUGIM ZBIRKAMA RECEPTA

Od početka 19. stoljeća, a prema kraju stoljeća sve više, tiskane su kuharice postale traženo štivo među pripadnicama srednjeg društvenog sloja. Na njemačkom su govornom području tijekom 19. stoljeća stoga bile objavljene brojne kuharice, od kojih

¹⁶ Usp. Heinzelmann, Ursula, *Food culture in Germany*. Westport, Connecticut; London: Greenwood Press, 2008., str. 45.; Galiot Kovačić, Jadranka, „Gospodarski i kulturni utjecaji njemačkih doseljenika na tradicijski život Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, od početka 18. stoljeća do 1941. godine“, *Etnološka istraživanja*, 12/13 (2008.), str. 213 – 261, 225.

su mnoge doživjele dvoznamenkast broj izdanja. Srednji je društveni sloj jačao i širio se, te je njegovim pripadnicima sve više i više postajalo moguće dosegnuti privilegije stare, aristokratske društvene elite odnosno dijeliti njene vrijednosti, poglavito one estetske i gastronomske. Ovo posljednje lako je uočiti ako usporedimo sadržaj tiskanih kuharica, koji se predlagao građanstvu u tijekom 19. stoljeća sa sačuvanim rukopisnim zbirkama recepata hrvatskih plemićkih obitelji. Tiskane kuharice sadrže daleko veći broj recepata nego rukopisne, te se u njima mogu naći gotovo svi recepti iz rukopisnih zbirki; ili, gledano s druge strane, rukopisne su zbirke kompilacije individualnih gastronomskih preferencija (određene kuharice ili određene obitelji), odnosno recepti koji se mogu naći u tiskanim kuharicama, ali oni koji se odista i koriste, a ne samo oni koji se mogu pročitati: izabrani recepti. U slučaju izabranih recepata iz dvorca Bisag, većinu ih možemo naći u tiskanim kuharicama za građanstvo. U ovom je radu za usporedbu izabrano nekoliko tiskanih kuharica koje su se mogle pronaći na tržištu grada Beča, ali i diljem Austro-Ugarske Monarhije, poglavito u Hrvatskoj, gdje je bilo uobičajeno služiti se literaturom na njemačkom jeziku, budući da je ona na hrvatskom jeziku bila neusporedivo siromašnija. To se posebno odnosilo na kuharice, budući da ih je na hrvatskom jeziku bilo objavljeno tek nekoliko, dok ih je na njemačkom jeziku bilo obilje, a kao jedno od objašnjenja za tu situaciju bila je „kronična bilingvalnost hrvatskog kulinarsva. Vežanost uz njemački, odnosno u Dalmaciji uz talijanski jezik, umanjila je potrebu za kuharicama na hrvatskom jeziku...“¹⁷

Peto izdanje kuharice Rosaline Neumann,¹⁸ *Die wirtschaftliche und geschichte Wiener Köchin* (1873), Wien, s napomenom „für bürgerliche Haushaltungen“¹⁹, sadrži većinu recepata iz rukopisa Elizabete pl. Drašković, osobito kad su u pitanju slatka jela odnosno jela od tijesta po kojima je prepoznatljivo ono što nazivamo austrijskom kuhinjom, ali svakako ulazi i u sastav Bečke kuhinje.²⁰ Recepti iz Rukopisa mogu se prepoznati i u još jednoj starijoj tiskanoj kuharici za građanstvo, *Die bürgerliche Küche oder neuestes österreichisches Kochbuch für Bürgerfamilien aus der Gebildeteren Mittelclass*²¹ autorice Elisabeth Stöckel, koja je prvi put bila objavljena u Beču u izdanju J. P. Sollinger, 1833., te doživjela brojna nova izdanja. Ova kuharica, namijenjena „građanima obrazovane srednje klase“ sadrži mnogobrojne recepte za sastavljanje kompletnih obroka, no ti su recepti bili popularni i u gastronomiji društvene elite. Novija i modernija tiskana

¹⁷ Ivanišević, Jelena, *Od kuharice do književnosti: ogleđi o kulinarskoj prozi*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2017., str. 48 – 49.

¹⁸ Ova je autorica na naslovnici svoje kuharice predstavljena kao *Mundköchin durch 30 Jahre bei einer Herrschaft*. *Mundköch* je naziv za čefa koji osobno priprema jela za vlastelinstvo ili drugu uvaženu instituciju, no nije isto što i dvorski kuhar. Rosaline Neumann, *Die wirtschaftliche und geschichte Wiener Köchin* (1873), Wien.

¹⁹ „Za građanska domaćinstva“.

²⁰ Za razliku od austrijske kuhinje koja je tradicionalna, Bečka je kuhinja fuzijska, obuhvaća gastronomske tradicije svih dijelova Carstva te okolnih zemalja, no ta su jela naknadno doradana i izmijenjena u skladu s ukusom Bečana 19. stoljeća.

²¹ „Građanska kuhinja ili najnovija austrijska kuharica za građanske obitelji iz obrazovane srednje klase“.

kuharica Anne Fink, *Die Küche des Mittelstandes. Neues illustriertes Kochbuch für jeden Haushalt*,²² Verlag von Moritz Stern, Wien, 1894., izdana pred kraj 19. stoljeća, također je primjer iz kojeg se vidi kakvi se sve recepti predlažu srednjem društvenom sloju; naime, ova kuharica obuhvaća raznovrsna jela kao i rukopis iz dvorca Bisag, uvrštajući iste namirnice (od mesa divljači i kopuna do različite kolonijalne robe), s točnom pretpostavkom da su one (u većoj ili manjoj mjeri) dostupne korisnicima / kupcima. Ova se kuharica u nazivlju recepata ne poklapa s većinom recepata iz zbirke Elizabete pl. Drašković, no obuhvaća sve one namirnice koje se nalaze i u zbirci, a recepti su u najmanju ruku jednako zahtjevni za izvedbu.

Gledajući samo nazivlje, vidljivo je da zbirka iz dvorca Bisag sadrži niz recepata koji mahom nose opisne nazive, te radi toga ne djeluje moderno, što više, čini se kao da je izvan onodobnih kulinarskih trendova. To je vidljivo i u usporedbi sa zbirkom recepata i jelovnika s „Jelačićevih dvora“, kojim su gospodarili redom ban Josip Jelačić (do 1859.), njegova udovica Sofija (do 1863.), njegov brat Đuro (1901.) te kćeri njegova brata Vera i Anka do 1935. godine. Zadnji dio zbirke recepata s Novih Dvora (Jelačićevih dvora) datiran je upravo 1935. godine. Jelačićeva se zbirka, naime, sastoji od 6 bilježnica iz kojih je vidljivo da se ona kronološki osuvremenjivala: iz starih su se bilježnica u nove prepisivali neki stariji recepti, no dodavali su se novi, kako je koja kuharica preuzimala novodvorsku kuhinju. Cjelokupna je zbirka objavljena 2001. godine kao tiskana kuharica pod nazivom *Novodvorska kuharica*.²³ Nakon pregleda i uređivanja sadržaja, priređivačice ove kuharice su zaključile da „Trpeza Novih Dvora nije bila siromašna. Pa ipak, ona nam više govori o umjerenosti i racionalnosti, negoli o nekakvoj velikaškoj bahatosti, raskoši i rasipništvu, iako su Jelačići bili druželjubivi i nesebični domaćini.“²⁴ Isti bi se navod mogao primijeniti i kao komentar zbirke iz dvorca Bisag, mada u međusobnoj usporedbi *Novodvorska kuharica* djeluje suvremenije i modernije, a zbirka iz dvorca Bisag pomalo zastarjelo, kao da se unuka uspoređuje s bakom, no obje su se zbirke koristile u istom vremenskom razdoblju.

Rukopisna zbirka recepata Kochbuch Elizabete pl. Drašković otkriva da gastronomski život na imanju Bisag zadnjih desetljeća 19. i prvih desetljeća 20. stoljeća nije bio nimalo ekstravagantan, već vrlo umjeren i u skladu s okolišem, klimom i načinom života svojih gospodara. Iz recepata zbirke mogli su se načiniti brojni maštoviti dnevni jelovnici za različite dnevne obroke: doručak, užina, ručak, kava i kolači, večera, koje sve možemo svrstati u kontinentalnu kuhinju s naglašenim utjecajem austrijske gastronomske tradicije, no vidljiv je i utjecaj domaćega gastronomskog okružja. Kuhinja na imanju Bisag, sudeći isključivo prema receptima iz rukopisa, pomalo je i zaostajala za suvremenom građanskom gastronomijom,

²² „Kuhinja srednje klase. Nova ilustrirana kuharica za svako kućanstvo“.

²³ *Novodvorska kuharica : što se jelo u Dvorima bana Jelačića : šest kubarskih bilježnica Hanike Skurjeni*. Priredile Božica Mirić i Ljerka Vladović, Zaprešić, Pučko otvoreno učilište Zaprešić, 2001.

²⁴ *Novodvorska kuharica*, str. 250.

ili gastronomijom srednjeg sloja, barem što se tiče kulinarskih trendova odnosno recepata koje su sugerirale onodobne tiskane kuharice za građanstvo. Nije, međutim, isključeno da su i tri kuharice koje su radile na imanju Bisag 1904. godine, i same posjedovale tiskane kuharice te ih koristile u svom radu i kombinirale ih s receptima koje su već imale u svojim bilješkama i „u rukama“. Ono što se sa sigurnošću može zaključiti je da je prehrana plemićke elite i srednjega društvenog sloja u vrijeme života grofice Elizabete pl. Drašković na imanju Bisag u svojoj sadržajnoj osnovi (namirnice) te prema složenosti ili zahtjevnosti načina pripreme (recepta) bila istovjetna. U zadanom vremenskom razdoblju *lijepo epoke*, međutim, plemićka je elita još uvijek raspolagala s profesionalnim kuharicama (u našem slučaju sa čak tri kuharice), dok je obitelj srednjeg društvenog sloja, u to vrijeme, najčešće raspolagala samo sa služavkom ili više njih, ali svakako s malobrojnijom i manje specijaliziranom poslugom. To je u praksi značilo da se plemstvo u razdoblju lijepo epoke hranilo jednakom hranom kao i srednji sloj, ali bolje.

KOCHBUCH ELIZABETE PL. DRAŠKOVIĆ, DOKUMENT GASTRONOMSKE *BELLE ÉPOQUE*

Sažetak

Ovaj rad analizira sadržaj rukopisne zbirke receptata koja je pripadala Elizabeti pl. Drašković, grofici od Trakošćana (1881. – 1962.) te se koristila na imanju Bisag, na kojem je grofica provela prvu polovinu života. Rukopis je napisan njemačkim jezikom, goticom i latinicom, do sad nije bio analiziran ni objavljen javnosti te pripada privatnoj kolekcionarskoj zbirci. Ova rukopisna zbirka receptata pripadala je najmanje jednoj profesionalnoj kuharici koja je na temelju njenog sadržaja pripremala obroke na dnevnoj bazi. To znači da zbirka sadrži recepte za sve vrste jela (juhe, prilazi, meso, riba, umaci, slatka jela), baš poput tiskanih kuharica. U rukopisu je vidljiv izrazit austrijski jezični i gastronomski utjecaj, velika raznovrsnost namirnica te prednost receptata u skladu s lokalnim područjem. Usporedbom ovog rukopisa s nekoliko tiskanih kuharica na njemačkom jeziku koje su u vrijeme života Elizabete pl. Drašković na imanju Bisag bile dostupne čitateljima, vidljivo je da se poklapaju u vrsti namirnica te u složenosti pripravljanja hrane; isto je vidljivo i u usporedbi s objavljenom rukopisnom zbirkom iz Jelačićevih Novih Dvora. Usporedba pokazuje i to da je zbirka iz dvorca Bisag za svoje vrijeme već pomalo zastarjela u izboru i nazivlju receptata.

DAS KOCHBUCH VON ELIZABET VON DRAŠKOVIĆ, EIN DOKUMENT DER GASTRONOMISCHEN *BELLE ÉPOQUE*

Zusammenfassung

Diese Arbeit analysiert den Inhalt der handschriftlichen Rezeptsammlung, die Elizabet von Drašković - Gräfin von Trakošćan (1881 – 1962) - gehörte und auf dem Gut Bisag benutzt wurde, auf welchem die Gräfin die erste Hälfte ihres Lebens verbrachte. Das Manuskript wurde in Deutsch verfasst, in gotischer und lateinischer Schrift, wurde bis jetzt weder analysiert noch veröffentlicht und gehört zur privaten Kollektionssammlung. Diese handschriftliche Rezeptsammlung gehörte mindestens einer professionellen Köchin, die aufgrund ihres Inhaltes täglich Mahlzeiten vorbereitete. Das bedeutet, dass diese Sammlung Rezepte für alle Arten von Speisen beinhaltete (Suppen, Beilagen, Fleisch, Fisch, Soßen, Süßspeisen), genau wie bei gedruckten Kochbüchern. Im Manuskript ist ein ausdrücklicher österreichischer sprachlicher und gastronomischer Einfluss, eine große Vielfalt der Lebensmittel sowie ein Vorrang der Rezepte im Einklang mit dem lokalen Gebiet sichtbar. Durch Vergleich dieses Manuskriptes mit einigen Kochbüchern in deutscher Sprache, die zu Lebzeiten von Elizabet von Drašković auf dem Gut Bisag den Lesern zugänglich waren, ist ersichtlich, dass sie in den Lebensmittelarten und der Komplexität der Speisenzubereitung übereinstimmen; dasselbe ist auch bei dem Vergleich mit der veröffentlichten handschriftlichen Sammlung aus den Ječačić Novi Dvori ersichtlich. Der Vergleich zeigt auch, dass die Sammlung aus dem Schloss Bisag für ihre Zeit in der Auswahl und Benennung der Rezepte schon ein wenig veraltet war.

Krešimir Belošević, ing. TPH
KBC Zagreb
kresimirbelosevic@yahoo.co.uk

UDK: 641.55(497.5)
Prethodno priopćenje
Prihvaćeno: 3.10.2022.

Trag Mire Vučetić i hrvatska kulinarska literatura

Hrvatska kulinarska literatura obiluje raznim priručnicima. Velik trag u ovoj grani literature ostavila je kuharska kraljica Mira Vučetić. Mira Vučetić autorica je dvadesetak kuharskih priručnika, a uređivala je i časopis „Naš dom“. Kruna njenog rada na polju kulinarskog obrazovanja svakako je „Zlatna knjiga kuharstva“ koja je tijekom njenog života, a i poslije njene smrti izašla u dvanaest izdanja.

Ključne riječi: *Mira Vučetić r. Seifert, kuharski priručnici, kuharica Zlatna knjiga kuharstva*

UVOD

Hrvatska kulinarska literatura obiluje raznim priručnicima većeg ili manjeg formata. Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja najstarija kuharica tiskana na hrvatskom jeziku je knjiga zagrebačkog kanonika Ivana Krstitelja Birlinga.¹ On je pod naslovom *Nova skup szlosena zagrebechka szokachka knjiga: vu sheztih razdelenyih zadersavajucha 554 naredbe vszakojachke jeztvine pripravlyati / iz Nemshkoga na Horvatzko preneshena na jednoga Domovine Priatelya za bisnu potrebochu* izdao u Zagrebu kuharicu 1813. godine. Ovu knjigu Birling je napisao koristeći rukopise i jednu od bečkih kuharica koja je početkom XIX. stoljeća izašla već u 30 izdanja. Nakon ove prve kuharice kuharske priručnike pisali su i drugi autori, kao na primjer: Đuro Deželić², Marija Kumičić³, Marija Florschütz⁴, Zlatka Sudeta⁵, Štefanija Bernas - Belošević⁶ i mnogi drugi. U radnoj verziji *Popisa hrvatskih kuharica* koji izrađujem tijekom svojih istraživanja povijesti vegetarijanstva i kuharstva mnogo puta javlja se ime Mire Vučetić r. Seifert. Detaljnom analizom ustanovio sam da je Mira Vučetić

- ¹ Kraća Birlingova biografija može se iščitati iz leksikografske odrednice Olge Šojat, „Birling, Ivan Krstitelj (Zagreb, 21. svibanj 1775. – Zagreb, 24. ožujak 1852.)“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1 (A – Bi), Nikica Kolumbić, gl. ur., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1983., 779. Ovdje doznajemo da je ovaj svećenik, prevodilac, pravnik i pisac napisao mnoga duhovna djela, koja su sačuvana u rukopisima, dok je posvećenost praktičnim stvarima pretočio u tiskanoj kuharici iz 1813. godine. Djelovanje Birlinga na crkvenom polju bilo je prepoznato, te je zbog svojih organizacijskih sposobnosti obavljao razne dužnosti: začasni čazmanski kanonik (1826.), zagrebački kanonik (1827.), kalnički arhidakon (1835.), arhidakon zagrebačke katedrale (1839.), čazmanski prepozit (1842.), skopljski naslovni biskup (1848.).
- ² Više vidi u leksikografskoj odrednici Karmen Milačić, „Deželić, Đuro (Ivanić – Grad, 25. ožujak 1838. – Zagreb, 28. listopad 1907.)“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3 (Č – Đ), Trpimir Macan, gl. ur., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1993., 358 – 351. Jedno od mnogih Deželićevih djela je *Nova hrvatska kuharica ili Poduka kake se gotove svakakva jela* (Zagreb, 1868.).
- ³ Više vidi u leksikografskoj odrednici Katice Čorkalo – Jemrić, „Kumičić, Marija (Varaždin, 11. prosinac 1863. – Zagreb, 22. veljača 1945.)“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 8 (Kr – Li), Trpimir Macan, gl. ur., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2013., 381 – 382. Marija Kumičić napisala je, uz druga djela, i *Novu zagrebačku kuharicu* (Zagreb, 1888.). Ova kuharica doživjela je i kasnija izdanja (1900., 1903., 1995. i 2005.).
- ⁴ Marija Florschütz napisala je dvije kuharice. Za vrijeme I. svjetskog rata izdala je kuharicu pod naslovom *Koch – rezepte Zusammen gestellt während meiner Tätigkeit in der Küche des Roten Kreuz – Spiteles in Zagreb in der Kriegsjahren 1914. – 16.* (Zagreb, 1916.), a kasnije *Ukubavanje voća i variva u običnim staklima i patentnim staklima REX i WECK*, (Zagreb, 1926.). Više vidi u Belošević, Krešimir, „Dva kuharska priručnika Marije Florschütz“, *Godišnjak Njemačke zajednice = DG Jahrbuch* 26, Osijek 2019, 429-444.
- ⁵ Zlata Sudeta (Bjelovar, 2. studeni 1892. – Zagreb, 23. ožujak 1955.). Ova kopirnička učiteljica autorica je dvije kuharice: *Velika građanska kuharica: prokušani propisi za priredbu građanske hrane početnicima i praktičnim domaćicama s posebnim dodatkom spremanja voća i slatkiša za božićno drveće* (Koprivnica, 1922.) i *Velika građanska kuharica prokušanih naputaka za ukusnu građansku hranu* (Zagreb, s. a.). Njene knjige opisane su u knjizi *Bibliografija knjiga ženskih pisaca štampanih u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini do svršetka godine 1935.* koji su izradile Branka Dizdarević i Jelka Mišić – Jambršak, asistenti Univerzitetske biblioteke u Zagrebu, Zagreb 1936., str. 48, dalje *Bibliografija knjiga ženskih pisaca*.
- ⁶ Učiteljica Štefanija Bernas – Belošević (Lobor, 25. travanj 1897. – Budinščina, 3. lipanj 1957.) uz rad na prosvjetnom polju pisala je stihove, igrokaze, i tekstove za djecu, te kuharske priručnike. Tijekom tridesetih godina XX. stoljeća napisala je četiri kuharice: *Kuhanje na ulju* (Zagreb, 1934.), *Vegetarska kuharica* u izdanju Hrvatskog vegetarorskog društva (Zagreb, 1936.), *Knjiga za domaćicu* (Zagreb, 1937.), *Kuhanje na ulju* (Zagreb, 1938.). Životopis Štefanije Bernas – Belošević objavila je Mateja Žugec u knjizi Štefanija Bernas - Belošević, *Zapisi o Hrašćini*, Službeni glasnik d. o. o., Krapina 2015., 9 – 28.

tijekom svog života napisala veći broj kuharskih priručnika o kojima će više riječi biti u ovom radu.

KRAĆA BIOGRAFIJA MIRE VUČETIĆ R. SEIFERT

Mira Vučetić r. Seifert rodila se u Ogulinu 13. studenog 1892. godine u obitelji Adolfa i Darinke Seifert. U rodnom gradu završila je pučku školu i četiri razreda građanske škole. Nastavlja školovanje na Ženskom liceju i Školi za praktična zanimanja u Zagrebu. Sudjeluje u organizaciji ambulantskih kućanskih tečajeva diljem Hrvatske, a tijekom I. svjetskoga rata uz zagrebačke kućanice i učenice pomaže pripremati hranu za ranjenike u zagrebačkoj bolnici Crvenog Križa. Nakon rata dugi niz godina ravnateljica je Zagrebačke domaćinske škole, organizira Domaćinske tjedne, te aktivno radi na obrazovanju mnogih generacija domaćica i kuharica. Prvi kuharski priručnik napisala je već 1929. godine pod naslovom *Najbolji savjetnik za kućanstvo. 1. U kuhinji* na 180 stranica uz 2 lista. Tijekom sljedećih godina piše mnoge kuharice te je autorica 22 različita naslova, od kojih je većina objavljena u više izdanja. Osim toga, uređuje dvije knjige o djelovanju Zagrebačke domaćinske škole. Krajem 30 – tih godina Mira je urednica časopisa *Naš dom*. Poslije II. svjetskog rata završava u zatvoru, a potom 1946. godine odlazi u mirovinu. Umirovljeničke dane provodi u sređivanju svojih bilješki i pisanju knjiga, i brine o svom unuku Ivi. Suraduje s Maticom Hrvatskom u čijem izdanju tiska mnoga svoja izdanja. Kruna njenih kuharica svakako je *Zlatna knjiga kuharstva* koja je izašla u dvanaest izdanja. Mira Vučetić umire 27. siječnja 1976. godine, te je pokopana na zagrebačkom groblju Mirogoj.⁷

KUHARSKI PRIRUČNICI MIRE VUČETIĆ

Istražujući razne podatke za ovaj rad koristio sam dostupnu literaturu u kojoj se često javlja podatak da je Mira Vučetić napisala 26 knjiga.⁸ Međutim, Mira je zapravo autorica 22 različita naslova, no budući da su neki od njih tiskani u više izdanja navodi se kao autorica u 52 kuharska priručnika.⁹ Povodom šezdeset godina njenog neprekidnog rada na polju kuharskog obrazovanja kraćim tekstom čitateljima *Večernjeg lista* predstavio ju je D. Vuksan. On ističe da je Mira tijekom više desetljeća napisala „skripte i udžbenike za predmete kućanske struke i dala ženama lektiru koja zasijeca ne samo u kućanstvo.“ Prema ovom tekstu 13 Mirinih knjiga u dvadeset izdanja u „prosječnoj nakladi od 15.000 primjeraka čine impozantnu brojku od 300.000 primjeraka knjiga o umijeću kuhanja“. Na kraju ovog teksta Vuksan donosi

⁷ O životu i djelovanju Mire Vučetić više vidi u Belošević, Krešimir, „Kuharska kraljica Mira Seifert (Vučetić)“, *Godišnjak Njemačke zajednice = DG Jahrbuch* 28, Osijek 2021., 233 – 254.

⁸ Ovaj podatak nastao je na temelju *Elektronskog kataloga* Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Više vidi na <https://katalog.nsk.hr/F/234551B7NQ6GREDNPF1AV8GCEPENRMMJUDECMA42KUQTQC2U7F-27002?func=short-jump&sjump=000016> (Pristupljeno 10. 09. 2022.)

⁹ Većina njenih knjiga nalazi se u *Katalogu knjiga do 1975.* i u *Katalogu knjiga od 1976. do 1990.* Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

kraći razgovor s Mirom u kojem joj je postavio pitanje da li planira napisati još neku kuharicu. Na to je Mira Vučetić odgovorila „Takva kuharica bi i meni dobro došla, ako ništa drugo a ono kao potsjetnik...Samo trebam pronaći vremena i sjesti za pisači stroj, jer vrijeme leti brže i brže, čak i za mene, penzionerku.“¹⁰

Kuharice Mire Vučetić r. Seifert sadrže savjete, recepte, upućuju u ekonomičnu potrošnju, ističu cjeloživotno obrazovanje potičući djecu da kroz igru uče i primjenjuju radna iskustva. Popis svih Mirinih knjiga nalazi se u Prilogu 1 ovog rada, a u ovom radu biti će analizirane Mirine kuharice:

1. *Najbolji savjetnik za kućanstvo. 1. U kuhinji*
2. *Kuharstvo*
3. *Ja sam mala kuharica. Kuhanje u igri*
4. *Zlatna knjiga kuharstva*

Najbolji savjetnik za kućanstvo. 1. U kuhinji

Kao što je prije navedeno, prvu kuharicu Mira je tiskala 1929. godine.¹¹ Bila je to knjiga *Najbolji savjetnik za kućanstvo. 1. U kuhinji*. Ova kuharica objavljena je kasnije u više izdanja s nešto promijenjenim naslovima.

Na početku knjige autorica naglašava da na hrvatskom jeziku postoji nekoliko kuharica, ali da je potreban i novi pristup kuharstvu. Mira piše „Gradjanskoj domaćici dat će ova knjiga uputu, kako će što jeftinije i ukusnije prirediti hranu, koju od nje traže dnevno ukućani, a seljačka domaćica će osim toga upoznati, što sve ona može učiniti od mlijeka, jaja, maslaca, peradi i povrća, što joj sve daje njezino gospodarstvo, i uvidjet će potrebu i korist od ovakvog tečnog i raznolikog priredjivanja hrane.“¹²

Cijelu kuharicu Mira Vučetić podijelila je na nekoliko poglavlja. Na početku autorica daje općenite upute, a posebno progovara o urednosti, čistoći i štedljivost kod kuhanja. Govoreći o štednji kod kuhanja Mira svraća domaćicama i kuharicama pozornost na neke pojedinosti, između ostalog ističe: „Čuvajmo sudje i posudje od

Slika 1. Mira Vučetić u tekstu D. Vuksana „U kuhinji Mire Vučetić (Knjiga u 300.000)“

¹⁰ D. Vuksan, „U kuhinji Mire Vučetić (Knjiga u 300.000)“, *Večernji list*, Zagreb, 24. siječnja 1975., str. 4.

¹¹ U *Bibliografiji knjiga ženskih pisaca* na stranici 53 nalazi se prvi sastavljeni popis Vučetićinih knjiga. Ovdje su opisane njene prve kuharice:

1. *Naš dom. Najbolji savjetnik za kućanstvo. (Dio) I. u kuhinji*, Zagreb 1929., 183 stranice
2. *Naš dom. I. dio. Domaćica u kuhinji*, Zagreb 1930., 210 stranica
3. *Moje kućanstvo*, Zagreb 1934., 256 stranice
4. *Kuharica zagrebačke domaćinske škole*, Zagreb 1935., 238 stranice

¹² Više vidi u Vučetić, Mira, *Naš dom. Najbolji savjetnik za kućanstvo. (Dio) I. u kuhinji*, Zagreb 1929., str. 3-4.

pada, da se ne razbije i da ne ispuca i ne ispadne ocaklina. Oštećeno sudje dajmo odmah popraviti, jer zapuštanjem postat će ili posve neuporabivo, ili će popravak biti odviše skup.¹³ Daje i savjete vezano za kupovanje različitih namirnica, te odgovara na pitanje „Što treba znati dobra kuharica odnosno domaćica?“¹⁴ Teme posebnih poglavlja bave se serviranjem hrane i sastavljanjem jestvenika. Recepte za jela Mira je podijelila u grupe: Juhe, Pridodaci juhama, Meso, Pridodaci k mesu, Umaci, Topli umaci, Hladni umaci, Šalate, Variva, Tjestenine, Tjestenine s kvasom, Kuhane tjestenine, Preliivi za tjestenine, Razne tople tjestenine, Torte, Jednostavne zakuske. Slijedi abecedni popis recepata u kuharici, te na kraju donosi poglavlje Pića. Ova kuharica sadrži i reklame za razne proizvode i usluge: Energin – željezovito kina-vino iz Laboratorija „Alga“ sa Sušaka, I. zagrebačku tvornicu salame, kobasica, masti i suhomesnate robe K. Rabus i sin, Štampariju i knjigovežnicu „Linotip“, Ilica 65, Zagrebačku Domaćinsku školu, Demetrova 11 i druge. Predgovor trećeg izdanja iz 1934. godine ističe da će „Kolo domaćica“ započeti ovom knjigom novi niz domaćinske stručne literaturu, „koja je od vanredne potrebe našim domaćicama i učenicama domaćinske škole.“¹⁵

Slika 2. Vučetić, Mira, *Domaćica u kuhinji*, Treće dopunjeno izdanje, Zagreb 1934.

Plan je da u određenom vremenu izađe pet svezaka u kojima bi bile obrađene teme:

1. Domaćica u kuhinji¹⁶
2. Domaćica u kuhinji kod vanrednih zgoda¹⁷
3. Domaćica u svojem kućanstvu¹⁸
4. Što domaćica mora znati o hrani?¹⁹
5. Domaćica u društvu²⁰

¹³ Vučetić, *Naš dom*, 1929., str. 16

¹⁴ Vučetić, *Naš dom*, 1929., str. 32-37

¹⁵ Vučetić, Mira, *Naš dom I. Domaćica u kuhinji*, Treće dopunjeno izdanje, Zagreb, 1934., str. 3.

¹⁶ Vučetić, *Naš dom*, 1934., str. 3. U opisu prvog sveska ističe se: „Domaćice početnice, kao i učenice domaćinske škole, dobivaju tom knjigom uputu za priredjivanje dobre građanske hrane“

¹⁷ Vučetić, *Naš dom*, 1934., str. 3. U ovom djelu biti će obrađene teme „sastavljanje finog jestvenika, spremanje svečanog stola, priredjivanje bolesničke hrane, vegetarijanske hrane i ukuhavanje voća i povrća.“

¹⁸ Vučetić, *Naš dom*, 1934., str. 3. Ovaj dio bavit će se „općim potrebama našega doma, o naprednom vodjenju kućanstva i uredjenju i spremanju ostalih predmeta i prostorija.“

¹⁹ Vučetić, *Naš dom*, 1934., str. 3. Četvrti svezak govorit će o “sastavnim dijelovima naših jela, o njihovoj hranjivosti, dakle kemija kućanstva, koja je veoma potrebna obrazovanoj domaćici.“

²⁰ Vučetić, *Naš dom*, 1934., str. 3. U petom svesku istaknut će se „centar našega doma – domaćica, koja bi imala biti izvor sreće i zadovoljstva u obitelji. Njezino vladanje u društvu mjerilo je njezina duha i njezine spreme.“

Kuharstvo

Ratnih godina Mira tiska knjigu *Kuharstvo* u više izdanja u vlastitoj nakladi.²¹ Tijekom 1943. i 1944. godine izašla su dva različita izdanja: *Malo izdanje* i *Veliko izdanje*.²² Ovom knjigom autorica potiče čitatelje na pravilno razumijevanje kuharske tehnike, na načela zdrave prehrane i na razumno gospodarenje, što vidimo i iz njezina uvoda, koji Mira zaključuje riječima „Veliko zadovoljstvo bi mi bilo, kad bi ova knjiga utrla put ovim novim smjericama i pomogla domaćici dovinuti se do stručnjaka, a stručnjaku do stvaraoca, koji će na ovim temeljima dalje graditi i stvarati na sreću i blagostanje hrvatskoga naroda.“²³ Nadalje autorica nabraja najpotrebnije posude za kuhinju.²⁴ Poglavlje o prehrani sadrži i dio o „Djelovanju hrane na život čovjeka i naroda“ u kojem Mira Vučetić iznosi ispravnu tezu „...da se izpravno hrani onaj čojek, koji uživa što jednostavniju miešanu hranu u umjerenoj količini, pazeći da nije prehladna, prevruća, preslana, prekisela i preobilna u začinbama.“²⁵ Na početku poglavlja koje se bavi bolesničkom hranom donose se razne definicije vezane uz dijetetiku. Definicija „Znanost, koja se bavi prehranom bolesnoga organizma, zove se dietetika, a hrana, koja se daje bolesniku, zove se bolesnička hrana ili dietna hrana“ uvodi u temu dijetetike, a potom se upozorava da koristeći saznanja iz dijetetike liječnik „postavlja pravila za prehranu zdravoga organizma, a na temelju ovih spoznaja određuje vrst i količinu hranjivih čestica, koje bolesni organizam mora primiti kroz određeno vrijeme.“²⁶ Poglavlje sadrži uz „Posebne propise kod priredjivanja bolesničke hrane“²⁷ i upute za razne dijete, na primjer kod bolesti želuca, crijeva, šećerne bolesti, kostobolje, bubrežnih bolesti i žučnog kamenca te kod bolesti srca i ovapnjenja žila.²⁸ Autorica

²¹ Usp. *Hrvatska bibliografija, 1944 siječanj – travanj*, Zagreb 1944., str. 53.

²² *Malo izdanje* sadrži 4 poglavlja na 570 stranica sa crnobijelim slikama i dvije tabele. Tema u prvom poglavlju je prehrana, drugo poglavlje obrađuje živežne namirnice, treće poglavlje opisuje jednostavna jela, a četvrto poglavlje sastavljena jela. *Veliko izdanje* iz 1943. (1944.) sadrži 9 poglavlja na 879 stranice sa slikama u crnobijeloj verziji i u boji, te sa više tablica, s obzirom da je to proširena verzija *Malog izdanja* dodatne teme koje se obrađuju u ovom izdanju su: konzerviranje, slatokusna jela, svećane zgode, bolesnička hrana i ekonomija u kuhinji. Za ovo istraživanje koristio sam primjerke koji se nalaze u privatnoj kuharskoj knjižnici Mirjane i Ive Uremovića iz Zagreba. Zanimljivo je da je i *Malo* i *Veliko izdanje* objavljeno 1943/4. s podnaslovom *Sedmo popunjeno izdanje*. Iz toga možemo zaključiti da je Mira smatrala da ova kuharica predstavlja prošireno izdanje njezinih ranijih knjiga.

²³ Vučetić, *Kuharstvo, Malo izdanje*, poglavlje I, str. 5.

²⁴ Vučetić, *Kuharstvo, Malo izdanje*, poglavlje I, str. 6. Najpotrebnije posude za kuhinju:

1. Kuhinjski pribor (šerpenje i lonci razne veličine, cjedila, vaga i drugi pribor)
2. Drveno posude (daske za tijesta, meso, luk, kuhače i drugo drveno posude)
3. Posude za zalihu (limene i staklene posude)
4. Posude za pranje suda (velike zdjele i drugo posude)

²⁵ Vučetić, *Kuharstvo, Malo izdanje*, poglavlje I, str. 21-22.

²⁶ Vučetić, *Kuharstvo, Veliko izdanje*, poglavlje VIII, str. 1.

²⁷ Vučetić, *Kuharstvo, Veliko izdanje*, poglavlje VIII, str. 10-13.

²⁸ Vučetić, *Kuharstvo, Veliko izdanje*, poglavlje VIII, str. 18-23.

ukratko upućuje u „Priredbu bolesničke hrane“ te daje različite recepte za primijenjenu dijetetiku.²⁹

Poslije Drugog svjetskog rata objavljeno je više verzija ovog naslova.³⁰ Izdanje iz 1952. i 1953. godine tiskano je u nakladi od 10 000 primjeraka u dvije verzije: broširano i uvezano u poluplatno, sadrži mnoge slike i fotografije.³¹

Ja sam mala kuharica. Kubanje u igri

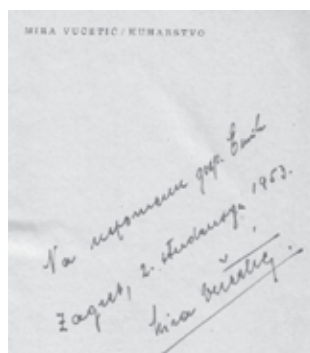
Sljedeća kuharica kojoj u ovom radu želim dati veću pažnju je ona objavljena pod naslovom *Ja sam mala kuharica. Kubanje u igri*.³² Mira je smatrala da je dobro odmalena se učiti kuhinarstvu, te je ovu kuharicu za djecu prvi puta objavila 1963. godine, a do 2002. godine objavljeno je 5 izdanja. Knjigu su u bojama ilustrirali Greta Turković i Vjekoslav Brešić, a u njoj se ističe važnost pripremljenih radova u kuhinji.

Na početku Mira u stihovima piše:

„Prije nego počnem radit
znam da moram „sve priredit“
iz ormara sve izvadit
i vrijeme si tim uštedit.
Odvagnuti namirnice
za slatkiše, povlastice,

Slika 3. Naslovnica Malog izdanja knjige Mire Vučetić, *Kuharstvo*, Zagreb 1943.

Slika 4. Potpis Mire Vučetić iz 1953. godine

²⁹ Vučetić, *Kuharstvo*, Veliko izdanje, poglavlje VIII, str. 23-32.

³⁰ Vučetić, *Kuharstvo*, Zagreb 1952.-1953. (Dio 1-2.), 1955.-1956. (Dio 1-2.), 1958.-1960. (Dio 1.-3.)

³¹ Vučetić, *Kuharstvo*, Zagreb, 1952.-1953. Nazivi recepta uz hrvatska imaju i njemačku verziju. Knjiga *Kuharstvo*, 1. dio započinje *Predgovorom* (str. 5, 6) Zore Ruklić koja daje kratku povijest djelovanja Mire Vučetić na polju kuharskog obrazovanja, te završava riječima „Izučavanje domaćinstva kao politehničkog obrazovanja, jest dio općeg obrazovanja, pa će ovako obrazovane žene koristiti svojim znanjem i vještinom zajednici, u kojoj žive.“ Autorica Vučetić u *Uvodu* (7, 8) naglašava „Knjiga izlazi pod imenom „Kuharstvo“, kako bi se već po naslovu moglo znati, da to nije samo knjiga recepata, već da ona obrađuje teoriju i praksu, i jednu s drugom povezuje, t. j. znanje i praktično iskustvo iz nauke o prehrani povezuje s primijenjenim i prokušanim radom u kuhinji, koje je posljedica dugogodišnjeg iskustva.“ Knjiga *Kuharstvo*, 2. dio završava *Pogovorom* (str. 595 - 597) Z. R. (Zore Ruklić) u kojem uz kraći Mirin životopis opisuje i početke organizacije zagrebačke Domaćinske škole.

³² Knjiga *Ja sam mala kuharica. Kubanje u igri*, Zagreb, 1963. nalazi se na popisu knjiga Mire Vučetić u *Katalogu knjiga na jezicima jugoslavenskih naroda 1868 - 1972*, sv. II, Boz - Gas, Beograd, 1976., Svetislav Burić, glavni i odgovorni urednik, Narodna biblioteka SR Srbije, str. 873-874. Na ovom popisu nalazi se 16 knjiga Mire Vučetić koje su izdane poslije II. svjetskog rata.

da trošila ne bi više

no što u toj knjizi piše.³³

Mira Vučetić stihovima upućuje male kuharice u recepte za izradu raznih jela i pića.³⁴ Na kraju ove knjige Mira u stihovima zaključuje:

„Kad postanem tako sretna,

bit ću jako, jako sretna,

jer ću mnogo toga znati

i svi će me poštivati.

Al' ja neću nikad stati

već ću učiti, raditi bolje

s mnogo mara – dobre volje.

Slika 5. Naslovnica knjige Mire Vučetić, *Ja sam mala kuharica*, Zagreb 1964.

³³ Vučetić, *Ja sam mala kuharica*, str. 7

³⁴ Rittig – Beljak, Nives, *Švapski kuhinjar – dodir tradicija u Hrvatskoj, Süddeutsches Culinarium – Begegnung von Kochtraditionen in Kroatien*, Zagreb, 2002., na stranicama 27-40 nalazi se esej „Dijalog hrvatskih i austrijskih tiskanih kuharica“. U eseju Rittig – Beljak naglašava da je Mira Vučetić „...gotovo 45 godina odgajala zagrebačke djevojke, učila ih kuhati takoreći od malih nogu priručnikom *Ja sam mala kuharica* (stihovi M. Vučetić, a postoji i njemačka stihovna verzija)“. Jedan od 24 recepta na stranici 47 je:

Slatke pastile:

Riječ „pastile“ poznata je svima i obično gorak prizvuk ima, jer nas sjeća, bar u ruku neku, na liječnika, bolest, apoteku. Ali ovo slatke su pastile, i bolesnom i zdravome mile.

Sve prirediti: 10 dkg badema
 10 dkg žele – bombona 5 dkg šećera
 1 rebro čokolade 2 žlice marmelade

Sitni radovi:

1. bademe samljati na stroju
2. bombone sitno izrezati
3. čokoladu izribati
4. marmeladu miješati
5. šećer umiješati
6. bademe dodati
7. bombone dodati
8. sve izmiješati
9. smjesu staviti na dasku
10. oblikovati valjak
11. valjak uvaljati u čokoladu
12. izrezati valjak u pastile
13. sušiti.

Bit ću dobra djevojčica
i još bolja kuharica!³⁵

Zlatna knjiga kuharstva

Kruna Mirinih kuharica svakako je *Zlatna knjiga kuharstva*. Prvo izdanje ove knjige tiskano je 1972. godine u izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske. Ukupno je do 1984. godine tiskano 12 izdanja ove knjige u više desetaka tisuća primjeraka. U predgovoru autorica započinje riječima „*Zlatna knjiga kuharstva* je stari znalac naših domaćica, ali je ona ipak nova knjiga. Po svom sadržaju ostala je udžbenik i praktični savjetnik za suvremenu i zdravu prehranu...“³⁶ Na početku *Zlatne knjige kuharstva* Mira ističe „Zadaću i sastav hrane“, te piše “Hranom nazivamo one živežne namirnice biljnog i životinjskog porijekla, koje jedemo sirove ili prerađene u različita hladna i topla jela...Biljna hrana za čovječiji organizam je vrednija od životinjske:

1. jer biljke imaju sposobnost da u svojim stanicama pretvaraju anorganske tvari u organske, tj. u bjelancevine, mast i šećer, od kojih je sastavljen plod biljke, lišće, korijen i stabljika
2. jer je biljna hrana izvor mineralnih soli i vitamina
3. jer pospješuje probavu
4. jer neutralizira kisele tjelesne sokove koji se stvaraju uživanjem mesa³⁷

Knjiga na 683 stranice u deset poglavlja donosi 1475 recepta i savjete koje je Mira Vučetić sakupila tijekom svog života. Peto izdanje ove kuharice sadrži i esej Branimira Donata „Hors d’oeuvre kulture blagovanja iliti pohvale individualnosti“. Donat ovdje, između ostalog, ističe: „Naučiti puk kako se ekonomično i zdravstveno svrsishodno kuha nije bila laka obaveza, ali nas ZLATNA KNJIGA KUCHARSTVA sjeća onih vremena kada se kuhalo s ljubavlju, kad se još ljubomorno čuvala sveta tajna individualnosti svakog lonca, tignja i posude, kad su obiteljski recepti iz već otrcanih i zamaštenih bilježnica ili „kochbucha“ baka prelazi u nasljeđe unuka“³⁸

Slika 6. Naslovnica knjige Mire Vučetić, *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1986.

³⁵ Vučetić, *Ja sam mala kuharica*, str. 64.

³⁶ Vučetić, *Zlatna knjiga kuharstva*, 1973., str. 5.

³⁷ Vučetić, *Zlatna knjiga*, 1973., 12.

³⁸ Vučetić, *Zlatna knjiga*, 1976. Esaj Branimira Donata „Hors d’oeuvre kulture blagovanja iliti pohvale individualnosti“ nalazi se na stranicama 679 - 682.

ZAKLJUČAK

Hrvatska kulinarska literatura ušla je početkom 21. stoljeća u treće stoljeće postojanja, a njezinu je razvoju posebno velik doprinos svojim kuharicama dala Mira Vučetić. Mira je, uz to što je godinama podučavala u Domaćinskoj školi, niz generacija domaćica i kuharica obrazovala i svojim kuharicama. U brojnim naslovima koje je objavila tijekom više desetljeća Mira Vučetić je nastojala svojim teorijskim i praktičnim primjerom pomoći domaćicama i kuharicama „da jelo postane tečno i ukusno“.³⁹

Prilog 1. POPIS KNJIGA I ČASOPISA MIRE VUČETIĆ

(kao autorica i urednica, nepotpisana i potpisana)⁴⁰

1. *Zagrebačka domaćinska škola*, Demetrova 11, Zagreb (s. a.), tisak Štamparije „Linotip“ M. Židan, 10 stranica s 2 slike, naslovnica ilustrirana
2. *Najbolji savjetnik za kućanstvo. 1. U kuhinji*, Zagreb 1929., izdavač Nakladna knjižara „Linodor“, tisak Štamparije „Linotip“, 181 stranica + 2 lista
3. *Naš dom, dio I, Domaćica u kuhinji, 2.* dopunjeno izdanje, Zagreb 1930., izdavač Kolo domaćica, tisak Štamparije „Slovo“, 207 stranica + 1 list, sa slikama, omot ilustriran
4. *Prava domaća i fina kuharica*, Zagreb 1930., Pučka nakladna knjižara, Zagreb II. Radišina ul. 17, *Najbolji savjetnik za kućanstvo i kuhinju*, Zagreb 1930., Tiskara „Merkantile“ (Jutriša i Sedmak) Zagreb
5. *Moje kućanstvo*, Zagreb 1931., izdavač Kolo domaćica, tisak „Zagrebačke privredne štamparije“, 256 stranica + 1 lista sa 12 slika u boji, omot ilustriran
6. *Zagrebačka domaćinska škola 1928. – 1931.*, (s. l., s. a.), tisak Zagrebačke Privredne Štamparije, Margaretska ul. 1, 78 stranica sa 6 fotografija
7. *Moje kućanstvo*, Zagreb 1934., izdavač Kolo domaćica, tisak „Zagrebačke privredne štamparije“, 256 stranica + 1 list sa 12 slika u boji, omot ilustriran

³⁹ Vučetić, *Naš dom*, 1929., str. 4. Hrvatskoj kulinarskoj literaturi retke je posvetila Jelena Ivanišević u svome doktoratu „Od kuharice do književnosti, hrvatski kulinarski i gastronomski narativi“, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, 2014.

⁴⁰ Ovaj *Popis knjiga i časopisa Mire Vučetić* sastavio sam u tijeku istraživanja za radove o Miri Vučetić analizirajući dostupne podatke iz Kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, te nepopisane knjige koje se nalaze u privatnim knjižnicama, a predstavlja prošireni *Popis knjiga i časopisa koje je napisala i uredila Mira Vučetić*, koji je objavljen u: Belošević, „Kuharska kraljica“, str. 253. Dio knjiga Mire Vučetić izdanih prije 1940. godine naveden je i u Rogulja, Petar, glavni i odgovorni urednik, *Grada za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835 – 1940*, knjiga 24 (Vi – Zan), Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, 1999., str. 129.

8. *Naš dom, Domaćica u kuhinji*, 3. dopunjeno izdanje, Zagreb 1934., izdavač Kolo domaćica, tisak Štamparije Ladislav Janzon, 207 stranica + 1 stranica + 1 list s 1 slikom, omot ilustriran
9. *Kuharica zagrebačke domaćinske škole*, vlastita naklada, 4. popr.(avljeno) izdanje, tisak zagrebačke privredne štamparije, Zagreb 1935., 228 str.
10. *Priručnik za kuhanje, Teorija i praksa*, 5. popunjeno izdanje – Zagreb, Zagreb 1937., tisak Zagrebačka privredna štamparija, 733 stranice + 1 stranica + 8 listova + 1 tabla

**Mira Vučetić: »Priručnik za kuhanje«
teorija i praksa. V. popunjeno izdanje,
str. 732, god. 1937.**

*Slika 7. Reklama za knjigu Mire Vučetić, Priručnik za kuhanje, Teorija i praksa, Zagreb 1937.
(Hrvatica, Zagreb, god. 1, br. 1, str. 28)*

11. *Moje kućanstvo*, Zagreb 1938.
12. *Naš dom*, časopis, Zagreb 1938. – 1939. (br. 1 – 3 – travanj 1938., br. 6 – lipanj 1939.), odgovorni urednik Mira Vučetić, Zagreb: Prosperia, predstavnik J. Mazelle, 1938. – 1939., 26 cm, od br. 11 / 1938. do br. 6. / 1939. izdavač i vlasnik J. Boranić
13. *Mali priručnik za kuhanje, Teorija i praksa*, 6. popunjeno izdanje, Zagreb 1939., tisak Zagrebačka privredna štamparija, 449 stranica + 1 stranica + 3 lista sa slikama i 2 tabele u bojama
14. *Veliki priručnik za kuhanje – teorija i praksa*, Zagreb 1939., tisak Zagrebačka privredna štamparija, 751 stranica
15. *Kuharstvo*, 7. popunjeno izdanje, Malo izdanje, Zagreb 1943.. Mira Vučetić, nadzornik stručnih i kućanskih škola Min.(istarstva) nar.(odnog) gospodarstva. tisak Zagrebačka Priradna Tiskara, Zagreb, Margaretska ulica 1., 264 (570) stranica, 13 stranica sadržaja i kazala sa slikama
16. *Kuharstvo*, 7. popunjeno izdanje, Veliko izdanje, Zagreb 1943. (1944.), tisak Zagrebačka priradna tiskara, sadrži i table, vlastita naklada. Mira Vučetić, Zagreb nadzornik stručnih i kućanskih škola Ministarstva narodnog gospodarstva, 879 stranica sa slikama i tabelama u boji
17. *Kuharstvo*, prerađeno izdanje Zagreb 1952. – 1953., naklada Poljoprivredni nakladni zavod. Dio 1. 1952., 478 stranica sa slikama i tablama i tabelom. Dio 2. 1953., 608 stranica sa slikama, tablom i tabelama. Predgovor Zora Ruklić. Dio 1. Štamparija „Ognjen Prica“ 478 str, Dio 2. Tisak „Tipografija“

18. *Kuharstvo*, prerađeno izdanje Zagreb 1955. – 1956., naklada Poljoprivredni nakladni zavod. Dio 1. 1955., 530 stranica sa slikama i tablama i tabelom. Dio 2. 1956., 596 stranica sa slikama, tablom i tabelama dio 1 tisak "Tipografija", dio 2. Tisak „Tipografija“
19. *Kuharica*, Zagreb 1956., izdavač Tvornica octa i majoneze, 20 stranica, sa omotnim naslovom puni naslov *Kuharica. Najbolja večera, francuska salata sa majonezom*, tisak Štamparija Narodne banke FNRJ, Centrala za NR Hrvatsku za izradu vrijednosti i obrasca
20. *Kuharstvo*, prerađeno izdanje Zagreb 1958. – 1960., naklada Poljoprivredni nakladni zavod. Dio 1. 1958., 437 stranica sa slikama i tablama. Dio 2. 1959., 458 stranica sa slikama, tablama. Dio 3. 1960., 474 stranica sa slikama i tablama, dio 1. tisak Grafički zavod Hrvatske, dio 2. tisak Grafički zavod Hrvatske, dio 3. tisak Grafički zavod Hrvatske
21. *Suvremena prehrana i kuhanje*, Zagreb 1961., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, 546 stranica sa slikama i tablama tiskara „Borba“, oprema Greta Turković
22. *Suvremena prehrana i kuhanje*, 2. izdanje, Zagreb 1961., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, 546 stranica sa slikama i tablama tiskara „Borba“, oprema Greta Turković
23. *Suvremena prehrana i kuhanje*, Zagreb 1961., (1962.), izdavač Nakladni zavod Matice Hrvatske, 546 stranica sa slikama i tablama
24. *Suvremena prehrana i kuhanje*, Zagreb 1962., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, 559 stranica sa slikama i tablama Matica Hrvatska, tisak „Zagreb“
25. *Suvremena prehrana i kuhanje*, Zagreb 1963., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, tisak „Informator“ Zagreb, 559 stranica sa slikama i tablama
26. *Ja sam mala kuharica. Kuhanje u igri*, Zagreb 1963., izdavač Matica hrvatska, sa slikama. Ilustrirali Greta Turković i Vjekoslav Brešić, tisak Grafički zavod Hrvatske, 64 stranice sa slikama u boji
27. *Suvremena prehrana i kuhanje*, Zagreb 1964., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, tisak „Obod“ Cetinje, 559 stranica sa slikama i tablama, oprema Greta Turković
28. *Ja sam mala kuharica. Kuhanje u igri*, Zagreb 1964., izdavač Matica hrvatska, sa slikama. Ilustrirali Greta Turković i Vjekoslav Brešić, tisak Grafički zavod Hrvatske, 64 stranice sa crtežima u boji
29. *Naša prehrana i kuhanje*, 8. izdanje Zagreb, 1966., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, 530 stranica sa slikama i tablama, tisak „Proleter“ Bečej, nacrt za korice Boris Dogan, crteži Greta Turković slike i u boji

30. *Sljeme vam nudi*, Varaždin, 1969., izdavač Prehrambena industrija „Sljeme“, 38 stranica sa slikama i omotnim naslovom Jelovnici, tisak Novinsko izdavačko i štamparsko poduzeće Varaždin
31. *Slatka jela, torte i kolači*, Zagreb, 1970., izdavač Nakladni zavod znanje, 309 stranica sa slikama i tablama, izdavač „Znanje“, Zagreb, tisak Štamparski zavod „Ognjen Prica“, oprema Čuča Smokvina – Boranić
32. *Ja sam mala kuharica. Kubanje u igri*, Zagreb 1971., izdavač Matica hrvatska, sa slikama. Ilustrirali Greta Turković i Vjekoslav Brešić, tisak Grafički zavod Hrvatske, 65 stranica sa crtežima u boji
33. *Slatka jela, torte i kolači*, 2. obnovljeno izdanje, Zagreb 1972., izdavač Znanje, 309 stranica sa slikama i tablama
34. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1972., izdavač Nakladni zavod Matice Hrvatske, 683 stranice + table tisak „Ognjen Prica“, oprema Boris Dogan
35. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1973., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, 683 stranice + table, tisak „Ognjen Prica“, slike u boji, oprema Boris Dogan
36. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1974., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, 683 stranice + table
37. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1975., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, 683 stranice + table, tisak „Ognjen Prica“, slike u boji, oprema Boris Dogan
38. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1976., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, tisak „Ognjen Prica“ Zagreb, 686 stranice + table. Sadrži i pogovor Branimira Donata: Horsd'oeuvre kulture blagovanja iliti Pohvale individualnosti
39. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1977., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, tisak „Ognjen Prica“ Zagreb, 686 stranice + table u boji. Sadrži i pogovor Branimira Donata: Horsd'oeuvre kulture blagovanja iliti Pohvale individualnosti, oprema Boris Dogan
40. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1978., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, 686 stranice + table u boji, sa slikom autorice. Sadrži i pogovor Branimira Donata: Horsd'oeuvre kulture blagovanja iliti Pohvale individualnosti 1979., tisak „Ognjen Prica“
41. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1979., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, 686 stranice + table u boji. Sadrži i pogovor Branimira Donata: Horsd'oeuvre kulture blagovanja iliti Pohvale individualnosti. Oprema Boris Dogan 1980., tisak „Ognjen Prica“
42. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1980., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, 686 stranice + table u boji. Sadrži i pogovor Branimira Donata: Horsd'oeuvre

- kulture blagovanja iliti Pohvale individualnosti. Oprema Boris Dogan, tisak „Ognjen Prica“
43. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1981., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, tisak „Ognjen Prica“, Zagreb, 686 stranice + table u boji. Sadrži i pogovor Branimira Donata: Horsd'oeuvre kulture blagovanja iliti Pohvale individualnosti. Oprema Boris Dogan
 44. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1983., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, tisak „Ognjen Prica“ Zagreb, 686 stranice + table u boji, sa slikom autorice. Sadrži i pogovor Branimira Donata: Horsd'oeuvre kulture blagovanja iliti Pohvale individualnosti
 45. *Zlatna knjiga kuharstva*, Zagreb 1984., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, tisak „Ognjen Prica“ Zagreb, 686 stranice + table u boji, sa slikom autorice. Sadrži i pogovor Branimira Donata: Horsd'oeuvre kulture blagovanja iliti Pohvale individualnosti
 46. *Zlatna knjiga slatkih jela*, Zagreb 1985., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, tisak „Ognjen Prica“ Zagreb, 296 stranica s tablama u boji. Priredio i nadopunio Ivo Vučetić, fotografije Miroslav Salopek, oprema Alfred Pal
 47. *Ja sam mala kuharica. Kubanje u igri*, Zagreb 1986., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, tisak Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 64 stranice sa ilustracijama u boji. Ilustrirali Greta Turković i Vjekoslav Brešić
 48. *Zlatna knjiga slatkih jela*, Zagreb 1988., izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, tisak „Ognjen Prica“ Zagreb, 296 stranica s tablama u boji. Priredio i nadopunio Ivo Vučetić, fotografije Miroslav Salopek
 49. *Knjiga kuharstva*, Zagreb 1995., izdavač „Škorpion, tisak CD – Celinščak, Zaprešić, 687 sa tablama u boji
 50. *Hrvatske slastice i torte*, Zagreb 2001., izdavač Nova knjiga – Rast, Zagreb, tiskara Varteks, Varaždin, 430 stranica sa slikama u boji
 51. *Ja sam mala kuharica. Kubanje u igri*, Zagreb 2002., izdavač Nova knjiga – Rast, Zagreb, tiskara Varteks, Varaždin, 62 stranice sa ilustracijama u boji. Ilustrirali Greta Turković i Vjekoslav Brešić
 52. *Knjiga kuharstva*, Zagreb 2004., izdavač Nova Knjiga Rast, tiskara Studio Moderna, Zagreb, 623 stranice sa ilustracijama u boji
 53. *Knjiga kuharstva*, Zagreb 2005., izdavač Nova knjiga Rast, tiskara Svebor, 583 stranice sa slikama u boji
 54. *Velika knjiga kuharstva*, Zagreb 2013., izdavač EPH Media, tisak „Denona“, 733 stranice

TRAG MIRE VUČETIĆ I HRVATSKA KULINARSKA LITERATURA

Sažetak

Istražujući povijest vegetarijanstva u Hrvatskoj slijedio sam razne tragove u hrvatskoj kulinarskoj literaturi. Najznačajniji trag ostavila je upravo Mira Vučetić koja je tijekom više desetljeća objavljivala kuharske priručnike. U radu se govori o njezinoj djelatnosti kojom je na različite načine unaprjeđivala kulinarstvo i domaćinstvo. Mira je godinama podučavala generacije domaćica i kuharica u zagrebačkoj Domaćinskoj školi nastojeći svojim teorijskim i praktičnim primjerom pomoći „da jelo postane tečno i ukusno“. Prvu kuharicu objavila je u Zagrebu 1929. godine pod naslovom *Najbolji savjetnik za kućanstvo. 1. U kuhinji*. U svojim knjigama naglašavala je cjeloživotno obrazovanje, što lijepo možemo vidjeti u njezinim djelima *Ja sam mala kuharica*, *Kuhanje u igri*, *Kuharstvo*, *Zlatna knjiga kuharstva*, *Zlatna knjiga slatkih jela* i u drugim naslovima. Posebnu pažnju posvećivala je štedljivosti, a u raznim izdanjima upućuje u praktičnu dijetetiku. Autorica je dvadesetak kuharica koje su izašle u više izdanja, te njezina „biblioteka“ broji 54 njene knjige.

DIE SPUR VON MIRA VUČETIĆ UND KROATISCHE KULINARISCHE LITERATUR

Zusammenfassung

Die Geschichte des Vegetarismus in Kroatien erforschend folgte ich verschiedenen Spuren in der kroatischen kulinarischen Literatur. Die bedeutendste Spur hinterließ gerade Mira Vučetić, die im Laufe mehrerer Jahrzehnten Kochhandbücher veröffentlichte. In der Arbeit wird über ihre Tätigkeit, mit welcher sie auf verschiedene Weisen die Kochkunst und Haushaltskunst beitrug, gesprochen. Mira unterrichtete jahrelang Generationen von Hausfrauen und Köchinnen in der zagreber Haushaltsschule (Domaćinska škola), bestrebt, mit ihrem theoretischen und praktischen Beispiel zu helfen „das Essen flüssig und schmackhaft“ zu machen. Ihr erstes Kochbuch veröffentlichte sie in Zagreb 1929 unter dem Titel „Bester Ratgeber für den Haushalt. 1. In der Küche“ (*Najbolji savjetnik za kućanstvo. 1. U kuhinji*). In ihren Büchern betonte sie lebenslängliches Lernen, was in ihren Werken „Ich bin eine kleine Köchin. Kochen beim Spielen, Kochkunst, Das goldene Buch der Kochkunst, Das goldene Buch der Süßspeisen“ (*Ja sam mala kuharica*, *Kuhanje u igri*, *Kuharstvo*, *Zlatna knjiga kuharstva*, *Zlatna knjiga slatkih jela*) und in anderen Titeln schön zu sehen ist. Besondere Aufmerksamkeit widmete sie der Sparsamkeit und in verschiedenen Ausgaben weist sie auf praktische Diätetik hin. Sie ist Autorin von ungefähr zwanzig Kochbüchern, in mehreren Auflagen, so zählt ihre „Bibliothek“ 54 Bücher.

Dr.sc. **Erwin Trischler**
München
erwin.trischler@gmx.de

UDK: 323.15(497.5=112.2)
Prethodno priopćenje
Prihvaćeno: 23.07.2022

Franjo Folk i kronika obitelji Folk

U radu se opisuje rad i život Franje Folka, jednog od prvih osječkih genealoga koji je još početkom 20.stoljeća počeo istraživati povijest vlastite obitelji. Prve podatke je dobio na smrtnoj postelji svoga djede Franje Ksavera Folka koncem 1904. godine. Istraživanje je bilo prekinuto I. svjetskim ratom i trajalo je preko 20 godina. Kao rezultat je nastala kronika na 158 stranica, napisana rukopisom na njemačkom jeziku u lipnju 1928. godine. Kronika opisuje raspon od 300 godina, od stare njemačke pradomovine u Mellichstadt u Donjoj Franačkoj preko iseljenja u Baranju u drugoj polovici 18. stoljeća do preseljenja u Osijek 1846. godine. Dio kronike je i rodoslovlje koje sadrži sve pretke od 1648. godine. Franjo Folk, po zanimanju aktivni oficir austro-ugarske vojske do 1918., jedan je od osnivača i prvi predsjednik Njemačkoga pjevačkog i glazbenog društva 1925. i kasnije Kulturbunda u Osijeku. Godine 1941. je reaktiviran kao domobranski oficir sa službom u Rumi i kasnije u Vinkovcima. U svibnju 1945. predaje se u Zagrebu partizanima, koji ga prebacuju u zatvor u Osijek gdje je u ljeto 1945. osuđen „na smrt strjeljanjem, trajnim gubitkom građanskih prava i vojničke časti te konfiskaciju imovine u korist NO-fonda“. Kazna je izvršena 6. studenog 1945. izvan Osijeka. Kronika, rodoslovlje i svi dokumenti su u studenom 2021. poklonjeni Državnom arhivu u Osijeku.

Ključne riječi: *Franjo Folk, Franciska Folk, Mellrichstadt, Stockheim, Iločka, Michael Volk, Osijek, Apatin, 70. pukovnija, Matija Folk, obitelj Gonda, Kulturbund*

Uvod

Franjo Folk se početkom 20. stoljeća počeo baviti istraživanjem povijesti vlastite obitelji i povijesti migracije njemačkog stanovništva u 18. stoljeću u Baranju i Slavoniju. Time je vjerojatno jedan od prvih genealoga u Osijeku koji se bavio već tako rano tim istraživanjima. Kao rezultat je nastala u lipnju 1928. kronika obitelji Folk napisana rukopisom na njemačkom jeziku s mnogim crtežima i u godini 1934. rodoslovlje koje počinje s precima iz 1648. pa do djece Franje Folka, dakle preko devet generacija. Kronika opisuje raspon od preko 300 godina, kada su preci Franje Folka još živjeli u Donjoj Franačkoj, preko doseljenja u Baranju i preseljenja u Osijek pa sve do lipnja 1928. godine kada je napisana. Kronika je napisana na temelju brojnih dokumenata i kao rezultat dopisivanja s različitim institucijama. Franjin sin Ervin je kroniku 1986. nadopunio za period od 1907. do sredine 1980-tih godina. Kronika, rodoslovlje i svi dokumenti su u studenom 2021. godine poklonjeni Državnom arhivu u Osijeku.

Tko je bio Franjo Folk?

Rođen je kao jedino dijete Matije i Marije Folk u osječkom Donjem gradu 15.5.1886. Otac mu je u to vrijeme bio vodeničar u Donjem gradu. Franjo polazi prva dva razreda Niže pučke škole u Donjem gradu, 3. i 4. razred – zbog preseljenja roditelja u Gornji grad – u Aninoj školi. Kako Franjo nije imao volju da izuči zanat, nastavlja školovanje na Velikoj gimnaziji, gdje polazi prva dva razreda dok 3. i 4. nastavlja na Realnoj gimnaziji u Tvrđi. 4. razred završava 30.6. 1902. Po savjetu strica Franje Folka (*1859)¹ koji je po zanimanju bio oficir sa službom u 26. Ugarskoj pukovnici u Esztergomu, Franjo nastavlja školovanje – nakon položenog prijemnog ispita - na Kadetskoj školi u Budimpešti sa ciljem da postane aktivni oficir austro-ugarske vojske. Zgrada Kadetske škole je u to vrijeme bila vrlo moderna: sagrađena je 1896. i imala je plinsku rasvjetu, vodovod, kuglanu, sportsku dvoranu, dvoranu za mačevanje, teniska igrališta, kapelicu itd. Franjo boravi i uči iduće 4 godine u Kadetskoj školi Budimpešti koju završava 18. kolovoza 1906. kada postaje zastavnik. Na završnoj svečanosti su bili prisutni majka Marie iz Osijeka, stric Franjo i stričeva prijateljica i kasnija supruga Anna Schöffberger. Za vrijeme školovanja provodi božićne i uskršnje praznike kod roditelja u Osijeku.

¹ Erwin Trischler, „Franjo Folk – značajan donator Muzeju Slavonije“, VDG Jahrbuch, Vol. 24, 2017, 329 - 336

*Kadett-offiziersstellvertreter
Franz Folk
im k.u.k. Peterwaradiner Inf. Regim. N. 70.*

*1902. u Kadetskoj školi u
Budimpešti*

S roditeljima oko 1909.

*U Zemunu
1909.*

Nakon završene Kadetske škole je dodijeljen u činu zastavnika 70. pukovniji u Petrovaradinu sa službom u 1. satniji u Zemunu. U Zemunu ostaje do 1.11.1909. kada je unaprijeđen u čin poručnika. Od ožujka 1910. je u službi u Zagrebu gdje 1914. polazi kurs za vojnoj tužitelja. 1.5.1914 je unaprijeđen u čin natporučnika. Početkom rata 1914. služi kao nastavnik na oficirskoj školi u Nagyváradu (danas Oradea u Rumunjskoj), no uskoro je prebačen sa 70. pukovnijom na rusko ratište na rijeku Prut u Galiciji. Kao komandant čete je prilikom juriša kod sela Jablonki u Karpatima teško ranjen 4.3.1915. Na liječenju je u vojnoj bolnici u Jägerdorfu u Šleziji do 1.5.1915.

U Galiciji 1916., Franjo posve desno

Na položaju kod Černihiva na rijeci Seret 20.5.1916

Tijekom Brusilov ofenzive dolazi kod mjesta Kabarowce² na Strypi u Galiciji 31.8.1916. u rusko zarobljeništvo. Interniran je bio u Rjazanu, gdje je živio u kući

² Mjesto Kabarowce se nalazi oko 90 km istočno od Lemberga (Lwiv) u Galiciji, današnjoj Ukrajini

jednoga pravoslavnog popa i naučio nešto ruskog jezika. Nakon Oktobarske revolucije i u metežu koji ju je slijedio bježi s jednim njemačkim oficirom 26.4.1918 iz Rjazana preko Kolomne, Moskve, Smolenska i Orsche i dolazi 5.5.1918. do njemačkih vojnih linija. Za vrijeme rata dobio je brojna odlikovanja kao npr. Vojni krst za zasluge sa mačevima 1915., pohvalno priznanje sa mačevima 1916., Karlov trupni krst 1918. itd. U čin kapetana je unaprijeđen 1.11.1916., retroaktivno nakon povratka iz zarobljeništva 1918.

Početak istraživanja povijesti obitelji Folk

Za vrijeme boravka u Kadetskoj školi počinje se zanimati za prošlost vlastite obitelji, posebno kada je razgovarao na samrtnoj postelji svoga djeda Franje Ksavera Folka koncem prosinca 1904. koji je umro 16.1.1905. u 77. godini života.

U razgovoru je saznao da mu je djed Franjo rođen u selu Iločki te da je njegov otac Michael umro 1837. u Iločki kada mu je djed imao 9 godina. S tim oskudnim informacijama je počeo istraživati idućih skoro 25 godina, da bi na koncu u lipnju 1928. napisao kroniku vlastite obitelji.

Tijekom idućih godina u slobodno vrijeme istražuje u matičnim knjigama župa, kako u Luču (gdje su upisani stanovnici Iločke) tako i u drugim baranjskim selima. Kako u matičnim knjigama toga doba vrlo rijetko stoji odakle su doseljenici došli, obraća se gradskoj upravi Regensburga 24.2.1911. s upitom dali tamo živi neka obitelj s istim prezimenom, dakle Volk. Na tu ideju ga je naveo i nadgrobni spomenik u Tvrdi posvećen izvjesnoj Marii Renati Aman³ iz Kehlheima na Dunavu koja je umrla 1707. godine. Poznato mu je bilo da su doseljenici s područja Njemačkog carstva u 18. stoljeću dolazili Dunavom i da je jedna od luka odakle se putovalo bio i grad Regensburg. Već 27.2.1911. dobiva odgovor da u Regensburgu živi penzionirani gimnazijski profesor Heinrich Volk. Time počinje duga i uspješna korespondencija s Heinrichom Volkom i tijekom vremena utvrđuju da čak imaju zajedničke korijene koji idu sve do gradića Mellrichstadta u Donjoj Franačkoj na sjeveru Bavarske. Franjo se obraća i župnom uredu u Mellrichstadtu 1912. kako bi dobio daljnje podatke o precima koji su živjeli u Mellrichstadtu i Stockheimu. Dopisivanjem s H. Volkom utvrđuje da se brojna porodična imena navedena u matičnim knjigama župe Luč oko 1760. nalaze i u matičnim knjigama župe Mellrichstadt što je bio još jedan dokaz da su se doseljenici u Luč doselili iz Mellrichstadta. Prvi svjetski rat prekida za niz godina Franjino istraživanje. Kasnije, 1927., se dopisuje i s Ratnim arhivom u Beču kako bi dobio informacije o iseljenicima s prezimenom Folk, Volk, Volck i studira literaturu o naseljavanju Baranje nakon progona Turaka.

³ U Folkovoj kronici piše „Alhier ruhet ... Maria Renata Amanin geb. Kazlin von Kehlheim aus Bayern gebürtig geweste Stadtrichterin zu Osseg. Ist den 21. Februari 1707 in Gott selig entschlafen Ihres Alters 32 Jahr...“, Chronik, 5

Chronik der Familie Folk – Kronika obitelji Folk⁴

Kronika je napisana rukopisom na njemačkom jeziku i ima 158 stranica. Sve crteže i planove je nacrtao Franjo Folk. Napisana je u lipnju 1928.. Gotovo 60 godina kasnije ju je Franjin sin Ervin nadopunio za period od 1907. do 1986. Kronika opisuje raspon od preko 300 godina, kada su preci Franje Folka još živjeli u Donjoj Franačkoj, preko doseljnja u Baranju pa sve do lipnja 1928. godine kada je napisana u Osijeku. Kronika ima 5 poglavlja:

Einleitung (Uvod),

I. Teil Über unseren Familien-Namen (Prvi dio – o našem prezimenu),

II. Teil Unsere deutsche Urheimet (Drugi dio – Naša njemačka pradomovina)

III. Teil Unser neues Vaterland (Treći dio – Naša nova domovina)

Personalblätter (Osobni listovi)

Unsere Verwandten (Naši rođaci)

Dio Kronike Folkovih je i rodoslovlje (Stammbaum) koje je nastalo 1934. godine.

⁴ Kronika, rodoslovlje sa svim pratećim dokumentima je pohranjena od studenog 2021. u Državnom arhivu u Osijeku.

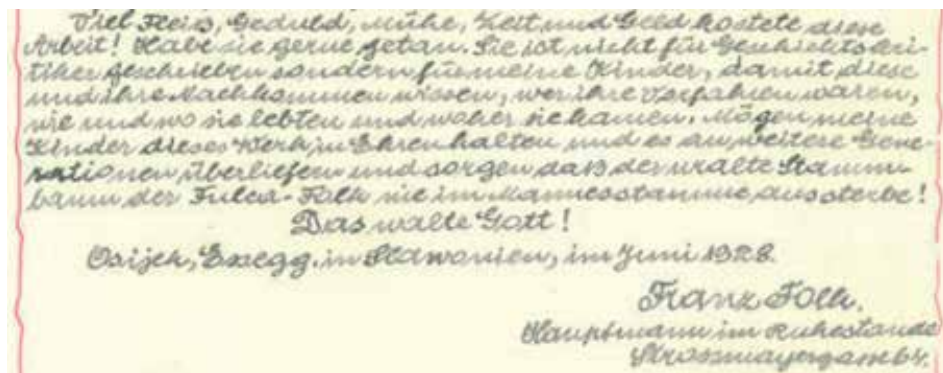
Einleitung

U ovom se poglavlju (str. 2 – 10) opisuje početak rada na istraživanju u godini 1905. i nastavak idućih godina. Navodi i literaturu koju je koristio za vrijeme rada te spominje osobe (župnike, arhivare) i ustanove s kojima se dopisivao.

Poglavlje završava: *Ovaj rad je koštao dosta marljivosti, strpljenja, truda, vremena i novaca. .. Rad nije napisan za povijesne kritičare, nego za moju djecu da bi oni i njihovi potomci znali tko su njihovi predci, kako i gdje su živjeli i odakle su došli. Neka moja djeca njeguju ovaj rad i prenesu ga budućim generacijama i osiguraju da drvna loza Fulea - Folk nikada ne izumre po muškoj liniji! Neka Bog to učini!*

Osijek u Slavoniji u lipnju 1928

Franz Folk, satnik u mirovini, Strossmayerova ulica 64

I. dio: Über unseren Familien-Namen

U ovom poglavlju (str. 12-29) se bavi pitanjem povijesti prezimena i njihova značenja na temelju korijena riječi. Navodi niz riječi (napr. bald, drud, gard, hild, mund itd.) koji su sastavni dio današnjih njemačkih imena. Nadalje istražuje porijeklo korijena riječi Fulc koje je u starogermanskom ima značenje Volk i koja je osnova ne samo brojnih njemačkih prezimena nego i mjesta.

II. dio: Unsere deutsche Urheimat

Franjo Folk opisuje u ovom poglavlju (str. 30-43) geografiju toga dijela Donje Franačke i opisuje ukratko povijest Mellrichstadta i kako su ljudi prije živjeli. Prema župnom uredu sela Stockheim, najstariji predak Franje Folka, Bartolomäus Volk je 10.9.1648. tamo rođen gdje je i umro 16.10.1720. Obitelj Volk se polovicom 18. stoljeća seli u bliži (udaljen oko 4 km) gradić Mellrichstadt. Po tradiciji su Volkovi bili kožari i članovi kožarskog ceha u Mellrichstadtu.

III. dio: Unser neues Vaterland

U trećem, centralnom, poglavlju „Naša nova domovina“ (str. 44 – 167) Franjo opisuje geografiju Baranje, stanovništvo, daje statističke podatke o Baranji, opisuje povijest i stanje nakon bitke kod Harsanya 12.8.1687. u kojoj su Turci protjerani iz Baranje, doseljavanje njemačkog stanovništva, osnivanje novih župa, doseljavanje 30 obitelji u Illočku⁵ i okolicu iz Mellrichstadta među kojima su bili Adam i njegov sin Michael Folk, preseljenje Franjinog djede Franje Ksavera (*1828.) u Osijek 1846. i njegovog brata Johanna (*1825.) u Retfalu 1840. godine koji time osnivaju slavonsku liniju Folkovih. Dalje opisuje šta je bilo potrebno za selidbu u Baranju: otpusnicu od gospodstva, potvrdu o dobrom vladanju i o zanimanju (zanatlija ili seljak). Put je vodio od mjesta boravišta do jednog od pristaništa na Dunavu (Ulm, Regensburg, Passau) pa do Beča, od Beča do Budima i dalje do Mohača.

Dalje opisuje kako se je njegov djed, Michael Volk⁶ s roditeljima doselio koncem 1760-tih godina u Iločku. Dolaskom u Iločku nalazimo u matičnim knjigama da se prezime Volk/Volck nadalje piše Folk, onako kako se na mađarskom ili hrvatskom izgovara.

Franjin sin Erwin nadopunjava na str. 96 da mu otac Franjo – kada je Kroniku napisao 1928. – nije mogao znati da će doći 1945. sa svim fundamentalnim

⁵ Illočka je u to vrijeme spadalo pod župu Luč

⁶ Dopisujući se sa župnim uredom u Mellrichstadtu je ustanovio da Michael i njegovi roditelji nisu umrli u Mellrichstadtu, tj. da su se iselili.

promjenama tako da Erwin nakon 1945. nalazi u Austriji, posebno Štajerskoj, svoju novu domovinu.

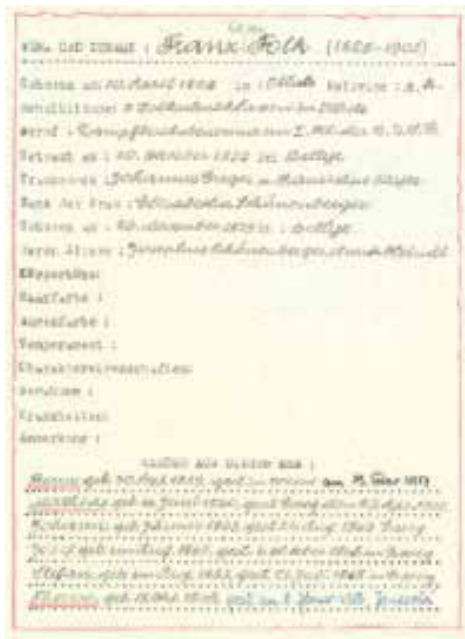
Personalblätter – Osobni listovi

U poglavlju Personalblätter Franjo daje osnovne podatke o osobama koji su navedeni u kronici. Pored imena i prezimena navedeni su podaci o datumu i mjestu rođenja/smrti, zanimanje, gdje i kada su vjenčani, popis djece i kada i gdje su rođeni (i iz kojega braka).

Primjer osobnog lista za Johann Adama Volka iz Stockheima i Michaela Volcka (Folka):

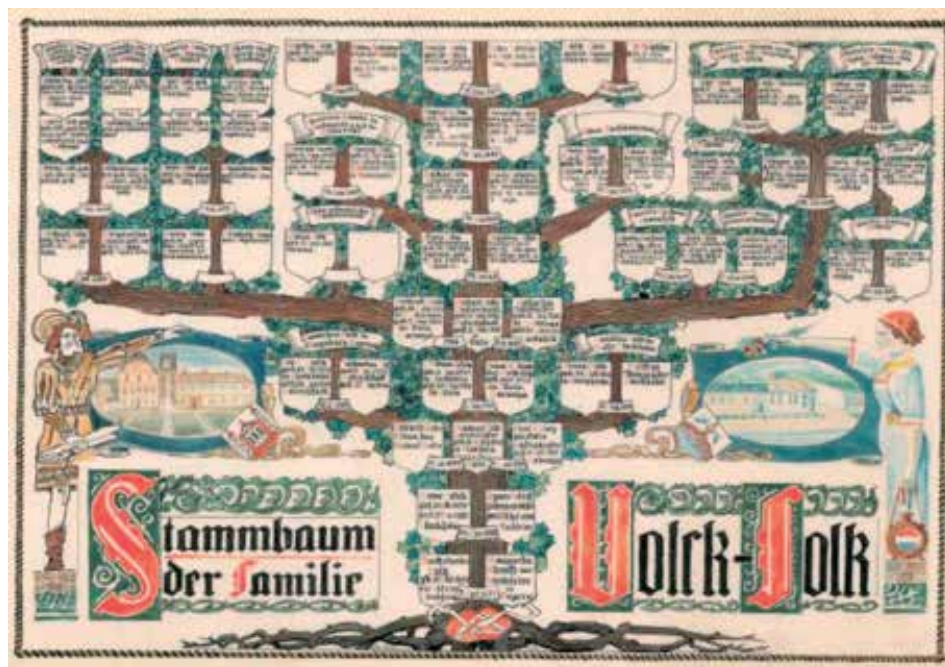
i Franje Ksavera Folka:

Unsere Verwandten – Naši rođaci

Ovo poglavlje ne sadrži nikakve podatke. Vjerojatno je bilo predviđeno da se ovdje unesu podaci o sporednim linijama Folkovih koji su živjeli u Retfali ili još u Iločki no do toga nije došlo.

Rodoslovlje (Stammbaum)

Rodoslovlje je nastalo kao rezultat istraživanja tijekom 20 godina i čine s Kronikom jedinstvo. Jedna od prvih skica je nastala početkom 1934. godine iz koje se razvilo gornje stablo koje nastalo iste godine, a što je dokumentirano u korijenima stabla. Gornji dio stabla, gdje se nalaze imena djece Franje Folka, je nadopunio Erwin, Franjin sin, početkom 1980-tih godina s podacima o bračnim drugovima Franjine djece.

Crtež-rodoslovlje spaja staru domovinu sa skicom glavnoga trga u Mellrichstadtu (na skici se vidi i rodna kuća Folkovih) i grbom Mellrichstadta s novom domovinom i skicom kuće u Strossmayerovoj 60 te s grbom grada Osijeka koju drži djevojka u stiliziranoj šokačkoj nošnji.

Središnji dio rodoslovnog stabla predstavlja direktnu liniju od predaka u Mellrichstadtu i Stockheimu pa sve do djece autora Kronike Franje Folka.

Lijeva grana (preko Gertrude Merk, prve žene Michaela Folka iz Iločke) vodi do potomaka iz prvoga braka.

Desna grana vodi do kćerke Michaela Folka i Katharine Tischmacher Anne Folk, udane Huchner (1841.) i Gunzinam (1848.) u Čemincu te Michaelovog sina Johanna Folka iz Retfale i njegovih potomaka.

Ana Folk s obiteljima u Čemincu

Johann Folk s potomcima u Retfali, Osijeku, Čepinu i Ledeniku

Dokumenti

Da bi napisao Kroniku i napravio rodoslovlje, Franjo Folk je skupljao desetljećima sve relevantne dokumente. To su bili bračni ugovori, rodni, vjenčani i smrtni listovi, kupoprodajni ugovori, dopisivanja s različitim institucijama, školske svjedodžbe, fotografije, crteži i skice kuća i plan stanova, povelje ratnih odlikovanja, porezne

isprave, privatne korespondencije itd. Uoči kraja Drugoga svjetskoga rata Kronika, rodoslovlje i svi važniji dokumenti su koncem ožujka 1945. pohranjeni u stanu kćerke Edite Trišler u Osijeku odakle su u 1950-tim godinama preneseni u Graz kod sina Erwina i nakon njegove smrti njegovom sinu Michaelu koji je u međuvremenu sve dokumente, Kroniku i rodoslovlje u studenom 2021. poklonio Državnom arhivu u Osijeku.

Obitelj Volck – Volk u Donjoj Franačkoj

Dopisujući se s matičnim uredima u Mellrichstadtu i Stockheimu je saznao da su svi Franjini preci **Bartholomäus** Volck (*1648), njegov sin **Peter** (*1671) i unuk **Johann Burkhart** (*1701) rođeni u Stockheimu u Donjoj Franačkoj.

Johann Burkhart je imao u braku sa Anna Maria Dietz osmero djece. Troje su još rođeni u Stockheimu, ostala djeca u Mellrichstadtu. Sinovi rođeni u Stockheimu su:

Johann Caspar Volk (*1734). Njegovi potomci žive kasnije u Augsburgu i Regensburgu. Jedan od potomaka je i gimnazijski profesor Heinrich Volk u Regensburgu s kojim se Franjo Folk dopisivao.

Simon Volk (*1732). Potomci iz braka sa Christinom Steinmüller (sklopljenim 1753.) žive u Stockheimu i Mellrichstadtu.

Johann Adam Volk (*13.11.1727) se oženio s Anna Maria Ziegler 7.8.1753. u Mellrichstadtu. Njihov sin Michael je rođen u Mellrichstadtu 31.1.1759. U 1760-tim godinama se iseljavaju u Baranju i dolaze u selo Iločku na posjede grofa Eszterhazija. U to isto vrijeme su se 30 obitelji iz Mellrichstadta doselili u Iločku, Luč i okolicu. Umro je 27.12.1773.

Michael Volk (Folk) – doseljenik u Baranju

Otac Franje Ksavera je Michael Volk⁷, rođ. 12.1.1759. u Mellrichstadtu (u blizini tromede današnjih njemačkih zemalja Bavarske, Hessena i Thüringije) u Donjoj Franačkoj (sjeverna Bavarska), koji se koncem 1760-tih godina sa roditeljima doselio u Iločku.

Michael Folk je po zanimanju bio kolar i seljak i prema kronici obitelji Folk je napravio klupe u crkvi sv. Marije Magdalene u Luču koje se i danas tamo nalaze. Michael Folk je u prvom braku (1795.) bio oženjen s Gertrudom Merk (*1778. u Petlovcu, +7.1.1821. u Iločki) s kojom ima 12 djece (od kojih su 9 umrla kao mala djeca) i u drugom (1821.) s Katarinom Tischmacher (*1796. u Petlovcu, +28.3.1850. u Cemincu) s kojom ima troje djece⁸. Franjo Ksaver Folk, rođen 30.4.1828. je najmlađe dijete iz toga drugoga braka.

Franjo Ksaver Folk

Franjo Ksaver Folk je rođen kao najmlađe dijete Michaela i Katarine Folk 30.4.1828. u selu Iločka (Illocska, Illuts), filijali župe Luč⁹. U Iločki polazi osnovnu školu. Pošto mu otac Michael umire od tuberkuloze kada ima 9 godina, odlazi sa 18 godina, u prosincu 1846. u Osijek, Donji grad da izuči zanat i dobije posao. 30.10.1855. ženi se s Elizabetom Schönenberger¹⁰ iz Bilja; oboje su bili vrlo siromašni. 15.9.1856. zapošljava se kao mornar u uglednom parobrodskom poduzeću Erste k.k. priv. Donau-Dampfschiffarts-Gesellschaft (DDSG)¹¹. Već iste godine postavlja molbu 8.2.1856 da postane građanin grada Osijeka i prilaže otpust iz građanstva Iločke. Na temelju svjedodžbe od 15.2.1861 se vidi da je pet godina kao mornar primjerno radio u DDSG i da je primljen u osječko građanstvo. Tijekom godina postaje kormilar. Plovio je desetljećima Dunavom od Regensburga i Passaua do Crnog mora i Dravom do Barča i poznao sve gradove i mjesta uzduž Dunava. Penzioniran je nakon 34 godine službe kao kormilar 1. razreda 1890. godine. Kao penzioner je primao za tadašnje vrijeme dobru penziju. Primanje penzije, a i upoznavanje drugih zemalja i zemalja velike Austro-Ugarske monarhije je vrlo vjerojatno utjecalo na starijeg sina Franju da se odluči za oficirsku karijeru.

⁷ Od dolaska u Baranju se je prezime Volk pisalo Folk

⁸ Anna (*29.4.1822, +29.4.1822.), Anna (*13.7.1823, +21.8.1884. u Čemincu), Johann (*23.9.1825., +14.11.1869. u Retfali), Franz Xaver (*30.4.1828, +16.1.1905. u Osijeku)

⁹ Današnja hrvatsko-mađarska granica prolazi između sela Iločka (na mađarskoj strani) i sela Luč (na hrvatskoj strani) koja se međusobno udaljena manje od jednoga km.

¹⁰ Rođ. 26.11.1839. u Bilju, umrla 4.9.1907. kod kćerke Terezije u Oršavi

¹¹ Erste k.k. priv. Donau-Dampfschiffartsgesellschaft je osnovano 13.3.1829. u Beču i bilo je u 1880.-tim godinama najveće parobrodarsko poduzeće na unutrašnjim vodama na svijetu. Oko 1880. je poduzeće posjedovalo oko 200 parobroda. Vidi: https://de.wikipedia.org/wiki/Erste_Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft

Odlukom 30.3.1861. Franjo Ks. Folk postaje građanin Osijeka

Franjo Xaver i Elizabeta Folk

Franjo Ksaver Folk postaje 30.3.1861. građanin Osijeka i kupuje osam godina nakon vjenčanja 14.2.1863. kućicu br. 311 u Ignjacijevoj ulici u Donjem gradu. Do tada su živjeli u Novom gradu gdje im se rodio i najstariji sin Franjo. Sa suprugom Elizabetom Schönenberger ima šestoro djece¹² od kojih samo troje ostaju na životu: Franjo, Matija i Terezija.

Najstariji sin Franjo postaje – kako ćemo još vidjeti - oficir, Matija postaje mlinarski majstor, kasnije (nakon uvođenja paromlina) je trgovac u Osijeku, kćerka Terezija se udaje u Oršavu i kasnije živi s obitelji u Budimpešti.

Djeca Franje Ksavera Folk

Franjo Folk (1858. – 1917.)

Rođen je kao prvo dijete Franje i Elizabete Folk 30.9.1858. u Novom gradu Osijeka. Nakon osnovne škole u Donjem gradu polazi kr. Realnu gimnaziju u Tvrđi. Nakon 4. razreda Realne gimnazije polazi Kadetsku školu prva dva razreda u Osijeku, 3. i 4. u Budimpešti. Nakon završene Kadetske škole služi od 1880. do 1896. u 22. Primorskoj pukovnici u Zadru, a od 1897. do 1905. u 26. Ugarskoj pukovnici u Esztergomu. Kada je u prosincu 1896. premješten iz Zadra u Esztergom (Gran) i prolazeći kroz Osijek je 4. prosinca 1896. poklonio skulpture boga Ozirisa i reljefnu pločicu boginje Neftis današnjem Muzeju Slavonije¹³. U dobi od 50 godina je oženio

¹² Kao mala djeca su umrli: Johann (*16.12.1862. - +24.8.1863.), Josef (*20.4.1865. - +4.10.1866.), Stefan (*15.12.1867. - +21.7.1868.)

¹³ Detaljan prikaz njegovog života nalazimo u DG-Jahrbuchu, Vol. 24, 2017, 329 – 336 („*Franjo Folk – značajan donator Muzeju Slavonije*“)

Annu Schöffberger (*24.3.1862.). Pošto su se kasno vjenčali nisu imali djece. Nakon penzioniranja 1. studenog 1911. živi sa suprugom u Beču. U kolovozu 1914. je reaktiviran i učestvuje u pohodu na Srbiju. 1.3.1915. je unaprijeđen u čin pukovnika. 1916./17. nalazimo ga na liječenju raka pluća. Umro je 15.2.1917. u 59. godini života u vojnoj bolnici u Rennwegu u Beču i pokopan na Zentralfriedhofu u Beču. Njegova supruga Anna Schöffberger je poginula tijekom savezničkog bombardiranja Beča 5.1.1945. Pokopana je na Zentralfriedhofu pored supruga.

Matija Folk (1860. – 1915.)

Matija je rođen 16.6.1860. u Donjem gradu kao drugo dijete Franje i Elizabete Folk gdje polazi osnovnu školu. Nakon osnovne škole pohađa obuku za mlinara od siječnja 1874. kod mlinarskog majstora Karla Martinovića i postaje član osječkog mlinarskog ceha. Na koncu dobiva svjedodžbu 14.1.1877. i postaje mlinarski pomoćnik.

Vodenica Matije Folka na Dravi kod mađarske Retfale

Matija služi vojni rok u jesen 1884. u 12. Artiljerijskoj regimenti u Celju i Gorici. No zbog jedne nesreće (kotač lafete prelazi preko lijeve noge) dolazi u bolnicu i uskoro napušta vojsku.

19.5.1885 se ženi sa Marie Kobetits (*17.9.1865. u Karavukovu), kćerkom mesarskog majstora Karla Kobetitsa u Karavukovu. U jesen 1885. kupuje mu otac Franjo polovicu vodenice i 1888. drugu polovicu. Vodenica nije dobro poslovala jer je u to vrijeme u Osijeku na Dravi bilo 30 vodenica, tj. konkurencija je bila velika. Nakon vjenčanja stanuju u kući Matijinih roditelja. U listopadu 1888. kupuju kuću u Donjem gradu, no uskoro 1892. se sele s vodenicom u Retfalu. Zbog konkurencije paromlina prodaju vodenicu 1896. u Veliškovce na Dravi. Prodajom mlina sele se u Gornji grad gdje kupuju kuću u Dugoj ulici¹⁴ 64.

¹⁴ Od 1906. Strossmayerova ulica

Matija i Marie Folk 1910. u Osijeku

Trgovina u Strossmayerovoj ul. 64

U toj kući otvaraju 1897. trgovinu mješovite robe gdje oboje rade (vidi sliku). Kao član Civilne zaštite morao se brinuti i o ruskim zarobljenicima koji su od 1914./15. bili u Osijeku. U kontaktu s njima zaražen je boginjama i umire 27.4.1915. na zaraznom odjeljenju osječke bolnice. Smrću supruga Matije Marie predaje trgovinu trgovcima Julius Hahnu i nakon 1918. Adamu Milla¹⁵. Nakon završetka rata 1945. Marie je internirana u logor u Valpovo gdje ostaje nekoliko mjeseci. Umrla je u vlastitoj, oduzetoj kući 19.12.1948. godine u 84. godini života. U braku su imali jednoga sina, Franju Folku (*16.5.1886. u Osijeku).

Theresia Folk (1869. – 1935.) i obitelj Gonda

Theresia je najmlađe dijete Franje i Elizabete Folk. Rođena je 15.10.1869. u Donjem gradu gdje polazi i Glavnu dječjačku i djevojačku učionu. Za vrijeme posjete u Karavukovu (vjerojatno na vjenčanju brata Matije sa Marie Kobetits u Karavukovu 1885.) upoznala je učitelja Konrada Czetza (12.1.1868 - +10.9.1927.) s kojim se vjenčala 8.11.1888. u Osijeku. Do 1892. žive u Karavukovu, nakon toga se sele i žive u Novom Sadu, kasnije u Oršavi (danas u Rumunjskoj) gdje je Konrad Gonda 1927. i umro. Pod pritiskom mađarizacije mijenja 1898. prezime Czett (*Zetz*) u Gonda.

¹⁵ Kronika, 97c

Therese i Konrad Gonda 1897.

Konrad i Terezija su imali petero djece:

Gyula Gonda (*3.12.1890. u Karavukovu –
+26.7.1972. u Budimpešti)

Adele Gonda (*26.10.1892. u Novim Sadu –
+29.6.1945. u Budimpešti)

Margarethe Gonda (*8.5.1898. u Novom Sadu –
+29.3.1993. Gran Canaria)

Nandor Gonda (20.9.1899. u Novom Sadu –
+1976 u Budimpešti)

Marie Gonda (*3.11.1905. u Oršavi –
+17.11.1962. u Temišvaru)

Nakon smrti supruga Konrada, Terezija se seli kod kćerke Marie u Temišvar gdje je 1935. i umrla.

Franjo Folk nakon 1918.

Vrativši se kući iz ruskoga zarobljeništva u svibnju 1918. Franjo Folk dobiva dopust koji koristi za posjet rodbini u Apatinu. Tamo susreće na jednoj zabavi Francisku Fertner, kćerku imućnog apatinskog trgovca Adama Fertnera. Izgleda da je i Franciski Franjo – kao oficir – odgovarao jer su se već 22. srpnja 1918. zaručili. Franji je pritom je sigurno bila važna i činjenica da Franciska dolazi iz imućne kuće i da bi mogla donijeti dovoljno veliki miraz za takozvanu „kauciju“¹⁶ koja je bila potrebna do čina kapetana.

¹⁶ Svrha kaucije je bila da se spriječi da djevojke bez ili sa malim mirazom moraju raditi pošto oficirske plaće nisu bile velike. Potreban je bio samo dokaz da djevojka ima neki posjed ili novce.

Vjenčanje je održano 15. listopada 1918. u Apatinu. Franciska je u brak donijela kao dio miraza i 40.000 kruna u zlatu koji Franjo ulaže – kao patriot – u austro-ugarske obveznice, države koja je bila u raspadu i dva tjedna kasnije nije više postojala¹⁷. Kako njegov sin Erwin piše „Slomom Monarhije za mog oca nije propala samo država, stradao je cijeli svjetski poredak, carstvo i kraljevstvo, na koje se zakleo kao karijerni časnik i kojima je ostao vjeran cijeloga života. Bio je i ostao crno-žuti (boje carstva) do kostiju...“.¹⁸

Pošto je raspadom Monarhije i stvaranjem države SHS Franciska izgubila sve novce, roditelji kupuju Franciski 1920. poljoprivredno dobro (70 jutara), pustaru Crnicu u Piškorevcima kod Đakova i šumu kod Jajca u Bosni da bi imala prihode. U braku, koji je bio opterećen gubitkom miraza/kaucije, su ipak imali troje djece: Martu Mariju (*16.8.1919. u Apatinu), Editu Rozu Elizabetu (*28.1.1922 u Osijeku) i Ervina Burkharda Aleksandara (*30.3.1925 u Osijeku).

Franjo Folk je stvaranjem Kraljevine SHS od 3.11.1918. do 31.10.1919. radio kao zaposlen, ali neprimljen oficir u činu kapetana I. klase.¹⁹ 18.10.1919. traži otpust iz službe vojske kraljevstva SHS. Od tada pa nadalje je radio kao knjigovođa u osječkim tvrtkama Povischil, Thürner, Veležitar, Paromlin Krauss i od 1936. do 1941. kao upravitelj dobara veleposjednika Otona Knoblocha-Vučanskog. Pored toga bio je od 1933. do 1941. novinar i dopisnik za područje Osijeka i okolice za novine „Das deutsche Volksblatt“ koja je izlazila u Novom Sadu. Bio je i ovlašten sudski tumač za njemački, hrvatski i srpski jezik.

Franjo i Franciska bili su aktivni i u društvenom životu grada Osijeka. Tako su jedni od osnivača²⁰ Njemačkoga pjevačkoga i glazbenoga društva (Der deutsche Gesangs- und Musik-verein) u Osijeku, koje je osnovano 25. listopada 1925. godine. Franjo je bio i prvi i dugo-godišnji predsjednik (Obmann) toga društva. Godine 1933. je Branimir Altgayer postao predsjednik²¹. Društvo je tokom godina proširivalo djelovanje pored pjevačkog i glazbenog dijela, kazališnom grupom i čitaonicom. Tako je društvo proslavilo 100-godišnjicu smrti Franza Schuberta 1928. značajnim nastupima i proslavom 180. godišnjice rođenja J.W. Goethea 1929. godine. Vrlo

¹⁷ Država SHS je proglašena 29. listopada 1918., kraljevina SHS 1.12.1918

¹⁸ Kronika, 109

¹⁹ Uverenje IV. Armijske oblasti u Zagrebu, 23.11.1923.

²⁰ Potpredsjednik je bio Karl Gasteiger, zapisničar je bio odvjetnik dr. Hubert Wagner, prvi dirigent je bio Ferdinand Gasteiger, kasnije je Josef Meier bio dugogodišnji dirigent

²¹ Carl Bethke, *Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918 – 1941*, 320

popularne su bile zabavne večeri s raznolikim programom. Priredbe i koncerti su se održavale u prostorijama društva u Gradskom vrtu. Kako su Franjo i Franciska bili vrlo aktivni članovi društva, sudjelovali su s djecom svake nedjelje u različitim aktivnostima društva. Društvo je kasnije nastupalo ne samo u Osijeku već i u njemačkim selima okolice.

Članovi Njemačkoga pjevačkog i glazbenog društva 1926./27. u Gradskom vrtu u Osijeku. Franjo Folk u sredini prvoga reda (šesti s lijeva) i Franciska (četvrta s desna).²²

Pojedini članovi društva su se angažirali i u lokalnoj politici; tako je Karl Gasteiger u izborima 1927. ušao u gradsko vijeće.

Osnivanjem Schwäbisch-Deutschen Kulturbunda (SDKB) 18.3.1934. u Osijeku postao je potpredsjednik Kulturbunda za Osijek²³ i od siječnja 1939. do početka rata 1941. je potpredsjednik SDKB-a za Slavoniju. Budući da je pripadao nacionalno-konzervativnom krilu Kulturbunda (očuvanje njemačkoga identiteta u okviru Kraljevine Jugoslavije) njegov rad je praćen koncem 1930-tih godina političkim sukobima s pronacističkim „Obnoviteljima“ (Erneuerer) oko Branimira Altgayera. Supruga Franciska je isto aktivno djelovala u Kulturbundu vodeći od 1938. do 1941. žensku sekciju za osječki Gornji grad.

²² Valentin Oberkersch, *Die Deutschen in Syrien, Slavonien, Kroatien und Bosnien*, Donauschwäbische Kulturstiftung, Stuttgart 1989

²³ Bethke, 322

Nakon raspada Kraljevine Jugoslavije 1941. i stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske Franjo se reaktivirao 9. rujna 1941 kao domobranski oficir, i to prvo sa službom u Rumi (gdje je u Domobranskom popunidbenom zapovjedništvu), kasnije od 19. kolovoza 1942. je u Vinkovcima (prvo kao zamjenik komandanta, a od 21. kolovoza 1944. kao komandant Njemačkog popunidbenog zapovjedništva Hrvatskog domobranstva). U čin majora je unaprijeđen 15. prosinca 1942., a od 14. srpnja 1944. u čin potpukovnika. Za njegove zasluge u Rumi i Vinkovcima dobiva „Den Deutschen Adlerorden erster Stufe mit Schwertern“ 15.11.1944. visoki orden Trećeg Reicha za strane državljane. U listopadu 1944. kada se već nazirao kraj rata (Crvena armija je već bila u Mađarskoj), dio njemačkog stanovništva Slavonije se seli odnosno bježi pred osvetom²⁴ na područje Njemačke. Franz Folk zaključuje sa suprugom Franciskom da obzirom da nije ništa napravio protiv zakona, ostaje u Hrvatskoj i vršit će svoju dužnost kao domobranski oficir do kraja. Povlači se s vojskom do Zagreba i 25. svibnja 1945. predaje se novoj vlasti, partizanima u Zagrebu, koji ga prebacuju u zatvor u Osijek gdje je i osuđen 23.7.1945 „na smrt streljanijem, trajnim gubitkom građanskih prava i vojničke časti te konfiskaciju imovine u korist NO-fonda“²⁵. Kazna je izvršena 6. studenog 1945. u blizini Osijeka zajedno sa brojnim uglednim Osječanima (točno mjesto je do danas nepoznato).

Franjo oko 1944.

Obitelj Franje i Franciske Folk

Obiteljski jezik Folkovih je bio književno njemački kakav je govorio oficirski zbor Austro-Ugarske Monarhije. Franjo i Franciska su imali troje djece:

Marta Marija Folk je rođena 16.8.1919. u roditeljskoj kući Franciske u Apatinu. Za vrijeme djetinjstva je često boravila s majkom u Apatinu gdje je naučila i mađarski. Nakon osnovne škole u Osijeku polazi Žensku realnu gimnaziju gdje je u šk. godini 1937./38. maturirala²⁶. Udala se za Antuna Homana (*1917. - +1970.) 1942. godine s kojim ima dvije kćeri: Britu (*1949) i Martu (*1954) i živjela je do smrti 2017. u Osijeku. Prvih godina nakon 1945. su živili u Apatinu, od 1948. u Osijeku gdje su i obje kćeri rođene. U 1950-tim godinama je vodila kućni obrt za mreže i torbe i gumenu galanteriju, između 1960. i 1964. je radila u Gradskoj knjižnici, od 1964. do 1968. u Higijenskom zavodu i od 1968. do mirovine u godini 1979. je bila korespondent i tumač za mađarski i njemački u osječkom poduzeću Slavonija Eksport Import. Posljednjih godina života majke Franciske ju je njegovala. Kako majka Franciska, tako i Marta i njen suprug Antun su pokopani u obiteljskoj grobnici na groblju sv. Ane u Osijeku.

²⁴ Zaključci AVNOJa su bili poznati

²⁵ HDA, 306.ZKQZ-GUZ kut. 28

²⁶ Gimnazije u Osijeku, 1729. – 2000., HAZU, Zagreb – Osijek, 2001, 132

Edita Roza Elizabeta Folk je rođena 28.1.1922. u Osijeku gdje je dječjem vrtiću Sv. Vinka u Strossmayerovoj ulici naučila hrvatski. Nakon osnovne i Državne mješovite građanske škole polazi Trgovačku akademiju gdje je maturirala 1941. Udala se za Anđelka Trišlera (*1908 - +2004) 1943. godine.

Kao posljedica te udaje bila je isključena iz Kulturbunda zbog vjenčanja sa jednim Ne-Nijemcem^{27, 28}. To je omogućilo da se Kronika, rodoslovlje i važniji dokumenti sačuvaju nakon 1945. Za vrijeme rata radila do 1943. U upravi Volksguppenführunga, od 1943. u Agrar Import KG, od 1945. do 1947. je upraviteljica dobara veleposjednika Otona Knoblocha-Vučanskog, 1947. – 1967. je radila u Nami gdje je od 1957. bila referent nabave, od 1968. do mirovine 1982. je radila u nabavnoj službi Siemensa u Münchenu. U braku s Anđelkom Trišlerom je imala dvoje djece: Ervina (*1943) i Editu (*1952). Koncem 1967. se je s majkom Franciskom i vlastitom obitelji iselila u Njemačku. Živjela je s obitelji u Münchenu gdje je i umrla 2012. godine i pokopana uz supruga u obiteljskoj grobnici na Nordfriedhofu u Münchenu.

Obitelj Folk 1927. godine: kći Edita, Franciska, sin Ervin, Franjo i kći Marta

²⁷ Verordnungsblatt des Volksguppenführers, Folge 4 vom 30.4.1943, S. 52: „Der Volksguppenführer hat ... nachstehenden Personen die Zugehörigkeit zur deutschen Volksgruppe in Kroatien aberkannt: (1512) I-549-43 vom 30.3.1943 Edith Trišler geb. Folk ... wegen Verehelichung mit einem Nichtdeutschen“

²⁸ Obitelj Trišler nije bila član Kulturbunda

Ervin Burkhard Aleksandar Folk je rođen 30.3.1925. kao željno očekivani muški potomak loze Folkovih u Osijeku. Nakon osnovne škole polazi Realnu gimnaziju u Osijeku, od rujna 1939. je na Njemačkoj gimnaziji u Požegi od rujna 1941. na novootvorenoj Njemačkoj gimnaziji u Osijeku. U studenom 1942. njegov razred prelazi „dobrovoljno“ u Waffen-SS²⁹. Tijekom rata služi u raznim jedinicama kako u Francuskoj tako i na istočnom bojištu. U srpnju 1943 je zadnji puta na dopustu u Osijeku. Između ožujka i svibnja 1945. je u oficirskoj školi u blizini Praga i Klagenfurta koju završava kao zastavnik. O ratnim doživljajima nikada nije govorio. Završetak rata, 8.5.1945., je doživio u blizini Graza kada odlučuje vratiti se kući u Osijek. Vraća se pješice duž Drave (na mađarskoj strani), no dolaskom u Beli Manastir seljaci mu savjetuju da bježi u Austriju što i čini. Od ljeta 1945. živi u Štajerskoj i radi kao pomoćni radnik kod seljaka da bi preživio. Kasnije radi kao bravar i zavarivač. Kako mu ratna matura nije priznata, polaže maturu na Realgymnasium für heimatlose Volksdeutsche u Ebendorfu (Gornja Austrija) 1948. godine. Nakon toga radi i paralelno studira pravo i ekonomiju na Univerzitetu u Grazu gdje je doktorirao za Dr. rer. pol. 1957. godine. Godine 1951. se vjenčao s Erikom Schleifer (*1924. - +2018.) iz Graza s kojom ima sina Michaela (*1961). Austrijsko državljanstvo je dobio 1953. godine.

Od 1957. je radio u Sozialversicherungsanstalt für Bauern za Štajersku u Grazu gdje je bio šef Službe za obračune od 1966. do penzioniranja koncem 1990. Za njegov uspješan rad mu je predsjednik Republike Austrije dodijelio 19.10.1983. „silbernes Verdienstzeichen der Republik Österreich“. Polovicom 1980-tih godina je nadopunio Folkovu kroniku za period od 1907. do 1986. i rodoslovlje novim naraštajem nakon 1935. godine. Umro je od srčanog udara 1996. u Grazu.

Obitelj Franje i Franciske Folk je ljetno sprovodila na posjedu na pustari Crnici u Piškorevcima gdje su djeca sa bakom Marie posebno rado išla. To je sve išlo do jeseni 1938. kada je pustara Crnica prodana.

²⁹ Učenici su morali imati 17 godina. Predstavnici Waffen-SS su nakon vatrenog govora razredu rekli da je pristup dobrovoljan i da oni koji ne žele ući u Waffen-SS neka izađu pred razred. Naravno nitko se nije usudio izaći van...

Piškorevci u ljetu 1937.: lijevo teta Roza Sztrilich sa sinom Ivanom iz Sombora, u sredini Ervin, desno baka Marie

Nakon rata su se Marta i Edita dopisivale sa bratom Ervinom; prvi susreti nakon 1943. (kada je zadnji puta bio na odmoru u Osijeku) su bili tek oko 1952./53. u Grazu. Uvijek su bili u vezi i često su se dopisivali. Majka Franciska je od 1952. često posjećivala Ervinovu obitelj u Grazu. Sudbina je htjela da žive u tri države.

Folkova djeca 1927. u Osijeku i 50 godina kasnije (27.2.1977.) u Münchenu

Umjesto zaključka

Da su kronike vjerodostojan povijesni dokument za cjelovit opis djelovanja i značenja jedne obitelji potvrđuje rukopis, tj. opis rada i života Franje Folka, jednog od prvih osječkih genealoga, koji je u lipnju 1928. godine napisao svoje obitelji na njemačkom jeziku kroniku na 158 stranica. Ona opisuje 300. godišnje djelovanje obitelji Folk od obitavanja u njemačkoj pradomovini u Mellrichstadtu u Donjoj Franačkoj do iseljenja u južnu Mađarsku (Baranju) u drugoj polovici 18. stoljeća i u konačnici doseljavanje članova obitelji u Osijek 1846. godine. Dio kronike je i rodoslovlje koje je vrijedan genealoški dokument s obiteljskim podacima od 1648. godine pa nadalje

FRANJO FOLK I KRONIKA OBITELJI FOLK

Sažetak

Rad opisuje život i djelo jednog od prvih istražitelja obitelji u Osijeku, Franje Folka, koji je već početkom 20. stoljeća počeo istraživati povijest vlastite obitelji. Prve podatke dobio je na smrtnoj postelji svog djeda Franza Xavera Folka krajem 1904. Istraživanje je prekinuo I. svjetski rat i trajalo je preko 20 godina. Rezultat je rukom napisana kronika od 158 stranica na njemačkom jeziku, sastavljena u lipnju 1928. godine. Franjin sin Erwin ju je dopunio za razdoblje od 1907. - 1986. godine. Kronika opisuje razdoblje od 300 godina, od stare njemačke pradomovine u Mellrichstadtu u Donjoj Franačkoj sve do iseljavanja u Baranju u drugoj polovici 18. stoljeća pa do preseljenja 1846. godine u Osijek. Sastavni dio Kronike čini rodoslovlje koje sadrži sve važne pretke od 1648. godine. Franjo Folk je po izobrazbi bio profesionalni časnik carske i kraljevske vojske, gdje je službovao do 1918. godine. On je 1925. godine bio jedan od osnivača i prvi predsjednik Njemačkog pjevačkog i glazbenog društva u Osijeku i kasnije Njemačko-Švapskog kulturnog saveza. 1941. godine ponovno se aktivirao kao časnik hrvatskih domobrana i službovao u Rumi i Vinkvcima. U svibnju 1945. godine se u Zagrebu predao partizanima, koji su ga sproveli u zatvor u Osijeku. U srpnju 1945. godine osuđen je „na smrt strijeljanjem, trajni gubitak građanskih prava i vojničke časti i konfiskaciju vlasništva u korist NO-fondova“. Presuda je izvršena 6. studenom 1945. izvan Osijeka. Kronika i rodoslovlje sa svim dokumentima spašena je krajem II. svjetskog rata i u studenom 2021. godine predana Državnom arhivu u Osijeku (DAO).

FRANJO FOLK UND DIE CHRONIK DER FAMILIE FOLK

Zusammenfassung

Die Arbeit beschreibt das Leben und Wirken eines der ersten Familienforscher von Osijek, Franjo Folk, der schon Anfang des 20. Jahrhunderts begonnen hatte, die Geschichte der eigenen Familie zu erforschen. Die ersten Daten bekam er am Sterbebett seines Großvaters Franz Xaver Folk Ende 1904. Die Erforschung wurde durch den I. Weltkrieg unterbrochen und dauerte über 20 Jahre. Das Ergebnis ist in der handgeschriebenen Chronik mit 158 Seiten in deutscher Sprache im Juni 1928 zusammengefasst. Franjos Sohn Ervin hat sie dann für die Zeitspanne bis zwischen 1907 und 1986 ergänzt. Die Chronik beschreibt die Zeitspanne von 300 Jahren, von der alten deutschen Urheimat in Mellrichstadt in Unterfranken bis zur Auswanderung in die Baranja in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts und der Übersiedlung 1846 nach Osijek. Ein Bestandteil der Chronik ist der Stammbaum, der alle wesentlichen Vorfahren seit 1648 enthält. Franjo Folk war von der Ausbildung Berufsoffizier der k.u.k. Armee, wo er bis 1918 diente. Er war 1925 einer der Gründer und der erste Obmann des Deutschen Gesangs- und Musikvereins in Osijek und später des Deutsch-Schwäbischen Kulturbundes. Im Jahre 1941 ließ er sich als Offizier der kroatischen Landwehr reaktivieren und diente in Ruma und Vinkovci. Im Mai 1945 ergab er sich in Zagreb den Partisanen, die ihn in das Gefängnis in Osijek überführten. Im Juli 1945 wurde er „zum Tode durch Erschießen, dauerhaften Verlust der Bürgerrechte und der militärischen Ehre und Beschlagnahme von Eigentum zugunsten des NO-Fonds“ verurteilt. Das Urteil wurde am 6. November 1945 außerhalb von Osijek vollstreckt. Die Chronik und der Stammbaum mit allen Dokumenten konnten am Ende des II. Weltkriegs gerettet werden und wurden dem Staatsarchiv in Osijek (DAO) im November 2021 übergeben.

Jure Kuić, prof.
Split
jukuic@xnet.hr

UDK: 930.85(497.5=112.2)(091)
Pregledni rad
Prihvaćeno: 20.07.2022.

Tri umjetnika austrijskog i njemačkog podrijetla u splitskom i hrvatskom kulturnom krugu

Autor je u radu opisao djelovanje Maksa/Makse Ungera, akademskog glazbenika i dirigenta, koji je rođen u Središću ob Dravi / Polstrau 1888. i preminuo u Mariboru 1962. godine, Rudofa Gerharda Bunka, akademskog umjetnika slikara i scenografa, rođenog u Berlinu 1908. godine, koji je preminuo u Hamburgu 1974., te Herberta Hoffmana, akademskog umjetnika i scenografa, rođenog u Duchcovo / Duchcar 1914. a preminuo u Splitu 1985. godine. Na temelju arhivskoga gradiva istražio je te uz pomoć relevantne literature opisao i istaknuo njihov dubok trag u kulturnom životu grada Splita, ali i znatno šire. Njihove životopise i umjetnički rad, odnosno doprinos splitskom kazalištu i njihovu ulogu u splitskom, odnosno hrvatskom kulturnom krugu, zasebno je autor objavljivao u Godišnjacima Njemačke zajednice te uklopio u ovaj rad.

Ključne riječi: *Tri umjetnika austrijskog i njemačkog podrijetla u splitskom i hrvatskom kulturnom krugu, Maks Unger, Rudolf Gerhard Bunk, Herbert Hoffman.*

Uvodne napomene

Što je isto, a što različito u životnom putu tri umjetnika austrijskog i njemačkog podrijetla Maksa/Makse Ungera, akademskog glazbenika i dirigenta, Rudofa Gerharda Bunka, akademskog umjetnika slikara i scenografa i Herberta Hoffmana, akademskog umjetnika i scenografa, koje su vlastita volja, slučajnost ili prst sudbine doveli da se, gotovo istodobno nađu na istom mjestu u splitskom kazalištu i iskazuju svoj umjetnički dar. Podrijetlom su potekli iz vrlo bliskog sociokulturnog kruga, različite životne dobi, ali vrlo sličnih osobnih preferencija. Sva tri umjetnika (njemački državljani Rudolf Gerhard Bunk i Herbert Hoffmann, te austrougarski, a potom jugoslavenski državljani Maks/Makso Unger) su tijekom višegodišnjeg boravka prije, tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata živjeli i radili u slikarstvu i kazališnoj umjetnosti u Splitu te hrvatskom kulturnom krugu podarili svoje umjetničke talente i ostvarenja.

Je li ih svojim intelektualno-umjetničkim silnicama privukla ta sredina ili možda geografski položaj i ugoda mediteranske opuštenosti ili su, pak, na to utjecale neke druge okolnosti? To su neka od pitanja koja su se nametnula i na koja treba odgovoriti. Tom prilikom se i nametnulo propitivanje zašto i kako se to dogodilo, te što je isto, a što različito na životnom putu ova tri umjetnika.

Split između dva svjetska rata

Od svih gradova na hrvatskoj jadranskoj obali – osim onog dijela koji je s Istrom i dijelom Sjeverne Dalmacije sa Zadrom, ostao pod talijanskom upravom – Split je između dva svjetska rata i prolazio kroz najintezivnije promjene¹. Porast broja stanovnika u neposrednoj je vezi s počecima i daljnjim gospodarskim razvojem, kojega na simboličkoj razini upravo označuje puštanje u promet Ličke trase željezničke pruge 1925. godine i povezivanje Splita sa Zagrebom, taj mediteranski grad koji se otvara prema europski širi svoje granice. Nime, izlazi iz svojih dotad skučenih okvira maloga grada mijenjajući se u grad koji svojim geografskim položajem, prirodnim ljepotama, gospodarskim i intelektualnim kapacitetima postaje poželjna destinacija. To je utjecalo na gospodarski razvoj ali isto tako na mijenjanje opće društvenih i političkih prilika. U području kulture i obrazovanja, postojeće ustanove i institucije prolaze kroz promjene na tragu novih, vremenu primjerenijih, modernih procesa koji su u punom jeku u susjednim europskim zemljama. Dolaze mladi, velikim dijelom školovani i obrazovani u Beču, Gracu, Pragu i talijanskim centrima, Trstu, Veneciji, Padovi i Milanu, koji unose u društveni život Splita nove svježe ideje.

Uz već europskoj kulturnoj javnosti poznatog Ivana Meštrovića², koji oko sebe okuplja elitno društvo, pored ostalih, to su bili slikari Emanuel Vidović i Jožo

¹ Zdravka Jelaska Marijan, Grad i ljudi, *Split 1918.-1941.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2009.

² Marko Globačnik, *Prilog političkoj, kulturnoj i intelektualnoj historiji Splita u doba Banovine Hrvatske (1939.-1941.)* SPLIT I VLADAN DESNICA 1918. 2015., Zbornik radova sa znanstvenog skupa Desničini susreti 2015.

Kljaković, karikaturist Anđeo Uvodić, a u tome društvu je često i urednik *Novog doba* Vinko Brajević. Pristižu i mlađi umjetnici, kipari Toma Rosandić i Marin Studin, slikari Vjekoslav Parać i Jozo Kljaković, glazbeni umjetnici-kompozitori Josip Hatze, Jakov Gotovac i Ivo Tijardović, i drugi. Politički život se pažljivo prati a ton mu daje Meštrović, koji je bio aktivan u politici tadašnje države i u neposrednim odnosima i kontaktu s vodećim političarima u zemlji, ali i poslanicima stranih zemalja u pogledu vanjske politike a najviše izražavao je svoju bojazan od Italije.

Iako je institucionalno kazalište prestalo s radom 1928. godine na što je utjecala tadašnja politika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, potomje Jugoslavije, kazališni život su popunila kazališna društva na čelu s Ivom Tijardovićem, da bi 1939. godine, nakon povratka iz Berlina, kao prvi intendant stao na čelo obnovljenog i umjetnički i tehnički osposobljenog profesionalnog Hrvatskog narodnog kazališta.

Na području humanistike i povijesnih znanosti u Splitu u to vrijeme djeluje cijeli niz zapaženih intelektualaca, i to od povjesničara umjetnosti Ljube Karamana, u splitskim novinama i stručnim časopisima svojim priložima javlja se povjesničar umjetnosti Cvito Fisković, kustos muzeja Hrvatskih starina u Kninu Stjepan Gunjača, koji neumorno otkriva nove nalaze iz „starohrvatskog doba“ u splitskome zaleđu. Povjesničar Lovro Katić, tajnik društva „Bihać“, objavljuje radove o starome Solinu, nastavljajući istraživanje predšasnika Frane Bulića. Svoja istraživanja objavljivali su i u znanstvenim časopisima u Austriji i Italiji, omogućujući europskoj javnosti uvid u intelektualni život u Splitu i Dalmaciji. U književnom stvaralaštvu, u međuratnom razdoblju, nakon pariške beogradske i sarajevske epizode, svojevrsnim seansama ton daje Tin Ujević oko kojega se okupljaju mladi pisci uz već afirmirane Franu Alfrevića, Marka Uvodića, Tresić Pavičića, Milana Begovića, Vladana Desnicu i drugih - ovdje su navedeni tek neki od njih.

Pored istraživačkih i znanstvenih tekstova koje su objavljivali u hrvatskim i stranim časopisima, splitski intelektualci su svoje radove objavljivali i putem brojnih domicilnih glasila, koja su se u Splitu pojavljivala ali gasila, ali neka od njih i trajnije opstajala, kao što su *Dalmatinski glasnik*, *Novo doba*, *Jadranska pošta*, *Jadranski dnevnik*, *Hrvatski dnevnik* i drugi. U njima i oko njih okupljao se širi krug suradnika, a javnost je senzibilizirana za nove ideje i gradu potrebne aktivnosti i time pridonosili njegovom općem boljitku. Primjerice, ukazivali su na političke stavove, komunalne probleme unaprjeđenje i uvjete za rad kulturnih institucija poput Gradske biblioteke i Gradskog arhiva i drugih otvorenih gradskih problema³.

Kontakt s vanjskim, prije svega susjednim svijetom, su sve intezivniji ne samo putem gospodarskih veza nego i na drugim područjima, što je podupirano i preko već postojećih - talijanskog i francuskog konzularnog predstavništva, a od 1927. i

³ Isto kao pod 1.

ponovno otvorenog Njemačkog i Austrijskog konzulata⁴, s ciljem promicanja njemačkog jezika i kulture. Nesvakidašnji a značajan kulturno-turistički događaj koji se zbio 1929. kada je u Split stiglo 120 automobila s više od 400 njemačkih turista, događaj je koji je primjeren i europskim središtima⁵. Ovome treba dodati i podatak da se austrijska i njemačka publika još od 18., 19. i početka 20. stoljeća preko brojnih austrijskih i njemačkih putopisaca mogla upoznati s jadranskom obalom, a sa Splitom poglavito⁶. Uslijedilo je i otvaranje Škole njemačkog jezika 1932. Deutsche Academie iz Munchena⁷, s ciljem promicanja njemačkog jezika i kulture.

Tih tridesetih godina 20. stoljeća Split se nalazi u tranziciji⁸ prema urbanistički uređenom, otvorenom i modernom gradu koji slijedi europske uzore. Uređuje se urbanistički, uspostavlja mrežu gradskih infrastrukturnih ustanova, kulturnih, zdravstvenih i socijalnih institucija, povezuje se prometno sa Zagrebom izgradnjom Ličke pruge 1925. godine, te morskim putevima duž istočne obale Jadrana, financijski se osnažuje osnivanjem novčarskih ustanova, što sve omogućuje gospodarski, demografski, kulturni i socijalni razvoj.

Takav, onodobni Split, po mnogim osobitostima i mogućnostima, mogao je biti privlačan za kraći ili duži boravak i življenje ne samo njima, nego je bio i nizu drugih također nedomicilnih umjetnika pa i stranaca. Nakon svršetka Drugog svjetskog rata kada Grad ulazi u novu još intezivniju razvojnu fazu kako u gospodarskom tako općem kulturnom i obrazovnom području. U kontekstu govora o sudbinama tri umjetnika njemačkog podrijetla u splitskom kazalištu, možemo zaključiti da je intelektualna i politička recepcija Splita kao otvorenog grada omogućila djelovanje i prihvatljivu egzistenciju ovim trima umjetnicima, jer je splitsko Hrvatsko narodno kazalište⁹ središnja kulturna ustanova u gradu, koja je svojim statusom pružala mogućnost za rad i stvaranje brojnim akterima izvedbenih umjetnosti, domicilnih i stranih umjetnika.

⁴ S kraćim prekidima, od 1987. u Splitu djeluje konzularno predstavništvo, najprije kao predstavništvo Njemačkog carstva, a kako su se mijenjale političke prilike tako se mijenjao status toga diplomatskog predstavništva, sve do 1943. i nakon završetka Drugog svjetskog rata. *Bernard Fischer-Enrico Seewald: 160 godina Njemačkih diplomatskih predstavništava u Hrvatskoj, Školska knjiga, Zagreb, 2012.*

⁵ Najpoznatije splitske dnevne novine *Novo doba* (i *Jadranska pošta*), najavile su dolazak njemačkih automobilista i uredno pratili ovaj događaj koji je u Splitu izazvao veliki interes građana i tadašnje gradske vlasti.

⁶ U svojoj knjizi *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima* Ivan Pederin donosi detaljan popis i njemačkih (i austrijskih) putopisaca i njihova putovanja po Jadranskoj obali i dakako i njihov opis Splita. *Ivo Pederin: Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1991.*

⁷ Ivanka Kuić, "Veze Njemačke i Splita u međuratnom razdoblju: osvrt na rad škole njemačkog jezika", *Godišnjak Njemačke zajednice 17*, Osijek 2018.

⁸ Isto kao pod 1

⁹ *HNK SPLIT 1893.-1993.*, Monografija, Nakladnik HNK Split, Split 1993.

Ukratko o Bunku, Ungeru i Hoffmanu

Podrijetlom su potekli iz istog jezičnog i vrlo bliskog sociokulturnog kruga, različite životne dobi našli su se u kazališnoj sezoni 1947./48. u istom gradu i u istoj kulturnoj ustanovi s odgovornim upravljačkim i umjetničkim zadacima.

Prvi je došao u Split Rudolf Gerhard Bunk¹⁰, i to nakon progonstva nacističkih vlasti u Njemačkoj, pa i istih prijetnji u Švicarskoj potom Švedskoj i Austriji, preko Zagreba, nakon Koločepa i Dubrovnika i Stona početkom 1938. godine. Došao i na duže vrijeme ostao u kazalištu i Splitu do 1958. Unatoč osobnoj želji pa i zaslugama, ali i zalaganju utjecajnih političara, tadašnje jugoslavenske vladi mu nisu odobrile da ostane u Splitu nego se 1958. s obitelji vratio u Njemačku i umro u Hamburgu 1974. godine.

Gotovo u isto vrijeme, tijekom 1938., Maks/Makso Unger¹¹ je dospio u Split. Nakon učiteljskog učilišta u Mariboru i Ljubljani pohađa konzervatorij u Pragu i diplomira i Beču. Kratko je na prvom angažmanu u Meldingu u Austriji 1913. a već 1914. mobiliziran je u vojsku Austro-ugarske monarhije te dospio u zarobljeništvo u Petrovsku u Rusiji 1914.-1918. Po okončanju rata dolazi u Ljubljanu gdje boravi tijekom 1919./1920. U Osijeku se zadržao gotovo šest godina od 1920. do 1926. Slijedio je Tivat u Boki Kotorskoj u nešto dužem trajanju od 1926. do 1934., potom Sarajevo od 1934. do 1936., te Šibenik opet na nepune dvije godine 1936.-1937. U Splitu je, pak, na duže, od 1937. do 1942./43. a tijekom 1944. je u Zagrebu što saznajemo iz njegove prepiske u privitku¹². Kada i gdje se priključio NOP-u o tome nema podataka, ali završetak rata 1945. dočekao je u Beogradu, da bi se ubrzo, već tijekom 1946. ponovno našao u Splitu a 1947. imenovan je za intendanta u Splitskom kazalištu. 1948. je umirovljen, odlazi u Maribor, gdje je 1962. umro i pokopan.

Znatno mlađi od Bunka i Ungera, Herbert Hoffman¹³, nakon završene umjetničke akademije u Berlinu, radi u poznatoj Njemačkoj filmskoj kompaniji UFA. Ne zadugo, jer je već 1939. kao pripadnik Wehrmachta sudjelovao u napadu na Poljsku i bio na istočnom frontu, da bi, po vlastitom svjedočenju, nakon afričke epizode, preko Grčke dospio u Jugoslaviju gdje je u svibnju 1945. zarobljen na domaku Splita u mjestu Krilo-Jesenice. Već tijekom 1946. kao ratni zarobljenik radi u Agit-propu NO za Dalmaciju a u Splitskom kazalištu, kao scenograf od 1947. Prvi nadređeni bio mu je Bunk, a na nešto više od godinu dana i Unger kao intendant. U Splitu je trajno sve do smrti 16. siječnja 1985. i pokopan na splitskom groblju Lovrinac.

¹⁰ Rudolf Gerhard Bunk, njemački i hrvatski akademski slikar i scenograf (Berlin, 1908.-Hamburg, 1974), *Godišnjak Njemačke zajednice*, Vol. 27. Str. 23.-232, Osijek 2020.

¹¹ Maks/Makso Ungwer, glazbenik i dirigent, Središće ob Dravi/Polstar, 1.9.1888.-Maribor, 8.7.1962.” *Godišnjak Njemačke zajednice*, Vol. 28, str. 223.-232, Osijek 2021.

¹² Vidi ovdje, Prilog biografiji Maksa/Makse Ungera

¹³ Herbert Hoffman, (Duchovo, 25. 12. 1914. - Split, 16. 1. 1985.)”, *Godišnjak Njemačke zajednice*, Vol 24, str. 103.-120. Osijek, 2017.

Državnost i nacionalna pripadnost

Nijemac Bunk unatoč želji da dobije jugoslavensko državljanstvo i ostane u Splitu u tome nije uspio te se odselio u Njemačku; umro je i pokopan u Hamburgu. Također Nijemac Hoffmann, za razliku od Bunka, dobiva jugoslavensko državljanstvo i ostaje do smrti u Splitu i tu je pokopan. Maks/Makso Unger, rođenjem Austrijanac u slovenskom dijelu Koruške, tijekom vremena Slovenski i ex jugoslavenski državljanin, vratio se u Maribor i ostao tu živjeti do smrti.

Društveni-socijalni status

Sva trojica potječu iz građanskih obitelji srednjeg staleža u tadašnjim društvenim strukturama u Njemačkoj i Austriji, te su upućeni na građanski odgoj i stjecanje redovnog obrazovanja do najvišeg stupnja, stekli su akademska obrazovanja. Postigli su visoki stupanj obrazovanja i stekli akademska zvanja na umjetničkim akademijama i konzervatoriju.

Društvene i političke okolnosti

Unger prolazi oba svjetska rata - u prvom mobiliziran kao pripadnik austrougarske vojske i biva zarobljen u Rusiji, a u Drugi svjetski rat pri samom završetku, vjerojatno, se uključio svojom voljom.

Bunk je bjegunac pred nacističkom vlašću i u Hrvatskoj ostaje punih dvadeset godina, kako sam ističe *njegovih stvaralački najplodnijih godina*. Pridružuje se NOP-u, u Jugoslaviji, odnosno Hrvatskoj, gdje je želio ostati trajno, koju je i protiv svoje volje napustio jer su se tome ispriječili politički razlozi;

Hofmann je mobiliziran u Drugom svjetskom ratu i konačno zarobljen na prostoru Hrvatske kod Splita, ali ubrzo oslobođen iz logora i radi do mirovine u Splitskom kazalištu, opredijeljen kao Nijemac prima jugoslavensko/hrvatsko državljanstvo, zasniva obitelj i ostaje u Splitu.

Split, trajna ili privremena postaja

Je li slučajnost ili neki drugi razlog, što su se sva trojica nakon svojevrzne ekspatrijacije, vlastitom odlukom ili prisilno ili svojom voljom našli u Splitu u kojemu su kao Hoffman ostali trajno; htjeli ostati, ali im nije omogućeno kao Bunku ili nakon višekratnog boravka u njemu završili svoj radni ili životni put? Koliko god su okolnosti mimo njihove volje utjecale na to kad bi se to i gdje moglo dogoditi, nesporno je da su u toj sredini, baš u Splitskom kazalištu u najvećoj mjeri iskazali svoje umjetničke talente. Svaki od njih imao je svoje razloge za to, ali treba reći da se to ne bi dogodilo da u toj sredini nisu našli i imali mogućnost, makar i s ograničenjima, za iskazivanje svojih talenata. U Splitu je postojala potreba za takvim kadrom a Kazalište bilo središte umjetničkog života gdje su mogli iskazivati svoje umjetničke osobnosti.

Rezimirajući da se zaključiti sljedeće:

- Jedino što su učinili neovisno i po vlastitoj volji je obrazovanje i odabir budućih umjetničkih zvanja i zanimanja.
- Sve što je slijedilo nakon toga na njihovom životnom putu, događalo se stjecajem različitih okolnosti, neke su bile njihov odabir ali velikim dijelom ovisilo o okolnostima na koje nisu mogli uticati, ili ih nisu mogli kontrolirati, uz niz prapatnih slučajnosti koje su samo su otežavale taj, svakako, dinamičan put.

Umjesto zaključka

Koji su uzroci takvim životnim pričama, pitanje je na koje odgovor nije jednostavan pa i kad posegnemo u opću filozofsku odrednicu i smisao da je sudbina¹⁴ ...*nužni red u svijetu kome je podvrgnuto svako biće. Nužnost nije slijepa ili slučajna kao u usudu (lat. fatum), nego racionalna premda je nepoznata pojedincu koji u njoj sudjeluje.*

Gotovo je moguće, da je ovim slučajevima, citirana filozofska odrednica sudbine primjerena, neovisno od toga koliko su i kada su njihove odluke bile osobni izbor ili, pak, rezultat *sudbine u kojoj sudjeluju*, premda im je bila *nepoznata*, a nužnost shvatimo kao kontekst općih društvenih i političkih uvjetovanosti.

Pored drugih pristupa, shvaćanje njihovih životnih putova moglo bi biti i na tragu opservacija Ludwiga Bauera koje izlaže u eseju: - *Obrazac ili simbolika individualne sudbine u povijesnom kontekstu*¹⁵, na primjeru Rudolfa Bunka i njegovih opservacija o fraktalima i mogućnosti tog teorijskog promišljanja o sudbinama pojedinaca i društvenih zajednica; posredno se želi pokazati kako je princip fraktala primjenjiv i na povijest.

Njihove ljudske sudbine, slične su i različite od mnogih drugih koji su se našli jednom posebnom *historijskom vremenu*. Usprkos visokom stupnju neizvjesnosti kroz koje su prolazili, prepoznatljiv je njihov identitet, kojega su stjecali u vrtoglaviim društvenim promjenama i u vihoru ratova, slijedili su sebe i u, njima, novim i nepoznatim sredinama i nepredvidivim okolnostima. Svoj identitet, kao projektivnu kategoriju, gradili su u prilikama koje su ponekad i mimo njihove želja utjecale na njih i oblikovale ih i kao osobe i kao umjetnike. Njihov je habitus, kao složena i snažna kategorija, bio umjetnički i oni su ga slijedili i svojim djelima potvrđivali.

Kakvi god bili razlozi koji su utjecali na njihove životne putove, Bunk i Hoffman su u Splitu a Unger i u drugim dijelovima Hrvatske, stvarali i njihov prinos hrvatskom kulturnom krugu je nezaobilazan i značajan.

¹⁴ *Sudbina*, odrednica prema: Filozofijski rječnik, Treće izdanje grupe autora u redakciji Vladimira Filipovića, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989.

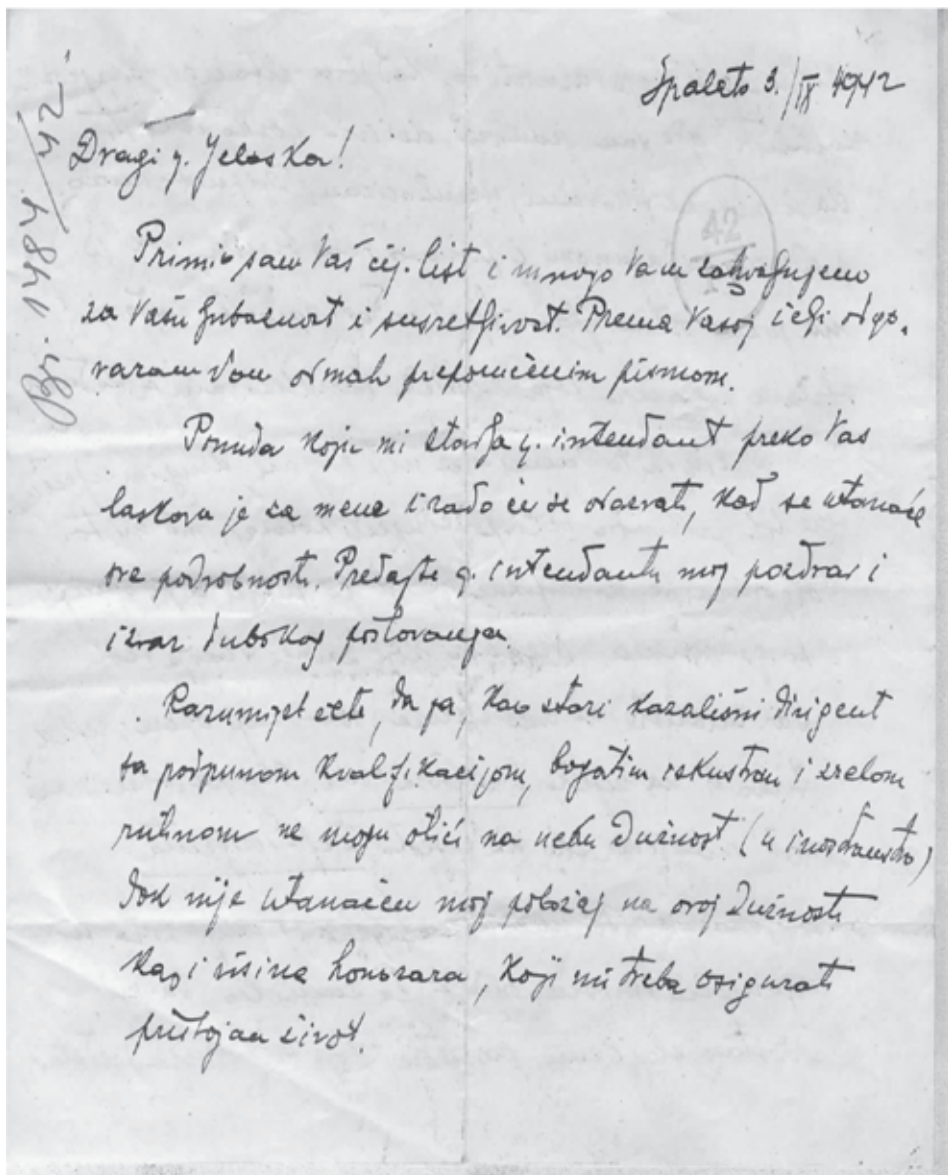
¹⁵ Ludwig Bauer, Academia e d u, 2012., RGB - *Obrazac ili simbolika sudbine u povijesnom kontekstu*.

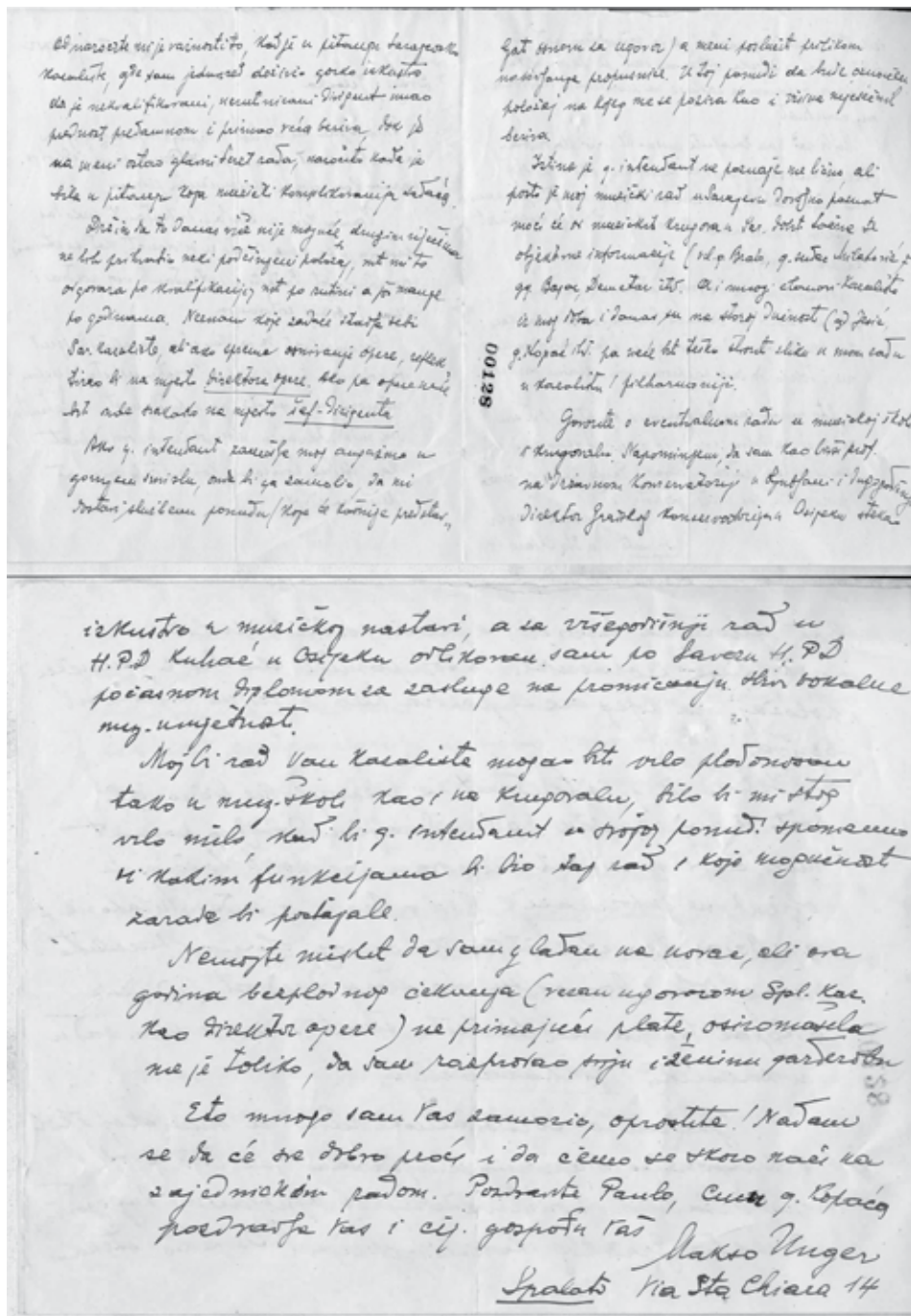
PRIOLOG BIOGRAFIJI MAKSA/MAKSE UNGERA ¹⁶

Susretljivošću gospođe Sandre Biletić, kustosice u Državnom arhivu Bosne i Hercegovine, nažalost, dakako ne njenom krivicom, dobio sam fotokopije ovih pisama koje je Maks/Makso Unger razmijenio sa izvjesnim gospodinom Jelaskom i intendantom Hrvatskog narodnog kazališta u Sarajevu (za vrijeme vlasti NDH-a), ali nakon moga izlaganja na znanstvenom skupu i dovršetka i objave teksta u godišnjaku pa u njega nisu mogla biti uvrštena. Ova prepiska, pak, samo osnažuje i potvrđuje iznijeto mišljenje o tome koliko je bio dinamičan i pun neizvjesnosti životni i umjetnički put Maksa/Makse Ungera. Prijepisi su donijeti izvorno kako ih je autor pisao.

¹⁶ Dokument iz Državnog Arhiva Bosne i Hercegovine, Sarajevo, kustosica Sandra Biletić

Faksimil pisma br 1

PRIJEPIS PISMA br 1

Br. 1484/424942

Dragi g. Jelaska

Spalato 3. /IX 19 1942

Primio sam Vaš cij. List i mnogo Vam zahvaljujem za Vašu ljubaznost i susretljivost. Prema Vašoj želji odgovaram Vam odmah preporučenim pismom.

Ponuda koju mi stavlja g. Intendant preko Vas laskava je za mene i rado ću se odazvati, kad se utanače sve podrobnosti. Predajte g. Intendantu moj pozdrav i izraz dubokog poštovanja.

Razumijet će te, da ga, kao stari kazališni dirigent sa potpunom kvalifikacijom, bogatim iskustvom i zreloom rutinom ne mogu otići na neku dužnost(u inostranstvo) dok nije utanačen moj položaj na ovoj dužnosti kao i visine honorar, koji mi treba osigurat pristojan život.

Od naročite mi je važnosti, kad je u pitanju Sarajevsko kazalište, gde sam jedamput doživio gorko iskustvo da je nekvalifikovani, nerutinirani dirigent imao prednost predamnom i primao veće beriva do0k je na meni ostao glavni teret rada, naročito kada je bila u pitanju koja muzički komplikovanija zadaća.

Držim da to danas više nije moguće, drugim riječima ne bih prihvatio neki podčinjeni položaj, niti mi to odgovara po kvalifikaciji, niti po rutini a ponajmanje po godinama. Neznam koje zadaće stavlja sebi Sarajevsko kazalište, ali ako sprema osnivanje opere, reflektirao bi na mjesto direktora opere. Ako pa opere neće biti onda svakako na mjesto šef-dirigenta.

Ako g. Intendant zamišlja moj angažman u gornjem smislu, onda bi ga zamolio, da mi sastavi službenu ponudu (koja će kasnije predstavljati osnovu za ugovor) a meni poslužit prilikom nabavljanja propusnice. U toj ponudi da bude označen položaj na kojemu se poziva i visina mjesečnih beriva.

Istina je g. Intendant ne poznaje me lično, ali pošto je moj muzički rad u Sarajevu dovoljno poznat moći će od muzičkih krugova u Sarajevu. dobiti točne te objektivne informacije (vel. g. Bralo, g. sudac Milaković, gg. Bajac, Demetar itd..a i mnogi članovi kazališta iz mog doba i danas su na staroj dužnosti gd Jesić, g. Kopač itd. Pa neće biti teško stvorit sliku o mom radu u kazalištu i filharmoniji.

Govorite o eventualnom radu u muzičkoj školi i krugovalu . Napominjem da sam kao bivši prof. na državnom konzervatoriju u Ljubljani i dugogodišnji direktor gradskog konzervatorija u Osijeku stekao iskustvo u muzičkoj nastavi , a za višegodišnji rad u H.P.D. Kuhač u Osijeku odlikovan sam po Savezu H.P.D. počasnom diplomom za zasluge na promicanju vokalne muz. umjetnosti.

Jure Kuić: Tri umjetnika austrijskog i njemačkog podrijetla u splitskom i hrvatskom...

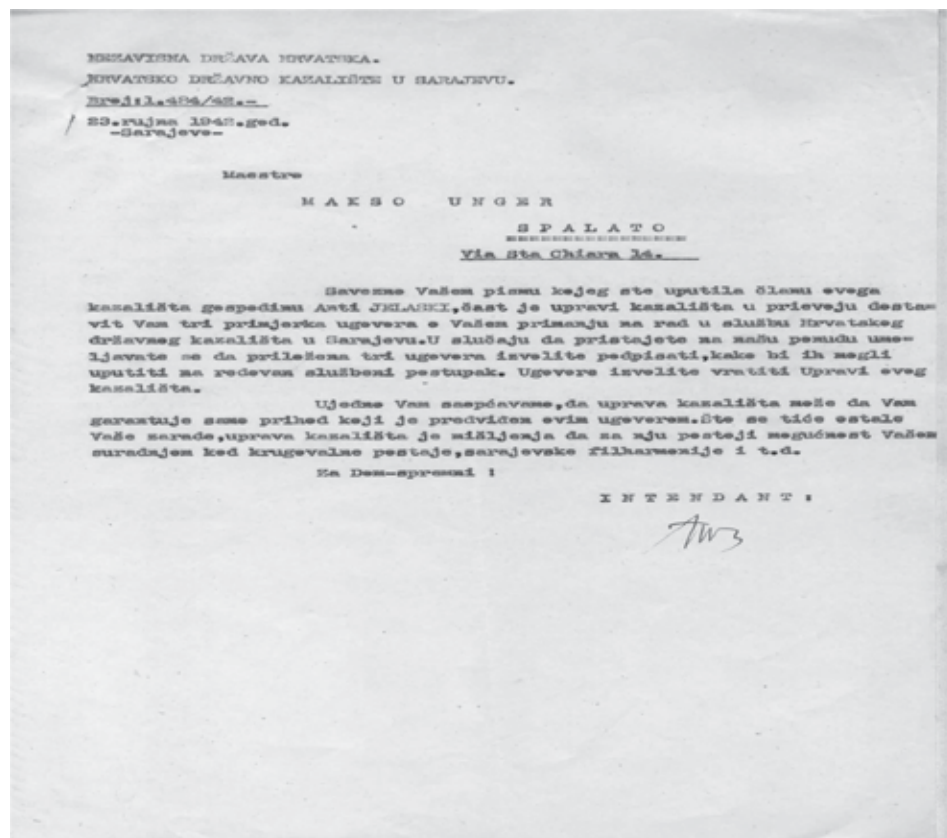
Moj rad van kazališta mogu biti vrlo plodonosan tako u muz. školi kao i na krugoval, bilo bi mi stoga vrlo milo kad bi li g. intendant u svojoj ponudi spomenemo u kakvim funkcijma bi bio taj rad i koje mogućnosti zarade bi postojale.

Nemojte misliti da sam gladan na novac, ali ova godina besposlenog čekanja (vezan ugovorom Split. Kaz. Kao direktor opere) ne primajući plate, osiromašila me je toliko, da sam rasprodao svoju i ženu garderobu.

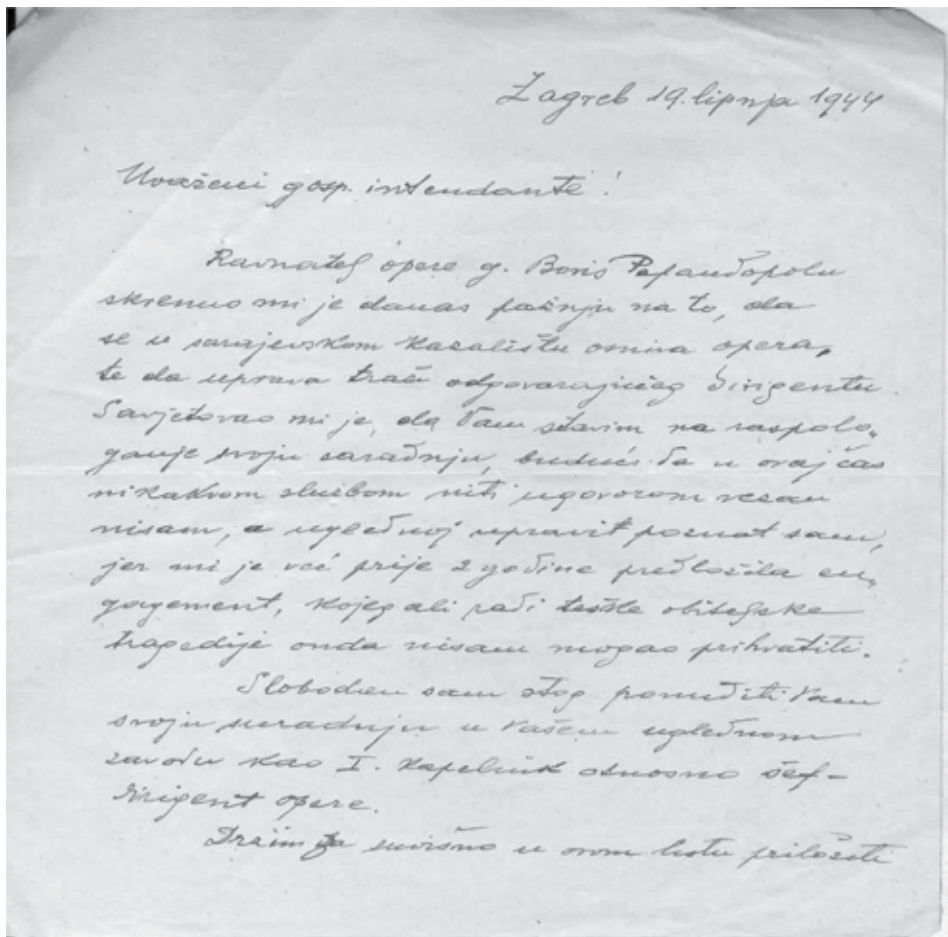
Eto mnogo sam Vas zamorio, oprostite! Nadam se da će sve dobro proć i da ćemo se skoro naći na zajedničkom radu. Pozdravite Paulo, ?... g Kopača pozdravlja Vas i cij. Gospođu Vaš

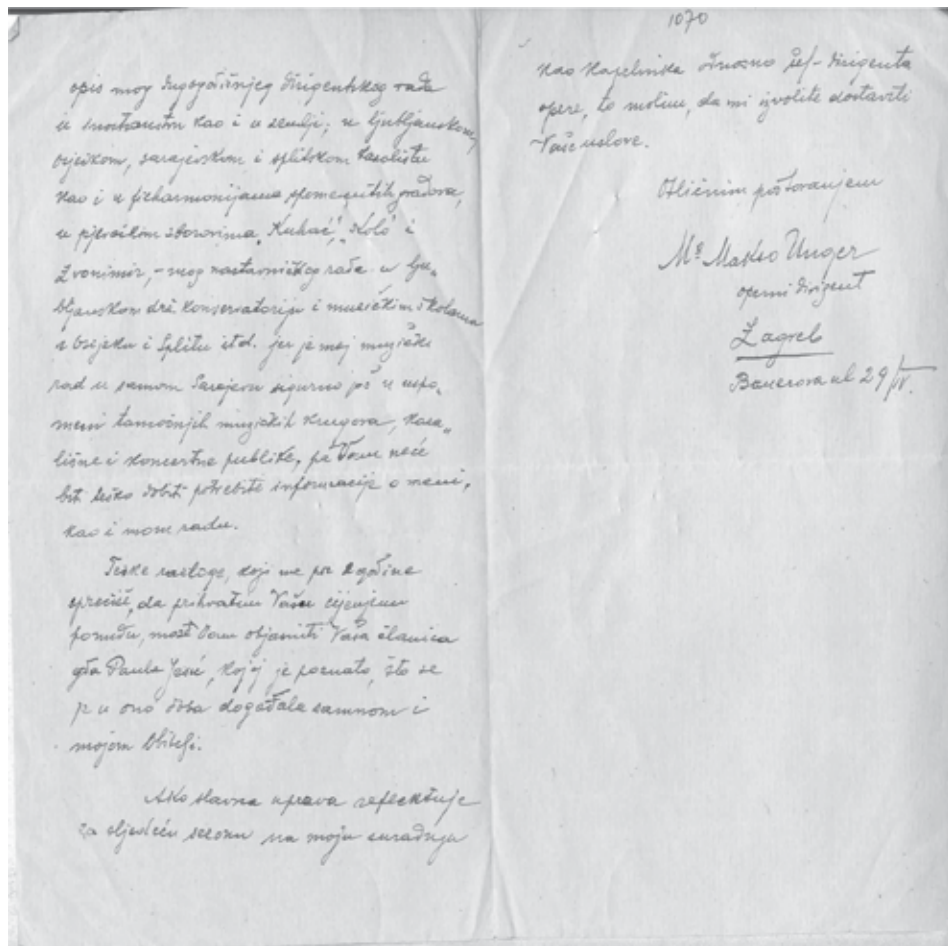
Makso Unger
Splalato Via Sta Chiara 14

Faksimil odgovora na pismo br 1

FAKSIMIL PISMA br 2

Prijepis pisma br 2

Zagreb 19. lipnja 1944.

Uvaženi gospodine intendante

Ravnatelj opere g. Boris Papandopulo skrenuo mi je danas pažnju na to, da se u sarajevskom kazalištu osniva opera, te da upravo traže odgovarajućeg dirigenta. Savjetovao mi je, da Vam stavim na raspolaganje svoju saradnju, budući da u ovaj čas nikakvom službenom niti ugovornom vezan nisam, a ... upravi poznat sam, jer mi je već prije 2 godine predložila angažement, kojeg ali radi teške obiteljske tragedije onda nisam mogao prihvatiti.

Slobodan sam stog ponuditi Vam svoju suradnju u Vašem uglednom zavodu kao I, kapelnik odnosno šef-dirigent opere.

Jure Kuić: Tri umjetnika austrijskog i njemačkog podrijetla u splitskom i hrvatskom...

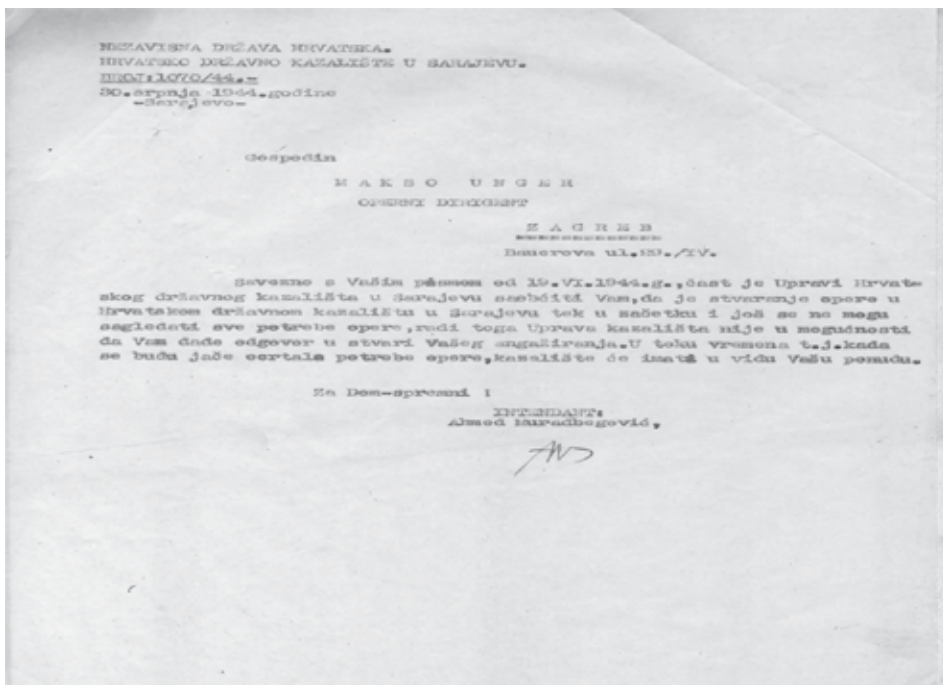
Držim da smisao u ovom listu prikazati opis mog dugogodišnjeg dirigentskog rad u inostranstvu kao i u zemlji, u ljubljanskom, osiječkom, sarajevskom i splitskom kazalištu kao i u filharmonijama spomenutih gradova, u pjevačkim zborovima „Kuhač“, „Kolo“ i Zvonimir – mog nastavničkog rada u ljubljanskom drž. Konzervatoriju i muzičkim školama u Osijeku i Splitu itd. Jer je moj muzički rad u samom Sarajevu sigurno još u uspomeni tamošnjih muzičkih krugova kazališne i koncertne publike, pa Vam neće biti teško dobiti potrebne informacije o meni, kao i mom radu.

Teške razloge, koji me pre 2 godine sprečise, da prihvatim Vašu cijnjenu ponudu, može objasniti Vaša članica gđa Paula Jesić, kojoj je poznato, što se je u ono doba događalo samnom i mojom obitelji.

Ako slavna? uprava reflektuje za slijedeću sezonu na moju suradnju kao kapelnika odnosno šef-dirigenta opere, to molim da mi izvolite dostaviti Vaše uslove.

Ot(d)ličnim poštovanjem
 Mo Makso Unger
 operni dirigent
 Zagreb
 Bauerova ul.29/IV

Faksimil odgovora na pismo br 2

Prijepis odgovora na pismo 2.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA.
HRVATSKO DRŽAVNO KAZALIŠTE U SARAJEVU.

Broj: 1070/44.-

30. srpnja 1944. godine

-Sarajevo-

Gospodin
MAKSO UNGER
OPERNI DIRIGENT
Z A G R E B
Bauerova ul. 29./IV.

Savezno s Vašim pismom od 19. VI. 1944. G., čast je upravi Hrvatskog državnog kazališta u Sarajevu saobćiti Vam, da je stvaranje opere u Hrvatskom državnom kazalištu u Sarajevu tek u začetku i još se ne mogu sagledati sve potrebe opere, radi toga Uprava kazališta nije u mogućnosti da vam dade odgovor u stvari Vašeg angažiranja. U toku vremena t.j. kada se budu jače ocrtale potrebe , kazalište će imati u vidu Vašu ponudu.

Za Dom-spremni !

INTENDANT
Ahmed Muradbegović,
/potpis/

TRI UMJETNIKA AUSTRIJSKOG I NJEMAČKOG PODRIJETLA U SPLITSKOM I HRVATSKOM KULTURNOM KRUGU

Sažetak

Na temelju arhivskog gradiva, autentičnih isprava, provjerenih podataka i svjedočenju njihovih suvremenika, iznijetih ponaosob o Maksu/Maksi Ungeru, Rudolfu Gerhardu Bunku i Herbertu Hoffmanu, u zasebnim osvrtima na ovom skupu i tiskanih u godišnjacima Njemačke zajednice, ovdje se osvrćemo na nekoliko upita koji se, pošto upoznamo njihov životni put, nameću: tko su i odakle su, koji su i kakvi bili razlozi što su utjecali na njihove životne odluke; što je isto ili slično a što različito i drugačije na tom, uvjetno rečeno u simboličkom smislu, njihovom „križnom putu“, koliko je vlastita volja, a koliko slučajnost ili prst sudbine utjecao na to da se, gotovo u isto vrijeme nađu na istom mjestu i iskazuju svoj umjetnički dar, u kojemu su: Herbert Hoffman, našao svoj trajni mir, Maks/Makso Unger u više navrata dolazio, živio i stvarao a Rudolf Herbert Bunk je, nakon dvadesetogodišnjeg življenja i želje da trajno ostane u tome bio spriječen. Podrijetlom, potekli iz istog jezičnog i slobodno rečeno, vrlo bliskog sociokulturnog kruga, različite životne dobi ali vrlo sličnih osobnih preferencija, našli su se u istom gradu, u istoj kulturnoj ustanovi. Njihov habitus kao složena i snažna kategorija bio je umjetnički i oni su ga slijedili i svojim djelima potvrđivali, unatoč okolnostima s kojima su se suočavali.

DREI KÜNSTLER ÖSTERREICHISCHEN UND DEUTSCHEN STAMMES IM SPLITER UND KROATISCHEN KULTURKREIS

Zusammenfassung

Aufgrund Archivstoffes, authentischer Schriften, geprüften Angaben und Zeugnissen ihrer Zeitgenossen einzeln über Maks/Makso Unger, Rudolf Gerhard Bunk und Herbert Hoffman, in separaten Vorträgen in dieser Versammlung und gedruckten Jahrbüchern der Deutschen Gemeinschaft blicken wir hier auf einige Fragen zurück, die sich, nachdem wir ihren Lebensweg kennenlernen, aufdrängen: wer sind sie und woher kommen sie, welche und wie sind die Gründe, die ihre Lebensentscheidungen beeinflussten; was ist dasselbe oder ähnlich, was unterschiedlich und verschieden auf ihrem, bedingt gesprochen in symbolischen Sinne, „Kreuzweg“, inwiefern beeinflusste der eigene Wille und inwiefern der Zufall oder der Finger des Schicksals die Tatsache, dass sie sich zu fast gleicher Zeit an derselben Stelle befinden und ihre künstlerische Begabung zeigen: wo Herbert Hoffman seine dauerhafte Ruhe fand, wohin Maks/Makso Unger mehrere Male kam, lebte und schuf und wo Rudolf Herbert Bunk, nach zwanzigjährigem Verweilen und dem Wunsch dauerhaft zu bleiben, dabei verhindert wurde. Sie stammen alle aus demselben sprachlichen, und frei gesprochen, sehr nahem sozio-kulturellen Umfeld, verschiedenen Alters, aber sehr ähnlichen persönlichen Präferenzen, fanden sie sich in derselben Stadt, in derselben Kulturanstalt. Ihr Habitus, als komplizierte und kraftvolle Kategorie, war künstlerisch, sie folgten ihm und bestätigten ihn mit ihren Werken, trotz Umständen, mit denen sie sich auseinandersetzen.

dr. sc. **Milan Ivanović**
PANON - institut za strateške
studije, Osijek, Hrvatska
E-mail: panon.institut@gmail.com

UDK: 338.2(497.5-3Baranja)"18"
Stručni članak
Prihvaćeno: 17.07.2022.

Prilozi za povijest industrije (1)

Gospodarski učinci Albrechta Friedrich Herzog von Teschena (1817.- 1895.) - izgradnja kudjeljare u Grabovcu 1867. godine

U seriji radova 'Prilozi za povijest industrije' na ovom simpoziju obrađuju se doprinosi pripadnika Njemačke i Austrijske nacionalnosti razvoju industrije na području Hrvatske. U ovom se radu ukazuje na početke industrijske prerade konoplje u Jugoistočnoj Europi te izgradnju prve kudjeljare u tom dijelu kontinenta.

Ključne riječi: *Albrecht Friedrich Herzog von Teschen, Baranja, Grabovac, Industrijska konoplja, Kudjeljara, Prerada konoplje*

1. Uvod

Habsburškom pobjedom kod Slankamena 1691. godine zaustavljena je osmanska protuofoenziva u kojoj su oni povratili Beograd i ponovno se učvrstili na Dunavu, a pobjeda princa Eugena Savojskog kod Sente 1697. suzbila je tursku ekspanziju. Zemlja u predjelu trokuta na granici Slavonije i donje Ugarske, između Dunava i Drave (današnja hrvatska Baranja i dio mađarske) u najvećoj mjeri razdijeljena je dvojici istaknutih carskih vojskovođa - Eugenu Savojskom i Friedrichu Veteraniju; Savojski je dobio posjede u podunavskom dijelu, a Veterani uz Dravu, nasuprot gradu Osijeku.[4] Baranja je u 18. stoljeću slabo naseljeno močvarno područje podložno čestim poplavama te su krajem stoljeća vlastelinstva poduzimala zahvate na izgradnji nasipa i isušivanju zemljišta. Županija Baranja je u to vrijeme pripadala Mađarskom dijelu Habsburške Monarhije.

Komorski popis 1766. kao i popis Baranjske županije iz 1785. opisuju područje Beljskog vlastelinstva kao močvarno i podložno čestim poplavama. U tome razdoblju vlastelinstvo je gradilo niz mostova i nasipa s ciljem osiguravanja puteva i prometa. U opisu Beljskog vlastelinstva Josipa Payra iz 1824. godine primjećuju se poboljšanja po pitanju izgradnje kanala i nasipa. Payr navodi niz kanala koji su izgrađeni, ali kako ih ne navodi sustavno čini se da su oni građeni postupno radi zaštite od poplava na lokalnoj razini. Najraniji podaci o obrani od poplava i odvodnji potječu iz 17. stoljeća kada je na području Darde izgrađen zaštitni nasip. Intenzivnija izgradnja započinje krajem 18. stoljeća, odnosno 1790. kada je započela izgradnja nasipa od mjesta Gordisa, preko Darde do utoka Drave u Dunav. Do 1830-ih godina izvedeni su brojni radovi, ali oni nisu bili sustavni. Njihov osnovni cilj bio je odvođenje velikih poplavnih voda i sprječavanje erozije obale. [2]

Sredinom 1830-tih na beljskom vlastelinstvu je započeta sustavna regulacija potoka Karašice i rijeka Drava i Dunav. Nakon izgradnje tzv. Albrechtovog nasipa od Zmajevca do Kopačeva (1868.) i isušivanja ritova dobivene su nove površine poljoprivrednog zemljišta. [3]

1.1. *Vlasnici Beljskog vlastelinstva*

Vlasnici Beljskog vlastelinstva u 18. i 19. stoljeću bili su nadvojvoda Karl von Österreich-Tesch (1771. - 1847.) i kasnije njegov sin nad-vojvoda Albrecht Friedrich Herzog von Teschen. Karl von Österreich -Tesch bio je austrijski feldmaršal, treći sin cara Leopolda II. i mlađi brat Franje II. Iako epileptičar Karl je stekao poštovanje kao vojni zapovjednik i kao reformator austrijske vojske. Smatran je jednim od najvećih generala francusko-austrijskih ratova. [7]

Nadvojvoda Albrecht Friedrich Herzog von Teschen (1817.-1895.) bio je general i jedan od glavnih vojnih savjetnika cara Franje Josipa I. Punih 36 godina bio je generalni vojni inspektor. Također je patio od blagog oblika epilepsije, ali to

nije ometalo njegovu vojnu karijeru. Nakon očeve smrti (1847.) naslijedio je Palais Weilburg u Badenu kod Beča, koja je postala obiteljski ljetnikovac; zimi je obitelj živjela u Beču. Na glasu kao najbogatiji Habsburgovac, Albrecht je posjedovao oko 300.000 hektara obradive zemlje u Mađarskoj. Bio je vrlo popularan u narodu zbog svoje velikodušnosti prema siromašnima. [8]

1.2. Uzgoj konoplje na području Baranje

Uzgoj i prerada konoplje na području Baranje datira iz druge polovice XIX. stoljeća; kao i u susjednoj Vojvodini i ovdje je pokrenuta proizvodnja konoplje. U to vrijeme već se naveliko uzgaja konoplja u Mađarskom podunavlju i susjednoj Vojvodini (Bački okrug) te se izvozi u Njemačku i Englesku. Klimatološki i agrotehnički uvjeti na području Baranje (kao i Bačke i Slavonije) su najpogodniji za uzgoj konoplje; ostale regije u (današnjoj) Hrvatskoj nisu uzgajale konoplju. [1][10]

Industrijska konoplja je vrlo korisna ratarska kultura koja se koristila u prehrani ljudi i domaćih životinja te kao sirovina u kućnoj radinosti, obrtničkim djelatnostima i, kasnije, kao u industriji. Kao uljana kultura konoplja je iznimno korisna u plodoredu za čišćenje oraničnog tla. Uzgoj konoplje ne zahtjeva velika financijska ulaganja.

Dr. Heinrich Ditz piše 1867. godine o uzgoju konoplje na Beljskom vlastelinstvu; pored duhana, u Panoniji je pogodna proizvodnja konoplje, a time se omogućuje ublažavanje prevelike proizvodnje žitarica i omogućuje promjena plodoreda. Može se sa zadovoljstvom smatrati povećanje proizvodnje konoplje koja je tipična za Bačku. Tu postoje i tvornice za preradu sirovine. Ditz, nije imao prigode upoznati se s proizvodnjom i preradom konoplje u Bačkoj, ali daje podatke u Beljskom nadvojvodskom vlastelinstvu. Piše Ditz: „Beljsko nadvojvodsko vlastelinstvo i nakon dvije godine s velikim zadovoljstvom se bavi proizvodnjom konoplje. Trude se da to bude glavna proizvodna grana, a na imanju 1867. g. žele pokrenuti rad tvornice za preradu konoplje. Neće pokrenuti proizvodnju velikih razmjera prije nego će ispitati mogućnosti plasmana i naći poslovne partnere u inozemstvu. Ovo mogu ostvariti samo velika vlastelinstva, a manji proizvođači to mogu teže ostvariti i naći nova tržišta.“ U tome Ditz vidi značaj velikih vlastelinstava i naglašava kako je već u ranijim poglavljima knjige na to upozorio. U proizvodnji konoplje, među vlastelinstvima, naročito ističe Futog (Futok) mjesto u južnoj Bačkoj, kraj Novog Sada..[3] [5]

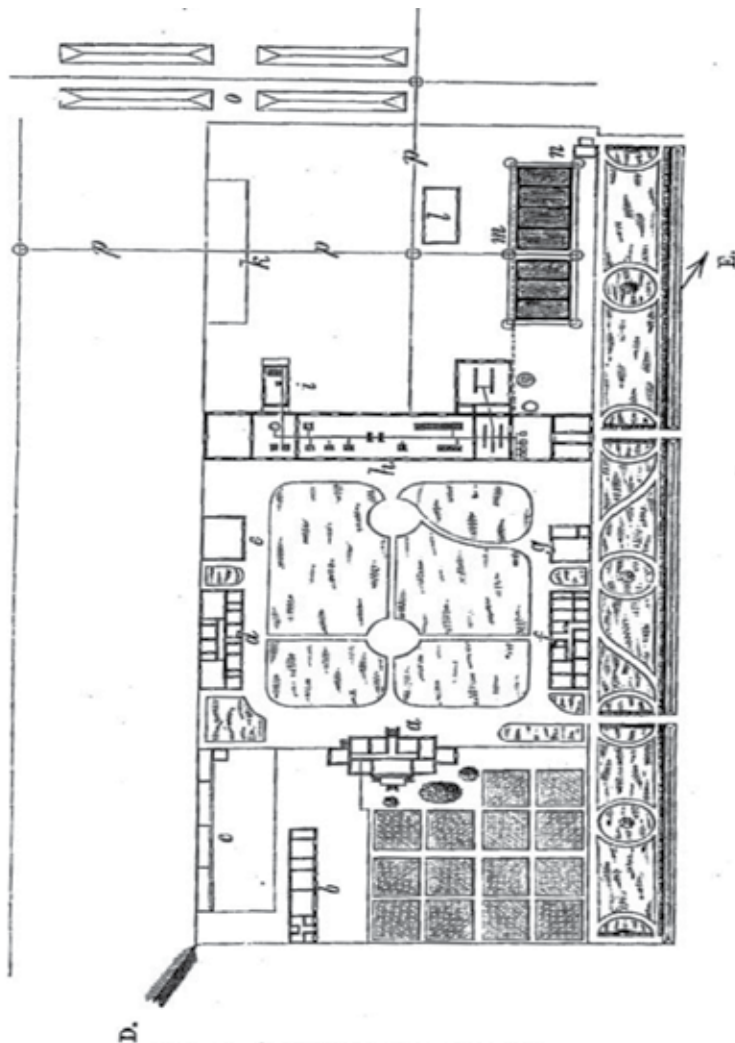
*Portret Karl von Österreich-Teschena
(autor Anton Einsle) [7]*

*Albrecht Friedrich Herzog
(1890.) [9]*

2. ALBRECHTOVA KUDJELJARA U GRABOVCU

U tekstu „Izvjješće s Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe u Zagrebu 1864.“ barun Arthur Hohenbruck piše o dobrim prinosima konoplje u Bačkoj: „Konoplja uspijeva na svim mjestima, a naročito dobro uspijeva u Slavoniji i morala bi se i trebala proizvoditi u Slavoniji na veliko, jer je to važan proizvod koji se može izvoziti“.

Legenda

a) upraviteljev stan, b) upraviteljeva štala, c) štale posluge, d) stanovi za namještenike, e) skladište materijala f) radnički stanovi, g) kovačka radionica h) zgrada tvornice, i) češljaonica kudjelje k) ostava za snopove kudjelje, l) sušara, m) bazeni za natapanje, n) vaga, o) stogovi , p) željeznica (pruga)

Slika 1: Tlocrt Albrechtove kudjeljare u Grabovcu [5]

Hohenbruck u izvješću daje i opis Albrechtove kudjeljare u Grabovcu (Albertsdorf). „*Godine 1867. izgrađena je kudjeljara pored Grabovca (Albertfalva), na rubu tršćaka, a pošto u blizini nije bilo vodenica – mehaničku snagu daju parni kotlovi koji koriste pozder tj. ostatke od lomljene konoplje. U tvornici je 1880. godine radilo 70 radnika, a kudjelja se izvozila u Belgiju, Englesku, Njemačku i Švicarsku. Prijevoz je bio jako skup; iz luke u Bezdanu do Londona troškovi su bili 4 forinte (za pola tone). Godine 1880. Vrijednost kudjeljare bila je 326.000 forinti.*“ Osim prerade konoplje s beljskog vlastelinstva kudjeljara je obrađivala i sirovinu iz Apatina. [6][12]

Na slici 1 prikazan je tlocrt Albrechtove kudjeljare u Grabovcu godine 1867.

Treba naglasiti da je u to vrijeme u Grabovcu radio i jedan od dva parna mlina na Beljskom gospodarstvu te da je postojao i pogon prerade drveta koji je proizvodio od 500 do 600.000 komada krovne šindre koja se koristila na veleposjedu. [12]

Zaključak

U ovom je radu ukazano na početke industrijske prerade konoplje te izgradnju prve kudjeljare u ovom dijelu Europe na prostorima tadašnje županije Baranja – danas istočne Hrvatske. Kudjeljara je izgrađena na Beljskom vlastelinstvu koje je tada pripadalo nadvojvodi Albrechtu Friedrich Herzog von Teschenu (1817.-1895.) koji je bio habsburški general i jedan od glavnih vojnih savjetnika cara Franje Josipa I. Prema biografskim podacima Albrecht von Teschen živio je u Beču, a ljeti je koristio imanje kod Baden kod Beča. Ne postoje podaci da je nadvojvoda Albrecht boravio u Baranji, mada je kao najbogatiji Habsburgovac posjedovao oko 300.000 hektara obradive zemlje u južnoj Mađarskoj.

Kao i kod drugih feudalnih vlastelina – Beljskim imanjem upravljali su imenovani upravitelji – naravno uz suglasnost vlasnika. Tako je, u skladu s tadašnjim kretanjima u gospodarstvu, proveden niz hidromelioracijskih zahvata na uređenju obradivog zemljišta i povećanja površina. U skladu s naprednom poljoprivrednom politikom te nastojanjima da se na europsko tržište iznose finalizirani proizvodi započeo je uzgoj konoplje te pokrenuta izgradnja kudjeljare u selu Grabovac u Južnoj Baranji.

Dakle kao prvi gospodarski učinak vlasnika Beljskog imanja treba se navesti izvođenje hidromelioracijskih radova nakon kojih su smanjene poplavljene površine i ritovi; tako je uz sigurnost i dobrobit stanovnika dobiven i novi kontigent obradivog zemljišta. To je, pak, omogućilo značajno veću poljoprivrednu proizvodnju na ovom području i uzgoj industrijske konoplje; to je drugi značajni učinak u našoj analizi. Ubrzo je u nastavku uvođenja novog sortimenta u poljoprivrednu proizvodnju izgrađena i tvornica kudjelje što je u skladu s razvojem manufaktura toga doba te usvajanja i razvoja novih tehnologija – što je treći značajan gospodarski učinak Beljskog vlastelinstva kojeg je vlasnik bio Albrechtu Friedrich Herzog von Teschen.

Literatura

- [1] Bičanić Rudolf: Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji, Izdavački zavod JAZU, Zagreb, 1951.
- [2] Bogović, Božić, Dubravka, Drava u opisima vlastelinstva Belje u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća, Podravina, Vol. 86, br. 24, Koprivnica, 2013. str. 88
- [3] Ditz Dr. Heinrich: Die ungarische Landwirtschaft, Volkswirtschaftlicher Bericht an das könig-bayerische Staatsministerium des Handels und der öffentlichen Arbeiten, Verlag von Otto Wigand, Leipzig, 1867 pp 427
- [4] Đuričić Siniša, Nasljeđe grofa Veteranija i vlastelinstvo Darda krajem 17. i početkom 18. stoljeća; *Scrinia Slavonica* 17 (2017), str 35-52
- [5] Főherceg Albrecht: Ő Fensége bellyei uradalmának leirása, Országos magyar gazdasági egyesület, Frick Vilmos, Beč, 1883., 273.
- [6] Foldvari Janos: Sistem i organizacija upravljanja privredom gazdinstava; „Tri stoljeća Belja“, JAZU, str 232.242; Centar za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1986.
- [7] https://en.wikipedia.org/wiki/Archduke_Charles,_Duke_of_Teschen
- [8] <https://www.britannica.com/biography/Archduke-Albert>
- [9] https://en.wikipedia.org/wiki/Archduke_Albrecht,_Duke_of_Teschen
- [10] Ivanović, M.; Varga, D. Škaro, M.; Processing Factories of Industrial Hemp in Slavonia and Baranja; 4th International scientific conference „Economy of Easter Croatia“, Osijek, May, 23-25, 2015; ISBN 978-953-253-106-0, Proceedings, pp 145 – 157
- [11] Ivanović, Milan Varga, Darko; Proizvodnja i prerada industrijske konoplje na području Baranje, 5. Simposij Kopački rit - jučer, danas, sutra. Tikveš, 29.-30.09.2016.
- [12] Merer T. Klara: Razvoj inustrije i trgovine na teritoriji beljsko-dardanskog gospodrstva od polivine XIX. stoljeća do I. Svjetskog rata; „Tri stoljeća Belja“, str.111 –119, JAZU; Zavod za znanstveni rad, Osijek, 1986..

Prilozi za povijest industrije (1)

GOSPODARSKI UČINCI ALBRECHTA FRIEDRICH HERZOG VON TESCHENA (1817.- 1895.) - IZGRADNJA KUDJELJARE U GRABOVCU 1867. GODINE

Sažetak

U radu se ukazuje na hidromelioracijske zahvate u Baranji nakon oslobođenja od Turaka koje su XVIII. stoljeću pokrenuli tadašnji vlasnici Beljskog vlastelinstva - Karl von Österreich-Teschen (1771. - 1847.) i njegov sin nadvojvoda Albrecht Friedrich Herzog von Teschen (1817.- 1895.) - temeljem kojih je, uz povećanu sigurnost za lokalno stanovništvo, dobiven i značajan kontigent novog obradivog zemljišta. Tako su stvoreni uvjeti za uzgoj konoplje – tada vrlo značajne poljoprivredne kulture. Nakon nekoliko godina dobrih prinosa konoplje izgrađena je i prva tvornica za preradu konoplje – kudjeljara u selu Grabovac.

Radom je ukazano na tri važna gospodarska učinka vlasnika Beljskog imanja: (a) izvođenje hidromelioracijskih radova, (b) povećanje naseljenosti i veća poljoprivredna proizvodnja na ovom području posebno uzgoj industrijske konoplje, (c) izgradnja tvornice kudjelje u selu Grabovac što je pridonijelo razvoju manufakture i novih tehnologija. To su vrlo značajni gospodarski učinci Beljskog vlastelinstva kojeg je vlasnik bio Albrechtu Friedrich Herzog von Teschen.

Ključne riječi: Albrecht Friedrich Herzog von Teschen, Baranja, Grabovac, Industrijska konoplja, Kudjeljara, Prerada konoplje

Beiträge zur Geschichte der Industrie (1)

WIRTSCHAFTLICHES WIRKEN VON ALBRECHT FRIEDRICH HERZOG VON TESCHEN (1817- 1895) – BAU DER HANFFABRIK IN GRABOVAC 1867

Zusammenfassung

In der Arbeit wird auf die Hydromeliorationseingriffe in der Baranja (Branau) nach der Befreiung von den Osmanen hingewiesen, welche im XVIII. Jahrhundert von den damaligen Besitzer des Großgrundbesitzes Belje - Karl von Österreich-Teschen (1771 - 1847) und seinem Sohn Erzherzog Albrecht Friedrich Herzog von Teschen (1817- 1895) angeregt wurden - aufgrund deren, samt erhöhten Sicherheit für die Lokalbewohnerschaft, auch ein bedeutender Anteil von Ackerland geschaffen wurde. So entstanden Bedingungen zum Anbau von Hanf – einer damals sehr bedeutenden Landwirtschaftskultur. Nach einigen Jahren guter Erträge des Hanfes wurde auch die erste Fabrik zur Verarbeitung von Hanf gebaut – die Hanffabrik im Dorf Grabovac.

Mit der Arbeit wurde auf drei wichtige wirtschaftliche Auswirkungen der Besitzer des Landgutes Belje hingewiesen: (a) Durchführung der Hydromeliorationseingriffe, (b) Bevölkerungswachstum und größere landwirtschaftliche Produktion in diesem Gebiet, insbesondere der Anbau des Industriehanfes, (c) Bau der Hanffabrik im Dorf Grabovac,

was der Entwicklung von Manufakturen und neuer Technologien beitrug. Das sind sehr bedeutende wirtschaftliche Auswirkungen der Großgutes Belje, deren Besitzer Albrecht Friedrich Herzog von Teschen war.

Schlüsselwörter: Albrecht Friedrich Herzog von Teschen, Braunau (Baranja), Grabovac, Industriehanf, Hanffabrik, Hanfverarbeitung

Petar Kerže, prof., viši predavač
Fakultet elektrotehnike, računarstva i
informatičkih tehnologija Osijek
pkerze@ferit.hr

UDK: 323.15(497.5=112.2)(091)
Pregledni rad
Prihvaćeno: 5.07.2022.

Mr. sc. **Vesna Širić**, viša predavačica
Pravni fakultet Sveučilišta Josipa
Jurja Strossmayera u Osijeku
vesna.siric@optinet.hr

Zoran Vladović, prof., viši predavač
Pravni fakultet Sveučilišta Josipa
Jurja Strossmayera u Osijeku
zvladovi@pravos.hr

Osobnosti utkane u sveopći razvoj Osijeka

U radu se autori na temelju relevantne literature bave značenjem Dragutina Neumana, Kamila Firingera i Franje Nubera, potomaka treće ili četvrte generacije Nijemaca pridošlih u Osijek. Putem kraćih biografskih podataka opisuju njihovo djelovanje i značenje u sveopćem razvoju grada na Dravi krajem 19. i tijekom 20. stoljeća.

Ključne riječi: *Dragutin Neuman, Kamilo Firingera, Franje Nuber, Nijemci, Osijek, kraj 19. i 20. stoljeće*

Uvodna napomena

U proteklih pet skupova smo dali kraći povijesni pregled gotovo svih sportskih grana u gradu Osijeku u kojima su golemo značenje u utemeljenju i djelovanju sportskih klubova imali Nijemci i Austrijanci grada na Dravi, koji su bili potomci treće ili četvrte generacije pridošlih Nijemaca i Austrijanaca u Osijek. Navodili smo samo njihova imena te ovim, i potonjim radovima, želimo pripremiti njihove kraće biografije. U ovom kraćem osvrtu odabrali smo tri istaknute osobe, koje doduše, nisu samo ostavile trag u djelovanju nekog sportskog društva, nego su aktivno djelovali i u drugim područjima djelovanja – bilo da je to npr. političko, kulturno i društveno djelovanje dajući tako golem doprinos sveopćem razvoju Osijeka, ali i šire.

Agilni političar, odvjetnik, društveni djelatnik

Dragutin Neuman je rođen u Valpovu 13. siječnja 1856. godine. Pučku školu završio je u rodnom Valpovu, a Realnu gimnaziju u Osijeku. U Beču je 1882. diplomirao i stekao doktorat iz prava. Četiri godine potom u Osijeku je zapažen odvjetnik. Kao gradski zastupnik je u razdoblju od 1886. do 1902. godine, a podnačelnik grada u četverogodišnjem mandatu od 1906. Vatrejni je zastupnik u Hrvatskom saboru 1899. i 1910. kada je izabran za predsjednika sabora te je posredovao u uređenju odnosa između Hrvatsko-srpske koalicije i hrvatskoga bana Nikole Tomašića. Bio je donator za Slavoniju i zaslužan za kulturni razvoj Osijeka. Jedan je od utemeljitelja Kluba hrvatskih književnika i umjetnika i Kazališnog društva u Osijeku te izdavanja dnevnih novina „Narodna obrana“, potonje „Hrvatske obrane“. Napisao je 1899. gospodarsku knjigu „Zadruga za regulaciju Karašice i Vučice“. Prvi je tajnik Osječkog sklizačkog društva, osnovanog 18. siječnja 1886. godine. Sudjelujući agilno u radu Hrvatskoga sabora preminuo je iznenada u Zagrebu 11. travnja 1911. godine od posljedica trovanja krvi. Pokopan je u obiteljskoj grobnici na osječkom gornjogradskom groblju Sv. Ane.¹

Dragutin Neuman

Arhivist, povjesničar, kulturni i sportski djelatnik

Kamilo Firingner je rođen u Daruvaru 20. veljače 1893. godine u obitelji Frana Firingera, ravnatelja Opće pučke škole u Daruvaru, rodom iz Velike Kapanice i Slavke rođene Šegec iz Osijeka. Klasičnu Veliku gimnaziju polazio je u Osijeku od 1903.

¹ Zlata Živaković-Kerže, *OSJEČKA SJEĆANJA, Njihov život u našem sjećanju*, 1. dio, Osijek 2009., 236.

do 1911. godine. U jesen sljedeće 1912. je završio jednogodišnju topničku školu za pričuvne časnike u Zagrebu te se te godine upisao na zagrebački Pravni fakultet. Za vrijeme Prvoga svjetskoga rata je mobiliziran i ratovao na srpskom, talijanskom i ruskom bojištu. Vrativši se 1919. s ruskoga ratišta uključen je u borbe za oslobođenje Koruške, i to kao zapovjednik slovenske 1. baterije Topničkog puka u Celju. Aktivne vojne službe je riješen 30. lipnja 1921. godine.²

Položivši pravne diplomatske ispite i prema diplomu od 15. lipnja 1921. priznat mu je doktorat iz prava. Već od ljeta te godine je odvjetnički pripravnik u Zagrebu i Osijeku. Samostalni je osječki odvjetnik od 1924. do odreknuća 1948. kada se potpuno predaje povijesti i arhivistici. Kraće je vrijeme radio u Gradskom muzeju (današnjem Muzeju Slavonije), a 1947. nakon osnivanja ispostave zagrebačkog Državnog arhiva u Osijeku dugogodišnji je njezin upravitelj. Njegovom je zaslugom 1956. osnovan Historijski arhiv, kojemu je bio direktor do umirovljenja 1977. godine. Pod njegov djelokrug potpala su i područja Narodnih odbora kotareva Osijek, Vinkovci i Virovitica. Kao viši arhivist aktivno je spašavao i sakupljao arhivsko gradivo Osijeka, Slavonije i Baranje, osobito obrađujući tada već obimne arhivske fondove. Na temelju arhivskog gradiva napisao je više od 400 povijesnih članaka i rasprava istražujući bogatu povijest grada Osijeka i Slavonije.³

Jedan je od osnivača i prvi predsjednik Hrvatskoga planinarskoga društva, Podružnice „Jankovac“ u Osijeku. Društvo je utemeljeno 1925. i nastavljalo je tradiciju osječkoga Planinarskoga društva „Bršljan“ iz 1895. godine, koje je tada bilo treće društvo te vrste na području Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, odmah iza Zagreba i Rijeke. U vrijeme Firingerovog djelovanja „Jankovac“

Nakon mobilizacije

Često je planinario (lijevo stoji Kamilo Firinger).

² „Biografija“, *Dr. Kamilo Firinger, arhivist i povjesničar*, u: *Priopćenja sa stručno – znanstvenog skupa dr. Kamilo Firinger – Život i djelo, Osijek 19. svibnja 1995.*, ur. Mladen Radić: Osijek : Muzej Slavonije Osijek / Državni arhiv Osijek, 2005., 262.

³ „Biografija“, *Dr. Kamilo Firinger, arhivist...*, 262-264.

je imao povjereništva u Belišću, Našicama i Vinkovcima. Njegovim agilnim djelovanjem društvo se postupno popunjavalo brojnim sekcijama: skijaška, klizačka, kajak, pionirska, turistička, markacijska i fotografska. Nakon Drugoga svjetskoga rata velika mu je zasluga za osnivanje Smučarskoga saveza kotara Osijek.⁴

Agilno djelujući u društvenom životu grada Osijeka nalazi se upisan među osnivačima Arheološkoga kluba „Mursa“, i to kao njegov potpredsjednik i tajnik. Već je 1936. u Zborniku Arheološkoga društva „Mursa“ objavio raspravu „Prve novine u Osijeku – Der Volksredner“. Bio je i dugogodišnji počasni član Muzejskog društva, a kao član i prijeratni aktivni političar bio je nositelj liste Hrvatske pučke stranke. Za predani rad na području povijesti, arhivistike i kulturne djelatnosti primio je 1971. nagradu grada Osijeka za životno djelo. Preminuo je u Osijeku 21. ožujka 1984. godine.⁵

*I u poznim godinama vrlo čest gost
Muzeja Slavonije i Historijskoga
arhiva*

Jedan od utemeljitelja osječkoga muzeja i veslačkog sporta

Karlo Franjo Nuber značajno je ime u gospodarskom kulturnom i sportskom životu grada Osijeka. Pripadao je skupini Podunavskih Švaba, jer njegov otac Franz Nuber jedan od onih Nijemaca koji se spustio niz Dunav do tadašnje južne Ugarske i tu se (Bačka; Novi Sad) bavio trgovačkim poslovima. Došavši u Osijek zasnovao je obitelj i u braku s Osječankom Barbarom (Beti) Šeper, kćeri gornjogradskog pivara Cajetana Šepera, u imao u 17 godina braka 11 djece. Među 7 sinova, kao četvrto rođeno dijete, bio je Carolus Franciskus Nuber. Rođen je 4. listopada 1872. godine.⁶

Kao zaljubljenik u starine sam se nazivao Claius Flavius Nuber, a ponekad se javlja i pod pseudonimom Fehim Kadrija. Bio je čovjek mnogostrukog kulturno –

⁴ Josip Cvetković, „Dr. Kamilo Firinger – športski djelatnik“, *Dr. Kamilo Firinger, arhivist...*, 303, 304.

⁵ Z. Živaković–Kerže, „Istaknuti Nijemci i Austrijanci u nazivima osječkih ulica“, u: *Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch 2018. – Zbornik radova 25. Međunarodnog znanstvenog skupa „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“ Osijek 3. – 5. 11. 2017.*, ur. Renata Trischler, Osijek : Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, 2018., 414.

⁶ Z. Živaković–Kerže, „Karolus Franciscus Nuber (1872. – 1835.)“, u: *Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch 2001. – Zbornik radova 8. znanstvenog skupa „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“ Osijek 20. – 22. 10. 2000.*, ur. Renata Trischler / Nikola Mak, Osijek : Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, 2001., 63.

umjetničkog zanimanja, a njegovo golemo praktično znanje s područja univerzalne numizmatike bilo je nadaleko poznato i vrlo poštovano. Kao imućni osječki trgovac cijeli svoj život posvetio je numizmatiki i gotovo cijeli svoj imetak neprestano trošio za otkup starina, knjiga, a posebice starih medalja i novca. Kao vatreni sakupljač arheoloških predmeta rimske Murse, prikupio je do 1895. više od 270 primjeraka srebrnog i 4.350 bakrenog rimskog novca nađenoga na području središnjega dijela osječkoga Donjeg grada. Te je godine svoju bogatu numizmatičku zbirku poklonio osječkom muzeju, utemeljenom početkom 1877. godine. Najveću donaciju, 4.304 primjerka slavonskih banovaca i nekoliko stotina primjeraka novca s južnoslavenskog područja, predao je 23. rujna 1899. godine. Stoga je golem njegov doprinos zasnivanju i zbirki ne samo zbog mnogobrojnog darivanja, nego i zbog njegovog posredovanja kod razmjena ili otkupa na međunarodnim aukcijama i među pojedincima. Nakon završetka I. svjetskoga rata odlazi u rumunjski glavni grad Bukurešt u posjet bratu Gustavu. Tu i ostaje živjeti do 23. studenoga 1935. kada je preminuo daleko od svog rodnog Osijeka. Posmrtni ostaci nisu nikada preneseni u obiteljsku grobnicu na gornjogradskom groblju sv. Ane.⁷

Uvijek unesen u stare spise

Grobnica obitelji Nuber

Godine 1892. vlasnici čamaca na Dravi osnovali u Osijeku 5. lipnja prvi veslački klub pod imenom *Osičko veslarski shod Drava*. Na društvenoj osnivačkoj skupštini klubu je pristupilo 20 članova među kojima su tada najpoznatiji Osječani njemačkoga podrijetla Karlo Franjo Nuber, Stjepan Mergenthaller, Gustav Janda i Karl Aksmann. Prvi natjecateljski čamac dug 9 m pušten je u rijeku Dravu već 24. srpnja 1892. Spremište toga Društva s ograđenom terasom nalazilo se uz gornjogradski Ribarski trg

⁷ Hermine Görlicke-Lukić, „Numizmatičari Franjo Ladislav Sedlaković i Karlo Franjo Nuber – osnivači osječkog Muzeja“, u: *Zbornik radova „Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj“*, ur. Mladen Radić; Osijek :Muzej Slavonije, 1999., 98.

u predjelu današnje Zimske luke. Društvo je počelo djelovati posjedujući jedan čamac za trku, dva plosnata čamca, dva plosnata čamca na dva vesla i dva plosnata čamca na četiri vesla. Društvo nije dugo djelovalo, ali i nakon toga veslački sport nastavlja tradiciju u gradu na Dravi. Prateći Nuberovo značenje u toj sportskoj grani vezeno je uz Veslački klub „Neptun“, koji je osnovan 10. srpnja 1907. godine. Utemeljitelji su bili Karlo Franjo, Gustav i Leopold Nuber, Gustav Kaunitz, Ljudevit Vice, Gustav Janda, Adolf Lafert i Jakša Zimmermann. „Neptun“ je imao pravila, a iz tih prvih pravila, valja podsjetiti na, paragraf 14., u kojem se propisuje Neptunova „gala“ odjeća. Ona se sastojala od klupske bijele kape s plavim štitnikom, tamnoplavog kaputa s „veslačkim“ dugmadima, bijele majice s plavim obrubom, dugačkih bijelih hlača, kratkih bijelih hlača, bijelog svitera i veslačkih cipela s niskom petom. Prvu regatu „Neptun“ je organizirao 1908. godine, a narednih godina su veslali i na velikim turama, i to: Osijek – Oršava u današnjoj Rumunjskoj i Osijek – Regensburg u Njemačkoj. Prugu do Regensburga dugu 1.033 km preveslali su Osječani u roku od 14 dana. Ti izleti organizirani su radi stjecanja kondicije i izdržljivosti. U potonjim godinama redovito su organizirane regate.⁸

Umjesto zaključka

Prateći putem kratkih biografskih podataka značenje odvjetnika i političara Dragutina Neumana, arhiviste i povjesničara Kamila Firingera i trgovca i numizmatičara Franje Nubera, potomaka treće ili četvrte generacije Nijemaca pridošlih u Osijek, istaknuto je njihovo djelovanje i značenje u društvenom, političkom, kulturnom i sportskom životu i razvoju grada na Dravi krajem 19. i tijekom 20. stoljeća.

⁸ Petar Kerže, „Značenje Nijemaca u osnutku i djelovanju veslačkog spota u Osijeku (Osvrt na drugu polovicu 19. stoljeća i kraj Drugoga svjetskoga rata)“, u: *Godišnjak Njemačke zajednice – DG Jahrbuch 2015. – Zbornik radova 22. Međunarodnog znanstvenog skupa „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“ Osijek 7. – 9. 11. 2014.*, ur. mr. sc. Renata Trischler; Osijek : Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, 2015., 355, 357.

OSOBNOSTI UTKANE U SVEOPĆI RAZVOJ OSIJEKA

Sažetak

U radu su autori na temelju relevantne literature istaknuli značenje odvjetnika i političara Dragutina Neumana, arhiviste i povjesničara Kamila Firingera i trgovca i numizmatičara Franje Nubera, potomaka treće ili četvrte generacije Nijemaca pridošlih u Osijek, njihovo djelovanje i značenje u društvenom, političkom, kulturnom i sportskom životu i razvoju grada na Dravi krajem 19. i tijekom 20. stoljeća.

BESONDERHEITEN VERWOBEN MIT DER ALLGEMEINEN ENTWICKLUNG VON OSIJEK

Zusammenfassung

In der Arbeit betonten die Autoren aufgrund relevanter Literatur die Bedeutung des Rechtsanwaltes und Politikers Dragutin Neuman, des Archivaren und Historikers Kamilo Firinger und des Kaufmannes und Numismatikers Franjo Nuber, des Nachfahren der dritten oder vierten Generation der in Osijek angesiedelten Deutschen, deren Wirken und Bedeutung im gesellschaftlichen, politischen, kulturellen und sportlichen Leben und der Entwicklung der Stadt an der Drau zum Ende des 19. und während des 20. Jahrhunderts.

Mirjana Paušak, dipl. arheologinja
paušakm@net.hr
Muzej Valpovštine, Valpovo

UDK: 323.28-052(497.5=112.2)
Izlaganje sa znanstvenog skupa
Prihvaćeno: 15.08.2022.

Tragična sudbina članova plemenite obitelji Berks

Autorica predstavlja ogranak plemenite obitelji Berks koja je završila u logoru za Nijemce u u Valpovu po završetku II. svjetskoga rata. Kroz rad prati dolazak njihovih predaka u Bosnu i Hercegovinu iz Habsburške Monarhije, njihov život u Ostrošcu, te vezu obitelji Berks s grofovskom obitelji Normann iz Valpova. U radu se kronološki obrađuje život u Bosni, selidba u Podgorač, te bijeg u dvorac Normanovih u Valpovu i završetka u logoru.

Ključne riječi: *Plemenita obitelj Berks, Ostrožac, Podgorač, logor za Nijemce u Valpovu*

Uvod

Ogranak plemenite obitelji Berks koja se u 19. stoljeću iz Habsburške Monarhije naselila u Bosni i Hercegovini samo je još jedna obitelj koja je svoje potencijale stavila u službu novoj domovini, unatoč čemu će posljednji živući članovi obitelj završiti u logoru za Nijemce u Valpovu. Tijekom Drugoga svjetskoga rata tri puta su bježali od ratnih zbivanja i gubili dom, da bi na kraju bili deportirani u logor. Čak su i na posljednje prebivalište ukopani potajno, a nadgrobno obilježje u kripti gdje su pokopani dobili su tek četrdesetak godina poslije.

Život i djelovanje ovog ogranka plemenite obitelji Berks dosta je nepoznato u javnosti i slabo prezentirano u literaturi. Budući da se Muzej Valpovštine u Valpovu već dulje vrijeme bavi prezentacijom ostavštine austrijske barunske obitelji Prandau i njemačke grofovske obitelji Normann u Valpovu, autorica je ovim člankom približila javnosti plemenitašku obitelj Berks u koju se udala tada kontesa Maria-Ana Normann, kći grofice Julijane i grofa Rudolfa Normanna. Muzej Valpovštine u Zbirci starih fotografija ima veći broj privatnih fotografija obitelji Berks iz vremena kad su živjeli u Ostrošcu. Te fotografije nisu bile prepoznate, odnosno nije se moglo definirati gdje su snimljene do momenta kada se Predrag Petrović, sin Julijane Petrović, rođene pl. Berks, obratio Muzeju Valpovštine za pomoć pri izradi monografije o Ostrošcu. Bio je konzultant prilikom pisanja monografije *Tragovima jedne obitelji, pl. Berks i Ostrožac* Almira Kurtovića, kojeg je intrigirao Ostrožac, jedinstveni dvorac u Bosni. Istražujući povijest dvorca došao je u kontakt s Petrovićem, potomkom obitelji pl. Berks nekadašnjih vlasnika Ostrošca.

U radu su uz fotografije prikazani i drugi predmeti iz fundusa Muzeja Valpovštine koji su povezani s obitelji pl. Berks, prvenstveno s Maria-Anom groficom Normann koja se udala u obitelj pl. Berks.

O plemenitoj obitelji Berks

Kako navodi Kurtović u svojoj monografiji obitelj pl. Berks vuče korijene iz Engleske odakle su kao katolici izbjegli u vrijeme vjerskih progona. Jedna grana obitelji naselila se u Nizozemskoj, a druga grana, iz koje vuku korijen osobe koje su

Julijana (Vucika), kći Maria-Ane i Lotbara II. pl. Berks, snimljena pred Ostrošcem

(Fotografija iz albuma; fundus Muzeja Valpovštine)

predmet ovog istraživanja, naselila se Slovačku. Tu je rođen i otac Lothara I. koji je postao bihački okružni načelnik nakon okupacije Bosne od strane Austro-Ugarske Monarhije 1878. godine (U Banskoj Štiavnici u Slovačkoj i danas postoji obiteljska grobnica Berksovih.)

Lotar I. pl. Berks rođen je u Sunji 1850. godine kao sin Martina Lotara von Berksa, kapetana 2. Banatskog puka 8. satnije, i Elizabethe Marie Anne pl. Berks. Sudjelovao je u okupaciji Bosne sa svojim 58. pukom. Nakon toga je u Bosni postavljen za šefa policije u Sarajevu, pa je potom kotarski načelnik u Brčkom, te u Bibaću okružni načelnik.

U Velenju se oženio 1880. godine s plemenitom Izabelom Adamović Čepinskom i u braku su imali troje djece. (Drugo dijete, sin Lothar II. postat će kasnije zet grofa Rudolfa Normanna oženivši kontesu Maria Anu Normann, kćer grofice Julijane i grofa Rudolfa.) Supružnici Lothar I. i Izabella kupili su utvrdu Ostrožac nedaleko od Bihaća i pretvorili ju u stambeni prostor. Njihov sin Lothar II. završio je studij medicine u SAD-u i u svojoj 42. godini života se oženio s kontesom Maria Annom Normann, najstarijom kćeri grofice Julijane i grofa Rudolfa Normanna. Zaručili su se u Ostrošcu, utvrdi koji je majka Izabella, sada već udovica, poklonila sinu Lotharu. Vjenčanje je obavljeno 1923. u dvorcu Normannovih u Valpovu. Kći Julijana rođena je iduće godine, a poslije su rođena još dva sina - Lotar i Rudolf. Nakon što je 10 godina obitelj boravila na imanju u Bosni preselili su na imanje Podgorač u Slavoniji, koji je Maria Anna dobila u miraz. Ostrožac im je postao ljetnikovac kamo su odlazili za vrelih ljeta u Slavoniji.

Maria Anna grofica Normann (akvarel na bjelokosti, 1907., autor Josef Steiner), fundus Muzeja Valpovštine

Tablo sa slikama unučadi grofice Julijane Normann koji je sama grofica izradila i na poledini označila imena unučadi. Broj 6, 8 i 10 djeca Berksovi. (Iz fundusa Muzeja Valpovštine) Mlađi je brat Lotara II pl. Berksa, Gunther, stradao kada su u Ostrožac došli partizani. Strijeljan je i bačen u jamu. Posmrtni ostaci bit će mu pronađeni puno godina kasnije.

Tijekom Drugoga svjetskog rata njihova kurija u Podgoraču je uništena i oni su našli utočište kod obitelji Marie Anne pl. Berks, rođene Normann u dvorcu u Valpovu. Tu se njihova maloljetna kći Julijana zaljubila u pripadnika građanske obitelji Branka Petrovića, orguljaša u dvorskoj kapeli, i pobjegla s njim. Bio je to veliki udarac za roditelje i došlo je čak do sudskog spora. Naime, otac joj nije pristao dati dozvolu za vjenčanje jer je bila maloljetna. Obitelj je tijekom rata izgubila Ostrožac u Bosni, u kojem je jedno vrijeme boravio Vrhovni štab Narodno oslobodilačke vojske. Gotovo istodobno su kurija i imanje u Podgoraču bili stalna meta partizana u Slavoniji. Uz to su opljačkani prilikom pokušaja transporta u Austriju vrijednog nakita. Zbog svega toga nastupaju za obitelj financijski problemi 1944. godine pa su sinovi Berksovih, koji su se školovali u Švicarskoj, morali napustiti internat. Mlađi sin Rudolf (četnaestogodišnjak) nije se vratio roditeljima nego se nastanio u tada ratom osiromašenoj Austriji, te je na koncu postao prevoditelj engleskoj okupacijskoj vlasti u Austriji i na kraju rata s njima otišao u Englesku. Tu je zasnovao obitelj, a njegovi potomci i dalje žive u Engleskoj i tako se krug obitelji Berks zatvorio. Daleki preci obitelji prognani su iz Engleske prije više stoljeća da bi se njihovi potomci igrom, ne baš lijepe sudbine, opet tu nastanili.

Stariji sin Lothar III., koji je imao 18 godina, se vratio iz Švicarske u Valpovo i pridružio njemačkoj vojsci. U ratnoj završnici je ranjen i u teškom se stanju preko Slovenije i Mađarske uspio pješice vratiti u Valpovo. Ubrzo je završio s ocem u Osijeku na saslušanju kod nove jugoslavenske vlasti. Potom je Lothar III. sproveden u logor na Zelenom polju u Osijeku, a njegov otac Lothar II. je poslan u Radni logor u Valpovu. U logoru je zatočena i njegova supruga Maria-Anna, pa su se tu zajedno našli bračni drugovi. Lothar II., krhkog zdravlja, ubrzo umire u logoru i sahranjen je potajno u obiteljsku kriptu u kapeli sv. Roka na Zelenom brijegu u Valpovu. Njegova supruga je preživjela logor i našla utočište kod kćeri Julijane, udane u građansku obitelj Petrović.

Nakon teške bolesti umire 1951. godine i također biva, bez grobne oznake, sahranjena kraj supruga u kripti. (Tek su 1989. dobili dostojne grobne ploče, nakon što su u niše položeni njihovi zemni ostatci.)

Sin Lothar III. je 1954. godine napustio Narodnu Republiku Jugoslaviju i nastanio se u Saveznu Republiku Njemačku. Do tog je vremena više puta bio u zatvoru, između ostalog i zbog pokušaja ilegalnog prelaska granice i bijega iz države. Do smrti u Barceloni 1977. živio je na više europskih adresa i vodio boemski život. Ostavio je muško potomstvo koje je nastavilo lozu Berks.

Zaključak

Jedna nekad uspješna obitelj u vrtlogu rata izgubila je svoja materijalna dobra, a neki članovi svoj život i zdravlje. Gotovo cijela grana pl. obitelji Berks imala je tragičnu sudbinu. Preživjela je strahote Drugoga svjetskoga rata kći Julijana, koja se udala u građansku obitelj Petrović. Potomci Bianca, kćeri Lotara I. i Izabele pl. Berks, odnosno sestre Lothara II. i Guntera, imale su bolju sudbinu i danas žive u Liechtenstein i drugim državama Europe.

Literatura:

Kurtović, A. A.: *Tragovima jedne obitelji, pl. Berks i Ostrožac*, Banja Luka 2018.

Lacković, E.: *220 godina kapelice sv. Roka u Valpovu*, Valpovo 2016.

Mažuran, I.: *Valpovo, sedam stoljeća znakovite prošlosti*, Valpovo 2004.

Paušak, M.: *70 godina od smrti posljednje valpovačkog grofa*, Valpovo 2012.

Paušak, M.: *Odjeci Prvog svjetskog rata u Valpovštini*, Valpovo 2014.

Paušak, M.: *Vodič kroz zbirke Muzeja Valpovštine*, Valpovo 2017.

Paušak, M. - Jančikić, D.: "Što smo otkrili digitalizirajući fotografije iz fundusa Muzeja Valpovštine", *Valpovački godišnjak*, br. 24, Valpovo 2019. str. 174-178.

Valpovački vlastelini Prandau-Normann, Katalog izložbe, Osijek 2018.

TRAGIČNA SUDBINA ČLANOVA PLEMENITE OBITELJI BERKS

Sažetak

Potomke pl. obitelji Berks, čiji preci vuku korijen iz Engleske, nastanjenih u Ostrožcu (Bosna i Hercegovina) te u Podgoraču i Valpovu (Hrvatske) zadesila je tijekom Drugoga svjetskoga rata tužna sudbina. U radu se posebno osvrće na Lothara II. pl. Berksa, vlasnika Ostrožca, i njegove supruge Maria-Ane, rođene grofice Normann. Oboje su po završetku Drugoga svjetskoga rata dospjeli u logor za Švabe u Valpovu. Tu Lothar krhkog zdravlja umire. Njegova supruga umire nekoliko godina po izlasku iz logora. Od velikog posjeda i bogatstva nije ostalo ništa. Sahranjeni su gotovo ilegalno, bez oznaka u kriptu obitelji Normann u kapelici sv. Roka na Zelenom brijegu u Valpovu. Tek su gotovo pola stoljeća kasnije dobili dostojna obilježja na nišama u kripti gdje su sahranjeni.

DAS TRAGISCHE SCHICKSAL DER MITGLIEDER DER EDELFAMILIE BERKS

Zusammenfassung

Die Nachfahren der Edelfamilie Berks, deren Vorfahren aus England stammen, angesiedelt im Raum des ehemaligen Jugoslawiens (Bosnien und Kroatien), traf während des 2. Weltkrieges ein trauriges Schicksal. In der Arbeit erfolgt ein besonderer Rückblick auf Lothar II von Berks, den Besitzer von Ostrožac und seine Ehefrau Maria-Ane, geborene Gräfin Normann. Beide kamen nach Kriegsende in das Lager für Schwaben in Valpovo. Hier stirbt der gesundheitlich anfällige Lothar. Seine Ehefrau stirbt einige Jahre nach Verlassen des Lagers. Von dem großen Besitz und Reichtum blieb nichts. Beerdigt wurden sie fast illegal, ohne Kennzeichen, in die Gruft der Familie Normann in der Kapelle des Heiligen Rochus auf dem Grünen Hügel in Valpovo. Erst nach fast einem halben Jahrhundert später, nach Antreten des neuen kroatischen Staates, erhielten sie würdige Aufschriften in den Gruftnischen, wo sie beigesetzt wurden

**PRILOZI SA
ZNANSTVENOG SKUPA**

Darko Mrkonjić, mag.cult.
Društvo za interpretaciju baštine
u turizmu istočne Hrvatske, Osijek
dmrkonjic1@gmail.com

UDK: 811.112.2'282(497.543Osijek)
Prihvaćeno: 15.09.2022

Esseker Weichselhof - njemački toponimi i esekerski govor u brendiranju Osijeka 2012.-2022.

U cilju brendiranja Osijeka i njegovanja kulturnog nasljeđa, stručni tim Društva za interpretaciju baštine u turizmu istočne Hrvatske 2012. godine osmislio je i izradio novi urbani suvenir, liker od višnje, kojem je nadjenut naziv Esseker Weichselhof, ili hrvatski, Osječki Višnjevac. Naziv sažima staru (njemačku) i novu toponimiju zapadnog dijela Osijeka, koji se do 1948. zvao Adolphshoff ili Adolfovac, po grofu Adolfu Pejačeviću, a nakon 2. svjetskog rata preimenovan je u Višnjevac prema tradiciji uzgoja tog voća koja je i danas vidljiva na njegovim ulicama. Suvremenom kovanicom, Weichselhof, kao spojem starog i novog toponima izraženog na njemačkom jeziku, oživljava se prepoznatljivi esekerski govor, koji je već prepoznat kao osječko obilježje. Pritom, sam liker, nekad piće imućnih koje se služi uz slastice, naglašava bogatstvo slavonske prijestolnice i njezin urbani identitet, te lokalnu tradiciju proizvodnje žestokih pića i razvijenost poljoprivrede. Istraživanjem provedenim među istaknutim osječkim ugostiteljima, te stručnjacima za proizvodnju pića na širem području, potvrđena je potreba i ekonomska osnovanost pokretanja proizvodnje, a tako i izvrsnost samog proizvoda, odnosno recepture. Također, dopadljivim i originalnim

umjetničkim rješenjem vizualnog identiteta, proizvod postaje i prepoznatljiv suvenir.

Ključne riječi: *Višnjevac, Adolphshoff, kulturna baština, turizam, liker, suvenir*

U kontinuiranom djelovanju na planu brendiranja Osijeka i njegovanja kulturnog nasljeđa, stručni tim Društva za interpretaciju baštine u turizmu istočne Hrvatske 2012. godine osmislio je i izradio novi urbani suvenir, liker od višnje, kojem je nadjenut naziv Esseker Weichselhof, ili hrvatski, Osječki Višnjevac. Sama ideja da se naziv osječkog naselja poveže s popularnim pićem nastala je nekoliko godina ranije, dok je dio sirovinске osnove pribavljen 2011. godine, no tek naredne godine oblikovan je proizvod u svim svojim aspektima. Naziv, dizajn i organoleptička svojstva (poglavito udio alkohola i sladora) kojima se prema savjetima stručnjaka smješta u specifičnu tržišnu nišu.

Projekt se pokazao se vrlo složen, kako u pogledu rješenja vizualnog identiteta (boce i etikete), prigodne priče, a tako i u pogledu kreiranja okusa (slatkoće, alkohola, odabira destilata i dr.) u kojem je do konačnog predstavljanja gotove

Promocija novog brenda Osijeka Na ulazu u Višnjevac bit će ploče s natpisom "Esseker Weichselhof"

Mjesni odbor Višnjevac sljedeće bi godine svečanim otvorenjem nove tramvajske pruge trebao promovirati još jedan novi zaštitni znak ove prigradske četvrti. Stjepan Sokol, iz vijeća MO Višnjevac, najavio je kako bi na zapadnom ulazu u grad, odnosno od strane Višnjevca, uz ploču s natpisom grada

**Nakon Osječkog višnjevca, u planu je pelinkovac
Gradski pandur,
te rakija od oraha
Slavonska orahovica**

Osijeka, trebala stajati i turistički iznimno atraktivna ploča s natpisom Osječki višnjevac, te njemačkim natpisom Esseker Weichselhof. Riječ je o ideji koja se rodila prilikom prošlotjedne promocije novog osječkog brenda, likera od višnje, u Muzeju Slavonije, a za koji je dizajn s crno-crvenim natpisom izradio dizajn studio 3D. Upravo bi se ovo dizajnersko

rješenje koristilo i na novim pločama na ulazu u Višnjevac.

- Na ideju sam došao kada sam vidio ovaj dizajnerski natpis s logom u obliku drveta višnje. Bio bi to originalan natpis na ulazu u grad, a time bismo dali doprinos turističkoj raznolikosti. Time bismo dodatno promovirali i naselje i novi brend Osijeka - liker od višnje, kaže Sokol, koji dodaje i kako Višnjevac još uvijek s razlogom nosi svoj naziv, jer su stabla višnje najzastupljenija u tamošnjim voćnjacima.

Zanimljivo je i da kreatori novog osječkog brenda Osječki višnjevac planiraju proširiti ideju u brendiranju grada kroz alkoholna pića. Tako je u planu kreiranje osječkog pelinkovca "Gradski pandur" i rakije od oraha pod brendom Slavonska orahovica, a u suradnji s hotelom Waldinger planira se proizvodnja osječke ili Waldinger griote bazirane na Osječkom višnjevcu. N.Z.Eberhard ■

S promocije likera Osječki višnjevac

Glas Slavonije, srijeda, 27. veljače 2013. god, str. 16.

ideje sudjelovalo više vrhunskih sommeliera, vinara, enologa, povjesničara, dizajnera te drugih stručnjaka¹

Naziv sažima staru (njemačku) i novu toponimiju zapadnog dijela Osijeka. Imanje grofa Adolfa Pejačevića, koje se prema najstarijem pronađenom izvoru, karti iz 1846. godine koja se čuva u Državnom arhivu u Osijeku², zvalo Allod Adolphshoff, tj. hrvatski Adolfovac. Nakon 2. svjetskog rata i znatnog priljeva stanovništva 1948. godine, naselje je preimenovano u Višnjevac, sukladno tradiciji uzgoja tog voća koja je i danas vidljiva na njegovim ulicama i okućnicama. Suвременa kovanica Weichselhof, smišljena kao spoj starog i novog toponima izraženog na njemačkom jeziku, oživljava se prepoznatljivi esekerski govor³, koji je već prepoznat kao osječko obilježje, a što potvrđuje i prof. Velimir Petrović, istaknuti osječki germanist i autor Esekerskog rječnika⁴.

Također, dopadljivim i originalnim umjetničkim rješenjem vizualnog identiteta, proizvod postaje i prepoznatljiv suvenir. Prednja etiketa uz zlatom ispisan naziv prikazuje stilizirani plod višnje koji ujedno predstavlja i stablo, dok stražnja etiketa donosi kratku priču, sažetu povijest Osijeka od prapovijesti do suвременog doba, te opis pića i njegovih svojstava⁵. Uz to, grlić boce maštovito je i originalno ukrašen višnjama vezenim od crvenog svilenog konca vezanih zelenom vrpcom i stiliziranim listićima od istog materijala.⁶

¹ Stručnu pomoć u razradi projekta su pružili: Hrvatski sommelier klub: Robertino Marinjak sommelier; Vinarija Josić: Damir Josić Damir vinar, Igor Deak enolog; OPG Siber: Mladen Siber vinar; OPG Kolar: Lajoš Kolar vinar, Kinga Kolar, enolog; Erdutski Vinogradi: Slobodan Čapin enolog; Hotel Waldinger: Berislav Mlinarević, direktor, Edgar Haspe sommelier; Hotel Osijek: Sandra Đurđević, direktorica, Mladen Meščić, šef restorana-sommelier, Feravino: Jadranka Bilandžić vod.turizma, Jenete Šimić ing., Mladen Perak ing., Miroslav Ivanković enolog. Za vizualno rješenje proizvoda zaslužni su grafički studio 3D, Zvonimir Bonjaj, dr.sc. Zlata Živaković-Kerže i Ivana Kocsis, dizajnerica.

² Državni arhiv u Osijeku, karta područja Višnjevca iz 1846. (zahvaljujući dr.sc. Dražen Kušen)

³ Njemački dijalekt grada Osijeka, nastao od razgovornog njemačkog jezika austrijske varijante, hrvatskoga, srpskog i mađarskog.

⁴ Prepiska s prof. Velimirom Petrovićem, e-mail.

⁵ Tekst etikete: "O iznimnoj plodnosti tla osječke terase, govori i činjenica da je baš to područje, blage lesne uzvisine iznad rijeke Drave, jedno od najranije nastanjenih područja Europe, još prije gotovo 8000 god. u vrijeme starčevačke kulture, a u čijim tragovima nalazimo poljodjelske alatke, dakle dokaz da je ovdje već tada s tim razlogom bila razvijena poljoprivreda (Mažuran 1978:10). Tu pogodnost položaja i kakvoću tla za uzgoj voća, radi čega je naselje kasnije i prozvano Višnjevcem i koje su milenijima koristile različite civilizacije, prepoznali su i pripadnici grofovske obitelji Pejačević te je dio njihovog Rumsko-retfalačkog gazdinstva, Višnjevac, tada Adolfovac ili Adolfov dvor bio posjed poznat po pecari, dakle proizvodnji alkoholnih pića. Liker Osječki Višnjevac odnosno (dijalektom starih Osječana) Esseker Weichselhof, odlikuje iznimna punoća boje, mirisa i ukusa, koja se postiže potpuno prirodnom metodom maceracije pažljivo probranih najkvalitetnijih plodova domaće višnje u finom voćnom destilatu i sladoru. Postupak se provodi, bez ikakvih kemijskih dodataka uz primjenu suvremenih spoznaja o potrebi i načinu očuvanja vitamina, minerala i enzima, a naročito antioksidansa kojima plod višnje obiluje."

⁶ Idejno rješenje Ivana Kocsis, izvedbeno rješenje prof. dr. sc. Zlata Živaković-Kerže

Kod toga, liker, nekad piće imućnih koje se služi uz slastice, naglašava bogatstvo slavonske prijestolnice i njezin urbani identitet, te lokalnu tradiciju proizvodnje žestokih pića i razvijenost poljoprivrede. Time je proizvod, uz brendiranje regije, istovremeno ciljan i na poticanje poljoprivredne proizvodnje, razvijanje prehrambene industrije, te konačno i ruralnog turizma, s obzirom na to da se radi o proizvodu koji se temeljen na domaćim plodovima tradicionalno spravlja u kućanstvima.

Istraživanjem provedenim među istaknutim osječkim ugostiteljima, te stručnjacima za proizvodnju pića na širem području, potvrđena je potreba i ekonomska osnovanost pokretanja proizvodnje, a tako i izvrsnost samog proizvoda, odnosno recepture⁷. Naime, prema tvrdnjama stručnjaka potražnja za voćnim likerima općenito raste, a u ponudi regije ih nema dovoljno, te nema onih koji bi bili prepoznati kao gradski odnosno slavonski brand. Zanimljiv je i podatak koji daje jedan od konzultanata na kreiranju predmetnog proizvoda, Robertino Marinjak, nastavnik Ugostiteljsko turističke škole u Osijeku, te predstavnik Hrvatskog sommelier kluba, da je višnjevac najtraženiji liker na svjetskom tržištu. Uz to, u suradnji s osječkim Hotelom Waldinger planirana je proizvodnja osječke *griote* bazirane na likeru "Osječki Višnjevac".

U istom kontekstu valja napomenuti da su osmišljena još dva slična proizvoda koja bi s Osječkim Višnjevcem činila paletu, a to su, liker orahovac, Slavonska Orahovica, te pelinkovac, pod nazivom Gradski Pandur oba naslonjena na tradiciju proizvodnje pića u Slavoniji. Pritom, Gradski Pandur, naziv je konotiran s povijesnim redarstvenicima osječke Tvrdje iz doba Austro-Ugarske Monarhije. No ta dva proizvoda, osim rješenja vizualnog identiteta, zbog nedostatka sredstava nisu dovedena do izvedbene faze.

Liker i suvenir Esseker Weichselhof javnosti su predstavljani 2013. godine u Muzeju Slavonije, te nakon toga u brojnim svečanim prigodama i većim okupljanjima. Grad Osijek ga je tijekom narednih godina poklanjao gostima u različitim službenim prigodama, a od strane više sastavnica osječkog Sveučilišta odabran je za predstavljanje Osijeka povodom znanstvenih skupova.

U smislu potpore brendiranju Osijeka i novom proizvodu Vijeće Mjesnog odbora Višnjevac razmatralo je postavljanje ploča na ulazu u Višnjevac koji je ujedno i zapadni ulaz u Osijek s natpisom "Esseker Weichselhof" (Eberhardt 2013), što je iznimno ilustrativan primjer autentifikacije suvenira, dakle skladne suradnje na brendiranju u koju moraju biti uključeni svi, od institucija, nevladinog sektora, lokalne samouprave, gospodarstva i stanovništva, kada ono jedino daje optimalne učinke odnosno za uspostavljanje i održavanje ciljanog vrijednosnog sustava (Schouten 2005:200).

Ipak i nakon brojnih medijskih objava, te javnih prezentacija likera i njegova korištenja u reprezentativne svrhe u različitim zvaničnim prigodama⁸, te konačno

⁷ Istraživanje organoleptičkih svojstava provedeno je na 20 ispitanika koji su kušali 40 različitih receptura.

⁸ Promotivne degustacije likera: obilježavanje Dana MO Višnjevac za oko 300 posjetitelja u razdoblju 2013.-2016. god., te za oko 100 sudionika Znanstvenog skupa Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu

njegova uvrštenja u Strategiju kulturnog razvitka Grada Osijeka 2014.-2020. (Osijek 2014:130), sustav TZ, koji je do 2013. osigurao sredstva za pokriće manjeg dijela troškova razvitka proizvoda⁹, nije isti uvrstio u svoje strateške dokumente i projekte, te prešutno otkazao potporu projektu.

Dakle, i nakon što je proizvod uspješno osmišljen u svim aspektima, ispitan i potvrđen u praksi, te je kao gotovo rješenje ponuđen bez naknade, do 2022. godine nije usvojen prijedlog da Turistička zajednica, u skladu sa zakonskim mogućnostima, osnuje poslovni subjekt koji bi bio nosioc proizvodnje za ugostiteljsko i turističko tržište.

Esseker Weichselhof, stražnja etiketa.

u razdoblju 2013.-2016. god., Noć Muzeja u Muzeju Slavonije Osijek, 2013. god., te u brojnim drugim prigodama u organizaciji: Turističke zajednice grada Osijeka, Ekonomskog fakulteta u Osijeku, Državnog arhiva u Osijeku, Osnovne škole Višnjevac, Grada Osijeka. U razdoblju 2013.-2016. ukupno je utrošeno više od 1000 boca različite zapremine (prema računima za potrošni materijal i otpremnoj dokumentaciji 2013.-2016. god. BIT - pismohrana).

⁹ TZOBŽ i TZGOS podmirili su dio troškova projekta u iznosu od 10.000 kn, što je 2013. predstavljalo oko 1/3 izravnih novčanih troškova, te neznatan dio ukupnih ulaganja, uzimajući u obzir dobrovoljni rad, korištenje poslovnog prostora, prijevoza, pribora i energenata (prema knjigovodstvenim podacima BIT).

ESSEKER WEICHELSHOF – NJEMAČKI TOPONIMI I ESSEKERSKI GOVOR U BRENDIRANJU OSIJEKA 2012.-2022.

Sažetak

U cilju brendiranja Osijeka i njegovanja kulturnog nasljeđa, stručni tim Društva za interpretaciju baštine u turizmu istočne Hrvatske 2012. godine osmislio je i izradio novi urbani suvenir, liker od višnje, kojem je nadjenut naziv Esseker Weichselhof, ili hrvatski, Osječki Višnjevac. Naziv sažima staru (njemačku) i novu toponimiju zapadnog dijela Osijeka, koji se do 1948. zvao Adolphshoff ili Adolfovac, po grofu Adolfu Pejačeviću, a nakon 2. svjetskog rata preimenovan je u Višnjevac prema tradiciji uzgoja tog voća koja je i danas vidljiva na njegovim ulicama. Suvremenom kovanicom, Weichselhof, kao spojem starog i novog toponima izraženog na njemačkom jeziku, oživljava se prepoznatljivi esekerski govor, koji je već prepoznat kao osječko obilježje. Pritom, sam proizvod, liker, nekad piće imućnih koje se služi uz slastice, naglašava bogatstvo slavonske prijestolnice i njezin urbani identitet, te lokalnu tradiciju proizvodnje žestokih pića i razvijenost poljoprivrede. Istraživanjem provedenim među istaknutim osječkim ugostiteljima, te stručnjacima za proizvodnju pića na širem području, potvrđena je potreba i ekonomska osnovanost pokretanja proizvodnje, a tako i izvrsnost samog proizvoda, odnosno recepture. Također, dopadljivim i originalnim umjetničkim rješenjem vizualnog identiteta, proizvod postaje i prepoznatljiv suvenir. Etiketa koja uz naziv prikazuje stilizirani plod višnje koji ujedno predstavlja i stablo, te crvenim svilenim koncem vezanih kuglica ('višanja'), na zelenoj vrpci (peteljci) kojima je ukrašen grlič boce. Liker i suvenir javnosti su predstavljani 2013. godine u Muzeju Slavonije, te nakon toga u brojnim svečanim prigodama i većim okupljanjima. Grad Osijek ga je tijekom narednih godina poklanjao gostima u različitim službenim prigodama, a od strane više sastavnica osječčkog Sveučilišta odabran je za predstavljanje Osijeka povodom znanstvenih skupova. Ipak, i nakon što je proizvod uspješno osmišljen u svim aspektima, ispitan i potvrđen u praksi, te je kao gotovo rješenje ponuđen bez naknade, do 2022. godine nije usvojen prijedlog da Turistička zajednica, u skladu sa zakonskim mogućnostima, osnuje poslovni subjekt koji bi bio nositelj proizvodnje za ugostiteljsko i turističko tržište.

ESSEKER WEICHELSHOF – DEUTSCHE TOPONYME UND DIE ESSEKERISCHE SPRECHART IN DER ERSTELLUNG DES MARKENZEICHENS VON OSIJEK 2012-2022

Zusammenfassung

Zwecks Erstellung des Markenzeichens von Osijek und der Pflege des Kulturerbens entwarf und fertigte das Fachteam zur Interpretation des Erbens im Tourismus von Ostslawonien im Jahr 2012 ein neues städtisches Souvenir, Sauerkirschenlikör, der den Namen Esseker Weichselhof, oder in Kroatisch Osječki Višnjevac, erhielt. Der Name fasst die alte (deutsche) und neue Toponymie des westlichen Teiles von Osijek zusammen, welcher bis 1948 Adolphshoff oder Adolfovac, nach dem Grafen Adolf Pejačević, hieß, und nach dem 2. Weltkrieg in Višnjevac umbenannt wurde, wegen der Tradition der Produktion dieses Obstes, welche auch heute auf seinen Straßen sichtbar ist. Mit dem modernen zusammengesetzten Wort, Weichselhof, als Verbindung des alten und neuen Toponyms, ausgedrückt in deutscher Sprache, wird die

erkennbare essekerische Sprechweise, welche schon als osijeker Eigenheit erkannt wurde, zum Leben erweckt. Dabei betont das Produkt selbst, der Likör, einst ein Getränk der Reichen das zu Süßigkeiten kredenzt wurde, den Wohlstand der slawonischen Metropole und deren städtische Identität sowie die lokale Tradition der Produktion von Spirituosengeutränken und die Entwicklung der Landwirtschaft. Durch Erforschung unter hervorragenden osijeker Gastwirten sowie Fachleuten auf dem Gebiet der Getränkeproduktion auf weiterem Gebiet wurde der Bedarf und wirtschaftliche Begründung der Anregung einer solchen Produktion und so auch die Vorzüglichkeit bzw. der Rezeptur des Produktes, bestätigt. Das Produkt wird durch attraktive und originelle künstlerische Lösung der visuellen Identität auch ein erkennbares Souvenir. Das Etikett, das neben dem Namen eine stilisierte Frucht der Sauerkirsche, welche gleichzeitig auch den Stamm darstellt, vorzeigt, sowie die aus rotem Seidenfaden gefertigte Kugeln („Sauerkirschen“) an grünem Band (Stiel), welche den Flaschenhals schmücken. Der Likör und das Souvenir wurden 2013 im Museum von Slawonien der Öffentlichkeit, sowie danach bei zahlreichen festlichen Anlässen und größeren Versammlungen vorgestellt. Die Stadt Osijek schenkte ihn im Laufe der kommenden Jahre ihren Gästen bei offiziellen Anlässen und seitens mehrerer Teile der osijeker Universität wurde er zur Präsentation von Osijek anlässlich wissenschaftlicher Versammlungen gewählt.

Dr.sc. **Katarina Horvat**
Državni arhiv u Zagrebu
katarinah78@gmail.com

UDK: 614(497.5)(091)
Prihvaćeno: 1.09.2022

Primjeri ugledanja na austrijske / njemačke uzore u području razvoja kućanstva u Zagrebu i Hrvatskoj i Slavoniji krajem 19. i početkom 20. stoljeća

U radu će se navesti neki primjeri u kojima su se nositelji određenih razvojnih aktivnosti u sektoru kućanstva u širem smislu ugledali na takve akcije u današnjoj Austriji i Njemačkoj. Naveste će se i nekoliko primjera osoba s njemačkog govornog područja koji su kao pojedinci doprinijeli donošenju novih znanja i modernizaciji u sektoru kućanstva. Rad je nastao na temelju doktorskog rada o kućnoj posluzi u Zagrebu 1880.-1914. te sadrži njegove dijelove. I u području kućanstva, kao i u drugim područjima, utjecaji osoba i akcija iz njemačkog govornog područja doprinijeli su društvenom razvoju u Hrvatskoj i Slavoniji krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Ključne riječi: *kućanstvo, društveni razvoj, austrijski i njemački uzori, kraj. 19. i početak 20. stoljeća, Zagreb, Hrvatska i Slavonija*

UVOD

U promatranom razdoblju Hrvatska i Slavonija se u mnogim stvarima ugledala na razvijenija područja Monarhije unutar Austrije i Mađarsku te na razvijenije europske zemlje, kao što je Njemačka. Upravo je ovaj zajednički okvir države s razvijenijim dijelovima utjecao i na ubrzanje društvenih kretanja i na njihovom području kao što je već zaključila Mirjana Gross.¹

Ovo je bio slučaj u raznim društvenim područjima, tako i sektoru unapređenja kućanstva u najširem smislu. Navesti ću nekoliko primjera kad su se nosioci raznih razina vlasti ugledali na austrijske i njemačke uzore u pokušajima uvođenja nekih modernizacijskih promjena, u čemu su nekad imali uspjeha, a nekad nisu. Navesti ću i primjere kad su osobe s njemačkog govornog područja kao pojedinci doprinijeli donošenju novih znanja i modernizaciji u sektoru kućanstva.

Ovom sam se temom bavila prilikom istraživanja za svoj doktorski rad o kućnoj posluži u Zagrebu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. U ovom su tekstu korišteni dijelovi ovog dokorskog rada.²

1. Propisi i ustanove po uzoru na današnju Austriju i Njemačku u sektoru unapređenja kućanstva

Pravni propisi

Kod donošenja raznih novih pravnih propisa hrvatska se vlada ugledala na uzore u austrijskim i drugim razvijenijim zemljama u Monarhiji, u kojima su oni već postojali. Takav je bio slučaj i kod prijedloga donošenja novog propisa o posluži, služinskog reda.

U Hrvatskoj i Slavoniji je u cijelom promatranom razdoblju bilo aktualno donošenje novog služinskog reda, kojim bi se zamijenili stariji iz sredine 19. stoljeća za koje je već bilo zaključeno da su zastarijeli te ne odgovaraju rješavanju raznih problema u odnosima *gospodara* i *posluge*. Iako je ovo pitanje bilo često na dnevnom redu, ipak do kraja postojanja Monarhije, a ni kasnije Kraljevine SHS / Jugoslavije, nije riješeno. Moguće je da se radilo o nepoznatom poslu za Vladu s kojim nije do sada imala iskustva pa ga nije znala obaviti.³

¹ Gross Mirjana, „O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana Gross, Zagreb 1981., 369.

² Horvat Katarina, *Kućna služinčad u gradu Zagrebu 1880.-1914.*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2018. Kasnije objavljeno u izdavačkoj kući Srednja Europa kao *Kućna služinčad u Zagrebu 1880.-1914.*, Zagreb 2021.

³ Horvat Katarina, *Kućna služinčad u Zagrebu 1880.-1914.*, Zagreb 2021., 88. Ovaj zaključak temeljim na dokumentaciji u vezi donošenja statute osječkog Gradskog zavoda za posredovanje službe i rada jer takav još nije postojao u Hrvatskoj Slavoniji.

U Varaždinskoj su županiji bili nezadovoljni i poslugom i postojećim propisom i htjeli su moderniji kojim bi se većim brojem odredbi pojedine okolnosti služinskog odnosa preciznije odredile, te je 1890. Županijska skupština Varaždinske županije izradila novi prijedlog ovog propisa na osnovu dosadašnjih služinskih redova te uporabom glavnih načela donjo – austrijskog Služinskoga reda od 22. siječnja 1877.⁴

Prijedlog ovog propisa poslan je i zagrebačkom Poglavarstvu iz kojega je na njega negativno odgovoreno, tj. odgovoreno je da donošenje ovog strožeg reda ne bi bilo u skladu s duhom vremena i zakonodavstva koje *nosi u sebi biljeg uljudbe i pravičnosti i čovječnosti* pa bi stoga taj biljeg trebale nositi i odredbe novog služinskog reda.⁵ Iz zagrebačkog Poglavarstva su se, među ostalim, pozvali na novi prijedlog služinskog reda za grad Beč iz 1896., kao i na, tada aktualan u Beču, prijedlog o preuzimanju posredovnih zavoda za poslugu *u državnu upravu*. Naveli su da se o toj ideji raspravljalo čak i u mjerodavnim ugarskim krugovima.⁶

Ovo nije bio jedini prijedlog ovog propisa u ovom razdoblju. Za sada mi je poznato i da je poseban slavonski odbor Hrvatsko – slavonskog gospodarskog društva 1887. sastavio prijedlog novog služinskog reda, po uzoru na onaj tada aktualan u Ugarskoj.⁷

Zavodi za zapošljavanje

Drugi primjer ugledanja na austrijske i njemačke uzore je osnivanje Gradskog zavoda za posredovanje rada u Zagrebu, 1907., prilikom čega se Zagrebačko poglavarstvo pozvalo na dva sistema – njemački i austrijski.

Zagrebački Gradski zavod za posredovanje *radnje i službe* otvoren je 23. studenog 1907. kako bi se unaprijedila organizacija ponude i potražnje posla u Zagrebu. Iz Poglavarstva su se kod uzora iz stranih zemalja pozvali na dva sustava: *njemački komunalni i austrijski provincijalni*. *Provincijalni sustav ima široko područje djelovanja – u kotarima i provincijama (kao što su Češka i Galicija), a komunalni djeluje u gradovima (gdje smatraju da je najpotrebnije), a naročito u industrijskim centrima kao što su Beč, Ljubljana, München*. *Pojedini komunalni zavodi mogu se slagati u saveze čime se može ostvariti i svrha provincijskog sistema. Zato su iz zagrebačke uprave smatrali da je komunalni sistem bolji i da bi bolje odgovarao Zagrebu.*⁸

Ovdje je korisno napomenuti da je upravo Osijek (a ne Zagreb) bio prvi grad u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji koji je osnovao svoj Zavod za zapošljavanje, tj. zavod za posredovanje službe i druge radnje. Prilikom opsežnih radova na pripremi statuta za ovaj zavod koji su trajali od 1902. do 1905. konzultirano je više već postojećih

⁴ Isto, 84.

⁵ Isto, 85-86.

⁶ Isto, 86, 144.

⁷ Isto, 83.

⁸ Isto, 147.

statuta iz Austro-Ugarske i drugih zemalja. (Zavod za zapošljavanje u Ljubljani bio je otvoren još od 1900., a ured u Sarajevu vjerojatno od 1901.)⁹

Tako je Osijek za uzor prilikom pripreme statuta dobio pravne propise o djelovanju ovakvog zavoda u Beču, u Galiciji i Lodomeriji i Velikom vojvodstvu Krakov, Pragu, Strassburgu, Lavovu, Štajerskoj, Sarajevu i dr. Gradska uprava Osijeka željela je da ovaj zavod što prije započne s radom kako bi se popravilo stanje u posredovanju posluge, kao i stanje posluge općenito. Statut je odobren 1905. Prema podacima iz 1907. takav je zavod u Osijeku postojao, ali prema podacima iz 1908. nije pa je možda ubrzo nakon osnivanja prestao s radom.¹⁰

Statut zagrebačkog zavoda za posredovanje gotovo je isti kao osječki tako da se može zaključiti da je zagrebačka gradska uprava imala u stvari već riješen posao oko izrade statuta tj. da je korišten predložak osječkog.¹¹ Najveći će broj posredovanja u zagrebačkom zavodu za zapošljavanje biti obavljen sa ženskom poslugom.

Blagajne za zdravstveno osiguranje

Treći primjer ugledanja na austrijske i njemačke uzore je pokušaj osnivanja posebnog odjela za osiguranje posluge kod Okružne blagajne u Zagrebu, kao i posebne Gradske blagajne za poslugu.

Kako su zagrebački službodavci muku mučili s plaćanjem bolničkih troškova za poslugu, koje su po propisima bili dužni namiriti, ubrzo nakon početka djelovanja Okružne blagajne za osiguranje radnika u Zagrebu (1893.) htjeli su 1894. osnovati u njoj i poseban Odsjek za osiguranje služinčadi. Svrha osiguranja bila je da Blagajna preuzme obavezu plaćanja bolničkih troškova za poslugu koja je oboljela u službi.¹² Odsjek je zamišljen je po uzoru na slične ustanove u austrijskim gradovima, posebno Beču. Pravila za osiguranje *služinčadi* su bila izrađena po uzoru na osiguranje posluge u Beču i Grazu.¹³ Iz Vlade je odgovoreno da se ovo, za sada, neće prihvatiti, već da se odgađa. Prema do sada poznatim podacima, poseban *odsjek za služinčad* neće se na posljatku ni organizirati.¹⁴

Nešto kasnije, 1906., ponovo je pokrenuta inicijativa za ustrajanje posebne blagajne za zdravstveno osiguranje posluge. Tada se u Zagrebačkom poglavarstvu započelo s radom na osnutku posebne gradske bolno – opskrbe blagajne za poslugu. Prilikom

⁹ Isto, 146.

¹⁰ Isto, 146.

¹¹ Isto, 147.

¹² Isto, 188.

¹³ Isto, 189.

¹⁴ Isto, 190.

obrazloženja ove inicijative spomenut je i primjer Beča koji već od 1864. u vezi ovoga ima ustrojen poseban zavod.¹⁵

Kako bi se ovo pitanje što bolje riješilo, iz Poglavarstva su 1909. zamoljena poglavarstva Beča i Graza da pošalju sve tiskanice i formulare koji se odnose na osnivanje i upravu tamošnje bolesničke blagajne za poslugu. Iz Beča i Graza su stigli odgovori i pripadajući formulari koji su uzeti u razmatranje, međutim od ove se inicijative u zagrebačkom Poglavarstvu naposljetku ipak odustalo jer će se u međuvremenu donijeti novi provedbeni propisi zakonu o radničkom osiguranju pa će se ustrojavanje ove blagajne smatrati nepotrebnim.¹⁶

Ustanove za djecu

Ženske udruge početkom 20. stoljeća osnivaju posebne ustanove za djecu po uzoru na takve u Austriji i Njemačkoj, kao što su Kolijevka Franje Josipa i Sklonište za djecu.

Potpredsjednica Udruge učiteljica Vera Tkalec je prije namjeravanog otvaranja ustanova za djecu otputovala u Beč kako bi proučila tamošnje ustanove za djecu kako bi se po tom uzoru uredile nove dječje ustanove Udruge. U Zagrebu su tako 1909. otvoreni *Kolijevka Franje Josipa I* (za dojenčad) i *Sklonište* za djecu (za školsku djecu) na Josipovcu. U njima su zaposlene majke mogle privremeno ostaviti svoju djecu, a vodila ih je Udruga učiteljica.¹⁷

Ustanove za obrazovanje u kućanstvu

U ovom je razdoblju zagrebačku i hrvatsku javnost zaokupljalo i pitanje obrazovanja seoskih i gradskih djevojaka za dobre kućanice. Poseban se naglasak stavljao na potrebu obuke u kuhanju. U pojedinim se novinskim napisima sugeriralo ustrajanje škola i tečajeva za kućanstvo za sve slojeve stanovništva po uzoru na Njemačku, Češku i druge europske zemlje.¹⁸

Gospojinska udruga u Zagrebu je 1906. otvorila Školu za kućanstvo s internatom uređenu po uzoru na takve zavode u Beču, Pragu i Stuttgartu. U svim većim gradovima Njemačke i Austrije osnovane su već prije mnogo godina škole za kućanstvo i brzo se razvile pa je najzad ovakva škola otvorena i u Zagrebu. Osoblje Škole bilo je obučeno u inozemstvu. Učiteljica Ljuba Gregorčić, kćerka banskog savjetnika, prva domaća ispitana učiteljica za kućanstvo, pohađala je škole za kućanstvo u Optuju i Karlsruheu. Učiteljica Szalai je u Pragu završila tečaj škole za kućanstvo. Članica Udruge Gabrijela pl. Rakodczay je o svom trošku otputovala u Beč, Budjeovice i Olomuc da prouči uređenje tamošnjih škola za kućanstvo. Pregledala je škole za kućanstvo u Brnu,

¹⁵ Isto, 192.

¹⁶ Isto, 194.

¹⁷ Isto, 224.

¹⁸ Isto, 248.

Olmucu, Tropavi i Budjeovicama. Zbog prevelikih troškova koje Udruga nije mogla podmirivati Škola je ubrzo nakon otvaranja prestala s radom.¹⁹

I privatne su osobe, obučene u inozemstvu, pružale djevojkama poduku u kućanstvu i drugim poslovima. Primjerice, oglas Marije Tauscher navodio je da prima na stan i opskrbu djevojke koje polaze licej, a koje se kod nje mogu i osposobiti za kućanstvo, kao i naučiti krojenje ženskih oprava, pravljenje šešira i umjetnog cvijeća. Za ove tri je struke navodno bila osposobljena u Beču.²⁰

Jedna od tadašnjih vodećih hrvatskih intelektualki, učiteljica Marija Jambrišak je još 1892. iznijela potrebu organiziranja večernjih tečajeva za poslugu. Ovo je, među ostalim, prihvaćeno na sjednici Saveza hrvatskih učiteljskih društava. Navela je da u Njemačkoj već postoje mnoge večernje škole za poslugu koje su jako posjećene i smatraju se velikom blagodat. Nije mi poznato jesu li se tečajevi održavali u ovom razdoblju.²¹

2. Pojedinci iz njemačkog govornog područja kao nositelji novih znanja u sektoru domaćinstva

Nisu samo napredni primjeri propisa i raznih organizacija i praksi bili ono na što su se organi i pojedinci u hrvatskim zemljama ugledali. Na cijeni su bili i razni stručnjaci iz austrijskih i njemačkih zemalja. Oni su bili vrlo poželjni i traženi zbog nedostatka istih u domaćim redovima. Upravo su kuharice, kuhari i drugo kućansko osoblje u kućama imućnijih pojedinaca bili nositelji razvoja i novih znanja u ovim područjima života. Za sada su u historiografiji poznati samo malobrojni ovakvi pojedinci, a sigurna sam da će ih se daljnjim istraživanjima otkriti još puno više.

Poznata je tako kuharica Anna Beck iz poznate bečke hotelijerske obitelji koja je bila glavna kuharica kod plemićke obitelji Jelačić u Novim Dvorima. Upravo je kod nje kao pomoćnica u kuhinji došla raditi danas relativno poznata Hanika Skurjeni r. Gašparič, porijeklom Slovenka, čiji je stric Ignac Gašparič bio upravitelj imanja u Novim Dvorima. Ona je naučila kuhati od starije kuharice Beck te se i sama kasnije proslavila svojim kuharskim umijećem.²²

Bogatiji građani su za vrlo svečane prigode uposlili i posebnog kuhara ili kuharica. Prema sjećanju Vilme Vukelić, kad su u njezinu dobrostojeću roditeljsku kuću

¹⁹ Horvat Katarina, *Kućna služinčad u gradu Zagrebu 1880.-1914.*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2018., 277-280.

²⁰ Horvat Katarina, *Kućna služinčad u Zagrebu 1880.-1914.*, Zagreb 2021., 255-236.

²¹ Horvat Katarina, *Kućna služinčad u gradu Zagrebu 1880.-1914.*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2018., 287.

²² Horvat Katarina, *Kućna služinčad u Zagrebu 1880.-1914.*, Zagreb 2021., 117, 309. Na temelju njezinih starih recepata objavljena je Novodvorska kuharica. Božica Mirić i Ljerka Vladović, prir., Novodvorska kuharica, Što se jelo u dvorima bana Jelačića, šest kuharskih bilježnica Hanike Skurjeni (Zaprešić: Pučko otvoreno učilište Zaprešić, 2001.).

Miskolczyjevih u Osijeku u posjetu bile strane deputacije, dolazila je za ispomoć kuharici još jedna kuharica, gđa Althofer. Ona je svoje umijeće stekla u Beču kod Sachera te je odlično kuhala.²³

Jedan od vrlo zanimljivih primjera je i onaj kuharice Myse Bugel koja je bila dugogodišnja kuharica kod obitelji Vraniczany u Oroslavju. Sačuvano je vrlo zanimljivo pismo na njemačkom jeziku koje je ona pisala svojim nekadašnjim gospodarima, a u kojima se osvrće na nove gospodare, iz obitelji Prpić, koji, iako bogati, ne zadovoljavaju njezine standarde u gospodskim manirama i kuhanju, na koje je navikla. Vidljivo je iz njega da je Mysa Bugel bila vrlo pismena, navikla na određeni nivo u kuhanju i kućanstvu koji novi gospodari nisu ispunjavali, iako je Milan Prpić bio tada jedan od vodećih industrijalaca koji si je mogao priuštiti dvorac te se družio i s ljudim iz najviših upravnih, političkih i gospodarskih krugova.²⁴

Znanje stranog jezika, osobito njemačkog, bilo je na cijeni. U ponekim se oglasima za posao tražilo i da posluga zna njemački ili mađarski jezik. Vjerojatno je zagrebačko imućnije građanstvo sa znanjem njemačkog ili ono njemačkog porijekla tražilo poslugu sa znanjem njemačkog jezika, kao poslugu više kategorije. Znanje njemačkog jezika bio je dobar bonus u znanju za služavke i u međuratnom razdoblju te su časopisi namijenjeni kućnim pomoćnicama objavljivali i članke posvećene učenju njemačkog jezika.²⁵

Koliko je još ovakvih kuharica, sobarica, guvernanti i drugog kućanskog osoblja bilo zaposleno po domovima privatnika u hrvatskim zemljama, kako bi doprinijeli povisivanju standarda života i unošenju novih znanja iz područja kućanstva u hrvatske domove?

Prema statističkim podacima, kućnoj posluzi (*kućnoj služinčadi*) u Hrvatskoj i Slavoniji godina 1900. i 1910. materinji je jezik u najvećem dijelu bio *hrvatski ili srpski*, 65,97% (1900.) i 73,26% (1910.) nakon kojega je slijedio njemački, 13,61% i 10,32%, mađarski, 8,79% i 7,68%, slovenski, 6,07% i 4,30% pa zatim češki, slovački, *ostali* i rusinski.²⁶

Materinji jezik najvećeg dijela kućne posluge u Zagrebu 1900. je bio *hrvatski ili srpski* (73,07%), zatim *ostali jezici* (18,85%), mađarski (4,41%), njemački (4,28%) te češki, 1,88%. Godine 1910. porastao je postotak *hrvatskog ili srpskog* (77,04%), zatim *ostali jezici* (13,96%), njemački (4,42%), mađarski (3,0%) i češki (1,54%).²⁷

²³ Isto, 276.

²⁴ Isto, 311. Zahvaljujem kolegici Marini Bagarić koja mi je ukazala na postojanje i dostavila kopiju ovog pisma i Dinku Brumenu koji ga je preveo s njemačkog.

²⁵ Isto, 276.

²⁶ Isto, 108. Podaci preuzeti iz Statističkih godišnjaka. *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I*, 1905. Zagreb, 1913., *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije II*, 1906.-1910. Zagreb, 1917.

²⁷ Isto, 107-108. Podaci preuzeti iz Statističkih godišnjaka.

Osim posluge, na razvoj kulture svakako su utjecale i strane odgajateljica. One su često bile njemačkog porijekla. Iz statističkih se podataka o materinjem jeziku odgajateljica i guvernanti za Hrvatsku i Slavoniju u popisu stanovništva 1910. (i to u kombinaciji s materinjem jezikom nastavnog osoblja *ostalih učevnih zavoda*, odgajateljima i privatnim učiteljima) može uočiti da je među odgajateljicama i guvernantama bio vrlo zastupljen i njemački materinji jezik. Oko 55% bilo ih je hrvatskog materinjeg jezika, a čak gotovo 24% njemačkog. Ostali su jezici bili prisutni u znatno manjim udjelima: mađarski 3,9% (1 muškarac i 16 žena), slovački 0,46% (1 muškarac i 1 žena), a 16,6% (17 muškaraca i 56 žena) ih je ulazilo u skupinu *ostali jezici*.²⁸

Nova istraživanja mogu otkriti i koliko je osoba iz njemačkog govornog područja na ovaj način došlo u hrvatske krajeve te ostalo živjeti u Hrvatskoj, stvarajući ovdje svoje obitelji i koliko su ti mikrosvijetovi obogaćivali svoju okolinu.

Zaključak

Hrvatska i Slavonija nalazile su se u istoj državi s razvijenijim područjima na koja su se često ugledale. Inicijative potekle iz udruga kao i inicijative od strane grada i države ugledale su se unutar zemalja Monarhije na područje današnje Austrije (vjerojatno najviše), ali i Mađarsku, Češku, kao i na Njemačku i druge zemlje. Osim organizacijskih i legislativnih inicijativa, na razvoj i modernizacijske procese u sektoru kućanstva utjecali su i brojni pojedinci koji su u ovom sektoru bili često austrijskog ili njemačkog porijekla i koji su svojim primjerom i svojim osobnim utjecajem doprinijeli uzdizanju raznih poslova iz sektora kućanstva na višu razinu.

LITERATURA

1. Gross Mirjana, „O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana Gross, Zagreb: Liber 1981.
2. Horvat Katarina, *Kućna služinčad u gradu Zagrebu 1880.-1914.*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2018.
3. Horvat Katarina, *Kućna služinčad u Zagrebu 1880.-1914.*, Zagreb: Srednja Europa 2021.

²⁸ Isto, 120-121.

PRIMJERI UGLEDANJA NA AUSTRIJSKE/NJEMAČKE UZORE U PODRUČJU RAZVOJA KUĆANSTVA U ZAGREBU I HRVATSKOJ I SLAVONIJI KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

Sažetak

Nositelji raznih društvenih inicijativa krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji su se umnogome ugledali na razvijenija područja Monarhije, kao što su područje današnje Austrije te na razvijenije europske zemlje, kao što je Njemačka. Ovo je bio slučaj u raznim društvenim područjima, tako i sektoru unapređenja kućanstva u najširem smislu.

Osim organizacijskih i legislativnih inicijativa, na razvoj i modernizacijske procese u sektoru kućanstva utjecali su i brojni pojedinci koji su u ovom sektoru bili često austrijskog ili njemačkog porijekla i koji su svojim primjerom i svojim osobnim utjecajem doprinijeli uzdizanju raznih poslova iz sektora kućanstva na višu razinu.

BEISPIELE WIE MAN DEN ÖSTERREICHISCHEN/ DEUTSCHEN VORBILDER AUF DEM GEBIET DER ENTWICKLUNG DES HAUSHALTS IN ZAGREB UND KROATIEN UND SLAWONIEN ENDE DES 19. UND ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS FOLGTE

Zusammenfassung

Träger verschiedener gesellschaftlichen Initiativen zum Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts in Kroatien und Slawonien nahmen in vielem Beispiel an den mehr entwickelten Gebieten der Monarchie, wie das Gebiet des heutigen Österreichs, und den mehr entwickelten europäischen Ländern, wie Deutschland. Das war der Fall auf verschiedenen gesellschaftlichen Gebieten, so auch im Sektor der Förderung des Haushaltes im breitesten Sinne.

Außer organisatorischen und legislativen Initiativen wurden die Entwicklungs- und Modernisierungsprozesse auf dem Gebiet des Haushaltes auch von zahlreichen Einzelpersonen, die auf diesem Gebiet oft österreichischen oder deutschen Stammes waren und die mit ihrem Beispiel und persönlichem Einfluss der Erhebung verschiedener Arbeiten aus dem Gebiet des Haushaltes auf höhere Ebene beitrugen, beeinflusst.

IN MEMORIAM

Nikola Mak

(Čeminac/Laschkafeld 18.11.1937. – Osijek 16.11.2021.)

Odlazak posljednjeg Essekera

Servus liber frajnd! više nećemo čuti. U sitnim jutarnjim satima 16. studenog 2021. godine prestalo je kucati veliko srce Nikole Maka, kako su mnogi svjedočili – istinskog gospodina, njemačkog rodoljuba i hrvatskog domoljuba. Nikola Mak, rođen u Čemincu od svoje druge godine živio je u Osijeku, gdje je dočeka kraj II. Svjetskog rata i početak progona Nijemaca. Zajedno s obitelji prošao je prognaničko putovanje u teretnim vagonima vlaka od Osijeka do Dravograda na jugoslavensko-austrijskoj granici. Zbog nemogućnosti prelaska granice prema Austriji cijeli je konvoj osuđen na povratak preko Pisanice i logora Krndije, sve do internacije u logor za Nijemce u Valpovu od 1945. do 1946., što je duboko obilježilo njegov budući život. Nakon otpusta iz logora, u kojem je izgubio oca i prebolio tifus, s obitelji je ostao u Osijeku, gdje se školovao. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Osijeku.

Iako je karijeru započeo u privredi, u belomanastirskoj šecerani, njegov profesionalni život obilježio je angažman u društvenom sektoru u kojem je, osobito u Osijeku, ostavio neizbrisiv trag. Gotovo 25 godina „šef“ osječke kulture utemeljio je brojne osječke manifestacije, poput Memorijala „Darko Lukić“, „Franjo Krežma“ i Osječke muzejske glazbene srijede u okviru Koncertnog ciklusa Grada Osijeka. U svom dugogodišnjem djelovanju utemeljio je, očuvao i unaprijedio rad mnogih osječkih kulturnih ustanova, među ostalima i osječkog Hrvatskog narodnog kazališta te djelujući kao ravnatelj Muzeja Slavonije i Dječjeg kazališta.

Njegov nemjerljiv doprinos očuvanju i afirmaciji njemačke i austrijske nacionalne manjine ostvario je kao jedan od utemeljitelja osječkog ogranka, kasnije središnjice Njemačke zajednice u Hrvatskoj, čiji je nacionalni predsjednik bio do 2006. godine. Kao dugogodišnji potpredsjednik Savjeta za nacionalne manjine RH, te zastupnik 12 nacionalnih manjina u Hrvatskom saboru od 2003. do 2007. u kojem je mandatu bio i u prvom sazivu Povjerenstva za sprečavanje sukoba interesa. Uz pokojne Franju Königa i Ivana Hengla, Nikola Mak bio je godinama motor-pokretač brojnih aktivnosti u Zajednici, *Geschäftsführer*, kako je znao za sebe reći, odijevajući plavi radnički mantil i sjedajući za stol u uredu odgovarao predano na gomile pisama, upita, zamolbi. I kao predsjednik Zajednice ostao je prvi među jednakima. Svojim je radnim, švapski pedantnim navikama bio uzor svima koji su s njim surađivali.

Sistematičan, predan, fokusiran i ustrajan kakav je bio, uspješno je realizirao brojne, za njemačku manjinu stožerne projekte, poput podizanja spomenika na mjestima stradanja Nijemaca u komunističkoj Jugoslaviji, te utemeljenja i uređenja Memorijalnog centra Podunavskih Švaba u Valpovu. Od 1997. godine do 2007. godine bio je, među ostalim i suurednik „Godišnjaka Njemačke zajednice – Jahrbuch der Deutschen Gemeinschaft“.

Aktivan do zadnjeg dana svog života koordinirao je brojne kulturne projekte Njemačke zajednice u Hrvatskoj, ali i predsjedavao Vijećem njemačke nacionalne manjine Osječko – baranjske županije, te Koordinacijom vijeća i predstavnika nacionalnih manjina OBŽ. Nositelj je najvećeg odlikovanja koje stranci mogu primiti u Saveznoj republici Njemačkoj – Saveznog križa za zasluge, ali i Pečata Grada Osijeka – Osijeka kojega je neizmjerljivo volio i koji više nikada neće biti isti.

Renata Trischler

UPUTE AUTORIMA

Časopis "GODIŠNJAK NJEMAČKE ZAJEDNICE – DG JAHRBUCH" (ISSN 1849-8159), kojega publicira Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek objavljuje istraživanja iz povijesti njemačko-austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i susjednim državama. Članci se objavljuju na hrvatskom ili, iznimno, na njemačkom jeziku. Objavljuju se radovi koji nisu tiskani u drugim časopisima, niti predani u tisak. Izvodi, sažeci, sinopsisi, magistarski radovi, disertacije te izlaganja na znanstvenim i stručnim skupovima ne smatraju se objavljenim radovima. U dodatku časopisa mogu se objaviti prikazi knjiga ili njihove recenzije, kraći prijevodi, osvrti i vijesti iz područja koje obuhvaća časopis.

Radovi se šalju u Uredništvo časopisa elektroničkim oblikom (e-mail: rtrisler@gmail.com), a moraju zadovoljiti sljedeće tehničke propozicije:

- Maksimalni obujam rada (uključujući tablice, grafikone, slike i sheme) je 25 stranica A-4 formata (prored 1,5), sažetka disertacije 2 stranice, sažetka magistarskog rada 1 stranica, pregleda knjige 1 stranica (prored 1).
- Tekst mora biti pisati u Microsoft Word for Windows, verzija 6.0 ili više, Font Times New Roman. Sve margine su 2,5 cm.
- Cijeli rad treba pisati veličinom slova 12, osim naslova rada (14), naslova i sadržaja tablica (10) te sažetaka (10). Naslov rada i poglavlja treba pisati velikim podebljanim slovima.
- Grafikoni, slike i sheme trebaju biti čisti, pregledni i snimljeni u Winword obliku te editirani kao integralni dio rada tj. u tekstu gdje dolaze. U naslovima i tablicama ne smiju se nalaziti fusnote.
- Početak odlomka (pasusa) u tekstu ne treba uvlačiti. Odlomke treba razdijeliti tipkom ENTER. Treba koristiti automatsku numeraciju stranica (pozicija dolje desno).
- Puna imena i prezimena autora, sa zvanjima, e-mail adresom kontakt autora i adresama ustanova u kojima rade (veličina slova 10, kurziv) stavljaju se na vrhu prve stranice lijevo. U slučaju da rad zahtijeva pisanje fusnota, poželjno je koristiti automatske fusnote veličine slova 10.
- Citirani autori u radu ne smiju biti podebljani niti pisani velikim slovima.

Primjer citiranja: Bezina Petar, "Samostani klarisa u Hrvatskoj", Sveta Klara Asiška i naše vrijeme, Zbornik Kačić 26, Split 1994., 269-294.

Ukoliko se radi o zasebnoj knjizi onda je npr.: Cuvaj Antun, Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, sv. I., Zagreb 1910.

Radove će recenzirati najmanje 1 recenzent iz odgovarajućeg područja. Autori mogu predložiti recenzenta za svoj članak, a ukoliko to ne učine, odredit će ga Uredništvo.

Recenzenti obavljaju kategorizaciju radova: izvorni znanstveni članak, pregledni znanstveni članak, prethodno priopćenje, izlaganje na znanstvenom skupu, stručni članak. Rad može biti objavljen i bez recenzije u dijelu časopisa "Prilozi sa Znanstvenog skupa". Svi radovi dobivaju UDK klasifikacijski broj (rad se kategorizira prema određenim područjima).

Radovi u pravilu sadrže:

NASLOV: treba biti što kraći, informativan, pisan velikim tiskanim (podebljanim) slovima, font 14.

APSTRAKT: navode se podaci o načinu istraživanja, korištenoj metodologiji i postignutim rezultatima. Abstrakt treba biti napisan kurzivom (font 10). Optimalna dužina je oko 100 riječi. Uz abstrakt, rad treba sadržavati ključne riječi bitne zbog uključivanja u informacijske sustave, a koje treba pisati podebljanim slovima u kurzivu (font 10).

UVOD: izlaže se ideja i cilj provedenih istraživanja, a može se dati vrlo selektivan osvrt na literaturu, ako nema posebnog poglavlja "Pregled literature".

RASPRAVA: u pravilu sadržava opis metodologije primijenjene u istraživanju za članak te donosi bit članka.

ZAKLJUČAK: sadrži sintezu istraživanja i rezultata. Pri njegovom pisanju važna je postupnost u izlaganju.

LITERATURA: popis literature se donosi na kraju rada, a piše se abecednim redom s rednim brojem ispred prvog autora, s punim podacima (autori, godina, naziv reference, izdavač, mjesto izdavanja, stranice). Autore ne pisati velikim slovima.

SAŽETAK: Kratak sadržaj s najvažnijim zaključcima piše se na kraju članka na hrvatskom jeziku, opsega do jedne kartice. Piše se na posebnom listu, a Uredništvo prevodi sažetak na njemački jezik.

Zadnju verziju rada, ispravljenu prema primjedbama recenzenata, treba poslati Uredništvu e-mailom. Rukopisi radova se ne vraćaju.